

**LÁNGH JÚLIA**  
**KÖZEL AFRIKÁHOZ**

Mindenkinek együtt kell élnie a saját boszorkányával.

*(Afrikai közmondás)*

## **TARTALOM**

### ***Isten uja***

#### **FEHÉR NŐ AZ AFRIKAI UTCÁN**

A ventillátor alatt

„Madame, cadeau!”

Afrikai hullámhosszokon

#### **ESŐS ÉVSZAK ILLÉLÁBAN**

Reggel

Délelőtt

Dél

Délután

Este

#### **BORDATÖRÉS**

Mindenszentek N’Koniban

Kóma és bűbájolás

Megérkezés

#### **ÜNNEPEK ÉS VÁLASZTÁSOK**

Hetedik Mennyország keresztelője

Magánünnepek

Az illélai király

#### **HÉTKÖZNAPOK**

A fehér nő iskolája

Ramadan

Afrika megmentése

Látogatások

A talizmán

#### **A SIVATAG KAPUJÁBAN**

Agadezi varázs

Bororo félelmek

Ismét búcsú

### ***Isten másik uja***

#### **Köszönet**

#### **Szómagyarázat**

## *Isten ujja*

Semmi baj, bármikor elmehetek Afrikába óvónőnek, mondogattam az elmúlt húsz év során, valahányszor változtatni akartam az életemen. Kicsit olyan volt ez, mint amikor az ember azt mondja, nincs egy másik bolygó? Igaz, másik bolygóról is ábrándoztam néha.

1994. március vége. Borús délután, igazi, rémes müncheni nap, hasonló a többihez a Szabad Európa Rádió haldoklásának rosszízű hónapjai, évei óta. Már nincs tennivaló, várok, keresem az életem folytatását. És jön a jel, kacsintás a sorstól, az isten ujja, a véletlen, ki hogyan nevezi. Megveszem a párizsi *Libération*-t, nem tudom, miért azt, amióta Münchenben vagyok, inkább a *Le Monde* a francia újságom. Jó, legyen ma régebbi kedvencem, a *Libé*. Sötét a délután, kislámpát kell égetni. Fölkelni sincs kedvem a lustító kanapéról, a bölcs semmittevéshez túlságosan feszült vagyok, inkább minden betűt kiolvasok az újságból, le nem tenném, nehogy a semmivel kelljen szembenéznem. Már az álláshirdetések között kalandozom, pedig ezt a rovatot soha, sehol nem szoktam nézni, nem az esetem, csak éppen nem bírok fölállni a sárgafényű kislámpa alól.

*Pedagógiai tapasztalattal rendelkező személyt keresünk három kisgyerek mellé, egy évre, Nigerbe, egy bozótfaluba. Teljes ellátás + 2.000 FF.*

Úgy látszik, mégiscsak van őrangyalom. Azonnal nekiülök levelet írni, két nap pihentetés és többszöri átírás után elküldöm. Most már minden rendben van. Egy év bozót. Biztos vagyok benne, hogy most ez a jövőm. Álmaimban már a legendás afrikai éjszaka. A jelen még a sörhasú bajor polgárok, az évente újra cserélt fényes béemvék, a tipp-toppra pucolt, lélektelen utcák, az érthetetlenül gyűlölködő exkollégák idegen világa. Afrikában otthon leszek, mert meleg lesz, mert nehéz lesz, mert tetőtől talpig átélhetek egy hihetetlenül másik életet, és az is az enyém lesz.

Májusban a párizsi személyes találkozón kiderül, hogy a hirdetés feladója nem gyerekfelvigyázót keres, van már egy jó togói dadusa. Európai óvónőt akar három kislány számára. Nem, nem testvérek. Egy fehér, egy tejeskávé és egy fekete gyerek, három, négy és ötévesek, az afrikai bozótban nőttek föl. Szükségük lenne valódi óvodai tanításra. Mondom, hogy számos foglalkozásom során tanárnő már voltam, szociális gondozó is bűnöző gyerekek mellett, de óvónő még soha, azt mondja, nem baj, mondom, hogy nagyon szívesen élnék a bozótban, azt mondja, nincs ott semmi, csak a homokszél, mondom, hogy nem baj.

Szeptember 3-án várnak a niamey-i repülőtéren. Bozótfalunk 500 km-re van a fővárostól, Illélának hívják.

## FEHÉR NŐ AZ AFRIKAI UTCÁN

### *A ventilátor alatt*

Ki lehetett az a hülye, aki azt javasolta, hogy Afrikában zárt cipő viselendő, mert a bozótban mérgeskígyók, skorpiók vagy legalábbis szűrös bogáncsok leselkednek minden lépésnél? A tornacipő az izzadságtól fél nap alatt csinos hólyagokat növeszt a lábamon. Még a fővárosban vagyok, ahol az egyetlen természeti veszély az erőszakos árus, aki tuareg törrel, agadezi kereszttel vagy amerikai cigarettával tülekszik melléd, nem tágit, hadar, *Madame*, ezt vedd meg, folyamatosan beszél és eresztí lejjebb az árat, fehér vagy, tehát a bőröd alatt is pénz van, kötelességed vásárolni.

Az esős évszak végefelé járunk. Néhány napja, amikor az új kalandtól lelkesen és Afrika-romantikával telten kiléptem a repülőgép ajtaján, az első másodpercben azt hittem, valami baj van, a motor felforrósodott, a gép fala árasztja a nyugtalanító katlanhőséget, mindjárt robban. De nem a gép robbant, hanem az én agyamban a jelenlét tudata. Íme, Afrikában vagyok, végre itt, ahogy annyira akartam, és verejtéktől ragacsos testtel elindultam a lépcsőn lefelé, a várva-várt valóságba.

Egyik munkáltatóm, a német Hans jött értem Niameyba, de amíg maláriarohamban izzad és vacog, nem indulhatunk el Illélába. Három munkáltatóm van, egy francia, egy német és egy holland, mindhárman már régebb óta Afrikában élnek, európai szervezetek dolgozóiként az a feladatuk, hogy megmagyarázzák az afrikai parasztnak az ésszerű földművelést és munkaszervezést. Legalábbis egyelőre ennyit értek a dologból. Az ilyen munkákat fejlesztési tervnek, vagy együttműködésnek nevezik, rengeteg fehér él ebből Afrikában, Hans révén velük ismerkedem először. Ki mással is lehetne, hiába szeretnék azonnal afrikaiakkal találkozni, az nem megy ilyen gyorsan, álom és valóság ismét messze van egymástól, egyelőre nagyon nem érzem magam a helyemen, mit keresek itt.

Ülünk a verandán, forognak a ventilátorok, fehér bőrünket hűsíti a műszél, a fekete mindenestlány hozza az üdítőitalokat. A kertben kék úszómedence, a vörös agyagfal kerítés előtt eukaliptuszfák és hibiszkuszbokrok, a fűvet a kertész hibátlanul nyírja, dús trópusi pletyka fut mindenütt a virágok között. Gondolom, rengeteget öntözhetnek, hiszen az utcákon semmi nem nő magától, csak sárgára száradt kórók bánkódnak a poros útszéleken. A házigazda, egy svájci vízügyi szakember meséli, hogy nyolc év Afrika után elégük lett, francia feleségével újra Európában akarták folytatni az életet, hazamentek. De ott sem volt jó, munka sem akadt. Visszajöttek, immár illúziók nélkül, nem várnak már semmit Afrikától. Az asszony ezúttal magával hozta a varrógépét és a zongoráját. Berendezkedtek hosszú távra. Kislányuk már itt fog fölnőni.

A háromfős európai család három afrikai alkalmazottat tart. Egyikük, mosolygós fiatalember, megkocogtatja a vállamat, kezében székpárna, jelzi, hogy rátenné a székemre, hadd üljek kényelmesebben. Zavarba hoz a túlzott kiszolgálás, de tudom, hogy ezt nem illik mutatni. Közben a háziak és a vendégek arról beszélgetnek - franciául folyik a diskurzus, volt francia gyarmaton vagyunk -, hogy Nigerben soha senki nem dolgozik, a minisztériumokban hónap elsején ismeretlen arcok bukkannak föl, jönnek a fizetésükért, más napokon nem is látni őket. Az irodában, meséli a svájci, a nigeri alkalmazottak egész nap csevegnek, remekül telik az idő, bevallja, hogy ez csábító, be kell csuknia a szobája ajtaját, hogy dolgozni tudjon, szívesen kimenne elfecsegni velük az időt. De valakinek mégiscsak dolgoznia kell, és az nem egy

idevalósi lesz. Ha szerelő jön a házhoz, képes órákon át csak a gyerekekkel játszani és a személyzettel beszélgetni, a szerszámokhoz, ha ugyan hozott ilyesmit magával, hozzá sem nyúl. Az emberek közötti kapcsolat itt előrébbvaló, mint a munka, mondja a svájci, nincs ítékezés a hangjában, csak megállapítja a tényt. Aztán kórházi sztorik következnek, valaki egy péntek esti közúti balesetről mesél - a bozóttaxik életveszélyesek -, a sérült a kórház folyosóján úgy várt hétfő reggelig az orvos érkezésére, hogy még a vért sem mosták le róla. Az ápolók a beteg gyerekek előtt eleszik a sovány kórházi kosztot, valószínűleg mert ők is éhesek.

Nyílik-csukódik a kertkapu, fehér szomszédasszonyok néznek be, jóga-órájukról, ruha-varratásról és cselédjeikről beszélgetnek, itt nincs munkájuk, követték biológus, útmérnök, közgazdász vagy geológus férjüket, akiket európai vagy nemzetközi szervezetek fizetnek, a jelek szerint nagyon bőkezűen. Az asszonyok levelezőn továbbtanulnak valamit, vagy az egyik követség nyelvtanfolyamára járnak, hogy ne unatkozzanak túlságosan. De így is unatkoznak. Van, aki négy szemközt megvallja, hogy nem tartja vonzónak az itteni európai kolónia belterjes életét, de sok választása nincs.

Beállít egy tuareg nő, fekete leplei alatt kidudorodó has, kéri a háziasszony, régi ismerőse segítségét, kísérje el a kórházba a terhesgondozásra, mert ha fehér nő társaságában van, jobban bánnak vele. Melissa is megérkezik, ugandai, de jelenleg Niameyban dolgozik. Melissa tutszi, családja anyai ága Ruandában élt. A tavaszi tömegmészárlás során egyik nagynénjét egy hutu pap ölte meg. Családtagjai voltak azokban a csoportokban, amelyeket egy-két héten át fokozatosan gyilkoltak, mindig további darabokat vágva le az emberi testekből. Egy hutu orvos ápolta a sebeket, hogy az áldozatok ne haljanak meg túlon túl hamar. Melissa azt mondja, túl van azon, hogy önmagán elrémüljön, már ő is minden hutut gyilkosnak lát, és nem érdekli, ha akár mindannyiukat lemészárolják.

Melissa elmegy, jön Rosina, szép nigeri fiatalasszony. A niamey-i ENSZ kirendeltségen dolgozik, de most hatról négy órára csökkentették a munkaidejét, kevés lesz a fizetés, ott akarja hagyni az állását. Különb is rosszul megy minden a nemzetközi szervezetben. Amióta kitalálták, hogy az afrikai ügyeket afrikaiak intézzék, „hát el is afrikanizálódott az egész”, senki nem dolgozik és semmi nem működik. Meg aztán, ahogy az ENSZ hivatalokban lenni szokott, és Rosina szerint ez köztudott, *jus primae noctis*, és neki már elege van a főnökök bűrösszex-igényeiből.

Rosina el, a maradék társaság ki a sarki olaszhoz vacsorázni. Vittorio, a tulaj, bankár volt hajdanán Rómában, sokat dolgozott, kis vakációra lett volna szüksége, titkárnője találomra befizetett egy turistautat, egy hét az észak-nigeri Agadezbe. Vittorio soha többet nem ment vissza Olaszországba, Agadezben feleségül vett egy tuareg asszonyt, három gyerekük lett és egy vendéglőjük. Három évvel ezelőtt, amikor kitört a tuareg rebellió, a legendás Agadezt, a „sivatag kapuját” neki is el kellett hagynia, mint minden európainak.

Amíg útra nem kelhetnek a bozótfalumba, egy francia házaspár szállásol el. A férfi anyja spanyol, apja családja Lettországból menekült a háború alatt. Ő tizenöt éves korában otthagyta az iskolát, nekivágott a világnak, csavargás több földrészen, alkalmi munkák, aztán rock-műsorok párizsi kalózádiókban, és találkozás egy nála hat évvel idősebb lánnyal. Annak sem volt érettségije, de a fiút iskolába küldte, titkárnői fizetéséből eltartotta az egyetem végéig, két lányt szült neki, erre föl össze is házasodtak. Az asszony egy nyugat-franciaországi faluban született, anyja írástudatlan, apja autószerelő volt, aztán egy műtét után, orvosi műhiba folytán, nyolc éven át ágyhoz kötve élt, olyan volt, mint egy zöldség, az agya is szétesett, autónak képzelte magát, állandóan üzemanyagot követelt.

A fiatal pár most boldogan él Niamey-ben, a férj, már a kisdoktorin is túl, remekül keres, az asszony örül, hogy nem kell dolgoznia, belefogott, hogy levelezőn letegye az érettségét. Harminchat éves. Egy tenyérjós egyszer azt mondta neki, negyvenéves korában fogja megtalálni élete hivatását. Egyelőre a családjának él, meghitt biztonsággal szerelmes a férjébe. Néhány hónappal ezelőtt, párizsi vakációjukon egy élelmiszerboltban csekket fizetett, a pénztárosnő fölfigyelt a férj ritka, baltikumi nevére, mondta, hogy őt is így hívják, beszélgetésbe elegyedett az asszonnyal, és egyre jobban kikerekedett a szeme. Az após nővére volt. A testvérek negyvennyolc éve nem hallottak egymásról, a család a hajdani menekülés közben szétszakadt. Most egy csekkfüzet és egy figyelmes szem véletlen találkozása a pénztárasztalon, és a család újra összejött.

Itt a rezidenciális negyedben minden háznak van egy öre, francia Afrikában *guardienne*nek hívják, angol Afrikában *boynak*. Vigyáz a házra - állítólag sok a tolvaj -, nyitja-csukja a kaput a jövő-menők előtt, mintha mi nem tudnánk lenyomni a kilincset, és többnyire az ő dolga a kert rendbentartása, az úszómedence tisztítása is. Az afrikaiak versengenek ezért az állásért, fix fizetés, biztonság, kényelem, küldhetik a pénzt a népes családnak a bozótba. A házon belül többnyire még két fő szolgál, egy asszony ellátja a házat meg a gyerek(ek)et, és van egy szakács, ez rangos munka, tudás kell hozzá, a francia konyha ismerete. A bevásárlást is általában a szakács végzi, de egy asszony megvallotta, csak a piaci beszerzést bízta rá - piacon amúgy is a helybéliekkel kell vásároltatni, mert a fehérektől mindenért kétszerannyit kérnek az árusok -, a Score-ba nem küldi be, mert szégyellné előtte, hogy mennyi pénzt kiad a család az étkezésre. A Score európai árukat kínáló, légkondicionált, tágas élelmiszeráruház, tíz deka sonka árából egy afrikai nagycsalád hosszú hetekig megélne.

### **„Madame, cadeau!”**

A niamey-i utcakép pontosan olyan, amilyennek képzeletünk szerint Afrikában lennie kell. Földszintes vályogépületek között, vöröslő homokban bókászó kecskék, birkák, jól megrakott szamarak, nők hasas kosárral a fejükön, álomtól kókadó gyerekek a hátukon, hausszák, dzsermák tarkabarkán, fekete turbános tuaregek, magas, vékony, elegánsmozgású pölök, járásuk messziről fölismerhető. Árad a tömeg a poros utcán és lustán szétválak, ha kocsi vagy tevé jön. Az autók éktelenül dudálnak, szabályt nem ismernek, mindenki úgy vezet, ahogy kedve tartja, itt-ott vannak közlekedési lámpák, néha működnek is. A zöldségpiacon azonosíthatatlan magok, füvek, morzsalékok, ki tudja mik, zsákokban vagy kupacokban, legyekből hemzseggő ponyván, az áru mellett rothadó szemétben kiálló bordájú kecskék legelésznek, egy parkoló számár unottan tépdesi egy hajdanvolt szalmakalap maradványait.

Fiatal férfi áll meredt-mozdulatlanul egy fa mellett, lehajtott fejjel, elmélyülten néz, feltűnően intenzív figyelemmel. Állathulla hever a fa alatt. Az oszladozó tetem már fölismerhetetlen, nagyságáról ítélve talán kecske lehetett, kutyák itt nincsenek. A dög, mintha élne, lüktet a rajta zsongó légytömegetől, a férfi mélyen belefeledkezve bámulja, én meg őt, Baudelaire Niameyban. Bár talán nem is kedvese majdani elrothadásán mereng, hanem egészen másfajta jeleket, üzeneteket olvas, honnan tudhatnám, mire gondol, mindannyian csak képzelődünk. A bűz irtózatossá lehet, amiként a piactéren is, azt mondják, a városban sétálva a kispiac szag után megtalálható. Erről lemaradtam, orrvak vagyok, szaglássüket, kedves lenne Afrikától, ha a rám mért sokkhatás alatt visszanyeretné velem tíz éve elszökött szaglásomat, ha nem, sajnos nem fogok tudni illat- és bűzleírásokkal szolgálni.

A bőrfelület valamelyest képes átvenni a szaglóérzék szerepét. Érzem bőrömon a folyó közelségét, megyek az ösztönök hívása után. A Niger nagy, méltóságteljes, tudunk rangjához illő legendaköréről, és a hídkorlátnak támaszkodva - ez az egyetlen Niger-híd az egész országban - fejet hajtunk nagysága előtt: nincs az a folyó, amelybe ne lehetne beleszállni. Neki is egymást ölelik lány hullámai, amelyekből haussa, dzserma, tuareg, pöl, gurmancsé, kanuri és arab meríti közös, szennyezett ivóvizét.

A partokon mindenfelé mosás folyik. Csak férfiakat látni, profin sikálják, erős rongyokkal dörzsölik-ütögetik a folyószéli lapos köveken és a terméskölgát ferde falán kupacokban egymásra fektetett ruhákat, aztán kiteszik a ritkás füre és az itt is vöröses - mindenütt az - kövecses-homokos talajra száradni. Látható, hogy ez itt a patyolat-szolgálat, és hogy a mosás férfimunka. Amiként a varrás is. A nagypiacon, a varrógépsoroknál, csak férfiak dolgoznak.

A város utcáin és terein munkában az erő, építsük szép hazánkat és együtt a békéért stílusú jelmondatok, néhány AIDS-ellenes plakát és az asszonyokat gyermekük szoptatására, valamint kevésbé gyakori terhességre buzdító feliratok. Muzulmán ország, de állam és egyház elválasztva, itt szunniták élnek, ők többnyire szelídebbek szoktak lenni.

Egyedül csavargok a városban, gyalog, és az a benyomásom, ez itt nem szokás. A fehérbőrű nők leparkolnak a célépület előtt, üzlet, bank, hivatal, kultúrközpont, a helybéli tíz-tizenkét éves fiúk körülrajzzák az érkező kocsit, tágíts már, hát azt akarod, hogy elüsselek, dohog a nő a volánnál, aztán választ egyet a kocsiórzsre kínálkozó fiúk közül, te leszel az ör, a többiek menjenek. Mennek. A gyerekarcokon veszteség, győzelem, akarás, harc, és főként örökös figyelem: hol bukkan föl újra valaki, akinek eladhatnák néhány órára vagy akár néhány percre autót őrző, szatyrot-kosarat hordozó munkaerejüket.

Nincs kocsim, nem cipelek táskát, rám inkább az árusok vadásznak. *Madame*, ezt vedd meg, mintázott bőrdoboz, ezüstnek mondott karkötő vagy fülbevaló, török és kések nagy választékban, tuareg, állítják mindegyikre, ahogy a legjobb márkát szokás emlegetni. Vagy kvarzórával, cigarettával jönnek, lépkednek melletted, nem akarok venni, semmit az égvilágon nem akarok venni, kezdő vagyok itt, hagyjanak békén nézelődni. Beszélgetésbe szívesen elegyednék, de nekik eszük ágában sincs ismerkedni, csak eladni akarnak, szívósan, rámenősen, az árból is jócskán engednek, csak úgy maguktól, nézd, neked eladom ötszázért, én is ennyiért vettem, így már nem keresek semmit rajta, csak vedd meg, hetek óta nem adtam el semmit, a gyerekek éhesek.

Megveszem, akármilyen is az, mert úgy érzem, hogy nem lehet nem megvenni, ötszáz nekem tényleg semmi, pedig a francia minimálbérnek csupán az egyharmada az itteni fizetésem, de azzal is krözus vagyok, és az az igazság, hogy kicsit szégyellem ezt a fehér pofát, amely az ő tekintetükből rám visszatükröződik. A józan eszem, az a racionális európai eszem ezt elutasítja, semmi közöm a többévszázados rabszolgakereskedelemhez, a francia gyarmatosítókhoz, a nemzetközi multikhoz és a Világbankhoz, engem ezekkel ne azonosítsanak, semmiféle személyes felelősség nem terhel. De közben mégiscsak fehér a bőröm, letagadhatatlanul másnak látszom mint a többség, tetszik, nem tetszik, az vagyok, aki: fehér nő az afrikai utcán. Kelletlenül cipelem a kollektív rossz lelkiismeret rám eső - itt a fekete világban egyenesen rám zuhanó - részadagját. *Madame, cadeau*. Férfiak, nők, öregek, gyerekek, nyomorékok, egészségesek, mindenki. *Madame, cadeau*. Adj ajándékot. Látom, hogy az itt élő fehérek nem adnak, vagy csak nagyon ritkán, ne láss, ne hallj, tanácsolták nekem, nem szabad tudomásul venni őket. Nem tudom, ezt hogyan lehet tenni, nincs rá technikám. Ha adok, hamar körülzsonganak a többiek. Ha nem adok, akkor is jönnek elegenden. Marad a válogatás, nem nagyon erkölcsös megoldás, mert milyen alapon döntöm el, kinek igen, kinek nem?

A Nemzeti Múzeum pavilonos park, ritkás fák a vöröslő homokon, a fehérre mázolt épületeken kékre festett geometrikus mintázatok, kopottaska minden. Az ország állatvilágát bemutatni hivatott ketrecekben az oroszlánok ugyanolyan földúltan járnak föl-alá ugyanolyan szűkös helyen, mint Európában. Depressziós gorilla hever keresztbevetett lábakkal egy padon, szalmaszállal piszkálgatja a fülét, aztán a szálát lenyalogatja. A vízilovakra már csak egy száraz medence emlékszik, nincs zsiráf, sem elefánt, ez így nekem nagyon megfelel, legalább nem kell őket rabságban látnom. Elefántok már csak a védett nemzeti parkban élnek, zsiráfból még, mondják, akad egyes vidékeken szabadon, az északi hegyek alatt.

Ponyvákön ülve, gyékénytető árnyékában tucatnyi kézműves fűr-farag, kalapál, vág, ragaszt vagy fest, néhányan unottan fölneznak, de kirakatnak vannak ott, nem árusítani, nem is szólnak egy szót sem, visszahajolnak a munkájuk fölé és semmi hajlandóságot nem mutatnak egy kis diskurzusra. A pavilonokban a mezőgazdaság és az állattenyésztés régi és mai tárgyai, eszközei, a sokféle etnikum népviseletei, hasonlítanak az utcán láthatókra, csak itt szebbek, díszesebbek, talán kicsit régebbiek.

A múzeum üresnek látszik, alig van látogató, gyerekcsapat követ a tűző napon, *Madame cadeau*. Egy férfi szól, hogy majd ő bemutatja nekem a régi falu életét, jöjjenek csak be a viskóba, itt a fekhely, mutat a fekhelyre, ez gyékény, mondja a gyékényre, ott a szögre akasztott tarisznya, mutat a szögre akasztott tarisznyára, aztán elállja a kijáratot, tartja a tenyerét. Két napja vagyok itt, még bizonytalan abban, hogy miért mennyit szokás adni, na meg ugye ez a fehéremberrosszlelkiismeret, kurkászom a tárcámban, a helyi pénzzel is még ismerkedésre szorulok, végül ötszörannyit nyújtok át neki, mint amennyit a gyerekeknek az autóörzésért szokás. Ez az idősödő ember próbált erőfeszítést tenni, hogy megdolgozzon a pénzéért, ennyi telt tőle. Önkéntes idegenvezetőm lenéz a tenyerére, aztán rám, barátságatlanul villog a tekintete, ez kevés, mondja. Tudom, hogy nem kevés, de érzem, hogy ő az erősebb. Görnyedt válla, nagy feje feketén rajzolódik ki a kunyhó alacsony kijáratában, mögötte a vakító nap. Ha meglenne bennem a kellő fölény, rászólnék, hogy mit képzelsz, és ő szépen megköszönné, amit eddig kapott. De adok neki még, és elkullogok. Mindketten rosszul viselkedtünk.

Később a ventilátor-hűsítette tágas verandán, a gyorsan leszálló alkonyatban értésemre adják, amit úgyis tudok, hogy balek vagyok. Arról is tájékoztatnak, hogy Afrikában az európai udvariassági formulák idétlenek, például nem szokás semmit megköszönni, ha mindenáron ki akar jönni valami a szádon, mondd a *merci* helyett hogy *ça va*, ez még elmegy. Itt az a helyes viselkedés, amit Európában erőszakosnak és tolakodónak tartunk. Erőt és tekintélyt kell mutatni, csak a látszattal törődni, előre rontani mindenáron. Mutasd magad sikeresnek, nagy-nak, fontosnak, ha nem vagy rámenős, semmibe vesznek, a szerencsétlenkedőket kiröhögik.

Így tanítgatnak a niamey-i európai kolónia tagjai, régi afrikások, egy-egy lejárában lévő szerződés idején nézegetik a földgömböt, mi van még, ki Madagaszkárra menne, ki Új-Kaledóniába, információkat cserélnek. Surrog a ventilátor, terít a mindenestől, előétel, főétel, hús, saláta, desszert, a beszélgetés unottá válik, úgy látom, sokat unatkoznak itt esténként az európaiak. Én is. Szeretnék már a falumban lenni.

## *Afrikai hullámhosszon*

„Mert a szépség mindenekelőtt fekete”, mondja egy férfihang, óva inti az afrikai nőket bőrük kifehérítésétől. Az érvelés nem egészségügyi, hanem identitásvédelmi. A következő férfihang ugyanerről beszél, az elgyökértelenedést az alkoholizmushoz hasonlítva. A harmadik a családot védi, „felhívást intézek az afrikai nőkhöz, ne legyenek olyanok, mint az európai asszonyok, akik megtagadják a családot”. A negyedik, szintén férfi, elmagyarázza, hogy az európai nők félreértették az emancipációt. „A német nő munka után a kávéházba megy, cigaretta a csőrében (*sic: cigarette au bec*), és férfiakat fog magának. Mert azt hiszi, ettől felszabadult. Ám ezt a német férfiak sem szeretik, inkább más országokba mennek feleséget venni maguknak (*sic: acheter leur femme*), hogy békességük legyen.” Hét-nyolc férfi beszél egymás után, mindannyian a nőkről. Női hangot nem hallani a műsorban. A niamey-i URH sávon vagyok, a műsor végén kiderül, hogy a Hallgatók Fórumát hallottam. Bemondják a telefonszámokat: egy párizsi és egy libreville-i (Gabon) szám hívható. Africa Numéro Un, a frankofon Afrika rádiója.

Kerekasztalbeszélgetés. A műsorvezető női hang, akcentus nélküli. Az összes résztvevő férfi, mind többé vagy kevésbé erős afrikai kiejtéssel. Azt mondják, még csak nem is arról van szó, hogy Afrikát korrupt vezetőin, mint bábokon keresztül, az európaiak irányítják, hanem arról, hogy az egész földrész parancsnok és kormányos nélküli hajó, csak sodorja az ár. Nincs öntudata, nem tudja, mi az, afrikainak lenni, megsértették faji büszkeségét. Ami pedig a fehér embert illeti, úgy tesz, mintha szeretné a feketét, de valójában megveti. Szomorú, hogy így van, de szembe kell néznünk a tényekkel. Nem lesz vége a háborúknak és a nyomornak, amíg az afrikai vezetők az európaiak szolgálatában állnak. Hagyjuk az úgynevezett afrikai demokráciákat, látjuk, hová vezetnek. A demokrácia importáru, az európaiak gyámkodása fölöttünk. Valaki az új típusú afrikai ember megteremtésére biztat, nem hámozható ki, hogy az milyen lenne, de a beszélő megbabonázottan elrepült: új ember kovácsa *new age*-es vízióban formázva, Fekete Párduc változatban.

Az utcán mindenütt szól a rádió. Amikor Afrikába indulás előtt megkérdeztem Billt, Párizsban élő kameruni barátomat, mi az, amit semmiképpen se felejtsek el magammal vinni, habozás nélkül válaszolta: rádiót. Ez a legfontosabb, majd meglátom. Rádió nélkül nem lehet élni Afrikában.

Tényleg nem lehet. Ez a szóbeli hagyomány földrésze. „Minden öregember halála olyan, mintha egy könyvtár égett volna el”, hallható-olvasható gyakran *Amadou Hampaté Bâ*, az egyik leghíresebb nyugat-afrikai író mondása. A helyi nyelveket a fehér misszionáriusok kezdték leírni és rendszerbe foglalni, velem született - hogy miért, az az ősök titka - elemetáris antikolonializmusom ellenére fejtejtésként hajtok előttük, ezt legalább, valószínűleg semmi más nem, de ezt jól tették.

Írott irodalom Afrikában a század eleje óta létezik. Az írástudatlanság ma hatvan, vagy nyolcvan százalékos, országa válogatja, Nigerben állítólag nyolcvanhárom, legalábbis a legújabb, kezem ügyébe akadó adatok szerint, de ezeknek sem hiszek, ahány forrás, annyiféle adat, mindegyik igaz és semelyik sem, miért hiszünk mi a statisztikáinknak?

Következő, föltehetően egy évre szóló hazámban körülbelül nyolc millió lakos él, akkora területen, amelyen Magyarország kényelmesen elférne tizenhárom példányban. Csakhogy itt a földnek kevesebb, mint három százaléka művelhető, márpedig a lakosság elsöprő többsége vidéken él, abból a kevés kölesből, cirokból és babból, amit megtermelhet. És nagyon gyorsan növekszik: egy asszonynak átlagosan hét és fél gyereke születik.

A nők várható élettartama itt negyvenhét esztendő. Én ennél máris öt évvel vagyok idősebb, és kényelmesebb életű szülőföldrészem átlaga szerint még több mint húsz év lehetne előttem.

Az esős évszak vége felé járunk, az újságok már közlik az eddigi mérleget. Több tucat halott: rájuk omlott a házuk vagy a hirtelen megduzzadt, rohanó vizekbe fulladtak. Mintegy százezer ember vált hajléktalanná. Tömegesen pusztult a jószág, a kutakat betemették a viharok. Jönnek a nemzetközi segélyek. Az egyik ellenzéki lap szerint - több is van, mindegyik nyolc újságoldalas hetilap, - tonnaszám tűntek el nyomtalanul a kölessel és zabpehellyel teli zsákok a segélyszervezettől a Népjóléti Minisztériumig vezető úton; a témáról senki sem hajlandó nyilatkozni.

A tuareg lázadás is hallat magáról, újabb támadásokról beszélnek északon, civilek ellen is: ezt a nigeri kormány a tuaregeknek tulajdonítja, a francia rádió a kormánycsapatoknak. A helyi lapok szerint a Radio France Internationale nem bizonyított híreket közöl, hogy zavart keltsen a lakosságban, mert a franciák a tuareg ellenállást támogatják. „Franciaország azt reméli, hogy veszélybe sodorhatja hazánkat és megkaparinthatja nemzeti kincseinket az általa fölbízott lázadókon keresztül.” Nem értem a helyzetet, nemzeti kincs itt alig van, csak némi uránium, igaz, az csakugyan az északi országrészben található. Viszont az is igaz, hogy Párizs szívesen szól bele, felelősségére és elkötelezettségére hivatkozva, volt gyarmatai belügyeibe, nyíltan is, és, mondják, még inkább a díszletek mögött. Niger északi fele három éve, amióta a harcok tartanak, le van zárva, ez a belső határ Tahouánál kezdődik. Az én Illélám 60 km-re van Tahouától délre.

Mielőtt elhagyom Niamey-t, az utolsó botrány a fővárosban az, hogy egy fiatalember a kórházban belehalt sérüléseibe: visszautasították a kezelését, mert alkoholt fogyasztott, mielőtt az utcán elütötte egy motorkerékpár. Jó muzulmán, még ha orvos is, ilyenhez nem közelíthet, Mohamed erősebb, mint Hippokrátesz. Azt mondtam, szelíd szunniták?

Hans meggyógyult, már hat éve él Afrikában és csak most volt az első maláriarohama, erre a teljesítményre büszke. Okkal. Védőoltás nem létezik, megelőzésre lehet ugyan szedni gyógyszereket - én szedek is -, de vagy használnak, vagy nem, a kininfélékhez az évtizedek során már hozzáadzódtak a vérben élősködő paraziták, amelyek szúnyogcsípéssel költöznek az emberbe. Legokosabb kikerülni a szúnyogokat, mocsarak közelében nem időzni, alkonyatkor letakarni kezét-lábat, és különben is, nem minden szúnyog terjeszti a váltólázatot, csak az *Anopheles* nevű, ám ezt nem ismerheted föl a körülötted zümmögő rajban.

Szúnyoghálót mindenestre hoztam magammal, de itt a fővárosi fehérek szuperházaiban még nem volt rá szükség.

Egy hét veszteglés után végre elindulunk világvégi falumba, a bozót kellős közepébe. A *bozót* Afrikában nem sűrű, bokros növényzetet jelent, hanem terméketlen tájat. A francia gyarmatosítók kezdték használni a szót - *la brousse* -, hogy jelöljék a lakott helységektől távoli, többnyire megműveletlen, sőt, megművelhetetlen, tágas térségeket. A nigeri bozót félsivatagi táj, vöröslő, agyagos homok, itt-ott egy-egy fa, ritkás, tüskés cserje, sárga kórókat röpít a homokszél. A tekintet elvész a végtelenben.

## ESŐS ÉVSZAK ILLÉLÁBAN

### *Reggel*

Ébredés a kelő nappal. Ó, áldott természet. A ritmusodra élek. Sok választásom nincs, igaz, nem is kívánhatnék mást, én akartam idejönni.

Némi fohásznak tekinthető nyújtózkodás és sóhajlás után irány az udvar toalettsarka. Ehhez az ember kimászik a szúnyogháló alól - az esős évszak még tart kiszámíthatatlanul érkező viharos zuhéival, kinn aludni egyelőre nem lehet, de a szúnyogháló persze odabenn is ugyanúgy kell -, kerülgetve a cementpadlóra az éjszaka folyamán a mennyezetről itt-ott lehullott vályogkupacokat, kikászorog az ajtóhoz, közben igen nagy valószínűséggel ismét beveri a feje búbját az átjáró vályoggal tapasztott keresztgerendájába.

Magánlakrészemet - ahol a keskeny, hosszú helyiség sötétebbik végében az ágy áll, a másikon pedig, az egy szem ablakocska alatt, asztal és szék - két alacsony átjáró és három falbavájt ablaknyílás köti össze az iskolával. Így mondom, mert a franciák így egyszerűsítik, az *école maternelle*-ről lespórolják a jelzőt, ezeknek az óvoda is iskola, és tényleg annak is tekintik. Hát én itt egy állítólagos iskolát nyitottam. Tizenkét darab 3-5 éves gyerekkel. És valahányszor átmegyek lakrészemből az iskolába vagy vissza, beverem a fejem.

Korán van még, igyekszem nem szorongani már most, hogy mit is produkálok, botcsinálta óvónő, a mai munkanapon, van addig bő két órára, a gyerekek kilenckor érkeznek. A szomszéd udvarokból és a térről már javában hallatszanak az élet jelei, számár ordít, kecske mekeg, birka-barány béget, hatalmas famozsarokban asszonyok püfölik ütemesen a család napi kölesadagját, pam, pam, pam, pam, egyenletesen, fáradhatatlanul.

A reggel a vízhordás ideje, a házam előtti tágas téren nyomós kút is van, de azért fizetni kell, tehát a kerek kútra sokkal többen járnak, guggolva, féltérden vagy állva húzzák föl a kötélvégre akasztott vödört vagy bőrzsákokat a nők, mozdulataikról az *Ej uhnyem* juthat eszünkbe. A kötél szabad vége lazán hentereg a kecskehúgyos, számaraszros porban, és a következő merítésnél majd megy szépen bele a kút vizébe. Nem kellene sok pénz, még túl sok munkaerő sem, csak egy kis nekiszánás, hogy hengert illesszenek a kút fölé - kávája sincs, csak egy arasznyi pereme, nem értem, hogy-hogy nem potyognak bele a gyerekek, de úgy látszik, nem potyognak -, a kötelet arra tekerhetnék és kevésbé fertőznék a vizüket.

A nyolcéveseknek szóló elemista olvasókönyvben (*Afrique mon Afrique*, Franciaországban kiadott tankönyvsorozat egész frankofon Afrikának) van egy nagyon edukatív olvasmány pontosan erről a témáról. Még egy akadémikus is szerepel benne, aki szerint jó volt az öreg kút így apáinknak, jó lesz nekünk is, de győz a haladás szelleme és az összefogás, és lám, abban a faluban azóta sokkal kevesebben betegszenek meg, értesít megnyugtatóan a tankönyv. Attól tartok, hogy az üzenet még nem jutott el az én kis illélai negyedembe. Talán el kellene nekik mesélnem? De micsoda dolog lenne, ha egy frissen érkezett mindjárt tanácsokat osztogatna.

Nem helyénvaló hajnali órákban, még csipás szemmel ilyen országos, sőt emberiség-gondokkal foglalkozni. Inkább birtokba veszem mellékhelyiségeimet a reggeli szertartások céljából. Huszonvalahány lépés át az udvar vöröslő homokján, ezt a színt tartjuk emlékezetben, mindig mindent a napszaktól függő árnyalatban, de föltétlenül a sárgás-vöröses-barnás rozsdaszíneiben tessék elképzelni, a tájat, a talajt, a házak és a döngölt kerítések falát, a ritkás

bokrokat és a száraz kórókat fedő porfátyolt is. Fürdőszobám tágas, kéthelyiséges, előbb a tusoló, majd a budi, mi tagadás, félelmetes egy latrina. Iszonyú mély - az én tiszteletemre ásatták a munkáltatóim, amikor kibérelték ezt a házat nekem és az iskolának -, legalább öt méter mélység dönög az ember lába alatt, a beszakadástól való rettegésben a hely számomra még ismeretlen szellemeihez fohászkodva igyekszem lábujjhegyen megközelíteni a helyiség középpontját és egyetlen értelmét, a szerintem aggasztóan vékonyra sikeredett cementlapban hagyott négyszögletes lyukacsát.

A műtárgy kivitelezésén látszik, hogy akik ezen dolgoztak, nem igazán tudták elképzelni rendeltetészerű használatát. A lyuk picurka, ember legyen a talpán, aki beletalál, de ennél is nagyobb baj, hogy az itt-ott rücskösre sikeredett, egyenetlen cementtalaj enyhén emelkedik a lyuk felé. Márpedig a „használat után tessék lehúzni” formulát itt a „tessék körülönteni, majd a lyukba sepergetni” javaslat váltja föl, kicsit körülményesebb és hosszadalmasabb, mint az angolnak nevezett módi, de e tájon mindenre több az idő és kevesebb - ó, de mennyivel - a tárgyi eszköz.

Tisztogatási célból tehát minden budiban - már ahol akad ilyen, mert eddigi híreim szerint a hausszák gusztustalannak tartják, hogy az ember mindig ugyanoda kakáljon, mondhatni gyűjtögesse (talán valami varázserőt tulajdonít neki, hogy ilyen nagy becsben tartja?), és ízlésesebbnek találják szerteszét a természetben végezni a dolgukat, természetnek tekintendők a falu széles, homokos, kórólepte utcái is - mondom, minden rendes latrinában ott áll a sarokban egy maroknyi, madzaggal összekötött cirok, és a helyiséget körülvéő fal tetején vagy mellett egy műanyag teáskannaforma a locsoláshoz, *búta* a neve mind haussza mind tamasek nyelven. Az ember vizet lötytyint a lyuk holdudvarára, majd a cirokcsomóval szépen söprögetné bele a nyílásba, csak hogy a víz vissza-visszacsorog a lejtőn és kanyarodik már megszokott pocsolói felé az egyenetlen talajon. Ha hagyjuk, hogy ott száradjon, ami ebben a melegben gyorsan megtörténik, felhőmintákat imitáló formák maradnak a vörösbarna talajon, ez nem esztétikus. Tehát söprögetünk, söprögetünk. Közben a nap is végzi a dolgát, tűzöget már rendszeren, budinknak pedig nincsen teteje. Majd lesz, ha az esős évszak végével betakarítják a kölest és a szárából fonni kezdenek, akkor majd kapható gyékény a piacon.

Következik a nap egyik fénypontja, a tussolás. Az udvar szemközti oldalán, egy nálam raktárnak használt pici viskóban áll, hogy árnyékban legyen, egy jó nagy, zöld, műanyag hordó, abból merítem tele a vödörmet és cipelem a vizet a tussolóhoz. A hordó megtöltéséről munkáltatóim gondoskodnak a megállapodás szerinti „teljes ellátás” jegyében, vagyis fizetnek egy togói fiatalasszonyt, Rosát, aki hetenként háromszor-négyszer fölbukkan, könnyedén hordja a fején a húszliteres vödröket, föltölti a hordót. A tussoló részt már okosabban építették, a talaj lejt a kerítésfal felé, ahol egy szabályos csőben folytatódó lyukon át szépen magától távozik a víz. Egy teli vödörből nyolc-tíz ibrikkel is merhetek, hol mohón zúdítva, hol kéjes-lassan csurgatva öntöm magamra a vizet, nagyon, nagyon finom. Törülközni nem fontos, mire az udvaron át a házhoz érek, már meg is száradok.

Szobámban három gyalulatlan deszkalap áll széles vályogtéglákon, a felső polc egyik fele a konyha. Camping gáz, teáskanna, néhány pohár, egy tányérnak alkalmazható műanyag fedő, egy életlen bicska és egy kettétört olló használhatóan éles egyik szára. Továbbá egy doboz neszka és néhány szomorkás narancs, a nehezen hámozható, fehér rosttal, maggal teli, kevésbé nedvdús fajtából, itt csak ez van, keddenként beszerezhető a heti piacon, erről is lesz még mit mondani. Víz és kávé iszom, narancsot eszem, kezdődik a nap.

Persze hogy tisztítom a vizet, minden európai ezt teszi. De nem tudok egyetlen nigeriről sem, aki ilyen elővigyázatos lenne. Pedig az elemista tankönyvben erről is van eligazító olvasmány: csak egy nagyobb méretű, üres konzervdobozt kell beszerezni, az aljába néhány lyukat ütni,

majd szorosan megrakni faszén, kavics, homok, faszén, kavics, homok rétegekkel egymás után, és máris kész a szűrő. Kacsászató vizét is ráengedheted erre, ami alul kicsöpög, már iható, legalábbis ezt mondják.

Ilyen szerkentyűt itt senkinél sem láttam. Nálam, európainál, nem efféle rekuperált tárgyakból összeüthető barkács van, hanem gyárilag készített, kis porcelán-henger áll egy nagy agyagkorsó vizében, onnan vékony csövön át csöppenként megy a megtisztult víz a másik nagy agyagkorsóba, ebből már lehet inni. Ezeket a hatalmas korsókat Afrika-szerre *canarinak* nevezik, szájuk tenyérnyi, hasuk kövér, talpuk nincs, domború az aljuk, mindig kissé a földbe ásva állnak, hogy hűsebb maradjon a víz. A hűst nagyon relatívan kell érteni, de azért mégsem negyven fokal, mint a levegő, és az ember megissza mindenütt, ha nem szűrt, akkor is, mert nem fogom a helybélieknek azt mondani, amikor szívélyesen vízzel kínálnak, hogy köszöni, nekem a te vized piszkos.

*Canari* majdnem minden piacon kapható, néha még itt Illélában is, ahol az árukínálat nem elkápráztató, és hozzá még az árusok is mosolytalan, undok pofák. Cirokköteg van, de seprűnyél vagy lapát már nincs, érthető, kereslet sincs rá, a bozót népe nem vásárol szemétlapátot, minek az, és már magam is úgy látom, tényleg, minek. Házacskám igen hézagos felszerelésében takarítóeszközként kezdetben csak egy partvis szerepelt, nyél nélkül. Aztán valaki tudott venni a tahoua-i piacon (Tahoua a legközelebbi város, innen 60 km-re) egy söprűnyelet, nem passzolt ugyan, de össze lehetett fabrikálni, szemétlapát azonban ott sem volt kapható. Nincs is rá szükségem, erre eléggé hamar rájöttem. Egy közepesen kemény papírlap megteszi, természetesen csak ha már mindkét oldalán telerajzolt-firkált, csak ha már semmi másra nem lehet használni. Ez is csupán azért kell, mert a ház ajtajában keskeny küszöb akadályozza, hogy az ember egyenesen az udvarra söpörje a két helyiség talaján az előző reggel óta összegyűlt rovarhullákat, homokot, vályogtörmelékét.

Nem értem, miért kell énrám a piaci árusoknak ilyen csúnyán nézniük. Ezek itt engem nem szeretnek, ez nyilvánvaló. Nem tudom, milyen illemhibát követtem el azon kívül, hogy világos a bőröm és franciául beszélek, nem haussa, dzserma, tamasek vagy fulfuldé nyelven. Talán az a baj, hogy itt vagyok. Pedig igyekszem nem föltűnően nézelődni, nem tolakodni a kívülálló tekintetével, és tényleg nem is gondolom azt, hogy ez itt most holmi látványosság lenne, amit meg kéne bámulnom. Itt fogok élni egy évig, ez most az én falum is, jövök a piacra mint bárki más, ha venni akar valamit. Olyan akarok lenni, mint a többiek.

Ez nemcsak reménytelen, de nevetséges is. Nem úgy megyek a piacra, mint bárki más, mert nem cipelek a fejemen tele pakkokat, a hátamon alvástól elnehezült gyereket, nem a derekam köré tekert anyag csücskébe csomózva viszem a pénzt, hanem a szoknyám zsebében, pénztárcában, és nyilvánvalóan sokkal többet, mint az itteniek. Megpróbálok azért én is alkudni, igyekszem megfelelni a helyi szokásoknak. Emlékszem, milyen kellemetes diskurzusokat lehetett bonyolítani hajdan Afganisztánban - még a háború előtt jártam ott -, akár a legkisebb tárgy vásárlásánál is, mintha a társadalmi illemszabályok igényelnék, hogy ne fosszuk meg embertársainkat az alkudozás játékától. Ezzel Illélában melléfogtam, mert itt ez nem játék, hanem komoly meccs, létért való küzdelem, amelyből engem, idegent, fehérét, eleve kizárnak, számomra nincs terep, fizessenek annyit, amennyit elsőre mondtak, vagy menjek.

Jó, megyek, már eleget láttam. Van manióka, ignám és gombó, az első kettő gyökérgumó, hasonló a krumplihoz, a gombó apró uborkaformájú, szürkészínű zöltség. Akad vöröshagyma és fokhagyma is. Száritott csípős paprikák halmái láthatók. Időnként árulnak kukoricát. A földre tett gyékényeken vagy ponyvákön kisebb-nagyobb kupacok, száraz levelek, magok, számomra érthetetlen rendeltetésű barna, fekete vagy szürke színű, nem igazán enniavaló-alapanyagnak látszó halmok.

Szürkésfehér kődarabokat látok, ez a *potasse*, mondja Rosa, a szószerkeztetbe morzsolják, sűríti és tartalmassá teszi a levet. Nem kő ez, tájékoztat, csodálkozva, hogy én nem ismerem, hamuból készítik. Rosa vesz egy darabot, minden nap használja a főzéshez, aztán hagymát keres, egy fej vöröshagymára lenne szüksége, nehezen találjuk meg, csak egy árusnál van. Kemény alku következik, én tapintatosan arrébb húzódok, ne higgye azt a kofa, hogy a fiatalasszony a fehér nőnek vásárol, mert akkor egy fikarcnyit sem enged az árból. Rosa sem nagyon szereti ezt a piacot, ő is idegen, és szerintem ezt éreztetik vele. Néhány hónappal ezelőtt került ide Togóból, nővére, Béatrice hozta magával a szülői háztól, Illélában talán majd akad neki is munkája. Béatrice itt él és dolgozik, ő a fehér kislány dadusa.

A húsárusoknál is körülnézünk. Papírvékonyra nyújtott, szakadozó húslapok száradnak a tűző napon, ez az egyetlen tartósítási mód éghajlatunk alatt. Ezt aztán már nem is kell főzni, lehet enni úgy, ahogy van. A földön a birkák lenyúzott bőre kiterítve. Legyek, legyek, legyek mindenütt. A rögtönzött asztalkán a birka friss darabjai annyira feketéllenek tőlük, hogy csak akkor látszik ki a hús vörös színe, ha az árus hessint egyet, mielőtt lecsap a bárdjával. Nyilván azért hessint, hogy ne vágja ketté a legyeket.

Rosa azt mondja, Togó nem ilyen. Ott mindenfélét lehet kapni a piacokon, van friss zöldség, gyümölcs nagy választékban, és a természet is dús zöld, sok a folyó és a tó, minden megterem, az időjárás is kegyes, és az emberek civilizáltak, nem úgy, mint itt. Ezek a hausszák, dohog Rosa, a saját házuk elé borítják a szemetüket, a dolgukat csak úgy akárhol az út szélén guggolva végzik, ezek itt civilizálatlanok. Bezzeg Togóban ezt nem láthatnám. Bezzeg-togózást és a nigeriek lebarbározását már Beatrice-től is hallottam, ez úgy látszik családi, esetleg togói szokás.

De miért akarják ezek az öntudatos fiatal nők mindenáron maguk vinni a kis zacskómat azzal a néhány narancssal? Mutatom Béatrice-nak, íme a két ép kezem, üres, mit gondol, mire szoktam használni, ő meg a saját szatyrjai mellé elszedte az enyémet is, ugyan már miért vinné, adja ide, de nem, nem adja, azt mondja azt nem lehet, hogy képzelem. Feszeng, mint akinek kényelmetlen úgy közlekedni velem az utcán, hogy én is viszek valamit. Kicsit még erősködöm, aztán hagyom, látom, hogy zavarba hoztam, ezt nem akarom.

Később Rosa ugyanezt csinálja. Vele is huzakodni kezdek, bosszant, hogy miért ne vihetném a holmimat magam, mondom, a nővére is ezt csinálta, mit gondolnak ők rólam, ennyire öreg vagyok, vagy gyenge, magatehetetlen? Rosa nevetgél, kislányosan félrerántja a vállát, nem, nem erről van szó, hát akkor miről, kínzom kicsit, tudom, hogy nem fogja kimondani, ezt majd én teszem meg, de most még nem, nem lehet mindent ilyen gyorsan egyszerre. Így is néha azt érzem, mintha kicsit túllépném a beszélgetési illedelmek határait, gyakran olyasmit mondok vagy kérdezek, amit nem szokás. Ilyenkor zavarba jönnek, Béatrice finoman elszomorodó arccal, Rosa inkább nevetve, a választ kikerülik, én igazodom, nem erőltetem tovább a témát, tudom, hogy majd úgyis eljön az ideje.

Nyolc óra múlt, kortyolgom a kávé, jegyzetelem, hogy milyen programok legyenek ma a gyerekekkel, nóta, mondóka, rajz, számolás, gyurma, papírcsákó, mittudomén, úgysem az lesz, amit tervezek, de azért föl kell készülni, méghozzá minden eshetőségre, és fogalmam sincs, hogyan kell csinálni. Azt tudom, hogy mit, megnéztem magyar és francia könyvekben, egy hűvösvölgyi óvoda tantervét is alaposan tanulmányoztam, átlátom a pedagógiai feladatokat és célokat, de milyen módszerekkel lehet elérni, hogy egy csoportnyi gyerek most nekiüljön és szépen karikákat rajzoljon, vagy hogy énekeljék velem azt, amit én éneklek nekik: erről igazán nincs semmi elképzelésem. Egyelőre a tapasztalat sem segít, alig néhány napja működik az óvoda, amikor a niamey-i viszontagságok után végre megérkeztem Illélába,

semmi nem volt itt, csak a tökéletesen üres ház, lakásra, iskolára még alkalmatlan. Előbb be kellett rendezkedni.

A játszótér nagyságú, tágas udvar végében áll a ház. Két nagy és három zsengecske fa van, egy tövises bokor, aljnövényzet semmi, az itt sehol nem szokott lenni, a talaj a szokásos, vöröses színű, agyagos homok, a kerítés fala és a ház ugyanilyen színű vályog. A házacska alaprajza keskeny téglalap, bent, hosszában kettéválasztva, az első helyiség az iskola, a hátsó a lakásom.

Monique javaslatára, a tőle kapott festékkel, nekiláttam a hátsó helyiségben a vályogfalat fehérre mázolni, talán akkor valamivel világosabb lesz. Az afrikai vályog - itt *banco* a neve - agyagos-homokos vörös föld, kölesszár-törmelék és trágya jól összedöngölt keveréke, szerves anyag, vitorán él benne a hat és annál többféle állatvilág jó néhány fajtája. Ha meglátjuk a falon a természetek alagútjainak kidudorodó nyomait - naponta fedezhetünk föl újakat -, tanácsos őket azonnal lekaparni, a vájatba rovarmérget helyezni, kaptam e célra valami szürkésfehér port egy Moussa nevű szomszédtól.

A kőműves darazsak masszív kis erődítményeit a falról és a mennyezetről keményen le kell verni, nem is olyan könnyű, fantasztikus ragasztó lehet a nyálukban, gondosan megépített lárvalakhelyük sokkal keményebb a vályognál. Méregre nincs szükség, a zöldes-szörös lárvák házuk szétverésekor a földre pottyánva még hernyóznak kicsit, aztán maguktól kimúlnak. Csak ki kell őket söpörni. A pókokat mindig békén hagyom, eszik a legyeket meg a szúnyogokat, hasznos társak. Különben is, legzsúfoltabb lakónegyedükig, a göcsörtösgerendás, földtörmelékes mennyezetig létra és lelkiertő híján úgysem jutok el, a falat elég széssel elérhető magasságig mázolni.

Álltam éppen a kölcsönkapott, máris festékfoltokkal teli vas széken, mázolgattam az üres ház falát azon mészálva, vajon hogyan is lesz ez itt és ki fogom-e bírni egy teljes esztendőn át, amikor az ajtónyílásban kedves köszöntésekkel megjelentek, majd lassan, egymás után, belépegettek a szomszédok. Még nem ismertem ki magamat a helyi viszonyokban, nem tudtam pontosan, ki kicsoda, azt láttam, hogy látogatóim tuaregek, vagy legalábbis a többségük, Hans és Monique különféle háztartásának személyzetéhez tartoznak. Itt van a feltűnően szép, mindig nevetős fiatalasszony, Sékina, és csontos, szigorúarcú férje, Afokar is, ők a közvetlen szomszédságban, Monique-nál laknak, mert Afokar a francia nő házában öre és ő fogja az én iskolaudvaromat is söpörni.

Gondoltam, most kicsit beszélgetni fogunk, nyilván ismerkedni, barátkozni jöttek, de nem nagyon volt miről beszélgetni közös nyelv híján. A kis csapatból, úgy látszott, csak a vidám Sékina tud valamelyest franciául. A látogatók tekintete kedves és kíváncsi volt, sőt, mintha egész jól mulattak volna, szélesek mosolyogtak, rám-rámnevettek, mint akiknek tetszik a jelenet. Jó, ha mozi, hát legyen az, nekiláttam szorgosan folytatni, pemzli a vederbe, mártogatás, csöpögtetés, székre föl, három-négy csíkhúzás a falon, székről le, pemzli a vederbe, és így tovább. Minden mozdulatot gondos figyelemmel és egymás közötti megjegyzésekkel kísérték, számomra ismeretlen nyelvükön. Néha összenevettünk és több ízben is megkérdeztük egymást, hogy *ça va*? Igen, *ça va*, mindannyian jól vagyunk, a munka is jól van, az egészség is jól van, a család is jól van. Ők félkaréjban álldigálnak, békésen nézelődnek, én mázolok. Csak tudnám, hogy miért bámultok így rám, ahelyett, hogy beállnátok segíteni. Ez nyilvánvalóan egyikőjükben sem merült föl. De érdeklődő látogatásuk azért jólesett.

Másnap kiderült, hogy igazságtalanul dohogtam magamban, valaki mégis eljött segíteni. Boss volt az, a rebellisek északi vidékéről, Agadezből érkezett, most Monique házában vendégeskedő fiatalember, fizimiskája szerint inkább fekete, de ő tuaregnek vallja magát. Nekem első

este, amikor megismerkedtünk, azt adta elő, hogy ő Agadezben táncos, színházrendező, híres focista és ceremóniamester a hagyományos ünnepeken úgymint házasság és temetés, a tuaregség-tudatról pedig azt mondta: tudod, az úgy van, hogy én bennem is, belül, a tuareg felem megveti az afrikai felemet. (Az „afrikai” jelző itt mindig fekete-afrikait, négert jelent.) A tuaregek - világosbőrű, harcos sivatagi nomádok, nyelvük, a tamasek, a berber nyelv-csoporthoz tartozik - dél felé terjeszkedve évszázadokon át tették rabszolgáikká a meghódított területek feketéit, és noha a francia gyarmatosítók a század első évtizedeiben igen határozottan megszüntették a rabszolgatartást - nem átváltozva időnként jó véres kézzel terjeszteni az egyenlőség magasztos eszméit - a tuaregek még ma is számontartják, kinek az ősei voltak nemeseik, kié rabszolgák.

Boss inkább a rabszolgaivadékokra hajaz, de ezt nem szereti, láthatóan problémákat okoz neki. Talán egyéb gondjai is vannak, mert eléggé súlyos a jelenléte. Rajtam kívül senki nem sajnálja, Monique-nak elege van belőle, hetek óta a házamban élösködik, mondja, nem csinál semmit csak alszik, eszik, teát főz és szívja a szívnyálóit, a tetejében lépten-nyomon elhelyezi a gri-grijeit, faágra, kerítésre, a szoba sarkába, ez Sékinát és Afokárt nyugtalanítja, nem nagyon szeretik, hogy minduntalan Boss gri-grijeibe botlanak. Ez valahogy kényelmetlen nekik.

A *gri-gri*: amulett, fétis, talizmán, sosem lehet tudni, mire képes, rendes ember a gri-grijét a saját nyakában hordja, börtasakban illendően elrejtve, és nem akasztgatja ide-oda, pláne nem, ha vendégeskedik. Nem tudom átlátni, mit akarhat Boss a gri-griekkel. Tény, hogy miközben kedvesen és hatékonyan segít nekem kimeszteni a házat, nálam is elhelyez itt-ott egy színes, szépen mintázott, rojtos börtasakot, mintha csak otffelejtette volna. Másnap aztán frivol módon megjegyzem, Boss, itt hagyta a gri-gridet, mire ő elkomorodó arccal veszi vissza, mint akinek nem esik jól ez a bánásmód. De ez a játék már amúgysem tart tovább, Monique egyik heves dührohamában - vele előfordul az ilyesmi - kirúgta Bosst a vendégeskedésből, eridj vissza Agadezbe. Nem értem pontosan a viszonyokat, a francia nő korábban Agadezben dolgozott, ott ismerkedtek meg, Boss azt mondta, barátok, Monique ezt a szót egyáltalán nem használta, de Monique igen kemény hölgy. Mindegy, ő dolguk. Azt látom, hogy Sékina és Afokar megkönnyebbüléssel veszi tudomásul, hogy Boss végre elmegy.

Nekem semmi bajom nem volt ezzel a fiatalemberrel, kivéve némi környezetvédelmi aggodalmat, mert nem vettem jó néven, hogy mázolás után az ecsetből a festéket az udvarom egyik fájának a törzsébe kezegette, szépen módszeresen, jobbról, balról, sokszor egymás után, hogy a szálakból kimenjen a festék. Erre még nem tettem megjegyzést, nem akarok sokat okvetetlenkedni, kezdő vagyok az afrikai életben, de amikor a festékes vízmaradékot az udvar jövőendő homokozójába öntötte - már kiástak egy kerek formát az agyagos földben, hogy majd ez legyen a homokozó, ám most még, esős évszak kötelez, a mélyedést esővíz tölti meg, békák laknak benne - szerényen megjegyeztem, hogy ez talán nem jó, ugye ez itt most víz, pocsolya, de nemsokára homokozó lesz a gyerekeknek, és nem kellene festékmaradványokkal beszennyezni, akkor Boss úgy nézett rám, mint egy hülyére. De hiszen itt a víz, a víz meg arra van, hogy mossuk bele, amit mosni kell. Nézeteinket nem sikerült egymáshoz közelíteni.

A házat viszont kimázoltuk, hálás voltam Boss segítségéért. Hans és Monique, a néhány hónapja elvált, intenzív és rendezetlen viszonyban álló fiatal pár adta össze, ki-ki saját háztartásából, a létminimumhoz szükséges bútort. Az ő közös gyerekük Kilissan, akiért engem idehozattak, hogy legyen a tuareg névre hallgató, Agadezben francia-német szülőktől fogant, Franciaországban másfél kilóval született, egyhónapos kora óta Afrikában élő, most négy éves kislánynak valamiféle, európai óvodákra emlékeztető neveltetése. És a mamájának valaki, aki beszélget vele a bozótbéli magányban.

Fél kilenc. Mielőtt kezdődik a munkanap, ez még a sebápolás és a teljes bőrfelület gondos ellenőrzésének ideje. Egy csöpp kis karcolás, amelyet hazai tájakon az ember észre sem vesz, itt hamar vöröslő körülvarral duzzadozni kezd, tanácsos idejében ápolni. Természetközeli életet élven, gyakran fölsértem magam. Az egyik csapda az udvarom kapuja, egy hajdan kékre mázolt, horpadt bádoglap, se kinyílni, se becsukódni nem akar. Úgy tud tüzelni a nap alatt, hogy az ujjam begyét önkéntelenül a fülemhez kapom, mint amikor a konyhában kicsit megégeti magát az ember. A kapu belülről erőteljes lökésekre nyílik. Kívülről viszont csak úgy lehet elbánni vele, hogy finoman beillesztjük enyhén meggörbített mutatoujjunkat az egyik rozsdásperemű lyukacskába, és alaposat rántunk. A műveletet addig ismételjük, amíg a kapu hajlandó kinyílni. Ezenközben időnként ugye fölsértjük az ujjunkat.

A lábfejek épségét leginkább az utcai közlekedés veszélyeztetheti. Vietnámi papucsban járok, mint mindenki, ez nagyon kényelmes, ha belépünk egy házba, mindig le kell rúgni, nagy illetlenség egy helyiségbe lábbelivel belépni. Kinn persze szó sem lehet meztéllábról, a homok iszonyú forró és egyes helyeken meglehetősen mély, átgázolva rajta váratlan tárgyakba ütközhetünk, elhajított szemét, kiszáradt állati vagy emberi ürülék, szélfűtta, szűrős kóró, konzervdoboz levágott teteje, a doboz maga sosem kerül szemétkébe, vagyis az utcára, hiszen az még sok mindenre használható, de homokban lapuló teteje karcolásokat okozhat a lábujjak táján, ettől a könnyű gumipapucs nem tud megvédeni.

Krisztus tövisei is meg-megérintenek, ez a neve udvarom egyetlen bokrának, tessék-lássék néhány levele is van, de főként két-három centis, kegyetlen tüskéivel büszkélkedik. Sebápoláshoz a magyar dermaforint vagy a francia mercurochrome-ot használom, de amikor már vöröslő-kéklő duzzadás van a seb körül, ezek nem eléggé hatékonyak. Próbáltam venni tiszta alkoholt.

Van egy patika Illélában, a piactér mellett. Apró, sötét, ablaktalan helyiség, az árus magányosan üldögél az üres pultnál, háta mögött a vályogfalhoz támasztva egy-két árva polc, néhány dobozzal és tégellyel. Jónapot, jónapot, *ça va, ça va*, kellemkedek, egy kis alkoholt vennék. MICSODÁT? Kikerekedett szem, némi sápadás jele a fekete arcon. Észbekapok, hogy Allah-káromlást követtem el, muzulmán országban vagyok. Nekilátok a lehető legkedvesebben magyarázni, hogy sebtisztításhoz kell, fertőtlenítéshez, mutatnám is sebeimet, de nem akarja látni, nagyon ellenséges, utál, beszennyeztem a levegőt ezzel a szóval, ő nem is ejti ki a száján, azt mondja, ilyen itt nincs, ha valami panaszom van, menjek a rendelőbe. Oda nem megyek, már hallottam róla, hogy csak aszpirinjuk és nivakinjuk van, ezt adnak mindenre, más nincs.

Az is foglalkoztat, hogy új folt keletkezett a bőrömön, nem messze a rovarcsípés okozta, lassan varasodni kezdő, féltényérnyi sebtől a nyakam jobb hajlatában. Olyan, mint egy égési seb, sötétkéken és feketében pompázó, vörös pöttyökkel övezett hólyageggyüttes, kissé gennyesedik. Az új folt valószínűleg ennek a továbbterjedése, itt azt mondják nekem, hogy ennek ilyen a természete, ha a hólyagok fölfakadnak, akkor tovább fertőznek, nem kell újabb rovarcsípés, hogy tele legyek sebekkel, ez a játék hónapokig is eltarthat.

A legyek persze besegítenek, igen-igen sokan vannak, élvezettel nyalogatják sebeimet, meg kellene tanulnom, hogy nem érdemes őket elhessegetni, úgyis visszajönnek, szabad akarataikat semennyire sem befolyásolhatom, csak önmagamot idegesítem a különféle testrészeim fölötti legyintgetésekkel. Különben is az az érzésem, hogy itt minden rovar ugyanolyan kiéhezetten esik neki az új húsnak, friss fehér bőrnek, mint Niameyban a kéregetők.

Hans, Monique és Henri, egy Illélán átutazó afrikás francia egybehangzó véleménye szerint a terjeszkedő természetű égési sebet egy *cantharide* nevű rovar okozta. Megnézem *Petit Robert*-t, kedvenc értelmező szótáramat, szerencsére van Monique könyvtárában. Eszerint fényes, aranyló zöld, keményhátú, négyszárnyú rovarról van szó - nem láttam, amikor megcsípett -, spanyol vagy milánói légynek is nevezik. Szárított és porrá tört alakban hajdan afrodiziákumnak használták. Ez nagyon szép, de én a továbbiakban inkább kerülném a találkozást, porrá tört alakjára nincs szükségem, itt legföljebb szúnyogok surrannak be moszkítóhálóm alá, hogy ne aludjak egyedül, élő formájában pedig ez az egy, keresetlen randevú elég volt vele, gyanítom, ez is a láthatatlan beavatási szertartás része, a bozót szellemei tesznek próbára, hogyan bírom ki Afrikát.

Csakazértis kibírom. Engem innen nem lehet olyan könnyen elijeszteni. Ápolgatom magamat, időm van rá, itt mindenre van idő, sokat foglalkozom házacskámban a csótányok, kőműves darazsak, termeszek, csípős vöröshangyák terjeszkedésének megállításával is, ezek azt képzelik, övük a ház és én vagyok a betolakodó. Így is van különben, ők az őslakosok, én csak most telepedtem ide, és hiába tartozom a fejlődéstörténet állítólag legmagasabb fokán álló élőlényekhez, a nehezebb percekben elbizonytalanodom, hátha a rovarvilág győz, lakótársaim jelentős túlerőben vannak, és - ez fontos - hazai terepen.

Az idegen, az itt én vagyok. Egyedül és fegyvertelenül, a tetejében kétségektől marcangolva. És verejtékben úszva. Minden tapad és ragad. A ruha a hátamhoz, az írógép billentyűi az ujjaimhoz, a papír a könyökömhöz, a legyek a bőrömhöz. Azt mondják, a nigeri félsivatagi klíma az egyik legrosszabb az afrikai lehetőségek közül. A Szaharától délre vagyunk, félúton a Ráktérítő és az Egyenlítő között. Szerintem a trópusi pára még kínosabb lehet, de nem tudhatom, azt még nem próbáltam. Niameyban azt hallottam, hogy a fejlődő országokkal foglalkozó szervezetekben büntetésnek tekintik az emberek, ha Nigerbe küldik őket.

Néha arra gondolok, olyan vagyok, mint az örült középkori szerzetesek, akik magánzárkájukba vonulva, önszántukból ostromozták magukat. Nyilván így törekedtek a teljességre. Én is arra ácsingózom a magam vulgáris módján. Akartam az eddigi kanyarok után újra egy másik, és ezúttal aztán igazán nagyon más életet magamnak. Rendben van, hogy egyszer élünk, de ebbe próbáljunk bezsúfolni lehetőleg minél többféle létet. Most itt van az én régóta vágyott afrikai álmom, életem, tetőtől talpig, sebtől sebig, rovartól rovarig, nyilván nincs elég képzelőerőm, azért kell mindent a saját bőrömnön megtapasztalnom, végül is örülhetnék, hogy itt vagyok, még akkor is, ha nehezebb, mint ahogy előre elképzeltem. A történet éppen erről szól. Álomról és valóságról. Alázatról. És teljességről, valóban, már bocsánat, lehet, hogy túlzónak hangzik, de nem a teljességet keresi az ember, mindörökkön örökké, ámen?

Talán már meg is találtam, csak még nem tudok róla. Éjjel azt álmodtam, hogy megbékélt lélekkel fekszem egy ágyon, tiszta fehér ágyneműben, a körülmények mintha kórháziasak lennének, de a környezetről semmit nem tudok, csak azt, hogy gyerekeim apja, elvált férjem ott ül az ágyam mellett, megértő jelenléttel, mint mindig. Én már nem látok, mert meghalni készülök, őt sem láthatom, de tudom, hogy ott van mellettem, és valahogy az a mondat jön ki a számon, hogy „Boldog vagyok”. Ezután már csak azt tudom, hogy meghaltam, de még látom, ahogy ő fölkeresi felnőtt gyerekeinket, mondja nekik, mi történt, és mondja azt is, hogy ne legyenek szomorúak, mert az utolsó percemben boldog voltam, és minden rendben van úgy, ahogy van.

Jó álmom. A mai nap talán könnyebb lesz a többinél.

## *Délelőtt*

Kilenc óra. Jön Colette és Kilissan. Colette öt és fél éves, koránál jóval magasabb, erős, inas, gyors, fáradhatatlannak látszik, állandóan a hátán cipeli Kilissant, aki nemsokára négy éves lesz, ő viszont kisebb a koránál, jó egy fej a különbség kettejük között, mindegy, engem akkor is zavar a látvány, hogy a fekete kislány, aki Béatrice, a togói dadus lánya, a hátán cipeli a fehér gyereket. Viszonyuk különben nagyon testvéries, a szó szoros értelmében egymás szájából esznek, foguk között tartva és készségesen a másik szájába nyomva a félig szopogatott savanyúcukorkát. Ha cukornád a csemege, Colette erős fogaival kicsit előtépí a nedvdús, de kemény rostokat, ez szolgáltatás, ne kelljen Kilissannak még ennyit se dolgoznia. Ha a kissámlikat a házból kivisszük az udvarba, Colette kettőt fog meg, Kilissan egyet sem. Ha azt mondom Kilissannak, hozd ide a krétákat, Colette pattan, hogy hozza. Időbe telik, míg ezeket a szokásokat megváltoztatom.

Eredetileg három gyereknek tervezték az óvodát, Kilissannak, Colette-nek és a kis Céliának, aki egyelőre még nem jött vissza Hollandiából. A két és fél éves Célia anyja holland, apja burkinai, a kistestvér születése miatt ment az egész család Hollandiába. Az európai nők hazajárnak szülni, de ha a gyerek egyhónapos és megvannak az első oltások, már jönnek is vissza Afrikába.

Mondtam Monique-nak és Hansnak, Kilissan szüleinek, hogy nem lenne jó mindössze háromfős elitóvodát csinálni, itt ez a sok haussza kisgyerek a faluban, és Kilissanra is ráférne, hogy nagyobb közösségben legyen, tanulja meg, hogy egy a többiek között, most kicsit túlságosan hercegkisasszonyos a viselkedése, mindenki csak őt szolgálja ki. A szülők egyetértettek, annál is inkább, mert nigeri kollégáik, hallva az európai óvónő érkezésének hírért, már érdeklődtek, hogy nem adhatnák-e be ők is a gyerekeiket.

És jöttek hozzám a kisdedek. És megláttak és éktelen üvöltésbe kezdtek. Rachida, a teljesen tündérszerű, miniatűr csillagkislány gyors egymásutánban többször maga alá pisilt, bátyja, Inoussa, kemény erőfeszítéssel visszafojtott pityergés határán, mert Inoussa egy férfi, összeszorított szájjal, a szeme sarkából figyelt, mint aki a leselkedő veszélyt akarja kordában tartani, ha ránéztem, azonnal elkapta a tekintetét. Mahamatou, Fati és Nana csillapíthatatlanul zokogott, Rachidou, föltűnően sovány kisfiú, leülni sem volt hajlandó, csak állt a falhoz tapadva, vékony kis teste tetőtől talpig reszketett, tökéletesen átadta magát az ösfélelemnek. Az elementáris rettegés hangzott Djamila szaggatott sírásában is, Hadjara pedig, a keménykötésű, öklelni akart a tekintetével, mint aki biztos benne, ha nem ő öl, őt ölik.

Nyilván ijesztőbb lehettem minden váratlan sivatagi dzsinnél, álnok bozótbéli démonnál, azoknak legalább a színük ismerős, de mi ez a fehér fantom itt? „*On a peur de la Blanche*”, idézte mentegetőzve fia szavait Inoussa papája, félünk a fehér nőtől. Az apukák nagyon helytelenítették ezt a sírás-rívást, kőkeményen rivalltak rá a gyerekeikre, mondtam, hogy mi sem érthetőbb, ha egy magyar faluban bukkanna föl egy afrikai óvónő, aki még csak nem is beszéli a helyi nyelvet, a fehér gyerekek ugyanígy rettegnének. Nem tudom, az anyukák mit szóltak az egészhez, mert anyát, azt egy darabot sem láttam, a gyerekek óvodába adásának felelősségteljes hatásköre nyilván a férfiakra tartozik.

A rend fönntartása érdekében Monique-kal úgy döntöttünk, hogy csak a „főgyerekek” jöjjenek kilencre, vagyis most Colette és Kilissan, később, ha itt lesz, Célia is, a sírósak pedig, a kis hausszák, akik még nem tudnak egy szót sem franciául, fél tizenegyre érkezzenek, addigra túl vagyunk a „leckéken”. Monique-nak igaza van, képtelenség Colette-nek és Kilissannak bármit is tanítani, ha közben még nyolc-tíz síró gyereknel próbálkozom valami varázslattal,

hogy értsük egymás szavát. Majd meglátjuk, mi lesz ez első hetek után, aki már nem sír, sőt, érdeklődő is és tudna részt venni a foglalkozásokon, az jöhet kilencre.

Addig is Bizo, az öt éves Djamila papája, aki könyvelő a Monique-ot és Hanst foglalkoztató holland cégnél, és egyúttal a helyi hagyományos főnök egyik unokaöccse, tehát herceg is, utasította a feleségét, Fatit, hogy járjon el az óvodába, megnézni, hogyan csinálják az ilyet, mert majd jövő ősszel ő is nyithatna egy óvodát. Jelenléte ugyanakkor hasznos lehet, haussa, tehát tud a kicsikkel beszélni, akik különben is ismerik őt, és franciául is eléggé tud ahhoz, hogy szükség esetén tolmácsolhasson. Legalábbis Monique így adta elő nekem a dolgot, de amikor később kérdeztem Fatit, miközben végtelenül unottan és kelletlenül üldögélt a nagyasztal mellett az udvaron, hogy milyen óvodát tervez jövőre, értetlenül bámult rám. Talán nem értette, amit kérdeztem, megállapíthatatlan, hogy mennyire tud vagy nem tud franciául, mindenre csak azt mondja, *oui, oui*, kényszeredetten mosolyog, hiába próbálom vele barátkozni. Szerintem utál itt lenni, a férje küldte és engedelmeskednie kell, de csak mereven ül egész idő alatt, a seggét föl nem emelné, hogy részt vegyen a dolgokban, nem is tolmácsol, és mintha kifejezetten viszolygással töltené el ez az európai liberális módi, semmi fegyelem, se sorbaállás, se névsorolvasás, se nádpálca, a gyerekek azt csinálnak, amit akarnak, ez a félnótás fehér nő még futkározik is velük, és hagyja, hogy a hátára másszanak.

A nádpálca, az másoknak is hiányozhat. Colette jött valamelyik nap egy hajlékony, hosszú bottal, hogy nekem hozta. Mondom, mit csináljak ezzel. Verj meg minket, ha rosszalkodunk. Te Colette, te tényleg szeretnéd, ha vernélek? Ezen eltöprengett, szemmel láthatóan komolyan meggondolta a témát, és aztán azt mondta: igen.

Ennyire azért nem tudok alkalmazkodni a helyi szokásokhoz. Colette csalódott lesz, nem fogom verni. Semmi kétség, a mamája adhatta neki a pálcát, hogy nyújtsa át nekem. Úgy érzem, Béatrice is némi fenntartással figyeli tevékenységemet. Már az első héten szólt, kedvesen, udvariasan de nagyon határozottan: ne hagyjam, hogy a gyerekek a keresztnevemen szólítsanak. Lehet, hogy Európában ez a szokás - ott sem, mondhattam volna neki, csak a pedagógiai liberalizmus egyre szűkülő berkeiben, de én nem tudok és nem is akarok mást, erről azonban egyelőre nem tarthattam előadást Béatrice-nak, és nem is akartam félbeszakítani -, de itt most Afrikában vagyunk, és kéri szépen, csináljam úgy, ahogy itt szokás, követeljem meg a gyerekektől, hogy *Maîtresse*-nek szólítsanak. Legyen. Béatrice-nak igaza van. Azóta többnyire, bár nem mindig, óvónéninek hívnak, ami a francia szóhasználatban tanítónénit is jelent.

Kilenckor megrázom a Halda Alíztól Budapesten kapott királydíszes rézcsengőt, és a falon túl a szomszéd udvarból - ott lakik Monique - hallom Kilissan és Colette sikongatását, jövünk, jövünk, és már jönnek is, kulacsukat lóbálva, itt az ember egy tapodtat sem mozdul víztartalék nélkül, kulacsok az ablakpárkányra, és máris nekilátunk a tornázásnak.

Lassú ki- és belélegzésekkel kezdjük, ilyenkor mindig nagyon viccesek, elképesztő fintorokat vágnak, bizonyítandó, hogy ők tényleg ki- és belélegeznek, aztán a folytatásból már szívesen bliccelnének, de én nem hagyom magam, jólesik nekem ez a kis reggeli torna az udvaron, igazán csupa egyszerű kar-, láb- meg hajlongás-dolog, hamar megtanulták a sorrendet, ha valamit kifelejttek, vagy másképp csinálók, lecsapnak rám, *Maîtresse*, ezt elfelejtetted (Béatrice szerencsére azt nem igényelte, hogy magázzanak is a gyerekek), diadal, én boldogan engedelmeskedem, kivéve, ha Kilissan már megint át akarja venni az irányítást, és közli, hogy akkor ezt most befejezzük és inkább másszunk fára. Nem foglalkozom a javaslatával, ez az én reggeli tornám is, nemcsak az óvodáé, engem ebből a kellemes tevékenységből egy szeszélyes kislány ne akarjon kimozdítani.

Szegény Colette tépődik kicsit, a lázadó típusú Kilissannal szemben hajlik a tekintélytiszteletre, csinálná tovább, amit én mondok, de közben Kilissan büvkörében van, hatalmas fekete szeme ide-oda villog, hová is álljon most ebben a bonyolult világban, számára Kilissan nemcsak testvérnek tekintett állandó játszótárs, de valami felettes-féle is, óhaja parancs, legalábbis eddig mindig így volt, anyjától, a fehér kislány dadusától, ezt tanulta. Dilemmája megoldódik, mert közben eljutottam a mérlegálláshoz, ezt imádja, mindig versenyzünk, ki tud tovább kitartani, a verseny valódi, van amikor ő győz, ennek mindannyian örülünk, és Kilissan is megunja a duzzogást, mert rosszul tűri, hogy felé se nézek, csak Colette-tel tornázom, inkább visszaáll közénk. Nem kell ide pálcá. Minden verésnél súlyosabb a semmibevétel.

Némi fenékösszeütős hajolgtatás-kukucskálások és sózsák-játék után - én emelem őket a hátamra, imádják, én is, sejteim ezzel végképp fölébrednek - jöhet a szellemi tevékenység. Előveszem a budapesti és párizsi óvodai munkafüzetek alapján megrajzolt munkalapokat - a módszer különben teljesen nemzetközi, ugyanazok a játékos íráselőkészítő gyakorlatok mindenütt, az afrikai óvodákban is, már ahol működnek -, mondjuk, csigaház vonalát kell színessel utánarajzolni, próbálom rávenni őket, hogy középen kezdjék, állítólag ez a helyes irány. Én nem tudhatom, sosem tanultam az írástanítás módszertanát, jobb elhinnem, hogy a szakirodalom tudja, mi a helyes, legalábbis napjainkban, mert nemsokára úgyis csak billentyű-ütögetés lesz.

Kilissannak nincs kedve csigavonalazni - gyakran megy ez az erőpróba, lecsapja, ami a kezében van, „én ezt nem csinálom” -, inkább valami göcsörtöt firkant a papírára és utasít: Olvasd! Ideírtam, hogy Kilissan! Könyörtelen vagyok, mondom, hogy ezt nem lehet elolvasni, mert ez nem írás. Ez *most* az ő aláírása, igaz, de ha ő nem mondja meg, hogy ez Kilissant jelent, akkor senki nem fogja kitalálni. Tehát ez itt most Kilissan, igen, de mégsem Kilissan úgy, hogy mindenki fölismerhetné.

A kislány pontosan érti, mit mondok. Mást sem csinál, mint próbálgatja, ki az a Kilissan, és hogyan ismertesse el ezt a személyiséget a külvilággal. Mindnyájan ezt csináltuk-csináljuk, van aki kisebb, van aki nagyobb ego-energiával, ebből Kilissannak bőkezű adag jutott a nagy elosztásnál. Ehhez még hozzájön, hogy amióta lát, hall, észlel maga körül, mindig egyedüli példány volt, nemcsak nehezen összeférő szülei egykéje, de egyetlenegy fehér kislány az afrikai közegben. Megszokta, hogy messziről kéri a mássága, és ez a másság még kivételezett is. Ha megyünk az utcán hárman - a két kislány mindig mindenhová elkísér -, rendszeresen azt tapasztalom, hogy a széles utcákon, a kapualjakból, az útkereszteződésnél, vagy a téren a fa alól fölhangzanak a kiáltások: *Bonjour, Kilissan, Bonjour Kilissan*, mindig csak Kilissan, sohasem Colette. Honnan tudhatná ez a gyerek, hogy rajta kívül más is létezik, ha mindig csak ilyesmivel találkozok? És mit jelenthet Colette-nek, hogy neki nem köszönnek, ő csak árnyék, a fehér kislány névtelen kísérelője?

Nem lehet könnyű ennek a keménykötésű, aprótermetű és hatalmas akaratú egy szem fehér kislánynak a fekete környezetben, és akkor még a mamájáról nem is beszéltünk, arra majd sor kerül a következő fejezetben. Nekem sem könnyű, néha azt gondolom, kemény vagyok vele, és tényleg az vagyok, ezeket a fehér hercegkisasszony allűröket nem tudom tolerálni, az óvodai órákban szigor van és egyenlődsdi, de esténként, vacsora után, az anyja udvarában a holdfény alatt, neki és csak neki mesélek, szárnyakat kapva kikerekedő, izgatott, totálisan befogadó szemeitől, és akkor csak mi ketten vagyunk a világban, ő meg én, és azok a szereplők, akiket együtt kitaláltunk, akiknek a kalandjait tőlem várja, boldogan kanyarintom ide-oda boszorkányok, tündérek, hétfejű sárkányok, három szép leányok vagy legkisebbik fiúk történetét, lesve az ő csillogó szemeit, és ilyenkor minden rendben van, ezt ő is tudja meg én is.

Délelőtt azonban a közösségi órák vannak, itt nincs kivételezés, ezt Kilissan rossz néven veszi, de én nem engedek. Colette-et rendszeren elő kell készíteni az iskolára, jövőre visszamegy Togóba, azt akarom, hogy legalább az első évben ne bukjon, az afrikai gyerekek szinte minden tanévet kétszer járnak, ha ugyan nem többször, a hatvan-nyolcvan fős osztályokban a tanítóknak kiabálással és pálcasuhogtatással telik az idejük, az év végén alig valakit lehet átengedni a következő osztályba. Colette megrészgült izgalommal szeretne már tudni írni-olvasni, ha meglát egy C betűt, lecsap rá, ez én vagyok, én, ÉN! Múltkor egy énekeskönyvben fölismert egy szót, naponta látja a falon az egyik rajz alatt, *Lune! Lune!* Nézd, *Maîtresse*, itt is hold, ott is hold!, ez a fölfedezés teljes révületbe ringatta.

Nagy szorongásomban, hogy nem tudom, miként kell egy szabályos óvodát csinálni, hasznosan megtölteni ezt a délelőtti három órát és az érdeklődést is fönntartani, állandóan valami újdonsággal próbálok szolgálni. *Ici Radio Illéla*, kedves hallgatóink, bemutatom munkatársaimat, Colette-et és Kilissant, illetve kérem, mutatkozzanak be a mikrofon előtt... Ez lenyűgözte őket, Kilissan úgy megilletődött, hogy hirtelenében azt mondta, Colette-nek hívják. Elhaló hangon válaszolt a kérdésekre, Colette-et viszont fölviillanyozta a dolog, kézbemarkolta a mikrofont, nekiállt énekelni, a visszahallgatásnál ujjongott, ismét kérte a mikrofont, és úgy tartotta a kezében, mint aki ezzel született. Később, amikor megérkeztek a többiek, egy gyakorlott rádiós fölányával szedte ki a szájukból a gyorsan átnyálásodó mikrofont, amellyel a kis hausszák úgy bántak, mintha fagylalt lenne, pedig életükben nem láttak fagylaltot itt a nigeri bozót kellős közepén.

A rettegés a fehér nőtől hamar elmúlt, nincs már zokogás, a gyerekek kezdik kapiskálni, hogy nem fogom őket elevenen fölfalni. Fati is eltűnt, küldött egy cédulát a kislányával, Djamilával, hogy malária-rohama van, nem tud jönni, és aztán már később sem jött. Pedig én tényleg szerettem volna vele barátkozni. A togóiakkal és a tuaregekkel rögtön sikerült beszélgetni, néhány hét után már baráti-féle a viszony, a hausszakkal viszont nehézkes a kapcsolat. Pedig nem várok sokat, nem mindjárt a szívüket akarom, csupán a kommunikációra való kedvüket. De lehúzott redőnyöket érzékelek, amelyek előtt az udvariassági szabályoknak eleget téve ezeréves formulákat mondanak, majd mellükre helyezett kézzel lassan eltűnnek a redőny mögött, mint egy szellemkép. Már Niamey-ben is hallottam, hogy a hausszák inkább barátságatlanok, vagy legalábbis nagyon zárkóztak, de nem akartam elhinni, pontosabban: bosszantott, mint minden általánosítás, nem szeretem, ha csak úgy hozzáragasztanak jelzőket egy-egy népcsoporthoz, és aztán azt kezelési útmutatónak tekintik.

Fatit bizonyára őszintén fölháborítottam a laza fegyelemmel. Azt gondolhatta, hogy tőlem ugyan meg nem tanulhatja, hogyan kell óvodát csinálni, és ebben szerintem igaza is volt. Pedig néhány tilalom nálam is van. A gyerekeknek nem szabad behatolniuk házam lakrészébe, amelyet az iskolától csak az átjáróra szögezett tuareg szötte választ el, nem szabad az udvari nagyasztalra fölmászniuk - fölbillenhet a lapja, egy általam barnára mázolt jó nagy furnérlemez hat darab, vályogtéglákból álló lábra helyezve -, és ha az eső megint békanyálás pocsolyává változtatta a homokozó gödrét, nem szabad a gusztustalan vízbe belemenniük. Ez utóbbi szegénykéimnek teljesen érthetetlen tilalom, de ez a kulturális különbség köztünk, és noha sok kételyem van az európai, és általában az elsővilágbéli gondolkodás fölányával kapcsolatban, van, amiből én sem engedek, a piszok az piszok, én hiszek a higiéniaiban, és ha ti kis pogányok nem hisztek benne, mert azt sem tudjátok, mi az, akkor hatalmi szóval fogadtatom el a parancsolatot.

Fati hamari kilépése az életemből azért is érintett fájdalmasan, mert ő volt az egyetlen, akivel kicsit gyakorolhattam (volna) a haussza nyelvet. Ennek teljes kudarcáról csak egy példát. Azt tanultam Fatitól, hogy énekeljünk, azt úgy mondják, *oáká*. Mennek a francia gyermekdalok

kazettáról - Colette szélesebben tanulja őket egymás után, neki könnyű, egy éve játszik minden nap Kilissannal, már megtanulta a nyelvet -, én pedig duruzsolom a kis hausszáimnak, *oáká, oáká*, de csak gyanakodva néznek rám, ne adj isten, hogy egy picit is dúdolnának velem.

Aztán egy szép napon a faluban tanúja voltam egy jólirányzott pofonnak, amely az *oáká* szó kiejtését követte. Ekkor tudtam meg, kissé megkésve, hogy a szó azt jelenti, menj a kurva anyádba. És láttam magam előtt, ahogy az én kis fekete angyalkáim otthon azt mesélik, hogy az óvónéni, ők nem tudják, mit akart, mert ugye nem értik amit mond, de néha direkt rájuk néz, és azt mondja nekik, többször is egymás után, hogy menj a jó büdös kurva édesanyádba, ugye, ezt mondja az óvónéni...

Kiderült, hogy az éneklésre vonatkozó ígét valahogy kicsit cifrábban ejtik, *ioáká*, vagy ilyesmi, a haussza kiejtés különben is iszonyú árnyalt, nehéz utánozni. Fati nyilván nem akart rosszat nekem, csak nem volt sem füle, sem érdeklődése az iránt, hogy engem bevezessen anyanyelve rejtelseibe, nem érdekelt a dolog, föl sem tűnt neki, hogy dalolj drágám helyett anyázok. Így akarjon az ember barátkozni.

Énekelni különben *oáká* nélkül is megtanultak egy kicsit. Ez véletlenül derült ki, éppen bozóttaxist játszottak - ahogy más gyerekek vonatoznak, ha olyan országban élnek, ahol van vonat -, nagy volt a vidámság, egymás hegyén-hátán szorongtak, mint az igazi bozóttaxikban. Colette dalba fogott, és elképedve, repeső szívvel hallgattam, hogy a többiek is vele énekelnek, szépen dalolják franciául a János bácsi keljen felt. Hiszen ezek tudják. Nem éltem hiába.

De azért nem tiszta a lelkiismeretem. Nem tőlem függ, hanem kegyelem kérdése, milyenre sikerül az óvodai nap. Szerencsére csak délelőtt van foglalkozás, kilenctől délig. És néha teljes a káosz. A nagy Hadjara, a négy éves, az, aki az első napokban fölöklelt a tekintetével, éppen alkotó munkába mélyed, a marokra fogott ceruzát irdatlan erővel húzgálja az ettől már elszakadt papírlapon, de amikor műalkotását a sovány Rachidou ravaszul kihúzza a ceruzája alól, fölpattan és püfölni kezdi, Rachidou vissza, mind a ketten üvöltenek, közben a dundi kis Hadjara, a három éves, aki nagyon szeretethiányosnak látszik és időnként mamának szólít engem, merő barátkozásból fölnyalabolja a törékeny Rachidát, a kistündért, és rálöki a mérleghintára (ez egy félhordóra tett deszka), Inoussa viszont, a komoly férfi, Rachida bátyja, nem tűri ezt a beavatkozást és orrbavágja Hadjarát, aki visszaüt, elfut, és mérgében egy mozdulattal lesöpri az asztról az aznapi agyagozás termékeit. Ezt meg Djamila veszi rossz néven, aki öt éve magasából nem szokott belebonyolódni a kisebbek ügyeibe, de szép kis figurákat tud formálni az agyagból és csak azt igényli, hogy békén hagyják. Ha kell, ő is tud ütni, ezt tapasztalhatom.

Colette jön árulkodni, hogy kik verekszenek és miért, mintha én nem látnám, Kilissan pedig egy könyvvel a hóna alatt a ruhámat húzkodja és szokásos utasító modorában közli, hogy most azonnal olvassak neki valamit. A szelídnek látszó, aprócska Nana, a sovány Rachidou szegről-végről húga - itt a nagy családok összes unokatestvérei egymást testvérnek szólítják - most cincálja darabokra mind a két bábut, amelyeket nagy gonddal készítettem műanyag olajos-üvegek és rongyok fölhasználásával, hogy majd milyen pompás nevelési célokat szolgálnak, lesznek jó kis párbeszéddek és szerepjátékok velük, hát egyelőre nem lesznek. Csak Mahamatou marad rezzentelenül a székén, mindig olyan, mint egy kis Buddha, és a kicsi Fati, aki még három éves sincs, örökké fényes selymekben, fodrokban, csipkékben járattja a mamája, és mindig elkíséri egy nagyobb testvér a családból, aki ott is marad végig, mert ha megpróbál elmenni, a kis Fati elpityeredik.

A nagytestvérek a jelek szerint szívesen járnak ide. Kettő-három mindig itt lézeng, és állandóan újabbak jönnek, úgy néz ki, egymást váltják, mindenki látni akarja, milyen a fehér nő óvodája. Mindenhez engedélyt kérnek, biztatom őket, hogy csak nyugodtan vegyék kézbe és forgassák a könyveket, először alig mernek hozzájuk nyúlni. A polcon már szaporodnak a tárgyak, Monique kezdeti szűkmarkúsága elmúlt, egyre több könyvet és néhány játékot is hoz az iskolának Kilissan holmijai közül, ez ellen szerencsére az én kis akaratos fehér hercegnőmnnek semmi kifogása nincs, parancsolni szeret ugyan, de kifejezetten adakozó szívű.

A falubeli gyerekeknek ez itt meseház, van játék, magnetofon, képeskönyv: sosem látott csodák, és még foghatók, forgathatók is. A kísérő nagytestvérek félénkek, eléjük teszek egy-egy könyvet, míg ők elfogódottan ülnek a kisszéken - ezt a hozzájárulást a családoktól kértük, a gyerekek hozzák be a zsámolyukat -, és csak nézik, nézik, mi ez itt, mi folyik itt ezen a furcsa helyen. Van, aki tud egy kicsit franciául, van, aki valamennyit még olvasni is, és néhány nagyon bátor nagyfiú megpróbál fölírni valamit a táblára - én-festettem deszkalap, a kerítésfalnak támasztva, nagyon jó kis fekete tábla, Hans hozott hozzá rengeteg színes krétát Niamey-ből - például fölkörmöli az aznapi dátumot, laposan pislogva rám, hogy vajon szabad volt-e ezt tennie, és ha igen, jól írta-e. Engem ilyenkor elönt a boldogság.

Olyan napokon, amikor kegyelmi állapot van, tudok kicsit külön foglalkozni egy-egy ilyen igényesebb gyerekkel - a nagyok közül inkább csak a fiúk jönnek, szerintem azért, mert a lányoknak reggeltől estig dolgozniuk kell otthon -, néhány szót diktálni neki, mert nyilvánvalóan mindegyikük ezt szeretné, csak nem merik mondani. Most rászánhatom a figyelmemet, mert a kis Hadjara békésen ringatja a hátán a Párizsból hozott rongybabámat és senki sem akarja elvenni tőle, a nagy Hadjara és a mindig komoly Djamila figyelmesen hallgatja Inoussa, a férfi előadását az előtte fekvő könyvből, *Le Livre des mots*, a Szavak Könyve, remek, Haraszi Toncsitól kaptam egy többnyelvű példányt az afrikai óvodakalandomra.

Inoussa csak Rachida tündérnek magyaráz, soha senki más nem érdekli, csak a kishúga, de azt azért eltűri, hogy a kislányok kara körülvegye és hallgassa tanításait. Jó lenne tudni, miket mond, folyamatosan tartja haussza nyelvű előadását. A Szavak Könyvéből még bonyodalmak lehetnek, mert az a sovány, akaratos Rachidounak is a kedvence, már elfogadta, hogy próbálom megtanítani a lapozás technikájára, de ezt a képességet még nem igazán sajátította el, viszont ragaszkodik ahhoz, hogy ezt a nagykönyvet - tényleg nagy - ő tartsa az ölében. Rachidou az, aki a labdát sem akarja kiadni a kezéből, mert nem hiszi el, hogy visszakapja. De most - persze, mert ma mosolyog ránk az égi kegy - nem veszi észre, hogy Inoussánál elszedhető zsákmány van, inkább velem szórakozik, bizony, be kell vallanom, Rachidou újabban udvarol nekem, ennek az a formája, hogy eléim áll, és megpróbál mindent, amit mondok, utánam mondani. Nem mintha jó tanuló akarna lenni - azt azért már észrevették a gyerekek, hogy szeretném, ha időnként bizonyos francia kifejezéseimet megismételnék -, hanem éppenséggel ezen csúfolódva. Óriásikat nevet, valahányszor sikerül úgy-ahogy megformálnia a szájában ezeket a számára oly furcsa hangokat, bámul rám és utánoz, istenien mulat, állatkertben vagyunk, én a majom, ő a néző.

Talán egy hónap sem telt el, és eljött a makarencói pillanat. Ahogy körülnéztem az udvarban népem fölött - ki mit csinál, hol van szükség rám, kiknél tudnék belopni valami kis programot, némi tanulnivalót, mert még mindig azt hiszem, okítanom kéne őket valahogy szabályosan -, látom, hogy a dundi kis Hadjara, a szeretetéhes, nincs sehol. Ez bizony baj. Nyargalok a ház felé - az élet többnyire inkább az udvaron zajlik -, amikor belépek, Hadjara éppen a lakrészből, a tiltott helyről jön ki. Meglát, fölkap egy homokkal teli hatalmas konzervdobozt az iskolai munkaasztalról - uramisten, ez is mit keres itt, mikor hozhatták be a házba a hátam mögött? - és, a lengő szőttest kicsit félrerántva, teljes erőből bevágja a szobámba.

Az esemény természetesen egy amúgy is zavaros napon történik, az udvarról máris újabb éktelen visítások hallatszanak, közben szerencsétlen lelkem kétségektől súlyos, mit szélhámoskodtam én itt holmi óvónósággal, soha nem leszek úrrá a helyzeten, és hirtelen felindulásban saját kudarcélményeim fölött, rácsapok egyet Hadjara kezére. Én, aki a pálcát gőgösen visszautasítottam. De most rendjénvalónak találom, amit tettem, erőteljes kézrátétellel kiirányítom a bűnöst az udvarba, és bejelentem a gyerekseregnek, hogy megvertem a kis Hadjarát. A szavak pontos jelentését persze csak Kilissan és Colette értette, de, mint később, a délután folyamán kiderült, ez mindkettejükre mély hatással volt. Amit helyeslek. Lehet, hogy azt hiszik, agyba-főbe vertem a kis Hadjarát, és majd velük is ezt teszem, ha rosszak lesznek?

## *Dél*

Ebéd a szomszéd ház udvarán, Monique-nál. Nem titkolja, hogy azért is hozatott ide, mert kevés itt az emberi kapcsolata, a helybéliekkel bizony nem olyan a kommunikáció mint az európaiakkal, igaz, óvodát is akart a gyerekének, de beszélgetőtársat is önmagának.

Hat éve él Afrikában, soha nem is dolgozott másutt. Most harminc éves. Miután elvégzett egy agrárfőiskolát, rövid utazást tett valamelyik nyugat-afrikai országba, körülnézni, nem talál-e állást. Útjába akadt egy marabu, akivel tárgyalt arról a vágyáról, hogy Afrikában dolgozzon. A marabu nem madár, illetve az is, de itt nem az, franciául írva *marabout*, marabunak ejtik, az iszlám szent embere, ő tanítja a gyerekeknek a Koránt, ő mondja el az imát keresztelők, esküvők, és hozzá fordulnak tanácsért ügyes-bajos dolgaikban az emberek. A Korán tiltja ugyan a varázslást, de az afrikai marabuk bizony ilyesmivel is foglalkoznak. Monique-nak azt mondta ez a marabu, hogy ha meghozza az áldozatot, teljesül a vágya. Az áldozat különféle magok és ételek vásárlása volt, amelyeket, néhány ártatlan mágikus művelet elvégzése után, oda kellett adni egy szegénynek. Ez megtörtént, Monique visszament Európába, és két hét múlva jött az értesítés, hogy megkapta a vágyott állást Afrikában. Talán nincs összefüggés, mondja Monique, de végül is sosem lehet tudni...

Azóta itt van, azt mondja, azért, mert az érdekli a legjobban, hogyan élnek másképpen az emberek. Franciaország egyre önzőbb, csak a pénz, csak a pénz, mondja, míg itt, Afrikában, elképzelhetetlen, hogy valaki éhenhaljon, amíg a többieknek még akad egy falatjuk, és itt nem hagyják magukra az öregeket, betegeket sem. Persze, azért a pénz az itt is úr, folytatja, kezd bemelegedni, a nigerieket csak ez érdekli, sok pénzt keresni, akárcsak a fehérek, és nem csinálni érte semmit. Az örökös segélyezés mindent elrontott Afrikában, ezt most már kijáró jussnak tekintik, a nyugat meg fizet, mert rossz a lelkiismerete, de ha nem fizetne, a dél emlékeztetné rá, hogy ez a dolga.

Aztán hogy a segélyekből mennyi jut el azokhoz, akikhez kellene, az megint jó kis téma, útközben mindenki leveszi belőle a magának és népes családjának valót. Ha a család már jól járt, következik a nemzetség, a klán. Az összetartozás szolidaritása erős, ezen alapult az egész hagyományos társadalom, amely ma már a nyugati demokráciák, egészen pontosan: Franciaország mintájára alakul, de a napóleoni jogrendszert és a bürokratikus hivatalokat átszövik a régi érdekhálózatok. A minisztériumokban összeírják, hogy az országban hol mennyi hiány van magból, megint szárazság volt, megint kevés a termés, kell köles, szorgó, kukorica, rizs. Jönnek a nemzetközi segélyek, el kell őket osztani. Illéla jól jár, a jelenlegi miniszterelnök idevalósi, a hiány összeírásakor emberei rendesen megnyomják a ceruzát.

Az európaiak együttműködési, fejlesztési tervei pedig ugyanúgy működnek kicsiben, mint a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap: adok pénzt, de viselkedj érte úgy, ahogy én akarom. Náluk is, az ő holland fejlesztési tervüknél itt Illélában, és Monique-nak egyre indulatosabb a hangja, eleinte még úgy adtak hitelt például a nők csoportjának - ez is micsoda szegregáció, mondja, minek külön nőcsoportot létrehozni -, hogy arra költsék, amire szükségesnek látják, most viszont már megmondják nekik, ennyit adunk a kölestermesztésre, ennyit kutakra, vagy kereskedelemre, és csak arra költhetik a kapott összeget, semmi másra, pedig ők jobban tudhatják, mikor mire kell leginkább a pénz.

Eszegetjük a Célestin, Hans togói szakácsa által esztétikusan elkészített, de nem nagyon bőséges salátát, délben mindig valamilyen könnyű salátaféle van, Tahouából kell hozni hozzá a friss zöldségeket. Kilissan kenyeret kér az anyjától, az letör neki egy fél kisujjnyi darabkát, az a benyomásom, hogy a kenyér itt féltve őrzött ritka kincs, olyannyira, hogy én inkább nem is kérek. A kislány még akarna valamit az anyjától, nem hallod, hogy beszélek? nem tudnál egy kicsit békén hagyni?, és Monique mondja, mondja, jövünk ide, európaiak, és kijelentjük, hogyan kellene mennie a dolgoknak, de persze nem úgy mennek, kiképezzük a helybéli animátorokat, azok szétszélednek a falvakban és bizottságokat hoznak létre, elnök, alelnök, titkár, kincstárnok, gondnok, könyvelő, és mindenkinek egy helyettes felelős is, néha tíz-tizenöt tagból áll a bizottság vezetősége, aztán összehívják a gyűléseket, a parasztok oda nemigen mennek el, miért is mennének, akkor kijelölnek egy új időpontot a gyűlésre, de mert nem tűzik ki maguk elé a célt, hogy milyen eredményt kell elérniük, nem is jutnak semmire, a gyűlés döntése az, hogy majd a legközelebbi gyűlésen döntenek, hiába magyarázzuk az animátoroknak a helyes sorrendet: látni - megérteni - cselekedni, érted, ez az alapja, látni, megérteni, cselekedni, és mindig ki kell tűzni az elérendő célt.

Elképzem a jelenetet, amint egy fehér nő magyarázza az afrikai parasztnak, hogy először nézzon jól, lássa meg a dolgokat, aztán értse meg, mi a feladata, végül pedig tegye meg, amit meg kell tennie. Meg is jegyzem Monique-nak, hogy ő is azt csinálja, amit annyira ostoroz a többiekben: az európai gondolkodást, a mi logikánkat akarja belepaszírozni a fejekbe, az ő megfogalmazásai a helyes sorrendről itt talán nem olyan egyértelműek, lehet, hogy a bozótéletben más a gondolkodás technikája. Monique egyetért, indulata ismét az európaiak itteni jelenléte ellen fordul, képzeljem el, a könyvelő, mármint a bozótfaluban az európaiak fejlesztési tervei szerint létrehozott helyi bizottság többnyire írástudatlan könyvelője - külön tanfolyamok vannak jelek és ábrák megtanítására, hogy írásban „könyveljenek” -, nem adhat kölcsönt valakinek mondjuk kölesmag vásárlására, ha abban a rovatban erre már nincs pénz, pedig a gazdaságos tűzhelyépítés rovatában még lenne, de onnan nem vihet át, ez számukra teljesen abszurd, és igazuk van, tényleg az.

Hajdan a faluközösség hagyományos működése széleskörű, kölcsönös segítségnyújtáson alapult, minden adok-veszek ügyet pontosan számontartottak a fejekben, mindenki tudta, mire számíthat. Ez a struktúra a „fejlődéssel”, a fehér ember kultúrájának behatolásával szétesett, semmi használható új nem született a helyén. Az afrikás fehérek mind, vagy majdnem mind, a pénzért vannak itt, ugyanazért a munkáért sokkal több fizetést kapnak, mintha Európában maradtak volna, és szemérmetlenül sokszorososan többet, mint a helybéli feketék. Többfős személyzet, kiszolgálás, kényelmes élet, a zaftos fizetés kétharmada, háromnegyede eleve az európai bankszámlára megy, mégcsak nem is Afrikában költik el. A pénz a fő motiváció, van néhány kivétel, de az nagy ritkaság, sóhajt Monique, akiről tudom, hogy ebben a közegben alacsonynak számít a fizetése, és azt is imádott özvegy édesapja adósságainak a törlesztésére költi.

Monique szerint csak azoknak kellene idejönniük az úgynevezett együttműködés keretében - Párizsban külön minisztérium van az afrikai együttműködés irányítására, rengeteg ember él meg ebből - akik elfogadják, hogy ugyanúgy éljenek, mint az itteniek. Akkor már csak néhány megszállott jönne ide. Talán ez lenne a jó. Tessék békén hagyni Afrikát. Pedig segítenivaló, az akad, ennek a földnek nem kellene ennyire terméketlennek lennie, például jót tennie, ha aratáskor nem húznák ki a kölesnek még a gyökerét is, de kihúzzák, kell tüzelőnek, így persze semmi szerves anyag nem marad a földben, ezt meg lehetne nekik tanítani, igenám, de akkor honnan teremtsük elő a kieső tüzelőt?

Monique-nak ég a szeme, hisz benne, hogy a világot meg lehet, sőt, meg is kell váltani, keresné a módját, nem találja, de nem mond le a keresésről, csak azt tudja, hogy ami van, az rossz, az annyira rossz, hogy ő úgy érzi, képes lenne akár fegyveres merényletre is, jó, nem áruházban vagy metróban, na de azokat, akik tényleg felelősek, a rohadékokat, azokat le tudná löni, mondja. Elhiszem neki.

Közben Kilissan többször is üvölt, *Maman, Maman*, Monique vagy visszaüvölt: hagyjál békén, elegem van belőled, vagy azt mondja, kis szerelmem, kicsi lányom, mi van, általában nincs semmi, csak a kislány egy csöpp figyelemre vágyna, gyakran hiába.

Monique gyerekkora a dél-francia hegyekben telt, hol itt, hol ott, a család mindig akkor költözött tovább, amikor az otthon már éppen lakhatóvá vált. Abból éltek, hogy anyja vett egy szépfekvésű, de rossz állapotban lévő épületet, restaurálta, berendezte, eladta, a háromgyerekes család pedig vándorolt tovább, a következő félromos ház felé, többnyire még bútoruk sem maradt, mindent előlről kellett kezdeni. Az új helyen addig élhettek, amíg tartottak a munkák, mihelyt a ház lakható lett, eladták, hogy törlesszenek az adósságokból.

Valami gikszer mindig akadt, az apa, aki jogot végzett, állandóan bankkölcsönökkel, csőd-eljárásokkal és perekkel volt elfoglalva, hogy valahogyan helyrehozza a felesége újjáépítési és lakberendezési szenvedélye okozta károkat. Más állása többnyire nem is volt, ez kitöltötte az idejét, emellett nehezen is mozog, két bot között vonszolva a lábait, veleszületett, a korral csak rosszabbodó csípőbaj, annakidején rosszul húzták ki az anyjából. Három lánya közül Monique a kedvence, aki szerint a testvérei szörnyetegek, ami nálunk ment, az rosszabb, mint Zola, mondja, láttam, amint a nővérem apánkat, ezt a nyomorék embert, ütlegeli, kiürült borosüvegeket dobál a fejéhez, miközben anyánk eszméletlenül fekszik az ágyán, egyéves haldoklás rákban, Monique-nak bepárasodik a szeme.

Közben Kilissan Sékinához menekült, aki mindig szívesen hancúrozik vele, maga is leginkább csak játszani szeret. A szép tuareg fiatalasszony idejét azzal tölti, hogy gyöngyöt fűz, fényes fekete haja sok hosszú copfját fonogatja és mindig más-más módon rendezi el, például a homloka közepén gyöngyszemmel ékesített csigaformába, aztán még kezére-lábára hennával csinos mintázatokat fest. Ebédidőben az udvar sarkában üldögél a gyékényen férjével, a turbános, szikár, kicsit kancsal, zord harcos kinézetű, de, hamar kiderült, arany szívű Afokarral, kanalazzák a köleskását vagy a rizst, elmélyülten beszélgetnek, Monique-ot lenyűgözi, hogy milyen sokat diskurálnak egymással, azt mondja, ez afrikai pároknál ritka.

Afokar volt az első helybéli, akivel megismerkedett, amikor Nigerbe érkezett, rögtön a határon, a belépés után, és azóta sem váltak meg egymástól. Afokar nemcsak házának őre - az örökösén kívül munkaköri feladata az udvar rendben tartása, tehát a homokos talaj rendszeres gereblyézése, valamint a mosás, ez az udvari vízcső melletti köveken történik -, de fontos tanácsadó is, és erre Monique-nak valószínűleg csakugyan szüksége van. Tamasek nyelven beszélnek egymással, ezt Monique agadezi életszakaszában úgy-ahogy megtanulta, Afokar franciája nyolc-tíz szó után kimerül.

Sékina már többet tud, eleget játszik Kilissannal, kezd ráragadni a nyelv. Tizenhat évesnek mondja magát, de Monique szerint talán valamivel idősebb. Tavaly került a házhoz, miután Afokar elballagott szülőfalujába, az északi Tchín-Tabaradéba, hogy feleségül vegye azt a lányt, akit apja kiszemelt számára. A házasság itt nem egyéni ügy, hanem két család szövetsége, a vének által alaposan megfontolt szerződés, ha a két család jól kijön egymással - végül is ez életreszóló összefogás a létfenntartásért -, akkor a pár is jól fog járni, muszáj nekik; ha probléma van a házasfelek között, családi tanács békít.

Afokar és Sékina között láthatóan nincsen probléma. Afokar jó húsz évvel idősebb, a férfiak mindig későn házasodnak, idő kell, amíg összeszedik rá a pénzt. Egy feleségért legalább százezer, de előfordul, hogy akár két-háromszázezer frankot is kell adni, CFA frankról van szó, a frankofon Afrika pénzéről, százzal osztandó francia frankra váltásnál. Évtizedek is beletelhetnek, mire ennyi pénz összejön, pláne ha sok fivér van a családban, mert csak az életkor szerinti sorrendben házasodhatnak.

Sékinának csöndesen drukkolok, hogy essen végre teherbe, ennek már meg kellett volna történnie, nincs annál nagyobb megaláztatás egy afrikai nőnek, mint ha nem tud gyerekeket szülni. Sékina úgy fal, mintha egy hadsereget kellene a hasában etetnie, de egyelőre csak annyi történik, hogy szemmel láthatóan hízik. Ez Afokart elbűvöli, szeretetteljesen csúfolódik azon, hogyan terebélyesedik szép fiatal felesége, valójában büszke rá.

Lehet is, afrikai tájainkon ez egyértelműen dicsőség, minél kövérebb vagy, annál jobbnak gondolják az életedet, nyilván gazdag férjed van, aki szépen tud téged etetni, nem dolgoztat fárasztóan és szívén viseli jólétedet. Az ilyen férfi könnyen kap második, harmadik feleséget is. A sovány asszony férjét azért is lesajnálják, mert a szerencsétlen nem ismerheti a házastársi élet valódi gyönyöreit, csak szűrják a csontok, nincs mit fognia, nincs hová bújni. Az ideális asszony csupa hús, gömbölyded telítettség, hullámozó bőség, a férfi igazi öröme. Sok haussza és dzserma faluban tartanak, december vagy január táján, teltségkirálynő választást. A kövér nők egy álló héten át táncolnak a dobok ritmusára, gúnydalokat énekelnek a soványakról és dicsőítő nótákat a bőséges, húsos test örömeiről, majd megválasztják maguk közül a legkövérebbet, legszebbet.

Afokar átül a fonott karosszékre, csavargatja recsegő rádióját, legtöbbször Radio Sahelt, a niamey-i állami adót hallgatja, vagy a BBC haussza nyelvű adását. Meg-megáll kicsit francia vagy angol szövegeknél is, pedig ezeket nem érti. Sékina az udvar sarkában guggolva elmossa a fazekat, amelyből szépen faragott fakanalukkal ettek, aztán elhever a gyékényen.

Forró, párás délidő. Hazaballagok szomszédos házamba, előttünk a nagy tér már kiürült, a kutak mellől eltűntek a nők. Az öreg Dogo, a sarki árus, hunyt szemmel fekszik a rudakra drótozott szalmatető árnyékában, nyugodtan alhat, szieszta idején senki nem vesz tőle gyufát, földimogyorót, rágógumit. Mindenki piheg valahol egy árnyékban, semmi nem moccan, pissenés sincs, még a szamarak sem bögnek.

Nem lehet dönteni, kinn az udvaron vagy benn a házban súlyosabb-e a hőség, azt hiszem, mindegy, a legyek itt is, ott is rámtelepdednek, már nem hessegetem őket, minek. Végül az ember kicsit elbóbiskol, talán a sziesztával kettéosztott naptól van, hogy olyan másképp telik az idő? Egy nap két napot ér, néhány hét után már úgy érzem, beláthatatlan régóta itt vagyok, nem is tudom, voltam-e valaha másutt, az idő lassú és sűrű, totálisan kitölt, ő engem, de én is őt, a testemmel töltöm ki az időt, ezzel a testtel, amely itt állandó foglalkozást, törődést, ápolást igényel. Legújabbban a bal bokámon terjeszkedik egyre nyugtalanítóbban kékesvörös dagadás egy eredetileg apró seb körül, Hans azt tanácsolja, fogdosgassam a combtövemnél, nem duzzadnak-e a mirigyek, mert ha igen, baj van, jön a vérmérgezés.

Elzúg a fülem mellett egy fekete darázs, berreg, mintha gonosz manók játékreplőgépe lenne, már el sem kapom a fejem, ezt ismerem, ez nem bánt, építi a lárvái lakosztályait, még hozzá tiszteletreméltó alapossággal. A szemem láttára lopja hozzá az alapanyagot a házam falából. Nézem az órát. Hús-harminc másodpercig az anyaggyűjtéssel foglalkozik - kapargat a falon - , aztán tele pofával átrepül a konstrukció helyére, harminc-negyven másodperc, amíg lerakja az anyagot, tapasztgatja erődítménye falát, aztán vissza a gyűjtőhelyre. Ezen mindig eléggé hosszan gondolkodik, a fal előtt ide-oda röpködve, berregve keresgéli, honnan is merített az előbb, végre megtalálja, tovább gyűjtöget. Egy fordulóban egy feketebors nagyságú lyukat fúr, ilyen sok föld elfér a szájában. Fáradhatatlan. Sokasodnak fészkében a keményfalu rekeszek a jövő generáció számára. Hagyom dolgozni, én tudom, ő nem, hogy ezt is le fogom rombolni, amit rakott délig, leomlik estére, amit rakott estig, leomlik reggelre. Szegény kőműves darázsne.

A szieszta az olvasás ideje is, Monique polcáról hozom el az afrikai témájú könyveket. Axele Kabou: „És ha Afrika elutasítja a fejlődést?” Párizsi kiadás, természetesen, a francia-afrikai könyvek majdnem mind Franciaországban jelennek meg, nálunk Nigerben például egyáltalán nincs is könyvkiadó.

A kameruni Axele Kabou szerint a fejlődés elutasítása az egyetlen, valódi, közös, csak éppen be nem vallott ideológiája egész Afrikának. Használjuk a rádiót, telefont, elektromosságot, autót, mondja, de hogy ezek hogyan működnek és milyen gondolkodásmódból tudtak megszületni, azt nem akarjuk megismerni, sőt, elutasítjuk, mert ez a gyarmatosítók kultúrája, akik most ezekkel a ravaszságokkal akarnak minket alattomosan neokolonizálni, és ezzel tönkreteszik a hagyományainkat, elveszik az identitásunkat, pedig mi vagyunk a legjobbak, legszebbek, legistenközelibbek, embermelegségben, természethez és természetfölöttihez való viszonyban verhetetlenek... Elfogadni a segílyt, sőt, nem kis százalékat magáncélokra fordítani, azt igen, mert a gonosz ex-gyarmatosítók tartoznak ezzel, de saját ipart kifejleszteni, bármit is tenni a talpraállásért, azt nem, mondja Kabou igen dühösen, azzal ostromozva fekete népét, hogy a függetlenségek elnyerése óta eltelt harminc évet öntömjenezéssel töltötte. Vezető értelmiségiek és politikusok olyanokat mondanak: „A feketéknek minden okuk megvan arra, hogy felsőbbrendűnek tekintsék magukat” (Léopold Senghor, Szenegál vezetője volt, költő és a Francia Akadémia tagja), a disznóságok fedezésére pedig a különbözőséghez való jogot emlegetik. A zairei elnök, Mobutu, amikor egy francia újságíró megkérdezte, miért is tartóztatott le egycsapásra tizenhárom parlamenti képviselőt, azt válaszolta, hogy jogunk van a különbözőséghez, a zairei alkotmány nem hasonlítható össze a francia alkotmánnyal, és a maguk egyik nagy gondolkodója is megmondta, hogy ami a Pireneusokon innen igazság, az azon túl tévedés.

### ***Délután***

Fél négy körül kezd elevenedni az élet. Döng a kapu, látogató érkezik. Udvarom hajdan világoskékre festett, kopott bádogkapuja mindig dübörög, kívülről csak erőteljes rántásokkal lehet nyitni, de most már, hogy Monique vastag madzaggal egy fadarabot kötözött az egyik rozsdás lyukba, van kilincs, könnyebb bejutni hozzám.

Afokar jön, érdeklődik hogylétem felől, látni akarja a sebet a lábfejemben. Mutatom. Lehajol, két hosszú, csontos ujjá közé veszi a bokámat, elmélyülten nézi. Hallgatagon és nagyon hosszan. Olyannyira, hogy vak remények ébrednek bennem, hátha tud rá valami füvet, kérget, gyökeret, ráolvasást, akármit, biztos nekik is szoktak elmérgesedő sebeik lenni a bozótban,

ahol se orvos, se orvosság, valamit csinálnak az ilyesmivel. Nézem Afokar barázdált, komor arcát, fölemeli turbános fejét, csóválja nagyon, *káj, káj*, mondja, és: *cccccccc*, nem tetszik neki ez a vöröslő-feketéllő duzzadás, nekem sem tetszik, sóhajtunk, nem javasol rá semmiféle gyógymódot, de aztán másodszor is lehajol és nézi, nézi szegény lábfejemet, könnyedén tartva két vékony ujjá között. *Káj*. Nahát, de még ilyet, odanézz, ejnye, hűha, mifene - haussa és tuareg mindenre azt mondja, *káj*. Bozótbéli természetes gyógymód nem kínálkozván, végül is a civilizáció áldásaihoz fordulok: Hans javasolja, hogy most már aztán gyorsan kezdjek antibiotikumot szedni a várható vérmérgezés ellen. Szedek, hoztam azt is a Budapesten és Párizsban telipakolt gyógyszerdobozban. Jó dolgom van. El vagyok látva, amivel kell.

Nézzük az eget Afokarral. Borús. Már véget kellene érnie az esős évszaknak, de nem akar. Afokar minden újabb eső után, amikor eljön hozzám részvétlátogatásra, hogy megszemlélje házam beázásait, megígéri, hogy ez most aztán tényleg az utolsó volt, többet idén nem fog esni. Szeretnék hinni neki, de kételkedem, ezt vigyorogva jelzem is, ő hümmöget, mint mindig, és csontos állát simogatva, rosszállóan néz az égre, majd helyszíni szemlét tart a házban. Az iskolából a lakrészhez vezető átjárónál tiszteletteljesen megáll, nem lép be, csak hosszú, vékony testét derékban kettétörve benéz, kéri, mutassam az újabb beázások helyét, nem kell nagyon mutatni, látszik, mi történt. A cementtalajon tócsák és szétteretgetett rongyok között állnak a vödörök és lavórok, szépen megtelve a háztető földjétől sűrű esővízzel, a nemrégiben fehérre mázolt falon rozsdabarna, széles csíkok éktelenkednek, látod, tegnapelőtt innen zubogott be a víz, ma meg amonnan, erről mindig van mit beszélgetni, azaz inkább hümmögni. Afokar francia szókinca igen-igen korlátozott, de ez nem akadályoz bennünket a szívélyes kommunikációban.

Az esőt mindig hirtelen feltámadó, heves szélrohamok előzik meg. A fák nyögnek, hajlanak, törnek. Tömör fekete felhők kergetik egymást, itt-ott kivillan köztük némi földöntúli fény. Nincs semmi, semmi, csak szélzúgás, fényjáték és nagy események előérzete. Aztán egyszer-csak megnyitja az Úr a vízcsapokat, van bennük nyomás bőségesen. Én ki az udvarra, nyargalok a tus-budi sarok felé a vödörért és a lavórért, ez persze nem elég, öt-hat helyen ömlik a víz házamba. A sufniban is van egy tartály a hordó mellett, megyek azért is, már nem futok, kár lenne, a helyzet jó, meztelen talpam alatt kellemesen ruganyos a vizes homok, az eső bőséges, tiszta, ütése erőteljes, hőmérséklete jólesően langyos, bohó ifjúságomban történt utoljára, hogy az élet iránti rajongás és az érzékek mohósága kivitt a zuhogó eső alá, érezni, hogy élek. Most már magamtól ki nem mentem volna, de hogy okom volt rá, nem bánom, kis híján még imát is rebegnék az isteni színjáték adta áhítattól - folyamatosan, megállás nélkül dörög az ég, bombáznak az arkangyalok és tetőtől talpig átitatnak nagyvonalú ajándékkal, a zuhogó vízzel -, de ahogy a rám váró feladatra gondolok, a szobában a sárgászöld sártól sűrű vizet tapicskolni kis fölmosórongyaimmal és csavarni, csavarni a vedrekbe, miközben a mennyezetről a nyakamba zúdul a rovarhullákkal teli szenny, elmúlik belőlem minden ájtatosság.

A vihar után - félóra múlva már újra eláraszt mindent a nap - Sékina, Afokar felesége jön az eső újabb pusztításait ellenőrizni. Szakértő szemmel figyeli a tócsákat és a lavór-vödör fölállást - az ő kis házuk is be szokott ázni -, végtelen sok fehér fogát villogtatva óriásikat nevet, a mennyezetet olyan hosszan szemléli, mintha ő jönne majd megjavítani a tetőmet, ha az esős évszak egyszer véget ér. Szobámban körbejár, mindent alaposan megnéz, nemcsak a tócsákat és csöpögéseket. Látni akarja, hogyan élnek mások, akik másként élnek, nagyon kíváncsi mindenre. Illélán kívül csak Tchín-Tabaradét, északi szülőfaluját ismeri.

Hosszan álldigálunk, kevés szó esik, Sékina újra végigböngészi a leszálló homályban az iskolafalra kitett edukatív rajzaimat - van köztük egy feketefátylas, tuareg nő a piacon, olyan, mint ő, ennek nagyon örül -, majd kilépünk az udvarba. Levegőbeszívás, égszemlélés. A koreográfiát ő irányítja. Megyünk a hátsó falhoz, mögötte valakinek a földje, akit még sosem láttam fölbukkanni, újra megnézzük a múltkori viharban derékbátort fát, amelyet egyszer már meggyászoltunk együtt. Itt alacsonyabb az udvart körülkerítő döngölt földfal, lábujjhegyre állva átláthatunk.

Az eső utáni friss levegőben a fal árasztja a meleget, ahogy a kukucsálás kedvéért hozzá-simulunk, éppen olyan, mint egy barátságos emberi test. Megpaskoljuk a falat, egymásra nézünk, ez meleg, ez jó, mondjuk, és bámuljuk a jóisten moziját, délkeleten már tiszta az esteledő ég, délnyugaton fekete, szakadozó felhők húznak a láthatárról vörössel megvilágítva, most megy le a nap. Két felhő között háromszögű lyuk az égen, éppen a közepén egy csillag, mi más lehetne, mint Isten szeme. Az eső utáni boldogságban a kevéske fa zöldje zöldebb, a sok föld vöröse vörösebb, hevesen élnek a színek, amíg még lehet, míg tart a fény. Szép, mondja Sékina, széles mozdulattal égre és földre mutatva, és mintha karja íve azt is mondaná: „Az enyém”. Sékina szeret élni.

A délután a látogatások ideje. Ha valaki valamiért beállít, sosem mondja meg rögtön, miért is jött, kicsit elálldigál vagy elüldögél, itt mindig minden ráérősen történik, hogy vagy? és a család, jól van? és az egészség, jól van? és a munka, jól van? Senkit nem zavar, ha ez a kérdéssorozat kétszer, akár háromszor is elhangzik, a válasz rá mindig a kötelező igen, jól van. Lehet, hogy az egyik felesége vagy gyereke a múlt héten meghalt, akkor is azt fogja mondani, igen, minden jól van. Békés, zavartalan hallgatások, nem sietünk kibökní, mit is akarunk a másiktól.

Hamar átveszem ezt a szokást, megérezem a durvaságomat, ha, bekopogtatva valakihez, rögtön a lényegre térek, célszerűen a konkrétumra, amiért jöttem, ez nem helyes, nem kedves, nem udvarias, ha a bőrömön nem látszana, akkor is tudnák, hogy idegen vagyok. Mindennek meg kell adni a módját és az idejét, ez engem, türelmetlen európai, néha zavar, miért kell félóra üresjáratot kivárnom, amíg kiderül, mit akar a házamba érkező, készítek róla fényképet, vegyem be a gyereket vagy unokáját az óvodába, rajzoljak ábrákat a felnőttek alfabetizációs programjához, mindezt én őszintén szívesen meg is csinálom, csak bökjék már ki, mit akarnak.

Benézek Béatrice-hoz, mostanában gyengélkedik, sokat hány, folyton rosszul van, szép barna arca szürkés lesz a sápadtságtól. Valószínűleg terhes, de azt mondja, ez még nem biztos. Monique hozatott neki Niamey-ből valamilyen hányinger-csillapító gyógyszert, mindannyian végigböngésztük a papírját, ne legyen ellenjavallott terhesség esetére. Minden rosszullet közügy, a panaszokat egymással beszéljük meg, bár betegség és egészség az istenekre tartozik, próbáljuk csekélyke ismereteinket összeadni. Én nyugtalanítónak találok Béatrice állapotát, de ő csak fáradtan mosolyog, beletörődik a sorsba. Afrikai.

A togói család konyhája is, mint az európaiakat kivéve mindenkié, az udvar sarkában van. A nigeri hausszáknál a tűzhely legtöbbször csak három kődarab, azokon áll a nagy fazék, a tűz szabadon csapongva nyaldossa az oldalát, és közben kárbavész az ereje. Erről a gondról még európai koromban, a nemzetközi sajtó környezetvédő cikkeiből értesültem, amelyek elképesztő adatokat közöltek a füstbement fa mennyiségéről.

A Föld sorsáért aggódó világkonferenciák döntése szerint meg kell értetni az afrikai paraszttal: takarékoskodjon a fával, mert sivatagosodik a bolygó, fölborult a klímaegyensúly, mi lesz velünk, megfulladunk. Ez persze így igaz, innen nézvést mégsem nagyon rokonszenves, hogy

az a világrész prédikál a családjával a földön kuporgó parasztnak a tűzhelye minőségéről, amelyik nagyiparilag rontja a levegőt az élet fenntartásához egyáltalában nem nélkülözhetetlen, sőt, gyakran fölösleges és ártalmas cikkek tömeges gyártásával. A napalmbombával hadonászó ujjal mutogat a mérgezett nyílra.

Zárt tűzhelyet természetesen érdemesebb használni, nem az emberiség amúgy is kétes jövőjéért, hanem mert így kevesebb időt, fáradságot kell gallygyűjtésre, illetve pénzt favásárlásra költeni.

Minden Afrikában működő európai fejlesztési tervnek van „gazdaságos tűzhely” programja, felméréseik szerint húsz százalékkal kevesebb fát fogyaszt a zárt tűzhely, amelyet agyagból lehet formázni vagy vasból barkácsolni. Készen is kapható háromlábú vastűzhely a nagy családi fazék számára, de itt az embereknek nincs pénzük ilyesmit vásárolni.

A togóiaknál gazdaságos tűzhely van, Rosa döngölte agyagból, azt mondja, a készítés módját még Togóban tanulta, egy európai nőtől. Az agyagtűzhely mellett egy kis vasállvány őrzi a paraszt, erre rakják át a lábast, ha kislángra van szükség a hosszan készülő szószhoz, miközben a tűzön főhet a kukoricamálé, rizs, ignám vagy édeskrumpli. A konyha nélkülözhetetlen kelléke a hatalmas famozsár - vajköpülő méret -, ebben törik meg a magokat, vagy püfölik nyúlós, ruganyos pürévé a nagy adag főtt ignámot. Ez a burgonya-szerű, vaskos gyökér, jól megtörve, masszává dolgozva - és ekkor már *fufu* a neve, legalábbis az én togói barátaim *mina* nyelvén -, mindannyiunk kedvenc étele. A két nővér, Rosa és Béatrice, mára éppen *fufut* készít, segíteni akarok, és szeretném is kipróbálni, milyen érzés hosszan, ütemesen, fáradhatatlanul verni, hatalmas doronggal hajlongva a térdig érő famozsár előtt, a nagy adag pürét. Mi tagadás, nehéz. Rosa és Béatrice nevet gyakorlatlan mozdulataimon, hamarosan ki is szedik kezemből a mozsártörő fadorongot, nem nézhetik, hogy egy fehér nő házimunkát végezzen.

Családi fényképalbumot lapozgatunk, megmutatom az édesanyámat, mondja Béatrice, elfogódott tisztelettel beszél róla. Az albumban testvérek, unokatestvérek, nagynénik között ott van a pápa képe is. A togóiak keresztények, Béatrice mélyen vallásos, Rosa és Célestin nem különösebben. Látok egy képet, amelyen fiatal lányok térdelnek egymás mellett, kezükben papírlapot tartva maguk előtt. Azt hiszem, valamilyen vallási szertartás, de nem, ez Béatrice varróiskolájának a záróünnepsége, a papír a kezükben a mesterlevelük. Kérdezem, miért kell ehhez térdepelni. Azt mondja, az természetes, hiszen ez volt a felszabadítás az inasságból.

Aggasztónak tartom Béatrice arcszínét, ha egy fekete bőr sápadt a gyengeségtől, akkor már olyan, mintha mindjárt kimenne belőle az élet. Próbálok zsörtölődni vele, miért nem volt hajlandó orvoshoz menni, hiszen pár napja ott járt Galmiban, az amerikai kórházban, de azt mondja, olyan undorítóanak talált mindent, már kinn, a kórházkapu előtt, hogy úgy döntött, inkább be sem teszi a lábát.

Galmi mintegy száz kilométerre van Illélától, átvágva a bozóton jó kétórás zötyögő út, de megéri, ott van az egyetlen megbízhatónak hírlő kórház egész Nigerben, az amerikaiak tartják fön. Béatrice Monique-ot kísérte, aki kislányát, a negyvenegy fokos lázban égő Kilissant vitte oda, az volt a terv, hogy egyúttal Béatrice-t, a dadust is nézzék meg az orvosok, de ennek dadusunk ellenállt. Nem értettem pontosan, hogy Monique miért nem indult hamarabb útnak, én már mondjuk harmincnyolc-ötnél fölnyaláboltam volna a gyereket, de ezek a régi afrikások nagyon blazírtak, Monique aztán különösen, úgy találja, hogy kislánya szívós darab, meg különben is, az csak edzi a testét, ha magától próbál ellenállni a betegségeknek.

Baj esetén mindig Galmiba kell menni, a legközelebbi város, Tahoua kórháza igencsak rossz-hírű. Nemrég mesélte valaki, aki jobb híján ott ápoltatta magát - időnként hárman fekszenek egy ágyban -, hogy infúzió kellett volna egy betegnek, de nem tudtak adni, mert nem volt több tű. Másnap, amikor lett tű, kiderült, hogy cső nincsen. Meg kellett várni, míg az a beteg, aki infúzión volt, meghal. Ezt az orvos meg is mondta az infúzióra még az élet reményében várakozó betegnek, aki, csodák csodája, sorra került és meg is gyógyult.

Galmiban kiderült, hogy Kilissannak maláriarohama volt, az amerikai orvosok egyúttal kioperálták a szeme sarkában növekvő csúf furunkulust is, a kislánynak állandóan van valami baja, gennyedző óriáspattanások nőnek rajta, fájdalmas melegkiütések lepik el, hasmenés hasmenés hátán, hol ilyen bélféreg, hol olyan, és időnként jönnek a lázrohamok is. Szerintem a kislánynak elege van, vagy Afrikából, vagy az anyjából, nem tudom, de a teste mindenesetre eléggé látványosan tiltakozik.

Egyébként a helybeliek egyszerűsítése valószínűleg nem megalapozatlan: ha valaki gyengélkedik, magas láza van és rázza a hideg, akkor az csak malária lehet. Ez innen közelről már nem is látszik olyan vészesnek, ha jön a roham, be kell szedni a nivakint, két-három nap alatt elmúlik. A betegségbe elvben nem lehet belehalni, persze más a helyzet, ha nincs nivakin. Amiként ez a bozótmélyi kistelepüléseken előfordul, ahová ritkán jutnak el a gyógyszerek.

Szívem minden testi megpróbáltatás ellenére Afrikáé, de ahhoz azért nem ragaszkodom, hogy begyűjtssem a váltólázát. Ennek megelőzésére kezdetben egy lariam nevű gyógyszert szedgettem, a trópusi betegségek központjának javallatára, ahol azt mondták, ezzel kell kezdeni, két hónapon át, annál tovább nem érdemes, mert nem fog hatni, akkor át kell térni a nivakinra. A gyógyszerek mellékhatásairól nem szóltak.

Eloolvastam ugyan a lariam papírkáját, ott igen hosszú lista volt esetleges hangulatváltozásokról - nyomottság, depresszió, feszültség -, de nem vettem komolyan, el is feledkeztem róla. Hans juttatta eszembe, aki kérdezte, nem vagyok-e nagyon letört, mert a lariam általában így hat az emberekre. Énrám? ugyan, dehogy; be nem vallottam volna neki, hogy naponta megkérdezem magamtól, mit keresek itt, a józan eszemnél voltam-e, amikor mindenáron Afrikába akartam jönni, mással sem telik az időm, mint sebeim ápolásával, rovarok elleni háborúval, és szorongással, hogy jól csinálom-e az óvodát. Néha az jut eszembe, olyan ez itt nekem, mint egy magamra mért börtön, kolostor, önsanyargatás, gyerekkoromban előfordult, hogy azt hittem, tudnék szerzetes is lenni, elvonulva a világtól egy sziklabarlangban, gyökereken élve és a mindenséggel foglalkozva, úgy látszik, nem nőttem ki romantikus álmaimat, tessék, itt a megvalósítás, bánjak el vele.

Hans kérdése világosságot gyújtott az elmémbe. Lélek és kémia. Talán nem is velem van baj, nem azzal, akivel legintimebben töltöttem összezárva az életemet, örök harcban, hogy tudjam, kivel állok szemben, hanem csupán vegyszerhatásról van szó, az idegvégződészek közötti kémiai üzenet módosulásától olyan súlyos és nehéz nekem itt minden. Ez a nyavalygás nem én vagyok, illetve persze a kémia is én vagyok, de ez esetben kívülről befolyásolva, amit nem tűrhetek tovább. Rossz drogokat ne fogyasszon az ember. Abbahagyom a lariamot, áttérek a nivakinra, annak viszont látás- és memóriazavarok a mellékhatásai. De úgy érzem, nekem most sok(k) lenne még maláriát is kapni, inkább védekezem, még akkor is, ha a nivakin sem megy biztosra, mert a paraziták már hozzászoktak, de azért mégiscsak csökkenti az esélyeiket.

Itt Afrikában azt mondják, furcsa, hogy a nagy nemzetközi gyógyszerkutató központokból nem hallani híreket malária-kutatásokról, feltehetően, mert senki nem lobbizik ezért, nincsenek gazdag támogatók, hiszen ez csak a világ nyomorult földrészeinek a betegsége. Számokban mérve jelentős ugyan a pusztítása, de nem a nemzetközi piacon magasan jegyzett

emberéletekben. Afrika lakosságának 93 %-a maláriás. (Ez BBC-hír, tehát valószínűleg nem téved nagyot.) Hogy hányan halnak bele csak azért, mert nem volt gyógyszerük, arról nincs adatom, de Afokar és Raliou családjából északról három halálhír is érkezett az esős évszak végén, amikor mindig a legjobban pusztít a malária.

A tuaregek északi bozótfalvaiba nemigen jutnak el gyógyszerek, de ha valaki be is tudna vánszorogni az agadezi kórházig, megeshet, hogy zárt kapukat talál, mert sztrájk van, az egészségügyiek, akárcsak a tanítók és tanárok, négy hónapja nem kapnak fizetést, az államkassza üres. Raliou egyik húga - „egy reggel meghalt, csak úgy, nem tudjuk, mitől” - egy csecsemőt hagyott maga után, a bozótfaluban nem volt több szoptatós asszony, a kisgyerek éhenhalt, néhány nappal az anyja után. Ez így szokott lenni. Ha megpróbálják etetni, akkor a tébécés tehéntejtől, a nemtudommiilyen bacilusos kecsketejtől, a szennyes vízzel mosott pohártól vagy fakanáltól hal meg - cumisüvegnek híre sincs erre, jobb is, tisztántartási lehetőség híján -, de csecsemők póttáplálásával nem is szoktak próbálkozni, ha egy fiatal anya meghal, akkor a család tudomásul veszi, hogy a kicsinek az anyja után kell mennie, ilyen a világ rendje. „Végül is csak egy nő volt meg egy csecsemő”, mondta Afokar, korántsem szívtelenségből, hanem mert egy családfenntartó férfi halála sokkal nagyobb csapás a család maradékára nézve. Az életnek súlya van, a halálnak kevésbé.

Raliou - Hans őre - szintén tchin-tabaradei, néhány hónapja jött ide, amikor Monique fölpackolta holmijait és kislányát, különköltözött Hanstól és vitte magával új háza örének Afokart, Sékinástul. Hansnak másik ör kellett, Afokar valamelyik utazgató tuareggel üzent északra, a családnak, hogy lenne Illélában egy állás, nemsokára megérkezett Raliou. A családi hírközlésnek ez a módja, a halálhírek is az utasoktól jöttek, de a rebellio újabb híreiről is őket kell kérdezni, nem a rádiónak hisz az ember, hanem a hírhozó személynek.

Forgalom mindig van, vagy Raliou-nál, vagy Afokarnál bukkan föl egy-egy családtag, hozza-viszi az üzeneteket és a segítséget, kis zsák köles, ez-az, aki őre egy európai házában, az jó kereső, illetve hát egyáltalán: kereső, a család számíthat a szolidaritására, vendégül látja a nála megpihenő utast, és ajándékkal megrakva küldi tovább.

Raliou-nak kicsi, vékony felesége van, Raichoua, a tuareg Szűz Mária, én csak így hívom magamban, a szokásokkal ellentétben gyakran viszi karján - és nem a hátán - másfél éves kisfiát. Ahogy hosszú, könnyű fejkendőjét, ruháját, minden fekete leplét finoman dagasztja a szél, és ő csöndesen mosolyog, csak úgy magának, belső boldogságban, karján a kiseddel, tényleg nagyon madonnás. Ez a kisfiú a nyolcadik gyereke, de Raliou-val, új férjével az első. Nemrég házasodtak össze - a tuaregek is muzulmánok, de soha nem többnejűek -, a többi gyerek a családnál él, fenn északon. Itt nagyon gyakori, hogy a gyerekek a nagy család valamelyik ágánál töltik életüket, nagynéni, nagybácsi is anyának és apának számít, úgy is viselkednek, és akként is kell nevezni és tisztelni őket.

Délutánonként Raichoua is meg-meglátogat, lecsúsztatja karjáról a kis Roumourt, aki megrészegülten fut a labda után, én meg őutána, sikongatva nevet, izmos, szívós kis teste van, mezítelen minden évszakban. Volt úgy, hogy fölnyalálva Roumourt, titkon egy kicsit a lábát dörzsölgettem, hűvösnek találtam, - ha fúj a harmattan, előfordul, hogy nincs is olyan meleg -, de nem mertem volna megkérdezni Raichouát, miért nem ad a gyereke legalább egy kisinget. Van neki, tudom, még nadrágja is, ha valamit ünnepelünk - majd ezt is elmesélem, jó dolog alkalmat találni ünneplésekre -, Roumour tetőtől talpig fölöltözve jelenik meg anyja karján, még csattal csukható szandálka is van rajta. De ünnepnek kell ahhoz lenni, hogy így legyen.

A fontos délutáni programok közé tartozik a látogatás a postára, hetenként egyszer vagy kétszer. Postakocsi hétfőn és csütörtökön jön falunkba, leadja, amit hozott, viszi az elmenőt. Illéla komoly járásközpont, nem deríthető ki pontosan, mekkora a lakossága, van aki hétezer-ről, más tízezerrel tud. Engem meglepnek ezek a számok, sokkal kisebbnek gondolnám a falut, ahogy a sűppedő homokban bejárom a széles, üres utcákat.

A postához vezető út tízegynéhány perces séta az árnyéktalan, homokfűtta utcákon és tereken, mindenütt ugyanaz a száraz kóro nő, apró bogáncsai beleragadnak az ember ruhájába (hosszú, bő afrikai ruhákat viselek), olyan undok növény, hogy még a kiálló bordájú, kicsi tehének és az unottképű kecskék-birkák is elfordítják tőle a fejüket, inkább a homokban heverő szakadt sötétbarna nájlonzacskókat piszkálgatják.

Az illélai tájban a technikai civilizáció egyetlen látható jele a kórokba, bokrokba, faágakba akadt milliónyi viharvert nájlonzacskó, az utcai soványka kis szemétből - mert itt szemétből is kevés van, semmi nem kidobandó, mindig minden felhasználható még valamire - a szél fölkapja, táncoltatja, ide-oda fölakasztja, letépi, továbbröpíti ezt a természet számára emészthetetlen mellékterméket, az egyetlen tárgyat, amelyből a jelek szerint bőség van. Minden árus minden áruhoz ad egy barna nájlonzacskót, nyilván ők is ingyen kapják, az üres, elkopott zacskókat pedig mindenki csak úgy szélnek ereszti. Ha környezetszennyezésről próbálnék beszélni, dilisnek néznének, nem is értenék. Nigeri hazámban a kimerült zseblámpa-elemek mérgező fekete ragacsát szemfestéknek használják, az akkumulátorban lévő savat pedig sebekre kenik, gyógyírnak.

A posta felé menet egy hatalmas, üres térségen átvágva jobbra az illélai börtönt láthatjuk, nem nagyon ijesztő, csak abban különbözik a többi földszintes vályogháztól, hogy kerítése vasháló, nem döngölt agyag. Talán az átlátszóság kedvéért. A kerítés mögött a tűző napon férfiak tesznek-vesznek, van, aki fát vág, van, aki famozsárban tör a kölest (ez nagyon megalázó lehet számára, a mozsártörés kizárólag női munka), vannak, akik csak állnak, ülnek, talán beszélgetnek. Messziről nézve - a térség nagy, mondom, itt mindent nagyon tágas perspektívákban kell elképzelni, az örökös rozsdaszínekben, és homok által homályosan, a levegő földtől mennyekig telítve a sivatag finom porával, - semmi szörnyűség nem látszik, még az sem derül ki, hogy melyikük az ör, melyikük a rab, ha nem mondták volna nekem, hogy ez a börtön, nem biztos, hogy ráismertem volna. Később hallottam, hogy aki illélai lakos, az minden este hazamehet a feleségéhez vagy feleségeihez aludni, aztán reggel visszasétál a börtönbe kölest verni, mosni, fát vágni vagy semmíteni.

Az utcán mindenki megbámulja virító fehérségemet. Itt, a börtön, a prefektúra, a posta körzetében, viszonylag messzebb vagyok az én negyedemtől, tehát kevésbé ismernek, leplezetlen kíváncsisággal néznek. Nyilván esemény vagyok a faluban, új fehér nő, állítólag óvónő, teljesen bolond, mindenkinek széles mosollyal köszön, *Náuninko - Láhéjjáló*, de ennél többet nemigen tud hausszául, viszont sétál ide-oda és szívélyeskedik. Az egész nagy járásközpontban eddig három fehér felnőtt élt, meg egy fehér kislány. A falu nyugati végén, ahol az én óvodám is van, a német Hans, a francia Monique és a holland Linda közel laknak egymáshoz és közös irodájukhoz. Ennek a holland nem-kormányzati szervezetnek a fejlesztési terve a tágabb régióra vonatkozik, az Illéla-környéki kistelepülésekre. Tehát itt, Illélában a három európainak nincs is munkaköri dolga, azt vettem észre, nem sokat járnak-kelnek a faluban. Talán ezért van az, hogy mihelyt kicsit messzebbre megyek otthonról, úgy néznek rám a falubeliek, mintha soha életükben nem láttak volna magamfajta sápadtarcút.

Mindenkinek előre köszönök, ez az illemszabály az egész világon, bármely faluban, bármilyen bőrszínnek között, a messziről jött kíváncsion először jó napot. Aztán ha kelletlen, vagy nemlétező a válasz, el lehet gondolkodni azon, miben van a hiba. Alapos a gyanúm, hogy



nek tekintem, és szívesebben fizetek így közvetlenül a polgároknak, mint a mindig gyanús államnak, de azért ne nézzenek hülyének, és adják ide korrekt módon a visszajáró pénzt.

Rosának - akivel mindig elbeszélgetünk kicsit, miután a fején hordott vödörrel teletöltötte víztároló hordómat - elmesélem a kalandomat, rám is szól, hogy miért mentem nélküle a piacra, aztán nagyon határozottan úgy dönt, én oda többet ne járjak, ő úgymint kimegy minden héten, ha nekem kell narancs, ő megveszi, a normális áron. Nem mindegy, hogy húsz vagy ötven frank darabja, neki húszért adják, ne kerüljön nekem se többé, Rosát minden pocsékolás fölháborítja.

Az utcákon gyakran követ gyereksereg, lehet, hogy én vagyok a falu bolondja? Óvatosan lépkednek mögöttem, ha visszafordulok és rájuk nézek, hátrariadnak, ezen aztán együtt nevetünk, bár akad kiskölyök, aki továbbra is rémülten figyel, készen arra, hogy idejében elfusson. Sosem lehet tudni, mi telik ki tőlem. Van, aki hozzám merészkedik, nyújtja a kezét, ritka esemény egy fehérrel kezét fogni, a többi gyerek pár méterről lesi, mi lesz, lám, nem történt semmi veszedelmes, erre ők is odacsődülnek kezét rázni.

A kézfogás fontos dolog, egy sovány kis öregasszony is mindig elkap, ő aztán el sem eresztí a kezem, szorosan tartja, hosszan rázza és beszél, beszél, *bán ia haussza bá*, hiába mondom, hogy nem tudok hausszául, abba nem hagyná a szöveget, látszik, hogy kicsit kelekótya, ő a falu bolondja, nem én, a gyereksereg mégis engem követ az utcán. Nem baj, így ismerkedünk.

A postára először Célestinnel, Béatrice férjével, Colette papájával mentem, följánlotta, hogy megmutatja az oda vezető utat, neki is van postáznivaló levele. Az idős olasz papnak írt, aki tizennyolc éves koráig nevelte és iskoláztatta, csomaggal, gyógyszerrel, tanácsokkal mai napig is segíti, de már nagyon öreg, nemsokára kilencven, mégsem akar visszamenni Európába, egész életét Togóban töltötte. Célestin mély fiúi tisztelettel beszél róla, mindent neki köszönhet. Ő maga csak azért nem ment papnak, mondja, mert szülei kérték, adjon nekik unokákat.

Eredetileg hárman voltak testvérek, de a másik két gyerek kicsi korában meghalt, Célestin, szülei egyetlen megmaradt fiaként, nem tehetette meg, hogy ne alapítson családot. De mi már nem úgy csináljuk, mint ezek itt, mondja, ő is fitymálja a hausszákat, nyolc-tíz gyereket csinálnak bele a világba, aztán egyiküket sem tudják taníttatni. Mi Colette-et iskoláztatni akarjuk, az nagyon sok pénzt, munkát, törődést jelent, most talán lesz még egy gyerek, de több nem kell, legyen módunk becsülettel fölnevelni őket. A család vissza akar menni Togóba, Béatrice folytatná a varrástanulást, most már magasabb szinten, *haute couture*, mondja Célestin, ő pedig vendéglőt nyitna, de előbb bukjon meg a diktátor és sikerüljön a vendéglőnyitáshoz szükséges pénzt is összekuporgatni.

Ez az élete álma, Loméban kijárt egy szakács-, majd pedig egy cukrásziskolát, franciát természetesen, dolgozott igazi jó vendéglőkben és szállodákban a togói és a nigeri fővárosban, mindent tud a szakmáról, a saját gazdája akar lenni. Csak ez az Eyadéma bukjon meg végre, több mint húsz éve diktátorkodik Togóban, már igazán mindenkinek elege van belőle, sóhajt Célestin, fiatalabb korában az ő apja is politizált Eyadéma ellen, másfél évtizedet Ghánában töltött emigrációban. A papának most kis kávéültetvénye van Togóban, de ő maga sosem iszik ám kávé, csak teát, a Liptont szereti, „tudod, azt a sárga zacskókat”.

Az öreg olasz papnak írt levelét Célestin egy ronggyá olvasott könyv lapjai között hozta a postáig: a sütemények francia kézikönyve volt. Sosem válik meg tőle, azt mondja, mindig olvasgatja. A cukrászat a jelek szerint Célestin legmélyebb szívügye. Az a gyanúm, hogy ez a kerekarcú, erősen kopaszodó, enyhén pocakosodó, könnyen mosolygó és eléggé bőbeszédű férfi nemcsak szülei iránti engedelmességből választott inkább világi pályát.

## *Este*

Udvarom hátsó fala mögött megy le a nap. Ilyenkor, az esős évszak végén, minden este hat óra körül süllyed alá, látványos sebességgel. A mérsékelt égövi ember először trükkfelvételre gyanakszik, a jóisten gicse szórakozik velem, a legelbűvölőbb giccs mindenek között, a bíbor összes árnyalatával részegíti az amúgy is vöröses tájat, mi folyik itt, gyorsított felvételű mozi az udvar vályogfala mögött, hogy minden este újra föltöltsön erővel és bizakodással, köszönöm, Uram, aztán győz a természettudományos műveltség, ezen a tájon már nagyon hasas a föld, gyorsabban forog, mint ahogy eddigi életemben a tanúja lehettem, persze, hogy siet lefelé a nap. Reggel is sebesen igyekszik fölfelé, csak azt nem szoktam látni, eltakarja a falu, amelynek a nyugati végében lakom. Az édes naplemente viszont szinte házhoz jön, ha még közelebbről akarom látni, nekitámaszkodom a langyos vályogfalnak, ahonnan a múltkor Sékinával néztük a vihar pusztításait és a felhők háromszögébe zárt, isteni pupillát az égen.

Hét óra körül, ilyenkor már teljes a sötétség, jön a vacsora. Kezdetben minden nap, délben-este Monique-nál ettem, ez néha fárasztó volt, sokat veszekszik a kislányával, nagy kiabálások vannak köztük. Egy idő múlva abban maradtunk, hogy ki-ki a saját házában étkezik, de hetenként kétszer vagy háromszor a vacsorát továbbra is náluk fogyasztom el. Monique meséli nekem az életét és munkagondjait, én mesélem Kilissannak a rögtönzött magánmeséket - gyerekeim hajdan így hívták azt, amit nem könyvből olvastam föl -, ha a kislány másodszor kéri ugyanazt a történetet, és én persze már nem emlékszem rá, együtt próbáljuk összeszedni, hogyan is kanyarodtak az események boszorkánnyal, tündérrel, sárkánnyal. Lehetőleg mindig egy kislány legyen a főszereplő, aki faluban lakik és mindenféle csodák történnek vele.

A vacsorát Rosa vagy Béatrice hozza, mostanában már ők is főzik. Célestinnek, Hans hivatásos szakácsának a kosztja drágább, ő európaiul főz, Tahouából és Niamey-ből beszerzett alapanyagokkal, de Monique-nak fogytán a pénze, kétes a jövője, takarékoskodnia kell. Húszezer afrikai frankot ad havonta a két togói fiatalasszonynak, tényleg nem sok - egy közepes párizsi vendéglőben ennyit egy alkalommal otthagyt az ember -, ebből kapjuk egy egész hónapon át minden nap a vacsorát.

Afrikai kosztot afrikai módon eszik az ember, közös tálból. Körülüljük a két lábast, egyikben a tészta, másikban a szósz, kanalazzuk a tésztát, mártogatjuk a szószba, ez mindig csípős, jóízű. Ha húsdarabocskák vannak az alján, kihalászásukra, úgy tapasztaltam, az étkezés végén illik csak sort keríteni. A vacsora mindig erre a mintára megy, *pâte et sauce piquante*, a tészta legtöbbször kukoricakása, nem puliszka-szerű, hanem fehér és sima, vagy pedig rizs van, főtt, néha sült ignám vagy édeskrumpli.

A kísérő szósz hagymás, fokhagymás, csípőspaprikás, paradicsomos, dúsítására időnként olajos szardíniát tesznek bele, konzerv, az van. A gombószósz akkor igazán jó, ha friss gombóból készült, ez az illélai piacon sokkal ritkább, mint a szárított. A gombó itt az alapzöltség, sőt, mintha az egyetlen lenne, esemény, ha valamilyen levelek is beszerezhetőek, az egyiket guineai sóskának nevezik, de nem sóskaízű. Van egy jófajta togói főzeléklevél is, Rosa és Béatrice mindig boldog, ha rábukkan valahol, a mi vidékünkön nem árulják a piacokon, de múltkor Béatrice Galmiban, az amerikai kórház kertjében talált belőle, szedett is gyorsan egy csomót, másnap togói szószot ettünk. A növény nevét nem tudom, Béatrice mina nyelven mondta.

A két nővérnek és Célestinnek nem ugyanaz az anyanyelve, más-más etnikumból származnak, egymás között a togói többségi nyelvet, a minát beszélik. A kis Colette a mina mellett megérti anyja és apja családjának a nyelvét is, a franciát már megtanulta, és most, hogy az óvodában minden nap játszik a falubeli gyerekekkel, kezd ragadni rá a haussza is. Ez öt nyelv, nem

rossz, öt és fél éves korra. Afrikában két-három nyelvet mindenki természetesen beszél, a földrészen vagy másfélezer nyelv van, a dialektusok száma pedig végtelen.

Hogy miért kell Monique-nak takarékoskodnia? Készül az állástalanságra, azt tervezi, hogy fölmond, nem bírja ki augusztusig, szerződése lejártáig, itt akar hagyni csapot-papot, elege van, elege van, kiabál, velem szerencsére nem, de a munkahelyén mindig, nekem csak beszámol, közös étkezéseink során, a botrányokról. Próbálom csitítani, nem nagyon lehet. „Megmondtam Madame Ibrahimnak, hogy nulla! Egyszerűen nulla amit csinál! Ki kellene rúgni!”

Ez a Madame Ibrahim nem nagyon szeretheti francia kolléganőjét, aki nem a felettese, viszont az igazgatóhelyettes ex-felesége, és mindenki tudja, hogy a pár jó viszonyban maradt. Hansnak, mint főnöknek, nem lehet könnyű dolga Monique éles nyelve, örökös kiabálásai, rendíthetetlen ítéletei miatt. Közben a munka csakugyan nem haladhat nagyon jól, bár Hans szerint Monique bírálati eltúlzottak, de érkezett Niamey-ből egy felülvizsgáló bizottság, két holland és két nigeri minisztériumi ember. Úgy hírlik, véleményük inkább lesújtó lesz, fokozatos leépítés, majd bezárás várható.

Ha vendégek jönnek valahonnan, mindannyian együtt vacsorázunk Hansnál. Szép a háza, „keményből”, itt így mondják, vagyis nem vályogból épült, és még igazi tus és angolvécé is van a fürdőszobájában. Hans német, gondoskodik róla, hogy a konyhában, a gázipalackos hűtőszekrényben - villany ugyanis nincs a faluban - sose hiányozzon a sör, nagy ládával hozza Tahouából vagy Niameyből. Szerencsére kínálja is, bor jobb lenne, de a sör is micsoda ritka öröm egy muzulmán országban.

Célestinnel közeli lelki rokonságba kerültünk, amióta megbeszéltük, hogy ez azért szomorúan száraz dolog itt a próféta árnyékában. Célestin ihat főzés közben Hans söréből, de ha időnként whisky is van a háznál, azt Hans inkább a szobája polcán tartja, nem a kamrában, azt mondja, nem kell Célestint főlegesen kísértéseknek kitenni. Persze, a jó koszthoz, az igazi francia konyhához, szükség lenne időnként egy kis konyakra is, meglángoltatni a húst, vagy tortát bolondítani vele. Célestinnel állandóan kompromisszumokat kell kötnie, ezt nem nagyon szereti, a recept szent dolog, főzésben nem ismerünk tréfát. Boldog, ha Hanshoz látogatók érkeznek, eljött az ő órája, kitesz magáért, naponta szeretne seregnyi vendégnek főzni. Legmélyebb szívügye a sütemény, de szerecsendiós szárnyasmájpástétom, provánszi módra készült báránycomb, almaboros kakas sem áll távol odaadó lelkétől.

Néhány napra itt volt Henri, Hans és Monique régi barátja Agadezből. Így afrikai faluhelyen a baráti látogatások természetes módon több napra szólnak, sokszor vannak úton az emberek, nagyok a távolságok, meg-megszállnak egy helyen, családtagoknál, ha afrikaiakról, barátoknál, ha fehérekről van szó. Henri hozta északról a híreket az idej nagy esőkről, a tuareg lázadásról, a banditizmus növekedéséről, ezt mindenki a tuaregek nyakába varrja, nyilván kell nekik a pénz további fegyvervásárlásokra.

Persze hogy a franciák támogatják a lázadást, erősíti meg Henri a kósza híreket, a legendás Mano Dayak, az ellentmondásos hírű vezető ügyesen lobbizik Párizsban. Mano tudja, milyen körökben kell forogni, tuareg sármájával búvóli a Szajna-parti művész- és politikusvilág egy részét, a sivatagi nomádok, a „kék emberek” ügyének jó sajtója van a francia fővárosban.

Manonak az agadezi aranykorszakban, a nyolcvanas évek második felében jólmenő turista-irodája volt, innen a kapcsolatai meg a pénze. Most politikussá nőtte ki magát, de a harcosok fönny a hegyekben állítólag megelégtették, hogy Mano mindig csak Párizsban lebzselet, megüzenték neki, hogy ha a franciák őt tekintik a rebellió vezetőjének, hát akkor jöjjön szépen

ide és harcoljon maga is. Mano el is ment egy kicsit a hegyek közé, különben is vissza kellett jönnie Nigerbe, hogy elkezdje a tárgyalásokat egy esetleges fegyverszünetről.

A tuareg felkelés itt robbant ki, Nigerben, három évvel ezelőtt, de gyorsan áterjedt Malira, ahol még hevesen folytatódnak a harcok, itt nálunk már inkább szórványosan. A tuaregek ősi területeit, a nomád élet meghatározott rendje szerint követett legelőket a gyarmatosítók vonalzóit öt országnak osztották szét. Líbiában nem volt rossz dolguk a tuaregeknek, Kadafi azt mondta, megérti őket, ő is sivatagi gyerek, noha nem tuareg, de csak jöjjenek hozzá kiképzésre a kaszárnyákba, ha akarnak. Akartak. Egy egész generáció járta meg a líbiai kaszárnyákat, gitárt pengetve, szabadságharcos dalokat gyártva a gyakorlatok közben. Akik otthon maradtak, talán nem mind értettek ezzel egyet, azt is lehet hallani, hogy Agadezben a lakosság többsége inkább békét szeretne, a virágzó város a rebellió előtt jól élt az idegenforgalomból, most meg teljes a nyomor.

Henrinak vendéglője van Agadezben, az egyetlen európai jellegű hely a városban, odajár mindenki, aki számít, ott lehet megtudni a híreket, Henri óvatosan hozzá is teszi minden információjához, még itt a mi bozótmezői Illélánkban is, hogy „ezt ám nem tőlem hallottátok”. Az üzlet ráfizetéses, de a feleségének, egy tuareg asszonynak, ez a szenvedélye, ez a vendéglő tölti ki az életét. Henri Franciaországból kapott, afrikai viszonylatban nem rossz nyugdíjából pótolja hónapról hónapra a vendéglő állítólag egyre növekvő hiányait, valószínűleg csak a felesége kedvéért tartja fenn az éttermet, mert őt magát csupán a kövek és a vizek érdeklik. Hidrogeológus, amióta nyugdíjas, ingyen dolgozik tovább, időnként fölkapja a tarisznáját és letáboroz valahol a hegyek között, a Baghzanban, kőzeteket vizsgálni. Hetven éves, 1948-ban Afrikában teljesített katonai szolgálatot, azóta itt ragadt. A tuareg asszonnyal hat gyerekük született, egy kislány meghalt közülük, kiszáradásban, így mondja.

Henrinak ezer testi nyavalyája van, most azért kelt útra - és félúton megállt nálunk Illélában -, hogy a fővárosban kivizsgáltassa magát, gyógyírt keres sok éve tartó, kínzó diaréjára. Nincs sok mondanivalója arról, miért inkább Afrika, mint Európa, „szeretek itt lenni, minden egyszerűbb és őszintébb”. Karikák a szeme alatt, májfoltok az arcán, csoszogva jár, beszéd közben néha megáll, megismétli utolsó pár szavát, hogy tovább tudjon lendülni a hirtelen memóriakiagyáson, azt mondja, ez a nivakin miatt van. Ennyi évtized alatt Afrikában elegendő maláriarohama lehetett, a sok nivakin nyilván megtette mellékhatását. Néha csak azért megy át Franciaországba, hogy jó hosszú baráti beszélgetéseket folytathasson, de már ott sincs otthon igazán. Az öreguras panaszok mellett sokat nevet, mindenre kíváncsi, tudni akarja, ki vagyok, miért jöttem és hogy tetszik itt nekem, aztán egy kicsit a természetekkel ijesztget. Azt mondja, mindent fölfalnak, ami papírból van, neki egyszer megették ötezer frankját, jó francia frankot, nem ittenit, pedig nájlonzacskóba tekerve tárolta, de a természeteknek finom szimatuk van, lyukat fúrtak a plasztikon át.

A vacsora után Hanstól hat-hét perc séta hazáig, a telihold kápráztatóan világít, eddig nem tudtam, hogy ekkora fényt ad, kicsit erőltetve a szemet, olvasni is lehet mellette. Ha félhold van, elandalodom bölcsőformáján, innen nézve fekvő ring, rajta a holdbéli hajós, ez a mi utcai világításunk, nincs panasz rá. Az idevalósiak holdtalan éjszakán sem használják a zseblámpájukat, néha fölillantják a kezükben, aztán rögtön újra lekattintják, takarékoskodnak az elemmel, biztonsággal mennek tovább a sötétben. Kinn a nagy téren, Abdullah boltja előtt, parázs világít a teaőző alatt, a következő sarkon, Dogónál is ülnek a férfiak a gyékényen, teáznak, kártyáznak, beszélgetnek. Köszöntjük egymást, *náuninkó, láhéjjálóóó*.

Kis házacskámnak végre lett egy lámpája, napelemes, Hans szerelte föl, el vagyok bűvölve a civilizáció fényétől, pedig gyéren világít, de sokat tanul itt az ember takarékos életmódból, és örül mindennek, ami egyáltalán van. Ami pedig eleve nincs is, arról könnyű lemondani.

Átbotorkálok házam iskolarészén, tanulom a tájékozódást a vaksötétben, már ritkábban ütöm be a fejembúbját az átjáróba, a kisablakon át a csillagok fénye vezérel az íróasztalomig, fölötte a falon az új installáció: megnyomok egy gombot és kigyullad egy rövidke, sárgás neoncső.

A lapos tetőre fektetett, üveg- és cserépmozaiknak látszó, mintegy 60x80 centis napelem lap néhány voltnyit termel, nekem elegendő. Nem értem, miért nem használnak ezen a fényárasztotta földrészen mindenütt napenergiát, Monique szerint azért, mert az alternatív energiák kezdő vállalkozásait a nagy kőolaj-multik azonnal fölvásárolják, ez a megfojtás legjobb módja. Nagyon is lehetséges, hogy csakugyan így van, de azért Monique-nak nem kell mindent ellenőrizetlenül elhinni, igen indulatos antikapitalista.

Hans, aki boldogan barkácsol, ha ráér ilyesmire, azt mondja, lámpácskám esténként négy órán át tud majd világítani és talán még egy ventilátorra is lesz ereje. Később kiderül, az már nem megy, választanom kell hűsítő műszél és esti műfény között, a választás nem nehéz, legyen világosság. Szemvidító perspektíva az olvasáshoz, íráshoz alkalmatlan petróleumlámpa és a folyamatosan sípoló, tűző meleget árasztó viharlámpa után, amely egy hosszabb estén el is fogyaszt egy egész gázpatront, újakért pedig Tahouáig kell menni, a mi falunkban ilyet nem árulnak, luxustárgy.

Monique állítja, hogy ha nem üldözöm módszeresen a svábbogarakat, hamar át fogják venni nálam a hatalmat. Amikor az ember az est leszállta után belép kis otthonába és fényt gyűjt, első dolga legyen lábbelijét készenlétben a kezében tartva, pontos célzással, erőteljes ütéssel megsemmisíteni a falon nagy gyorsasággal szertenyargaló csótányok közül a lehető legtöbbet. Eleinte nem vadásztam ezekre a három-négy centis, fényes aranybarna, majdnem áttetsző páncélú, hosszúcsápú, végül is eléggé kecses jószágokra, nem is tudtam, hogy ők a csótányok, olyan sokféle lakó él a házamban, figyelem őket, de nem mindegyiknek tudom a nevét. Van egy sokkal rondább, kétcentis, fekete fajta, Monique azt mondja, az ártalmatlan, a svábbogarak viszont mindent fölزابálnak, szét fogják rágni a falbavert szögekre akasztott ruháimat, táskámat, még az útlevelemet is. Időnként halva találok egy-egy csótányt a földön, nyilván belenyalakodtak a természetek járatainál finoman elhelyezett méregbe. De ez a halálozási arány nagyon alacsony, tennem kell valamit.

Nehezen szánom rá magam a vadászatra, ez a cipőtalppal öldöklés gusztustalan dolog, a természeteket legalább nem látom, ahogy a méreg a falban elintézi őket. A csótányok nagyok, látványosak és egyéniségek, időnként a falról vagy a polcra egyenesen és kihívóan a szemembe bámulnak, mit keres az ő birodalmukban ez a betolakodó. De amikor először fordul elő, hogy egyikük végigszalad a lábszáramon, végre fölülkerekedik bennem a gyilkos kedv. Ahol elérhető magasságban mászkál egy ellenség a falon, odasettenkedem, kedvenc, bár e tájon alig használt anyanyelvem legszebb káromkodásait csataüvöltve műanyag papucsommal agyoncsapom. Már amikor sikerül, mert az ellenség fürge és szemfüles, én pedig gyakorlatlan harcos.

Lelkem háborgását az udvaron csillapítom. Odakinn megint boldogságos az éjszaka, mélységesen mélysötét, a egész földrészen alig van mesterséges fény, még a főváros utcáin is leginkább a boltok előtt földre állított petróleumlámpák világítanak, meg a parázsló tűzhelyek tea főzésre.

Jó elüldögelni a ház előtt, udvarom zárt, védett burok, az ég közel van, egészen közel, olyan szemtelenül sok csillaggal, hogy ezt tényleg az elképesztésünkre találhatták csak ki. Itt a tejút tejből van, a göncölszekernek megfogod a rúdját, a hold belehajol a képedbe. Hirtelen föltámad a nyugati szél, fekete lombsusogás, nincs is más hang csak ez, aztán a susogást vad zúgás követi, majd újra csend lesz az újabb roham előtt. A villámok egymást követik,

fényüknél látni, mennyire meghajlanak a fák, féltem az enyéimet, el ne törjenek. A dörgések most messzi vannak, de ez semmit nem jelent, az eső itt teremhet egy szempillantás alatt.

A csöbröket, vödöröket készenlétbe helyezem, aztán, immáron valódi lámpa fényénél, olvasom a Hans és Monique polcairól leemelt könyveket tuaregekről, hausszákról, írom végeérhetetlen leveleimet sok szeretett barátomnak és barátnőmnek több országba (és indigóval, hogy nekem is maradjon emlék), kinyitom a rádiót, végigmegyek az összes hullámhosszon, meg-megállok, hallgatózom, egyszer bejött magyarul Peking, föltételezem, én voltam öt kontinensen az egyetlen hallgatója.

Újabb fénypont itteni életemben az esti locsolkodás a nyitott ég alatt, holdsütésben, csillagpislogásban, a vödör vize még őrzi a nap melegét, a levegő már enyhén lehűlt, akár meg is lehet borzongani egy kicsit. Lefekvéskor a szúnyogháló alá nagy gyorsasággal kell besurranni, nehogy kérésztlen kísérek is berepüljenek. Édes elnyugvás, félálombba beúsznak a falu hangjai, a fiúcsapatok tam-tamja néha még késő este is szól itt a szomszéd téren vagy egy távolabbin, van, amikor felelgetnek egymásnak a ritmusok variációival. El-elbőgi magát egy számár, tücskök zenélnek nagy hangerővel kinn is, benn is, az illélai tücskök szívesen költöznek be a házba, legalábbis az enyémbé, visszhangzik tőlük a szoba. Ha időnként elcsöndesednek, jobban hallani a többi rovar motozását a falakban, a földön, a polcon: kapingálás, karcogtatás, surranás, szösszenés, váratlanul megzörren egy papírlap, talán az egyik béka ugrott rá, ezek szeretnek éjjel is nyitott ajtómon bejönni a házba, szívesen látom őket, rovaravők.

Aztán teljes csönd lesz, megbékél a lelkem, csak el kellett fogadni, hogy most erről szól az életem, rovarháború és sebápolás, időm jelentős részét ez tölti ki, miért lenne ez kevésbé tartalmas, mint bármi más esemény, föl sem kell tenni a kérdést, hogy mit keresek itt, miért, a Kaulbachstrassében vagy a rue de Fontarabie-ban mit kerestem, és mit fogok a Molnár utcában, az élet szép, csak szeretni kell, már el is aludnék, amikor hirtelen közvetlenül a fülem mellett: zzzzzzzzz... Fölkapom a zseblámpát - a karóra és a kisrádió társaságában mindig a matrac sarkában tartom a szúnyogháló alatt - lámpafényben próbálom megtalálni, hol röpköd az én kis kedvesem, aki be akart társulni hozzám, hogy kényelmesen teleszívja magát a véremmel reggelig. Módszerem sületlen, látom ugyan a szúnyogot, ahogy átröppen a fénysugáron, de mivel a lámpát tartom az egyik kezemben, fél kézzel nem sikerül a dögöt elkapnom, ez csak tapsolással menne, viszont sötétben nem tudom, hol érdemes összecsapkodnom a tenyeremet. Megelégszem a megállapítással, hogy csakugyan beköltözött hozzám ez az illető, eloltom a zseblámpát, föllebbentem hálómát, kisurranok az éjbe, az ablakpárkányról előkapom a gyilkos szert, rovarölő szpré a tahouai piacról, és pssssssss, bele a háló alá egy jó adaggal. Hol vannak már európai környezetvédő aggályaim. Az akció után kiülök egy kicsit az udvarba, várva, hogy a méreg hasson, aztán oszlojon is szerte és visszafekhessek aludni.

Odakinn újabb fejlemények. Szaggatott fekete felhők nyargalnak a hold előtt, olyan gyorsan, hogy sötétség és fény vibrálva váltja egymást, diszkóvilágítás a mindenség stílusában, aztán hirtelen mintha megállna a világ, kimerevedett a film, nyilván a szél a magasban is váratlan rohamokban fúj, meg-megállva, erőt gyűjtve az újabb lökések előtt. Mozdulatlan sötétség borít mindent, aztán villám és dörgés egyszerre, hopp, itt van, megeredt. Maradok kinn, kevés idő telt el azóta, hogy a mérget permeteztem, nem lenne jó máris visszamenni, az eső pedig nem árt. Újabb tussolás. Mennyi jó esemény van az életemben.

Később megbékélt lélekkel bebújok a háló alá, a szúnyog nyilván megdöglött, a szer remélhetően már elpárolgott a levegőből, szaglász hízán ezt nem tudom megállapítani, de nem is érdekel. Aludni vágyom. Körülvesz az afrikai éjszaka jó kis meleg bársonya, a sötétség, a csönd, a sötétség, a csönd, a csönd... aztán lassan kezd benépesülni a szobám. Denevérek surranak a mennyezet alatt, más, azonosíthatatlan, szárnyas lények lebbennek, suttozó

hangokat hallok, nem világos, állatok-e vagy emberek, az egész kezd nyugtalanító lenni, fényt akarok, hogy lássam, mi folyik itt, de képtelen vagyok a kezemet mozdtítani, tökéletes, halott bénaság. Zihálva ébredek, már magamnál vagyok, de még mindig hallom a hangokat. Láthatatlan lényekkel van teli a szobám. Kitapogatom az ágy sarkában a zseblámpát, belevilágítok a sötétbe: semmi, semmi, csak egyenletes, piszkos tejfehér sűrűség, nem a szobámat látom, hanem mindent elfedő, szinte kézzel tapinthatót ködfátyolt. Már majdnem pánik, amikor észbekapok, hogy a zseblámpát nem a szoba, hanem a tőlem egy méterre lévő fal felé irányítottam. A szoba felé fordítva a fényt, persze hogy teljes az éjszakai nyugalom, a szellemeknek volt idejük elhagyni a helyiséget, amíg haboztam rémálom, látomás és ráció között.

Fölkelek, zseblámpa eloltható, odakinn világít a hold, az ég kitisztult, a viharra már csak a fölfrissült homok emlékezik. Ismét elüldögélek kicsit, bámulok fölfelé, az ég, az legalább biztos érték. Megvan akkor is, ha én elveszttem a fejemet.

De nem veszítem. Az afrikai hőségben folyamatosan patakozó verítékkel, úgy érzem, kimegy belőlem minden rosszság. Nem tudtam, miért akarok mindenáron idejönni, csak abban voltam biztos, hogy most ezt kell tennem. Kilépnem az életből, mármint abból, amit hazai tájaimon annak tartanak, és egy éven át Afrikában élnem. Szó sincs a fekete világ fölfedezéséről, koca-etnográfáról, egzotikus és mulandó turista-élményekről, különben sem tudok utazni, nincs tehetségem hozzá, hogyan lehet két hét alatt fölmérni egy országot. Valójában utálok utazni. Csak akkor indulok neki, ha tudom, hogy az új, még idegen helyen dolgom van. Itt az a dolgom, hogy a saját bőrömön éljem meg - a rovarok és idétlen kis sérüléseim gondoskodnak róla, hogy ez szó szerint beteljesüljön - mindazt, ami az életem lehetett volna, ha történetesen máshol születek. Soha nem fogtam föl, miért szokás akkora faksznit csapni az ember születési helye körül. Bárhová csöppenhettem volna.

Ahogy lépkedek az udvar homokjában, botocskákat keresve valamelyik barkácsolásomhoz, ahogy leguggolok a gödör - a gyerekek jövődő homokozója - mellé, festéket nem mosok bele, mint a botrányos Boss, de innen merítem a vizet fölmosáshoz, ahogy a sufnyiból átcipelem a teli vedret a tusolósarok felé, ahogy ballagok a faluban korábbi mozgás-szokásaimhoz képest jóval lassabban járva a tűző napon a tűző homokban, valami olyasmit érzek, érdekes, leginkább a talpamban vagy legalábbis onnan kiindulva, hogy ezt a tudást én ismertem, ezek a mozdulatok mindöröktől fogva bennem voltak, egyszercsak minden sejtemmel emlékezem az ősanýmra, ezt meg is köszönöm neki, mert találkozásunk feltölti az elemeket bennem, erős asszony lehetett az ősaným.

## BORDATÖRÉS

### *Mindenszentek N’Koniban*

Monique fétisisztához akar fordulni. Azt mondja, valamit tennie kell, nyugtalanítják Madame Ibrahim esetleges, illetve nagyon is valószínű manőverei. Madame Ibrahim a kolléganője, az, akinek ő olyanokat mond, hogy „a munkád nulla, érted, nulla, téged ki kellene rúgni”. Amitől ez a hölgy föltehetően nincsen elragadtatva.

Közben tudnivaló, hogy Madame Ibrahim legjobb barátnője egy olyan kollégának a felesége, aki szintén gyakori célpontja Monique Afrika-mentő, munka-megszállott, maximalista indulatainak. A két barátnőnek nagy bajkeverő híre van a faluban, állítólag igencsak járatosak a boszorkánykodásban, varázslat, bűbájolás, szemmelverés gyerekjáték nekik, Monique nem kétli, hogy már össze is dugták ellene a fejüket, nyilván a marabuhhoz fordultak erősítésért, minden kitelik tőlük. Annál is inkább, mert hátuk mögött érezhetik a többi kollégát: a cégnél az egész csapat egynapos sztrájkot tartott, követelve, hogy a főnökség - vagyis Ali, egy nigeri férfi és Hans, Monique volt férje - hívjon össze egy tisztázó gyűlést, amelyen mindenki elmondhatja, hogy miért lehetetlenség Monique-kal együtt dolgozni.

Persze Monique-tól is minden kitelik, ha hatalma lenne hozzá, szerintem már legtöbb nigerit kirúgta volna a cégtől, természetesen kizárólag a jó ügy, a jólvégzendő nigeri munka érdekében. Mondtam neki, hogy hasonló lelki alkat, mint a hőskorszak kommunistái, el tudom őt képzelni lángoló tekintettel kizáratni valakit a pártból, az se baj, ha aztán lágerba küldik, csak a szent ügy maradjon tiszta, de ezt egy kicsikét zokon vette. Most viszont elbizonytalanodott, esendő, mint mindenki, és mint a rettenthetetlenek még inkább, a kislányát félti, hátha valami baj éri, honnan és hogyan, azt csak a bozót fölbíztatott démonai tudhatják.

Világos, hogy ellenlépéseket kell tenni. Ismer egy fétisisztát, ez már nem ugyanaz, akinél hét évvel ezelőtt járt, de az emlék, hogy akkor egy fétisiszta megígérte neki az afrikai állást, ami be is jött, arra készteti, hogy ismét próbálkozzon. Ártani nem árthat. Ezzel a mostani fétisisztával, Toussaint-nel, már többször találkozott, nagyon rokonszenves ember, kedve lenne hozzá elmenni és beszélgetni kicsit erről az egész ügyről. A togói fétisiszta Birni n’Koniban lakik, innen 80 km-re délre, a nigériai határon. Már küldött is neki egy levelet, beszámolt a helyzetről, vasárnap leutazik hozzá megkérdezni a véleményét. Mehetek vele, ha érdekel.

Megyünk. Toussaint valódi neve Agbéko, de születése éveiben volt az a politikai irányzat Togóban, hogy mindenkinek európai, azaz francia nevet kellett a keresetségben adni, így lett az ő neve Mindenszentek, ez rajta maradt még a családi használatban is, végül is egészen jól illik az animista mindenszellemi kapcsolataihoz.

Hogyan lesz valakiből varázsló? Toussaint azt meséli, nagyapjától öröklődött rá ez a dolog, születésekor, csak hogy ő erről hosszú ideig nem tudott. Keresztény volt, mint többé-kevésbé a környezete is, tartotta a vallást, nem foglalkozott animizmussal. De mindig volt valami baja, furcsa rosszullétek, rohamok, érthetetlen ingerültség-kitörések, addig-addig, amíg ifjúkora delén, férfikora hajnalán végül is rádöbbsent és elfogadta, hogy a fétisiszta tudást kell továbbvinnie ezen a földön. Elvonult a bozótba nyolcnapos teljes magányra, erről nem nagyon árul el részleteket, de amikor kérdezem, használt-e mágikus növényeket, igennel válaszol.

Azt mondja, mindaz, ami a konzultációkon elhangzik, nem az ő közlése, rajta át a szellemek (*les génies*) üzennek. Különbözik ugyanolyan mindennapi ember, mint bárki más, közli nagyot nevetve, nincs benne semmi modorosság. Időnként szokta hallani a növényeket beszélni, innen tudja, mit kell leszednie és hogyan használnia. A gyűrű is az ujján - mutatja -, néha átforrósodik, ilyenkor veszélyt jelez, meg kell állni, nem tanácsos azon az úton továbbmenni. Ez, úgy vettem ki, nem elvontan értendő, az éppen követett életútra, hanem egy-egy valóságos ösvényre, amelyről adott esetben le kell térni, ha nem akarunk lefelé mérges kígyóba, vagy más veszedelembé botlani.

Középmagas, jóképű, figyelő tekintetű, negyven körüli férfi, kis szakállal. Rövidnadrág, nyitott ing, sem rajta, sem a házában semmi nem jelzi, hogy itt bármiféle mágia zajlana. Az élet kinn folyik a közös udvaron, ahol vályogtéglátörmelékkel eldobált narancshéjig és kiköpött cukornád-rostig mindenféle hever. Gyerekzsivaj, asszonybeszéd és nevetés hangjai, döng a nagy famozsár, törlik a kölesmagokat, az egyik szobából az aktuális afrikai top-lista menő számai hallatszanak.

Guggolva főznek az asszonyok, Toussaint felesége két tűzhelyet használ, egy gazdaságosat és egy hevenyészett, három kődarabból állót. Rengeteg a gyerek, mind szépek, a felnőttek mosolygóságok és barátkozóságok, togóiak között vagyunk, akik nem muzulmánok, tehát a pálmabor is hamarosan előkerül. Nem tudom, miért emlegetik *vin*-nek, nem bor ez, jófajta pálinka, tiszta, selymes, simogató. Barátságunk ezen az alapon gyorsan szilárdul, annál is inkább, mert Toussaint-ék Célestin és Béatrice régi barátai, együtt jöttünk ide látogatóba, Monique öreg terepjáróján. Vidám osztálykirándulás-hangulat van, Célestin és Béatrice boldog, kicsit magányosak a haussza Illélában, itt az övéik között vannak, rég láttam ilyen mosolygós Béatrice-t.

Ki-k szétszéled a helyére, Célestin beül a szobába a férfiakkal az asztal mellé, pálmá-pálinkázni, Colette és Kilissan a gyerekekkel nyargalászik, Béatrice az udvar tüzei és famozsarái mellett beszélget a nőkkel. Monique és én a férfiakkal tárgyalunk, ez már csak így van, az európai nő Afrikában gyakran a férfiak közé ül, neki szabad is, mert másmilyen, és nyilván beszélgetni akar, ez nyelvi okokból a férfiakkal könnyebben lehetséges, ők inkább jártak valamennyit iskolába, tudnak franciául. A helyi nyelvekkel súlyos nehézségeim vannak, a togóiak között mindig a mina nyelvet hallom, a tuaregeknél a tamaseket, a többiekénél a hausszát, örülök, ha egyáltalán képes vagyok megállapítani, most melyik nyelven beszélnek.

Béatrice-nak szép csöndben alaposan meglehet a véleménye ezekről a fehér nőkről, akik Toussaint-nel fétisizista minőségében akarnak tárgyalni, de erről egy szót sem szól, különben is ritkán nyilatkozik, csak vonásai szomorodnak el pogányságunktól, azt hiszem, nem tudja, hogy rá van írva az arcára, mit gondol. Apja is valami varázsló-féle, vagy legalábbis animista gyógyítóember, ezt Célestintől hallottam, de Béatrice néhány éve belépett egy keresztény szektába - az egyik Vatikán-hű változat lehet, láttuk a pápát édesanyja fotója mellett -, nagyon fontossá vált életében a krisztushit, sokat imádkozik. Tapintatos és toleráns, meg sem kísérel téríteni, csak fáj neki, ha bűnösöket lát.

Most szerencsére boldog itt a togói kolóniában, ránk sem hederít, míg mi Monique-kal Toussaint intésére otthagya vonzó pálmabort, kazettáról üvöltő zairei zenét és lelkesen politizáló férfiakat, besurranunk a munkakunyhóba, így nevezem, mert a jelek szerint ez a konzultációk színhelye. Az udvarban áll egy sáterszerűen megépített szalmakunyhóféle, a karvastagságú gallyakból szerkesztett vázon kölesszárakból font gyékénytető és lenge falak, alaposan le kell hajolni, hogy a csúcsíves kis bejáraton bejusson az ember. Monique szívélyesen invitál, jöjjenek be vele nyugodtan, őt igazán nem zavarja, én úgyis tudom, miről van szó, meg hát kíváncsi vagyok a fétisizistára, nem igaz? De igaz.

Toussaint nem sajnálja az időt az ügyfélre. Alapos munkát végez, figyel, koncentrálni, kérdez, újrakérdez, elgondolkodik, lelkiismeretes szakember benyomását kelti. Agyonhasznált nájlonszatyorból előszed egy négyrét hajtott, piszkos rongydarabot, amely barnás foltjaival leginkább egy mészárszék munkaruhájához hasonlít, gondosan kiteretgeti maga előtt a szalmasátor homokos talaján. Egyik sarkára bő maroknyi, laza kóctömeget helyez, belekeveredve látok egy lánc-szerűséget is, mintha rózsafüzér lenne. Azután, ugyanabból a szatyorból, továbbra is lassan és elmélyülten, elővesz egy kis gömbölyű lopótök-dobozt, tartalmát a rongyra borítja: porcelán-szerű, kicsi fehér kagylók (*cauris*), amelyek hajdan pénzként szolgáltak egész Nyugat-Afrikában, egyébként pedig orákulumnak használhatók. Toussaint kivesz négy nagyobb kagylót és külön rakja őket, a maradék kupachoz pedig kétszáz frankot kér (ez itt aprópénz, fém érme), Monique-nak a pénzt a kagylók közé kell kevernie. Közben a fétisiszta a kendő sarkain üvegcséket helyez el, parfüm, illetve pálmabor van bennük.

Mindvégig mormol magában, eléggé dallamosan, és az arca nagyon figyelmesnek látszik. Semmi megszállottság, hanem egy olyan ember vonásai, aki minden porcikájával fülel valamire, amit nem könnyű meghallani. A tárgyak gondosan elhelyezvén, fogja a kis laposüveget, és lötytyint belőle a rongy egyik oldalára, két sarkára, a kócgombolyagra és a kagylókra. Meg is magyarázza, hogy ez az ősöknek szól, akik igénylik a pálmabor-áldozatot.

Madame Ibrahim csakugyan nem tétlenkedett, erről Toussaint már tud, mert Monique levelének vétele után rögtön megkérdezte a szellemeket, akik közölték: egy marabu arra készül, hogy megidézzék a francia nőt a temetőbe. *Convoquer au cimetière*, így mondja Toussaint, és ez bizony azt jelenti, hogy az életére törnek. Monique elképed, ezt azért nem gondolta volna, sejtette, hogy rosszat akarnak neki, de hogy egyenesen a halálát kívánják, az mégis túlzás. A dolog súlyos, hatékonyan föl kell lépni a gonosz erők ellen, mielőtt megtörténik a baj, fekete kakasáldozat itt már nem is elegendő, fekete birka kell, és még többféle varázsolás is, ezeknek a részleteit Toussaint nem árulja el. Azt mondja, a hét végefelé fogja a kellő műveleteket elvégezni, éjszaka, egy útkereszteződésnél, Monique-nak nem szükséges személyesen jelen lennie. De a hatását mindenképpen érezni fogja, nem tudható előre, hogy mit, az is lehet, hogy nem vele, hanem a közvetlen környezetében történik valakivel valami furcsa, ez csak annak lesz a jele, hogy a dolog működik. Toussaint mindenesetre tudni akarja, milyen jeleket észlel Monique, kéri, írja meg majd neki levélben.

Mindez hosszú, baráti hangú beszélgetés keretében zajlik, a fétisiszta kérdeget, Monique szívesen beszél gondjairól, tudja, hogy benne is van hiba, nem képes türtőztetni magát, indulatosan kiabál, amikor igaza van, de hát tényleg mindig igaza van, mondja. Toussaint mindent ráhagy, nyugtatgatja, biztatgatja, pszichológiai konzultáció afrikai módra, úgy látszik, a módszer a kétségek és önvádak elaltatása és a teljes felelősség áthárítása az ellenségre. Monique-nak jót tesz a beszélgetés, Toussaint bölcs, megértő mosolya, jó kérdései, végső feloldozása.

Aztán tőlem is megkérdezi a fétisiszta, mi a gondom, milyen ellenségekkel kell szembenéznem. Az afrikai gondolkodásban az ellenségnek alapvetően fontos szerep jut, a betegségek okát is többnyire valamilyen rontásban látják. Mondom, nincsenek ellenségeim, vagy legalábbis nem tudok róluk. Ezen mintha csodálkozna. (A rontás elleni védelem a specialitása, ezt Célestintől hallottam, a nigeri hadsereg tisztjei is föl szokták keresni, hatékony oltalmat tud adni minden külső veszély ellen, Célestinnek semmi kétsége nincs, hogy a barátja sebezhetetlenné teszi a katonákat.) Én nem tudok ellenséget prezentálni, de ha már itt vagyok, kérdezzük meg rólam a szellemeket csak úgy általánosságban. Úgy érzem, nem illik megtennem, hogy magam nem kérek semmit, csak Monique ügyében kíváncsiskodom.

Mielőtt a pénzérmetet hozzárakom a kagylókupachoz, a tenyerembe véve rájuk kell mondanom, magamban - a szívedben beszélj, javasolja Toussaint -, hogy mit akarok tőle, a fétisisztától. Nem akarok semmit, de azért eszembe jutnak a rovarok, a sebeim, a szorongásaim az óvoda miatt, azt mondom magamban, jó lenne, ha kisebb súllyal nyomna a lelkem. Toussaint semmit nem kérdez, annyit tud rólam, hogy Illélából jöttem, fogalma sincs, ki vagyok, mi vagyok, és ezt nem is tőlem akarja megtudni, hanem a szellemektől. Részben nyilván a tekintetemből is, mert mindig nagyon hosszan, nagyon figyelmesen néz bele egyenesen az ember szemébe.

Kézbeveszi a kagylókat, könnyedén ledobva őket a rongyra az elhelyezkedésüket figyel - közben én arra gondolok, hogy a szertartás terítője nyilván azért néz ki úgy, mint egy henteskötény, mert az áldozati állatok véréért viseli -, Toussaint főleg a négy nagyobb kagylóval dolgozik, időnként, mintegy kiegészítésért vagy magyarázatért, a kupacban lévő kisebbekkel is konzultál. (A *cauris* jeleinek értelmezéséről könyv is jelent meg, láttam a niamey-i francia könyvtárban, de kikölcsönözni nem lehetett, csak a helyszínen olvasni.) A fétisiszta úgy mormol magában, mint aki valakivel beszélget, és nagyon koncentráltan figyel. Aztán azt mondja, négy embert lát, két férfit és két nőt, akik ellenségesen éreznek velem, ez konfliktushoz vezethet, tudom-e, kikről van szó. Sejtelmem sincs, ez a dolog nekem semmit nem mond, megismétlem, hogy szerintem nincsenek ellenségeim, az a gyanúm, ezt ő nem hiszi el, olyan nincs, hogy az embernek ne legyenek ellenségei, de nem erőlteti tovább.

Nagyon hosszan mormol a szellemekkel vagy az ősökkel, nem tudom, kikkel, aztán, mint aki megtalálta, hol a hiba, rámnéz és közli, hogy túl sok gondot csinállok magamnak valamiből, amiből nem kellene. Ezt még variálja egy kicsit, van valami, ami engem nagyon nyomaszt, pedig nincs rá okom, túl sokat aggályoskodom valamilyen ügyben és ez kapcsolatban áll azzal a négy személlyel, aki az ellenségemmé válhat, az egész témakör pedig a munkámhoz kapcsolódik. Azzal a bizonyos négy személlyel a konfliktus kikerülhető, mondja, csak rajtam múlik, ha nem csinállok magamnak fölös aggályokat, akkor nem lesz baj. Nem kérdezi, mi a munkám, azt hiszi, Monique kollégája vagyok.

Fati jut eszembe, aki szótlán, de nyilvánvaló nehezteléssel figyel óvodai ténykedésemet, én pedig úgy gondolom, igaza lehet, ha elégedetlenkedik, én is állandóan ostromozom magamat azért, hogy nem tudok szabályos óvodai rendet produkálni, szélhámosnak tartom magam, minden nap lámpalázzal fogok bele a munkámba, tényleg sok gondot gyártok magamnak, csak hogy szerintem okkal. Ez a Toussaint - már láttam az előbb, amikor Monique-kal tárgyalt - azzal a módszerrel dolgozik, hogy a felhőket és kétségeket eloszlassa a lélekből.

Közben továbbra is a kagylóiba mélyed és sutorog a láthatatlan lényekkel, aztán azt kérdezi tőlem, hogy mi van a gyerekekkel. Mondom, már felnőttek a gyerekeim. Azt mondja, nem, nem, ő itt kisgyerekeket lát, méghozzá többet is egyszerre, „*c'est le bonheur*”, szélesen mosolyog hozzá, valami nagyon jól láthat a kagylóiban, ismétli, hogy ami a kisgyerekekkel van, az maga a boldogság.

Erre megtörök. Bevallom neki, hogy tényleg vannak körülöttem kisgyerekek, és aggályaim tárgya pontosan ez, az óvodám. Hatalmasat, jóízűt fölnevet, nyilvánvalóan hülyének néz, de ezt nem mondja, mert finom ember, csak értésemre adja, hogy tökéletes tévedésben vagyok, ami a gyerekekkel történik, az remek, az a boldogság, mondja újra, nekem ebben igazán semmi kétségem ne legyen, ő tudja, látja.

Érdemes volt idejönnöm. A mázsás súly máris csökken, megvan a terápiás hatás, végül is tényleg, mit aggályoskodom annyit, kis hausszáim láthatóan jól megvannak, boldogok, mert barátságos helyen játszhatnak és nem gyötri őket keménykezű óvónő, miért ne lehetnék én is

boldog. És ha a szívemben elégedett vagyok magammal, akkor Fati esetleges rosszindulata sem árthat.

Toussaint tovább érdeklődik a szellemektől, hogy mit tudnak rólam. Kérdezi, beadtam-e jelentkezést valamilyen új munkára, mondom, nem. Nem baj, akkor is úton van felém egy hír, méghozzá jó hír, munkával kapcsolatos, nem tudja, mi lehet az, de annyi biztos, hogy messziről jön, telefonon, levélben vagy üzenethozóval, és egy nőtől, egy fontos személyiségtől, valami nagyasszonytól. Nemsokára. Majd meglátom.

A délelőtti szeánsznak vége, eddig tartott a diagnózis megállapítása, délután majd jön a gyógykezelés. Közben az asszonyok odakinn finom ebédet főztek mindannyiunknak, van *fufu* is, rizs is, és a csípős szószban tyúkhúsdarabok, bőségesen. Gyöngytyúkból, ezen a tájon a gyöngytyúk a leggyakoribb szárnyas, mindig rágós egy kicsit, nem baj, nagyon nagy becsben tartjuk, a hús bizony ritkaság. Előbb a férfiak étkeznek, azután a nők és gyerekek, ezúttal mi is a nők csoportjával telepedünk le, egy rakás gyerek kering körülöttünk.

Délután előbb Monique vonul be a munkasátorba, aztán én. Toussaint azt javasolja, általános, minden ellen való védelmet nyújt nekem, ha akarom. Legyen. Ezúttal mezítláb kell belépnem, gyertya ég. Ismét pálmabor-öntögetés a földre az ősöknek, és hosszú befelélemélyedés. Előkerül egy kis üvegcese, zöldesszürke, hamuszerű, de annál valamivel durvább porral. A délelőtti szeánsznál ülve beszélgettünk, most állunk, egymással szemben.

Mielőtt a fétiszta akcióba kezd, azt mondja, nagyon fontosat kell kérdeznie, ez döntő pontja az egész védettségnak. Válaszoljak őszintén: meg tudnám-e ütni az anyámat? az apámat? a férjemet? a fiamat? (Nem úgy mondja: gyerekemet, hanem úgy: fiamat.) Külön teszi föl a kérdéseket, egymás után, nagy súllyal. Mondom mindegyikre, hogy nem, nem tudnám, ez igaz is, úgyhogy a végén kicsit elnevetem magam, de ez nem helyénvaló, a fétiszta nem tréfál, a kérdések úgy hangzanak el, mintha nagyon is létező lehetne rájuk az igenlő válasz. Hogy biztos legyen benne, értem, amit mond, még mutatja is, egy visszkézből adott pofont imitál lágyan a levegőben. Mondom: így se, sehogy se. Ez jó, mondja, tudnom kell, hogy ha ezt nem tartom be, a védelem hatása nyomban elmúlik rólam. (Ezek szerint a katonák sem adhatnak nyaklevest a gyereküknek, különben nem lesznek sérthetetlenek.) Aztán megkérdezi, hogyan reagálok, ha az ellenségem rám akar támadni. Mondom, elmenekülök. Nem érti, egyébként nem beszél rosszul franciául, de ez a szó úgy látszik nincs a szótárában, talán nem véletlenül. Elmegyek onnan, elszaladok, mondom. Ezt érti, nagyon helyteleníti, elmagyarázza, hogy az ellenséget viszont tudni kell megütni.

Ezután már következhet a hamvazási szertartás, illetve tévedek, nem hamu az, kérdésemre elmondja, hogy nagyon sokféle növénynek a pora, azt most bonyolult lenne elmagyaráznia, hogy milyen és hogyan-mikor leszdedett növényeké, meg a nevüket is csak mina nyelven ismeri. A dolog lényege az, hogy a keverék az ősöktől való, és erre nagyon kell vigyázni, időtlen idők óta úgy van, hogy mindig maradnia kell az üveg alján az előző adagból, amikor újjal föltöltik, így az anyag őriz valamit a régiektől, megvan a folyamatosság az időben és az ősök támogatása.

Egymással szemben állunk, ő csöndesen dúdol magában. Először a fejem búbján közepen, aztán csuklón, vállon, a gége alatti csontnál dörzsöl be az ősök porával, megkérdezi, zavarna-e, ha levenném a blúzomat, nem zavarna, varázsporát elhelyezi a mellkasi bordák találkozásánál és itt el is időzik egy kicsit, leveszi az egyik gyűrűjét és a bőrömrre helyezi, mindeközben végig énekel, szinte csak magában, éppenhogy hallhatóan, kántáló, szöveges, fél-monoton dallamot. Néha elhallgat és fülel.

Nagyon hosszan tartja ott a gyűrűt, én is erre koncentrálok, olyannyira, hogy nem is érzékelek magam körül semmi mást, ha az emberhez varázsgyűrű ér, igyekszik rá rendesen odafigyelni, ki ne hagyjon valamit. Toussaint ujja nem ér hozzám, pedig az is biztosan jó lenne, de ez a történet nem egy férfikéz érintéséről szól, a fémkarika találkozását a bőrömmel nagyon sűrűnek és intenzívnek érzem. A fétiszista ellép tőlem, mélyen rámnéz, megkérdezi, mit éreztem. Mondom, a gyűrű jelenlétét. Átmelekedett? Elbizonytalanodom, nem, azt hiszem nem, illetve nem is tudom, valamit mindenesetre tényleg éreztem, de nem azzal a szóval fogalmaztam meg magamnak, hogy meleg. Ha a gyűrű átmelekedett, közli Toussaint, az azt jelenti, hogy ott valami nincs rendben, ott egy betegség rejtőzik. (Később azt mondta, hogy most már minden olyan betegségtől, amelyet az ellenségeim küldenének rám, védve vagyok, persze, ami a sorstól jön - itt az égre mutatott - az más kérdés, az ellen nem lehet tenni.)

Végül a varázspont kétujjnyival a köldök alatt dörzsöli a bőrömben. Úgy látom, a legfontosabb csakrákon végigmentünk, csak itt nem használják ezt a szót, mindegy is, nem a szavak számítanak, minden földrészen és minden kultúrában azonosak az emberi test legfontosabb pontjai.

Ezután Toussaint elmagyarázta, hogy még mi fog következni, kérte, nagyon figyeljek, mert fontos lesz a sorrend. Utasításainak megfelelően cselekedtem. Átmentem a házba a táskáért, kivettem a bukszámból a honoráriumot, 15.000 afrikai frank, kevesebb, mint a havi fizetésem egytizede, de ebből a togói fétiszista körülbelül húsz alkalommal vásárolhat gyöngytyúkot a szószhoz. Visszamentem Toussaint-hez, odaadtam a pénzt, ő pedig mutatott nekem egy üvegcsét. Ez lesz a védőkölnim. Ha valami fontos dologra készülök, vagy ha bármi baj van, vagy ha nincs semmi, csak nem stimmelnek a dolgok és nyomott vagyok, tegyek egy-egy csepp a két tenyerembe, dörzsöljem össze - mutatta is -, aztán az arcomra is, két nyitott tenyérrel, dörzsöljem jól be, és közben mondjam, hangosan, mintha valakihez beszélnék: Békét akarok. Szabadságot akarok. Szabad vagyok. Szabad vagyok ezt vagy azt tenni. Mondjam hangosan, amit akarok, amire szükségem van. A kölnisüveget, mondta, most még nem adhatja oda, mert, mielőtt elmegyek, majd ezzel fog engem utamra bocsátani, és csak azután nyújthatja át az üvegcsét, de akkor már majd nem beszélgethetünk egymással. Ez a délutáni szeánsz - akár a délelőtti -, egy-másfél órán át zajlott.

Ezután kimentünk az udvarra. A vályogház és a kerítés magas fala közötti sikátorba kellett beállnunk, ekkor már ismét Monique-kal együtt. Toussaint kihozott egy laposüveget pohárákkal, de mielőtt töltött volna, lerakta őket a földre, hogy gondosan rácsukhassa a ház mellettünk lévő kis ablakára a rozsdás vasredőnyt. A benti szellemek nem jók, a házak belsejében általában nem jók a szellemek, ezért kell minden fontos ügyet a szabadban intézni, és ha odakint ugyan, de mégis egy ablak közelében állunk, akkor még azt is tanácsos becsuknunk.

Így már jöhet egy-egy korty a varázssitalból, ugyanaz a pálmabor, amelyet az asztal körüli világi beszélgetéshez is fogyasztottunk, de most bele van keverve a már előbb is használt növénypor, az ősök védőszere. Toussaint elmagyarázza, hogy itt kell kezdet fogunk és elbúcsúznunk egymástól, mert most már csak a kölnizéses áldás és útrabocsátás jön, ha a parfümrátétel után fogna velünk kezdet, az olyan lenne, mintha a tenyerével visszavenné a védelmet. Isten őrizz.

A szertartásban talán némi aromaterápia is szerepet kap, ebből nyomorékságom okán kimaradok, úgy képzelem, a kölninek erős, dús, férfias és eléggé pacsuli Afrika-szaga lehet. Az üvegcsé ugyanaz, mint amilyenekben a piacokon árulják a helybéli parfümöket, ez is nyilván a piacról jön, csak a fétiszista még kever bele valamit. Két kis fakéreg-darab úszik a sárgás, enyhén olajos folyadékban.

Hogy fogom-e időnként használni? Persze. Tudom én azt Toussaint nélkül is, hogy szabad vagyok, de legyünk őszinték, nem jött rosszul, hogy most emlékeztetett rá. Kiröhögte a szorongásaimat, a saját, biztos forrásaiból tudja, hogy a gyerekekkel boldogság van, ezügyben érdemes lesz hinnem a bozót szellemeinek. Az ellenséget is sikerült megtalálnunk, én magam vagyok az, harcoljunk ellene, és a receptjére fölírt nyugtató önszuggessziót. Milyen igaza van. Szabad vagyok.

### ***Kóma és bűbájlás***

Másnap illélai postával jött egy levél Párizsból, igaz ugyan, hogy nem egy nagyasszonytól, és nem konkrét munkaajánlattal, ahogy Toussaint-nek súgták a szellemek, hanem egy fiatal nőtől, és szerény javaslattal egy esetleges közös könyvre. A levél tökéletesen váratlan volt. Gaia - a neve, az azért tényleg nagyasszonyos, ennél fontosabb nagyasszony nincs is - nem találkozott velem kamaszkora óta, amikor a szomszédságomban lakott a párizsi Fontarabie utcában és jó barátságban voltunk egymással. Levelében részletezi, milyen hosszan nyomozott utánam, hogy megtaláljon, mert nem megy ki a fejéből egy terv, ami neki nagyon fontos, az én - több, mint tíz évvel ezelőtt írt, általam már el is felejtett - szövegem kell hozzá, kiadót majd ő keres. A levél nagyon kedves volt, olyan melegszívű, hogy csak mosolyogtam folyton magam elé, az ötletét is jónak találtam, az se baj, ha nem lesz belőle semmi, akkor is jólesett.

Természettudományos képzettségű, józan barátnőim most a fejüket fogják, de bizony én elgondolkodtam, miféle telepátiával érezhetett rá Toussaint erre az érkező hírre. Nem kell mindenre racionális magyarázatot keresni, ez csak a mi földrészünk kényszere.

Eltelt majdnem egy hét. Az óvodában jól mentek a dolgok, azaz úgy, mint eddig, voltak kegyelemteljes és voltak kaotikus órák. Colette átvette az irányítást, mihelyt elkezdenek érkezni a többiek - soha senki sem pontosan, az itt nem szokás, egy óra ide vagy oda nem számít -, már nehezen bír papírra, ceruzára koncentrálni, nekilát az udvaron bozóttaxit építeni és mindenki boldogan beáll, azaz beül a játékba, a fölfordított karosszékek alá vagy fölé, minél jobban telezsúfolják a helyszínt, annál valóságosabb a játék, ahogy az ingadozóan magasra pakolt, cókókkal, élő állattal, emberrel zsúfolt bozóttaxik száguldoznak az úton, hátul még öt-hat, állva csimpaszkodó férfival, nézni is félelmetes. A bozóttaxi, az a valódi élet. Hová mentek? Togóba! Niamey-ba! Tahouába! *Bon voyage!* Ezt is megtanulták, szeretnek nagyokat integetve és jelentős hangerővel jó utat kívánni.

A kis hausszák, kíséreléssel vagy anélkül, gyakran már fél tíz és tíz között beállítanak az óvodába, Colette és Kilissan még az asztalnál ül, komoly munka folyik, az érkezőket is leültetem, papír, ceruza, ismerkedjenek vele, a négyévesek közül néhányan már meg is tanulták ezeket az eszközöket célszerűen használni.

Inoussa a jó tanuló, Djamila után - de a kislány már öt éves - ő rajzolja a legszebb egyenes és ferde vonalkákat és karikákat, nyelve hegyét kicsikét kidugva, ahogy azt komoly koncentráció esetén világszerte szokás. A négyéves Inoussa az, aki olyan érdekeseket mesélhet a Szavak Könyvéből a kishűgának, hogy a többi lány is köréje sereglik. A kicsi Fatit kivéve, aki még soha meg nem moccan, amióta itt van. Elüldögél a fényes csipkéiben, keze az ölében, föl nem tenné az asztalra, bármilyen csábító tárgyat helyezek elé, pedig a szemén azt látom, hogy tetszene neki a dolog. Még a fejét sem fordítja el se jobbra, se balra, de a tekintete nagyon mozog, látszik, hogy mindent, ami a szemhatárába esik, alaposan fölmér és folyamatosan ellenőrizni kívánja a helyzetet. Ha senki nem közelít hozzá túlságosan, akkor minden rendben

van, ő hajlandó elnézni ezt a mozit. Csak tőle ne akarjanak semmit. Ezért amikor a duci kis Hadjara nekiront, a legnagyobb jóindulattal és kizárólag heves barátkozási vágyból - a kis Hadjara bármit csinál, az mindig heves, például amikor egy egész marék homokot a hatalmasra kitátott szájába töm, persze úgy, hogy lássam, óvónéni idenezze! (ez nála úgy hangzik: „metjessz jögájd”), és hmmm, bekapja a homokot - szegény kis Fati belesápad a rémületbe, azonnal elöntik a könnyek, szaladok, hogy lefejtsem róla Hadjarát.

Aztán ölbe is veszem, nem Fatit, dehogya, ő érinthetetlen, hanem Hadjarát, aki viszont kifejezetten igényli, kissé túl sokat is, az ölembe fészkelődést, most tehát elégedett, hogy ott lehet és kivételesen figyel is arra, amit mondok neki. Hadjara egy picikét, legalábbis a többiekénél inkább, ért franciául, Colette-ékkel közös udvarban lakik és már hónapok óta együtt játszik Kilissannal. A szövegelés mellett kézzel, lábbal, arccal magyarázom, hogy Fati magányos megfigyelőállását tiszteletben kell tartani. Hadjara mindent nagyon pontosan ért, elkezd álnokul forgatni a szemét, ahogy csak ő tudja, „Bonbon?” javasolja, ravasz kis dög, érzi, hogy ez a jó pillanat cukorkaosztásra, ő hajlandó Fatit békén hagyni, de ezért jár valami cserébe. Rábólintok, jó, most lehet szó róla, egy héten kétszer-háromszor van cukorkaosztogatás. Rachidou úgy ejti: *bomboliii...* és szívet repesztően tud érte könyörögni. Hadjara már le is ugrott a térdemről, süvölti a többieknek a jó hírt, mindenki azonnal otthagyja a mászókat, mérleghintát, homokozót vagy rongybaba fölötti civódást és körémsereglik.

Tülekedés van, ügyesnek kell lennem, hónapokba telik, amíg belemegy a fejükbe, hogy tényleg mindenki biztosan kapni fog egyet. A papírt persze a földre hajítanák, csak úgy, akárhol, de hamar fölfogták, hogy én ezt nem szeretem, és valamilyen, számukra rejtélyes okból elvárom, hogy inkább egy vödörbe dobják. Azt is megértették, hogy ebben az udvarban nem szokás csak úgy akárhol leguggolni és odapisilni, erre van a latrina. A bábaasszony és az ápolók gyerekei tudták is, mi az, a többiek viszont most láttak ilyet először, azt hiszem, időbe telik, amíg megbarátkoznak vele.

Péntek délelőtt tizenegy óra körül lehetett, telt ház volt, néhány nagyfiú is jelen, köztük a szép Moumouni, a kis Fati valamilyen atyjafia, újabban állandóan itt van, jól teszi, szükség esetén tud úgy viselkedni, mint egy segédvóbácsi. Tizennégy-tizenöt éves lehet, tökéletesen írástudatlan, franciául sem tud egyetlenegy szót sem, de hibátlanul értjük egymást, villog a szeme, időnként cinkosan összenevetünk. Most éppen nagy labdázás folyt, Moumouni nélkül sosem tudtam volna elérni, hogy néhány gyerek körszerű formába álljon és úgy dobáljuk egymásnak a labdát, az egyiket, mert kettő van belőle, sőt, harmadikként egy óriáslabdával is rendelkezünk, amellyel ráülve is lehet játszani. Boldogság. Szóval, labdáztunk, labdázgattunk, én éppen egy fa közelében, hátraléptem, hogy kinyújtott karral még elérjem a labdát, kis megbotlás - kiállt egy gyökér a földből -, egyensúlyvesztés, és nekiestem a fának.

A mozdulat lendületéhez képest hihetetlen erővel csapódtam oda, méghozzá, úgy éreztem, többször is, mintha egy ismeretlen erő verdesne hozzá a fából kidudorodó, gyerekfej nagyságú bütyökhöz. Olyan hosszan és szédülten tartott ez az odaverődés, hogy rengeteg időm volt közben mindenféleképpen gondolni. Először arra, hogy ez olyan, mintha autóbaleset lenne, mert ekkora ütoereje csak nagy sebességnek lehet, aztán arra, hogy magatehetetlen rongy vagyok, hogyan is lehet egyetlen eséstől ilyen hosszadalmasan megrázkódtatni, mintha többször egymás után verődne a fához, közben már hasított a robbanásszerű fájdalom, gondoltam, mindjárt látni fogom egyetlen pillanatba sűrítve az egész életemet, mert most meghalok, és végül még arra is volt időm gondolni, hogy nem, ebbe most mégsem halok bele, de azért olcsón nem fogom megúszni. Mire idáig jutottam, már a földön voltam, egy ideig minden mozdulatra képtelen.

Szegény kis gyerekeim dermedten néztek. A nagy Fati ekkor már nem járt hozzánk, nem lebzelt ott Sékina sem éppen - aki szívesen át-átjön a szomszédból, leginkább agyagozni szeret, karcsúlábú tevéket, finomszirmú virágokat tud formázni, mindnyájan csodáljuk ügyességét -, de nem is kellett semmilyen felnőtt, a kicsik szinte lábujjhegyen jártak, csupa kisangyal, Moumouni nem mert tovább labdázni, csak rám-rámnézett, szép szemében szájalom és biztatás, hogy majd biztosan minden rendbejön. Lassan elvonszoltam magam egy fonott szélig, csak azért nem négykézláb, hogy ne rémítsem meg még jobban a gyerekeket, leültem, ködben úszott minden a fájdalomtól.

Később nagy nehezen eljutva az ágyamig - ekkor még benn aludtam a szobában, bizonytalan volt, valóban végetért-e az esős évszak - hálát rebegtem a sorsnak, hogy nincs nyílt seb, mert azzal ugyan mit kezdenénk itt a bozót kellős közepén. De mit kezdünk ezzel az egyelőre azonosítatlan belső sérüléssel, amely olyannyira minden sejtre átsugárzó fájdalmat gerjeszt, hogy nehéz pontosan lokalizálni. Feküdtem bénán a félhomályban - házam hátsó végében nappal is sötét van -, próbáltam nyomozni, mi zajlik a bensőmben. Inkább szülnék egy jót, akkor legalább tudom, miről van szó, és kevésbé is fáj, mint ez az örület itt, hamarabb végetér és még eredménye is van, isten bizony, vágyakozva gondoltam egy szülésre. Mennyivel jobban járnék én azzal. Persze nagyon világos és logikus gondolatmenetek nem tudtak áthatolni a félönkívületen, amelyben lebegtem. De tudni akartam, mi van.

Néhány óra múlva kezdtem gyanakodni, és reménykedni, egy bordatörésben. Az tiszta ügy, fáj, de legalább összeforr magától, csak várni kell, nem folytat alattomos aknamunkát vérerek és idegek között, mechanikai és nem vegyi probléma, egyszerűbb a kezelése. Vagy bordatörésem van hátul a baloldalon, vagy, amit nem jó elképzelni, esetleg a vesém ment szét kocsonyává, vagy a tüdőmben van belső vérzés. De akkor talán vért kellene felköhögnöm, ami eddig nem történt meg.

Köhögöm persze nagyon kellene, de teljes lehetetlenség ebben a morzsákra szétesett gyötrelm-állapotban, inkább a hörgő fuldoklás, mint az amúgy is apró darabjaira szétrázott vázat a köhögés megrázkódtatásának kitenni. A vázzal van baj, ez kezdett világos lenni, legalapvetőbb szerkezetemet, a csontvázamat rendítette meg valami, méghezóá eléggé durván. Olyan volt, mint egy földrengés, és most nekem ki kell várnom, többé-kevésbé mozdulatlanul, ha lehet, amíg az az óriási szakadék, amelyet a földrengés hasított, lassan, saját gyógyulni akaró erejéből, újra össze nem zárul, a test talán máris kezdi gyártani, egymásra építeni a hiba helyrehozására születő sejteket, dolgozzatok, forrasszátok össze, ami egybe rendeltetett. A lázas képzelet előtt, sokmilliószoros nagyításban, egy csonttörés képe ugyanaz, mint a földhasadása.

Jöttek a togói nők, Béatrice, Rosa és Colette, a kislánynak az egyébként is átlagon fölül hatalmas szeme akkora lett, amikor rámnézett, hogy most aztán tényleg semmi más nem volt az arcában, hiába próbáltam gyengén tréfálkozni, szegénykém még elmosolyodni sem mert az ijedelemtől. A két nő pedig olyan jóságot sugárzó készséggel állt az ágyam mellett, ahogyan csak asszonyok tudnak jelen lenni. Gyermeki bizalom ébredt elgyötört bensőmben, talán ők majd segítenek.

Béatrice-nak van valamilyen gyökere a belső vérzések csillapítására, ő azt hiszi, vagy attól tart, hogy belső vérzés történt. Ha akarom, mondja, de nagyon szerényen, mint aki megértene, ha esetleg nem bíznék a gyógymódjában, csinálhat belőle nekem egy teát. Mindent, Béatrice, kérlek tegyél mindent, amit csak tudsz vagy ismersz, nagyon fáj.

Bő félóra múlva visszajött a gyógyteával, Rosa és a kicsi Colette szótlanul kísérte. Megálltak az ágyam mellett, a szúnyoghálót félrehajtották, a fejükön megoldották a kendőt, hogy kötés nélkül, lazán borítsa a fejet, Béatrice azt mondta: mielőtt meginnám a teát, imádkozni kell. Mert aki gyógyít, az Jézus, ő, Béatrice, ő itt senki, nem ő gyógyít, hanem az Úr hatalma. Hangosan, éneklősen imába fogott.

Uram, Jézus, hallgass meg minket, nézd, itt ez a szerencsétlen, bűnös asszony, tele fájdalommal, és Béatrice hangja máris megremegett, sírni kezdett, úgy folytatta, szinte perlekedve, neked az igazán semmiség, enyhíteni a szenvedéseit, te, aki vakokat látóvá tettél, Lázárt is föltámasztottad, neked ez nem nagy ügy, nézd ezt a szegény szenvedőt, segíts már, mulaszd el a baját, jó, bűnösök vagyunk mindannyian, én is bűnös asszony vagyok, ez a szerencsétlen beteg is az, de hát neked meg az a dolgod, hogy rajtunk segíts, nem ezért jöttél a Földre? Látod, most megint itt az alkalom, gyere, gyógyíts, ez a te munkád, Uram Jézus, nézz reánk, bűnösökre, és enyhítsd szenvedéseinket!

Az enyéme nem enyhülnek. Ha nekem akkora hitem lenne, mint ennek az asszonynak, biztosan máris jobban lennék. Kődös tudatomon még az is átfutott - talán máris a gyógyulás, mert a tiltakozás jele -, hogy miért kell ennek a rendes, tisztességes, jószívű nőnek olyan nagyon bűnösnek tartania magát. És közben irigyeltem is. Tud valamit, amit én nem tudok: tökéletes önátadást, fenntartás nélküli bizalmat egy absztrakcióban, illetve valakiben, aki nekem kulturális olvasmányélmény, akinek földi teljesítményét még a jogutódai viselkedése ellenére is nagy becsben tartom, de hogy engem nem váltott meg, az biztos, nem is ezt üzenté, hanem azt, hogy mindenki váltsa meg önmagát, ha tudja, nagyon nehéz, de legalább próbáljuk meg.

Közben Béatrice kezdte lágyan bekengetni gyógynövényekkel kevert karité-vajával a baloldalamat, mondtam neki, hogy csak szelíden, gondoltam, ha tényleg bordatörés, annak egy masszázs most nem föltétlenül tenne jót, de Béatrice ujjai a legtökéletesebb óvatossággal simogatták bőrömbe a karitévaját, lassan, finoman, imádságosan az érintésben is, közben folytatta a lamentációt, olyan elementáris vággyal Jézus segítségére, hogy fájó oldalamon éreztem egymás után lecsöppenő, forró könnyeit. Remegő hangja nagy mélységekből szólt, kiáltott, énekelt. Időnkénti ámenjeit Rosa és Colette halkan megismételte, mindannyian *áminnak* ejtették. Béatrice könnyeit is belesimogatta a gyógyfüves vajjal együtt szegény elgyötört baloldalamba, ki tudja, hogy ebben a vegyi keverékben nem a könnyek segítettek-e a legjobban. A karitévaj - egy bokorszerű fa bogyótermésének zsírtartalma - mindenre jó, használható főzésre, szárazságtól repedt sarkak ápolására, fa- és bőrtárgyak karbantartására, különféle fűvekkel keverve pedig gyógykenőcsnek.

Aztán megkaptam a belső vérzések elleni teát, egy tele befőttösüveg fekete színű, keserű és csípős folyadékot, később még két adaggal ittam belőle. Jót tett a szeánsz. Foglalkoztak velem. Szeretetet kaptam. Tudtam volna sírni, vágytam is egy jó bögszre, majd mindjárt, ha a nők elmentek, hogy ne legyenek tanúim, de visszatartott a rémület, hogy milyen fájdalommal járhat, sőt, megvalósíthatatlan, egy kiadós orrfújás. Béatrice azt mondta, hinni kell, nem úgy értette, hogy a gyökértea gyógyító hatásában, hanem úgy, hogy abban a Jézus Krisztusban, aki neki szemmel láthatóan nagyon intim barátja. Nekem nem az, de még így, félpogány, félateista, meghatározhatatlan vallású, vallástalan, szegény szellemi tévelygő létemben is meglátogatott a kegyelem, csak a maga érintőleges módján, amúgy futólag, de mégis.

Helyi kis szorosabb közösségünk, vagyis Monique és Hans, tuareg és togói háznépükkel, sűrűn és szeretetteljesen látogattak, de jöttek mások is, időnként nem is tudtam pontosan, kik, nekem itt egyszerre kellett (volna) többtucat arcot, nevet és családi vonatkozást az első bemutatkozásoknál megjegyezni, nekik bezzeg könnyű dolguk volt, én vagyok a fehér

óvónő, messziről fölismerhető. A látogatás-sorozat jólesett. Mintha váratlanul kiderülne, hogy van egy rakás barátom. Alig ismert arcok kukkantanak be a ház napárasztotta ajtajában, *ça va? ça va?* Igen, köszönöm, jól vagyok, és te? a család, jól van? az egészség, jól van? a munka, jól van? Igen, igen, minden jól van. Lehet, hogy egy bordatörésért cserébe befogad az illélai haussza közösség?

A fájdalom nem csökken, Hans szombat délben betessékel az öreg Mercedes terepjáróba, nyomás Tahouába, van ott egy orvos barátja, orosz, anesztéziás doktor a tahoua-i kórházban, meglátjuk, mit mond.

A mi kis Illélánk tizenegynéhány kilométerre van Badagichiritől, ahol majd zötyögős bozótutunk az aszfaltozott országútra kanyarodhat. Addig, mintha középkori kínszéken ülnék, a földúton a kocsi állandóan zökken, zöttyen, mindig újabb, durva nyilallások, egyenesen bele az amúgy is folyton sikoltozó baloldalamba, most már minden mindegy, érzem, hogy a dolog nem életveszélyes, csak fájdalmas, idő, idő, siess, segíts.

Az orvosismerős nincs benn a kórházban, szombat koradélután van, otthon keressük. Jobb is. A tahoua-i kórház méltó hírnevére, a földön köpet, hányás, vizelet és véres kötések. Menekülünk.

Alexandr, a derék orosz anesztéziás orvos, nem volt megrendülve esetemtől, a tüdőben, mert azt azért meghallgatta, nincs gyanús hang, tehát szerinte is leginkább bordatörésről lehet szó, és előkotort hat darab, barna csomagolópapírba préselt tablettát, cirill betűkkel rajta volt: Anelgin, emellett még elszalajtott a Hanst a patikába, egy másik fajta, talán hatékonyabb fájdalomcsillapítóért. A recept megírásához elővett egy közönséges fehér papírlapot, a legtetejére ráírt néhány szót, aztán behajtotta, körmével végighúzta, gondosan letépte a kis papírcsikot és odaadta Hansnak. Szikár tájainkon a papírral is takarékoskodnunk kell, nagy megértéssel figyeltem Alexandr mozdulatait, én is ilyeneket csinállok, úri európai létemben például elképzelhetetlen lett volna sűrű sorközzel, kis margóval és egy lap mindkét oldalára írni, itt az ellenkezője az elképzelhetetlen, mert minek pazarolni értelmetlenül a papírt?

Ezt hozd a patikából, kérte Alexandr, de hiába a profin kiállított recept, Hans egy arab feliratú, tuniszi gyártmányú görcsoldóval tért vissza, csak ezt tudták kínálni, a fájdalomcsillapítók nagycsaládjából semmilyen más gyógyszerük nem volt. Közben Alexandr elmesélte, hogy miért jött ide, na ugyan miért? Pénzt keresni, nagyon jól megfizetik a nemzetközi szervezetek az afrikai munkát, a meleg, az eléggé gyötrelmes, de vodkát azért mindig sikerül beszereznie.

Hogy miért olyan mocskos a kórház? Mert a kórházigazgató nigeri, őt nem zavarja a mocskos, és különben is tökéletes lehetetlenség a takarítókát rávenni arra, hogy dolgozzanak, talán kezdő vagyok Nigerben, ha nem tudom, hogy itt soha senki nem dolgozik. Felszerelés sincs a rendes munkához, például altatóanyag, úgy operálnak, hogy ő kicsi adagokban haladva mélyebbre a testben érzéstelenít, közben kiabál a sebésznek, hogy gyorsan, itt, itt most vágj! Volt úgy is, hogy kétségbeesetten telefonáltak Galmiba, az amerikaiakhoz, gyógyszerért, kaptak is, egy-két éve lejárt dátummal, de azért használták. Gyengébb a hatása, de még mindig több, mint a semmi, sóhajtott Alexandr. És ittunk egy pohár vodkát.

Beszedtem a nemzetközi összefogás cirill és arab feliratú - tökéletesen hatástalan - szereit, visszavánszorogtam a landroverhez, de a bozótutak gyötrelmeinek ezzel nem volt vége, mert hazaérkezésünk után Monique egy kicsikét kiabált, mi az, hogy ez a lüke orosz engem még csak meg sem röntgenezett, egyáltalán, Hans miért őhöz vitte, és miért nem tudtak valami rendes fájdalomcsillapítót adni, hétfőn reggel nyomás Galmiba, az amerikai kórházba, tudjuk, ugye, hogy ez az egyetlen megbízhatónak hírló egészségügyi központ egész Nigerben. Tőlünk csak száz kilométerre, mi az nekünk, a bozótan át, törött bordával.

A terepjáróba csak úgy tudok beszállni, hogy előbb sámlit helyeznek a lábam alá, togóiak és tuaregek segédkeznek gyengéden a ház előtt az autóba bemászás nehéz műveleténél, miközben a két kút körül, a fa árnyéka alól bámul a tér népe. Jóindulatúan integetnek, ahogy a kocsit lassan, hogy ne zötyögjön nagyon - így is folyamatosan csillagokat látok - kigördül a térről, neki az útnak Galmi felé.

Monique azt mondja, kényelmetlenül érzi magát, mintha felelős lenne a balesetemért. Tudja, hogy ez kész örület, mégis, mégis, nem sikerül kivernie a fejéből, amit Toussaint mondott, hogy a hétvége táján majd jön egy jel, nem tudható előre, mi lesz az, ami jelzi, hogy megindult az ellenakció az illélai marabu Madame Ibrahim és barátnője által fölbiztatott bűbája ellen. Toussaint akkor hozzátette, hogy az előre nem látható esemény nem föltétlenül Monique-ot, esetleg közvetlen környezetét érinti.

Lehet ebben valami. Nekem is eszembe jutott. Én is tudom, hogy ez örület, mégis, mégis, a fájdalomtól kábán, mintha látnám a láthatatlan erők küzdelmét a levegőben, a togói keresztény-animista fétiszista és a nigeri muzulmán-animista marabu hatalmi harcát a bozót szellemei fölött, eltolták a varázslást, rosszul céloztak, egy félretájékozott vagy engedetlen démon felbőszülten nekem jött és addig lökdösött békés óvodám ártatlan fatörzséhez, amíg alaposan össze nem aprította a belsőmet. Más magyarázatom nincs arra az élményre, hogy micsoda erővel és miért többszörösen verődtem a fához.

Galmiban a kórház előtt irtózatossorállás, állnak, ülnek, fekszenek a betegek, eléggé egymás hegyén-hátán, piszkosan, időnként nyílt sebekkel, szerencsétlenül. Ez riaszthatta vissza a múltkor Béatrice-t, mert odabenn, később alkalmam volt látni, tisztaság van.

Míg a tűző napon a kocsiban várok, egyedül ki sem tudok szállni, Monique sorbaáll, de egy idő múlva észreveszi egy ápoló és előreviszi. Mert fehér, nem kell várakoznia. Mielőtt ezen, jogosan, együtt fölháborodnánk, hozzá kell tennem, hogy a számlánál is megkülönböztetés van, a fehérek sokat fizetnek, a nigeriek semmit, vagy csak jelképesen.

Az ápoló engem is megkeresett a kórház előtti hatalmas térség rendetlenül parkoló kocsitömegében, fehér nő egy Mercedes terepjáróban hamar megtalálható. Fialat ghánai fiú volt, angolul beszélt, betámogatott az épületbe. Egy kínai orvoshoz kerültem, kedvesen mosolygott, megértően mondta, hogy ez tényleg nagyon fájhat, mutatta a röntgenfelvételeket.

Az egyikén a kettétört borda, nagyon látványos volt, igazolva láttam víziómat a földrengés-hasított szakadékról. A másikon számomra semmit nem mondó felvétel a csípőcsontról, valami karfiol-szerű kinövással, az orvost viszont csak ez érdekelte, kérdezte, hány évig voltam járásképtelen. Én? soha. Nem hitte el. Tudom-e a lábamat mozgatni? Tudom. Jobbra-balra is? Úgy is. Hihetetlen, mondta, és elmerengett a röntgenfelvételek fölött. De aztán abban maradtunk, hogy most a friss bordatörés a fontos, ő ugyan lát a csípőcsontomon különös kinövéseket, amelyek szerint nekem nyomoréknak kellene lennem, de ha mégsem vagyok, hagyjuk, mondta, akad úgyis elég gyógyítandó betege. Igen, hagyjuk, nekem is akad úgyis elég megoldandó rejtélyem.

Kétféle gyógyszert írt föl, az egyikre azt mondta, vaderős, és jó nagyot kacsintott: meglátom, remek lesz, öt napon át szedjem, a másik, az enyhébb, majd jöhet utána. Az erősnek Fortral volt a neve és szabályosan hallucináltam tőle. Összetételét nem tudhattam meg, a kórház patikájában darabra kiszámolva adják a gyógyszereket, kis zacskóba zárják és csak a nevet meg az adagolást írják rá. A kínai orvos kacsintását később megértettem: illélai ágyam mellett a kis ventilátor napokon át klasszikus zenét sugárzott.

A kórházi kábítószerrel némileg túrhetőbben telt az idő. Telt, az túlzás, mozdulatlanak tűnt, mint én az ágyon, de elvoltam vele. Délutánonként benéztek a beteglátogatók, Célestin dohogott, hogy ez a Niger, látom, milyen, bezzeg ha Togóban lennénk, már el lehetett volna intézni, hogy annak rendje és módja szerint eltörjük egy fekete kakas lábát, és máris jobban lennénk. Ebben történetesen kételkedtem, mindent még ilyen kába állapotban, Afrikától mélyen átítatva sem tudok elhinni, de ezzel már megint vétek a gondolkodás tisztasága ellen, mert ha az mer egyáltalán az eszembe jutni, hogy netán a bozót szellemei lökdöstek a fához, akkor, logikusan, a kakaslábtöréses gyógymódot is el kellene fogadnom. De az már nem megy. Hiába. Nobody's perfect.

### *Megérkezés*

Az első napokban Rosa két erős, fiatal karja nélkül föl sem tudtam kelni az ágyról. Naponta többször benézett hozzám, most már nemcsak vizet hordott nekem, de reggelente se szó, se beszéd, kitakarított a házban, az iskolarészben példás rendet rakott könyvek, rajzok, papírok, játéknak való dobozok és rongyok között, és egyik nap a hátam mögött - merthogy én csak fekszem, fekszem az ágyon - fogta a szennyes fehérneműmet és kimosta. Különben Afokar mos rám, ez benne van a Monique által nyújtott teljes ellátásban, és ruhát, törülközőt, lepedőt jelent, az ember nem adja oda egy tuareg nemesembernek a bugyiját kimosni. Szerintem egy togói fiatal parasztasszonynak sem, mondtam is Rosának, hogy köszönöm, de ezt ne tegye, napról-napra jobban vagyok, ezt megcsinálom majd én magam. Nem értette. Azt mondta, de hiszen nincsen ebben semmi, ez számára természetes, mert ő engem az anyjának tekint. És láttam rajta, hogy tényleg így van. Öntött el a hála, persze, de azért a bugyikat nem adtam.

Az első öt nap majdnem-mozdulatlansága alatt nagyon dolgozhattak a sejtecskék az össze-forradásért, mert azután már minden nap könnyebb volt, a tizediken pedig, hétfőn, újakezdtam az óvodát, arra a hétre még csak a két „főgyerekkel”, Colette-tel és Kilissannal, és fizikai mozgásban óvatosan. Új ügyességi játékot vezettem be, ki mit tud a földről a lábujjaival fölemelni, mert ekkor még nem tudtam lehajolni, és nagy gyakorlatra tettem szert abban, hogy miként lehet lábujjakkal megkaparintani papírlapot, ceruzát, nyitott dobozt vagy bármilyen, földön heverő tárgyat. Colette minden nap pontosan számon tartotta gyógyulásom fokozatait, *Maîtresse*, már gyorsabban álltál föl a székről! *Maîtresse*, te most egy kicsit lehajoltál! Úgy mondta, mint aki értesít engem a jó hírről.

A következő hétfőn már kinyitottam ismét mindenki előtt az óvoda kapuit, a kis hausszák megilletődötten jöttek vissza, eleinte óvatosan méregettek, fogadjunk, hogy ők is rontást sejtettek a dolog mögött, de az emlék hamar feledésbe merült, megotthonosodtak újra, azaz sokkal inkább, mint korábban, nemsokára nehézségeim lettek lefejtetni őket magamról, ahogy lökdösődve-nevetgélve másztak föl az ölembe, hátamra egyszerre.

Gondolkodtam, mivel viszonzzam Rosának, hogy ápolt, és főleg, hogy naponta alaposan takarított. Jött magától és csinálta, minden reggel legalább egy órán át. Egyszer szóltam neki, hogy nem fontos már ekkora tisztaságot tartani, nevetett, azt mondta, dehogynem fontos. Ha már így van, akkor a legjobb lenne, ha továbbra is velem maradna, akkor is, ha nem vagyok beteg, csinálja csak, ahogy eddig, adnék neki, visszamenőleg is, havi fizetést. Rosa helyeselte az ötletemet, látszott rajta, hogy ő ezt a házat rendben akarja tartani, mert szeret elidőzni a könyvek között, meg-megáll olvasni, kíváncsi a mikrofonos magnóra, fényképezőgépre, írógépre, mindegyiknek meg akarja tanulni a használatát. Világos volt, hogy az üzlettel mind-

ketten jól járunk. Később majd, amikor, félénkségét legyőzve, végre elmondja nekem élete történetét, jobban megérthetem, miért porolgatja olyan nyilvánvaló szeretettel a könyveket.

Most már én is olyannak látszom, mint mind az afrikás fehérek, megvan a személyzetem, aki ellát. Csakhogy Rosát nem tudom a személyzetemnek tekinteni, ő mondta, hogy a lányom, és amikor tiszteletteljes, akkor, úgy érzem, az leginkább a koromnak szól. Afrikában őszinte az idősebbeknek kijáró tisztelet. Aki többet élt, több tapasztalata van, az biztosan többet is tud, ki kell kérni és meghallgatni a tanácsát. Rosa úgy mondja: szükségünk van az idősebbekre. Nővére, Béatrice például iskoláskorában apjuk togói tanyájáról a családnak egy olyan ágához került, ahol a nagynéni jó tanácsokat adott neki, így elvégezte a varróiskolát és van szakmája.

Rosa, másik nagynéninél, másik faluban, ahol szintén volt iskola, nem kapott jó tanácsokat, sőt, semmilyen tanácsot sem, pedig szüksége lett volna rá. Most már késő. Úgy alakult a sorsa, hogy ott kellett hagynia az iskolát az ötödik osztályban, pedig mindig is a tanulás volt a vágya, férjhezmenetel, család nem érdekli, földműveléshez, kereskedéshez nincs tehetsége, próbálta, nem megy, inkább tanulni akar, talán egy számítógépes tanfolyamra beiratkozni, de ehhez előbb be kellene fejeznie az általánost. Azért akar keresni, pénzt gyűjteni, hogy visszairatkozzon az iskolába, akár a kicsik közé is beül, csak tanulhasson. Huszonkét éves. Arra gondolok, hogy ha mondjuk Kispesten születik, ahol hajdan gimnáziumi tanár voltam, simán és bonyodalmak nélkül eljutott volna az érettségiig és tovább.

Miközben takarít, meg-megáll, belenéz a könyvekbe. Egyik nap kézbevesz az asztalomról egy Flammarion zsebkönyv-kiadást - „A Niger folyó meséi”, ebből adaptálok történeteket képmutogató bábszínházamba -, találmra fölűti, éppen csak beleolvas, és azonnal fölfedez egy nyomdahibát. Kijavítsam, ugye? kérdezi csillogó szemmel, és gondosan beírja a hiányzó betűt. Aztán tovább takarít.

Három héttel a bordatörés után Monique-kal újra elmentünk n’Konniba. Az autózás már nem volt nagyon fájdalmas, majdnem gyógyultnak tekintettem magam, bár egy kicsikét még törékenynek. Mégis föltűnő a gyorsaság: Európában a lábtöréseimet mindig hathetes gipsz követte, itt ez a borda, amelyet különben sem lehet gipszelni, feleannyi idő alatt mintha már rendbe is jött volna. Megint csak ámulok a teremtés csodáin: több mint öt évtizedes csontok milyen ügyesen és hamar meggyógyítják önmagukat.

Toussaint nem tudott mit kezdeni a történetemmel. Mondtam neki, te nekem a múltkor minden ellen való védelmet adtál, és tessék, azonnal eltört a bordám, ez most mit jelent. Mire ő: megmondtam már akkor is, hogy ami a sorstól jön, az ellen nem tudok tenni, csak az ellenségeidtől tudlak megvédeni. Ez igaz, megmondta. Mindenesetre most újra kifaggatta a szellemeit felőlem. Azt üzenték, hogy ennek így kellett történnie, kikerülhetetlen volt, sőt, lehetett volna sokkal rosszabb is. Nocsak. Toussaint azt is megjegyezte, hogy a múltkori konzultáció során látott egy képet, amint engem kétoldalról támogatnak, de nem említette, mert nem tudta hogyan értelmezni. Ha akarom, hiszem, ha akarom, nem, a fétisiszta bája mindenesetre megcsappant, pedig továbbra is mélységesen őszintének látszik, tekintete figyelmes, mormolása a szellemekkel nem szélhámosság, nincs kétségem afelől, hogy csakugyan hall hangokat a fejében. Közben megvan a praktikus, józan esze, fölteszi a ravasz kérdést, hogy tört-e már vajon máskor is csontom. Nyert. A felelősség az enyém. Ez már az ötödik csonttörés az életemben, és hogy most fáj először igazán, az csak ráadás és fűszer a történetben.

Miért nem szólt a múltkor, hogy kétoldalról támogatva látott? Vajon tud-e egyebet is, amit nem közöl velem? Most azt mondja: úgy látja, valamilyen nagyon fájdalmas veszteség ér majd, ha visszatértem Afrikából. De erről semmi részletet nem árul el, nyilván ő sem tud

többet, én pedig úgy döntök, nem hiszek neki, különben szoronganom kellene. Enélkül is akad elég szoronganivalóm.

Gyöngéden bekenegeti kicsit még érzékeny baloldalamat, ez is karité-vaj, gyógynövényekkel dúsítva. Aztán tudni akarja, van-e még valamilyen kérdésem. Nincs igazán, de azt azért meg lehetne tudakolni, ha már itt vagyok, hogy Afrika meg én, ez a történet szükségképpen mindenféle testi bajokkal jár-e számomra. Ne aggódjak, üzenik a szellemek, ne tartsak semmitől, tudjam, hogy védve vagyok. Most nem a múltkori, úgynevezett általános védelmet nyújtó varázslásról van szó, hanem a sorsomról, amely olyan, hogy alapvetően védve vagyok. Köszönöm, ezt már én is tudom, volt alkalmam hosszú életem során észlelni, ezért merek bozótélet-kalandokba is belevágni. De nem bánom, ha a helybéli szellemek is tudnak róla, legalább ehhez tartják magukat.

Monique előadja Toussaint-nek, hogy föl akar mondani, elege van, nem bírja ki jövő augusztusig, amikor a szerződése lejár, már december végén felmond, január végével pedig kilép itteni életéből. Ez számomra is a munka végét jelenthetné, talán nem is baj, magamtól soha el nem mentem volna hamarabb, mint az egyéves szóbeli megállapodás, bármilyen nehéz is itt az élet. De ha Monique lelép, nem lehet többé óvoda. Ő fizeti egyedül az egészet, Hansnak egy rakás pénzzel tartozik, így törleszt, a kis Célia a mamájával még mindig nem érkezett meg Hollandiából. Talán nem is bánom, ha önhibámon kívül hamarabb végetér ez a kaland.

Toussaint helyteleníti Monique döntését. Ne mondjon föl, ne menjen el, az ember soha ne futamodjon meg. Amit elkezdtünk, mindig be kell fejezni, semmit nem szabad otthagyni vagy félbehagyni, az nem jó. De igen, de igen, mondja Monique, ő ezt itt már nem bírja tovább, tudja, hogy a viselkedése úgysem fog megváltozni, az embereknek is, cselekedeteiknek is mindig a rossz oldalát látja és ezt élesen meg is mondja, tudja, hogy összeférhetetlen, mindig csak kritizál, mindig csak kiabál, nincsen ez jól így, ahogy van. Erre Toussaint följajánlja neki, hogy ha ezt a gondját akarja enyhíteni, lehetne rá gyógymódot találni. Elvonulhatna vele egy hétre, egy folyópart mellé, a folyó fontos, mindenképpen kell a víz jelenléte. Egy ilyen kúra után bölcsebb lesz, nem fog mindent annyira a szívére venni, hogy mindjárt kritizáljon meg kiabáljon.

Sajnos nem tudhatom meg, miféle terápiát alkalmazna a togói fétisiszta, amellyel egy hét alatt megváltoztatható egy nehéz természet, mert Monique később azt mondja, ezt azért nem akarja. Én rábeszelném, vízkúra és önvizsgálat, magányosan a természetben, az csak jót tehet, és kíváncsi is lennék a beszámolójára, úgyis mindent részletesen elmesélne. De nem. Monique nem akar egy hetet önmagára szánni, annyira azért nem hisz Toussaint-ben, nyilván fél is, ez érthető, és újra megkeményedő hangon közli, hogy voltaképpen nem is akar megváltozni. Tudja, hogy amikor másokat bírál, mindig igaza is van.

Szerencse, hogy bennem eddig nem talált kivetnivalót, nehézzé tehetné az itteni életemet, ahogy Madame Ibrahimét bizonyára azzá teszi. Pedig nem titkolom előtte kétségeimet óvónői ténykedéssel kapcsolatban, itt a bozótban, egymásra utalva, az ember nem hazudhat. Ha kérdezi ebédnél vagy vacsoránál, hogy mi újság az óvodában, és elmesélem az aznapi - szerintem kaotikus - eseményeket, mindig élvezettel hallgatja a beszámolót és megnyugtat, hogy így van jól, nem kell itten csend-rend-fegyelem. Ezt persze jólesik hallanom, annak is örülök, hogy őszintén kíváncsi az összes gyerekre, nem csupán a saját kislányára, tudni akarja, mit csinál a „kis Buddha”, a megmozdíthatatlan Fati, a komoly Inoussa vagy a harsány Hadjara. És az is igaz, hogy láthatja, Kilissan és Colette szívesen jár hozzám, reggelenként türelmetlenek, mikor csönget már a *Maîtresse*, indulnának „az iskolába”, délután pedig

minden nap bekukkantanak rövidebb-hosszabb látogatásra, legtöbbször a kis Hadjara társaságában.

Ilyenkor vagy leállok velük beszélgetni, játszani, mesélni, vagy, és ez a gyakoribb, kérem, hogy most hagyjanak dolgozni, írok vagy olvasok, leginkább írok, meglepő módon ezt tiszteletben tartják, szépen játszanak az udvaron, csak időnként kellek nekik valamire, meg tudunk egyezni, mert lényegében kölcsönösen békén hagyjuk egymást. Kihallatszik az udvarra az öreg, megbízható Hermes Baby kopogása, ez tetszik nekik, Kilissan már közölte is, hogy író lesz, ha nagy lesz, Colette-be pedig családjá beoltotta a tudás és az írott szó iránti tiszteletet.

Monique nyilván azért nem kiabál velem, hogy rossz a munkám, mert a Waldorf-módszer híve, kezembe is nyomott rögtön az első nap egy Steiner-tanítvány könyvet, hogy ő így képzelel el az óvodai munkát. Ennek igazán nem nehéz megfelelni, pontosan ez az, ami jön magától, nem tiltani és nem parancsolni, hanem a gyerekre figyelni és ráhagyni a kezdeményezést, kerülni minden olyan beavatkozást, ami árthatna zsenge egyensúlyának. Mégis zavar az efféle ideológiák időnként lila szövege, és az, hogy a hívek úgy tesznek, mintha az ő módszerük lenne az egyedül üdvözítő. Igaz ugyan, hogy egy gyerekgyöttrő tanítót még egy népnúzó politikusnál is nagyobb bűnösnek gondolok, de azért saját módszereimben is jócskán kételkedem. Szeretet és meleg szív, jó, ez könnyű, de hogy fogják a gyerekek tőlem megtanulni, hogy az élet kurva kemény?

Gyáván úgy döntök, hogy erre nem nekem kell fölkeszítenem őket. És tárt karokkal fogadom az újra megnyitott iskolába érkezőket, mert jönnek, egyre többen, a nagyobbak is. Sztrájk van, az állami iskolák zárva, az egész oktatásügy zárva, óvodától egyetemig, mert a kormány nem fizeti az alkalmazottait, akik viszont nem akarnak ingyen dolgozni. Nyár eleje óta senki nem kapott fizetést, ezért szeptemberben el sem kezdődött a tanév. November közepén az állam legombolt mindenkinek egyhavi fizetést, erre megnyitlak az iskolák, tíz napnál nem hosszabb időre, mert a tárgyalások Niamey-ban megint befagytak, a fizetéshátralék továbbra is jó néhány hónap, folytatódott a sztrájk. Az egészségügyieké is, ott ugyanaz a helyzet, mint az oktatásban. Afokar egyik rokona, északról látogatóban, azt meséli, hogy az agadezi kórház még a minimális ellátást sem vállalja. A betegek a csukott kórházkapu előtt halnak meg. Ha nyitva lenne, az sem segítene, mert az utolsó hónapokban már semmiféle gyógyszerük nem volt, még aspirin és nivakin sem.

Persze ez észak, a rebellió világtól elzárt területe. Míg én betegeskedtem, sikerült a kormánynak és a tuareg fegyveres ellenállók - hírek szerint ingatag, mert sokféle frakciót magában foglaló - szövetségének megállapodnia egy három hónapos, megújítható fegyverszünetben.

Közben megdőlt a kormány is, kicsit nehezen követhető a helyzet a kilencpárti koalícióval, az ellenzék egyszerű, ott egy párt van, a volt diktatúra egypártja. Magyarországon nem biztos, hogy tudják, vagy ha igen, akkor sem foglalkoznak vele, hiszen ez messze van, hogy a fekete földrészen 1990-ben ugyanaz a változás söpört végig, mint Kelet-Európán. Pedig milyen evidens. Hidegháború vége, háborús kísérleti terepek ejtve.

Franciaország ráparancsolt a volt francia gyarmatokra, amelyek ma is egyértelmű gazdasági és lelki függésben vannak tőle, hogy most aztán szedjék össze magukat, eljött a demokrácia évada, tessék mindenütt nemzeti kerekasztalt csinálni. Ezt itt *conférence nationale*-nak hívták. Nigerben is leült tárgyalni az omladozó, langy diktatúra egypártja a hirtelen szabadságban született új pártokkal, lettek szabad, demokratikus választások, az országban az elsők, volt kicsi eufória, vér nélkül itt a szabadság, itt a demokrácia, de jó.

Nagykoalíció jött létre, ellenzékbe egyedül a volt diktatúra képviselői kerültek. De a kormány-pártok hamar összevesztek egymással, nem bal és jobb, vagy liberális és konzervatív alapon, ezek a fogalmak errefelé nem ismeretesek, itt más a hagyomány, itt a nagycsaládból kinőtt klánok csoportosulnak. Kilépett a kormánykoalícióból a diktatúra-ellenes blokk második legnagyobb pártja - mellesleg itt úgy hívják, az értelmiség pártja - és letelepedett a volt egypárt mellé az ellenzéki padokba. Bizalmi szavazás, az új ellenzék többségben, győz, jön az ő kormányuk, de két hét múlva már meg is buktatják, csak nagyon sovány fölényben van, válság válság hátán, tényleg nem érnek rá kifizetni az orvosok és tanárok bérét. Előrehozott választásokat írnak ki 1995. januárjára. A felháborodás óriási, ezek ott fönnek meg vannak örülve, az államkassza üres, választásokra költik, ahelyett, hogy ideadnák régóta elmaradt bérünket. Mi ez a zagyvaság, hogy demokrácia. Amióta ez van, nincs fizetés. Bezzeg a diktatúra alatt ilyesmi nem fordulhatott volna elő.

Hallgatok egy neves, az „egyik legnagyobbknak” mondott nyugat-afrikai író a rádióban, ez történetesen BBC Afrique, eddigi tapasztalataim szerint a legjobb francia nyelvű afrikai rádióadó. Mi találtuk ki az embert, mondja a nagy író, és ezt a világ keservesen megfizetteti velünk, ezt, hogy mi vagyunk az alap, mi teremtettük az embert. *Inventer, créer*, ezeket az igéket használja, arra céloz, hogy a tudomány mai állása szerint a legrégebb embermaradványok Afrikában találhatóak. Ami igaz is, de tényleg baj lehet az identitással, ha ebből akarnak maguknak felsőbbrendűségi tudatot kreálni. A nagy író azt is mondja, hogy a külföldi irodalom elgyöngít, azt nem kell terjeszteni, Afrika a miénk, erősek és jók vagyunk, elegendő nekünk a magunk irodalma, a saját kulturális örökségünkkel kell foglalkoznunk, hogy erőt gyűjtsünk őseink erejéből, minek ide nekünk holmi importkultúra.

Erre inkább elzárom a rádiót. Kintről az élet hangjai jönnek, megint telihold van, ilyenkor eleven a tér, nagy banda gyerek gyűlik össze, szól a tam-tam, a válaszolatos nótát éneklük. Mit ettél ma, bátyám? Ignamot. Mit ettél ma, bátyám? Maniókát. Mit ettél ma, bátyám? Niebét. Mit ettél ma, bátyám... végeérhetetlenül, közepgyors ritmusban, vidáman. A lányok erre a nótára úgy táncolnak, hogy egymás mellett állva és egymásra pislantgatva rázogatták a vállukat, hihetetlen gyors, pici rezgésekkel tudják csinálni, aztán oldalról összekoccantják a vállukat, többször, és összeenevetnek, majd az egyik a másik elé penderedik és teljes bizalommal, mintha zuhanna, hátradől, a másik elkapja, visszalöki, táncolnak tovább, mit ettél ma, bátyám, édeskrumplit...

Zörrenés a hátam mögött. Fölismerem a hangot: egy svábbogár szaladt át az egyik gyógyszer már majdnem megürült alumínium lapján, a konyhának, könyvtárnak és irattárnak használt polcokon. Az éjszaka hangjai már nem rejtélyesek, tudom, vagy azt hiszem, tudom, mi zajlik körülöttem. El is fogadtam, csak azt nem értem, a híres világutazók miért szokták titkolni leírásaikban, hogy a nagy kalandok kis pillanatait a kínzó kényelmetlenségek töltik meg. Márpedig kis pillanatokból áll az életünk. És akad köztük feledhetetlen.

Teázom Afokarral és Sékinával. A tuareg tea parázson készül, lassan, hosszan főnek a zöld tealevelek a vízben. A végén rengeteg cukrot tesznek bele, és, hogy oldódjon és keveredjen, hosszasan öntögetik a poharakba és vissza. A sivatagi teafőzés szertartása szerint jó magasról kell tölteni a kannából a picike poharakba a habzó, forró, sűrű teát. Keserű is, édes is, nagyon finom. Az első főzet iszonyú erős, a többi kevésbé mellbevágóan. *Ésin, kárat*, mondom, második vagy harmadik főzetet kérek, az elsőnek meg sem tanultam a tamasek nevét, azt úgysem iszom, hacsak nem akarok heves szívdobogást és ébrenléte reggelig. Azt mondják: az első tea keserű, mint az élet, a második erős, mint a szerelem, a harmadik szelíd, mint a halál.

Sékina, szokásos fekete lepleiben, föl húzott térdekkel üldögél a gyékényen, bámul a parázsba, halkán, félénken énekelni kezd. Vékony, magas, kicsike hangon, mint aki először dalol életében, és mégis melegen és telten, mint aki most viszont mindent, ami már nagyon fölgyúlt benne, el akar ezzel mondani. A dallam kellemesen monoton, Sékina dúdol is, zümmög is, énekel is, próbálom követni a tamasek nyelvű szöveget, ismétlődőnek hangzik. Afokar, aki elnyúlt a gyékényen, felkönyököl, figyelni kezd. Egymás szemébe mélyednek, Sékina énekel, úgy hangzik, mint egy ősi szerelmes nóta, alapidallam, mindörökkön örökké ismételt melódia, Sékina énekel, Afokar figyel, mosolyok mindkét oldalról, közben a nő meg-megáll, hogy hatalmasakat sercintsen oldalra, ő is bagórágó, ez nagy köpésigényt vált ki, itt az emberek lenyűgözően tudnak minden szétspriccelés nélkül messzire köpni óriásiakat, Sékina is művésze ennek, meg az éneklésnek is. A szép fiatalasszony sugárzik: tetőtől talpig semmi más, csak ez a belőle áradó monoton, szerelmes dallam, körülbugyolálja vele a férjét, már csak ketten vannak a világon, és a nóta tart, tart, végeérhetetlenül ugyanúgy és végeérhetetlenül szépen. Később megtudom, hogy *ishumar* dal volt, a tuareg rebelliót megelőző és kísérő zenés szamizdat egyik darabja.

*Artúfat*, Sékina, *artúfat*, Afokar, a holnapi viszontlátásra, gyönyörű az éjszaka, mint itt mindig. Ágyamat kiköltöztettem az udvarra, most már tényleg nem fog esni, eljött a rövid meleg évszak, jó párás és nehéz, és idén csakugyan rövid, mert az esők elhúzódtak. Máris jelentkezik a *harmattan*, az északkeleti szél, a következő évszak névadója, hónapokon át fogja a tüdőnkbe hordani a sivatag homokját.

Matracom rövid és négyszögletes, átlósan alszom rajta, véd a fönnyön a faágra kötözött, lenn matrac alá begyűrt szúnyogháló, átlátszó piramis, magzatburok és királyi sír, fölötté, a fa ritkás levelein túl a nyitott ég, a mélységes mély afrikai éjszaka.

Azt hiszem, megérkeztem.

## ÜNNEPEK ÉS VÁLASZTÁSOK

### *Hetedik Mennyország keresztelője*

Rosa skorpiót talált az ágyam mellett, a fal tövében. Négy-öt centis, fekete példány volt, az a fajta, amelynek a csípése halálos is lehet, a kisebb, áttetsző vajszerűek kevésbé veszedelmesek. Bár ez sem látszott nagyon iasztónak, ahogy ott lapult a sötét sarokban, fölötté magasodtunk mi ketten, óriás skorpiók - Rosa is novemberben született, mint én -, mégis megilletődötten néztük: nem akárki, élet és halál ura. Ollószerű tapogatók, a potroh végén félkörívben kanyarodó, ízelt farok. Elő a rovarirtót. Rá egy szórást. Erre a farok utolsó íze egy szempillantás alatt megduzzad, előre mered, égne áll, miniatűr hímvesző, nem gyönyört, halált kínál.

A skorpió önszántából nem támad, csak önvédelemből; farka akkor merevedik, ha veszélyt érz. Nem araszol feléd csupán azért, hogy beléd döfjön, de ha meggondolatlanul hozzáérsz - mert például az éjszaka folyamán cipőd jó kis sötét zugában keresett menedéket és te reggel kába fejjel, öntudatlan öngyilkos, belelépsz -, akkor földuzzadt szerszámmal nyomban kilöveli a mérgét. Vannak, akik úgy tudják, nem is a méreg halálos, hanem az éles, hasító, múlni nem akaró fájdalom. Rosa azt mondja, elviselhetetlen. Otthon, togói szülőfalujában egyszer megcsípte egy skorpió, huszonnégy órán át sírt kínjában. A család gyorsan begyűjtötte azokat a gyökereket, leveleket, növénynedveket, amelyekkel gyógyítani lehet. Nem tartanak a háznál előre elkészítve ilyen szereket, a hozzávalók baj esetén frissen szedhetők a természetben.

Ennek a gyógymódnak a kipróbálásához nem ragaszkodom, a skorpiót beletapossuk a földbe, hulláját kartonlapra piszkálva, szent borzadályal, az udvarba szállítjuk és messzire hajítjuk.

Az izgalomra iszom egy nagy pohár vizet, és csak most veszem észre ivóvíz-tároló literes üvegem kupakján a feliratot, egy első lábát fölemelő kutya ábrája alatt, feketében arannyal: *Sans Dieu rien*. Isten nélkül nincs semmi. Gondolom, ezt most talán üzenetnek kellene tekintenem, hajlamos is lennék rá, ám a kupak oldalán másik felirat is van: Vat 69, ami, ha jól emlékszem az idők végtelenjébe vesző első-világ-béli életemre, egy whisky-márka volt. És egy adag whisky most minden imádságnál jobbat tenne nekem, ezt bocsánatkérően közlöm az éggel, odafönn röhöghetnek a szakállukba, mit akarok én, nem ők küldtek engem ide, magamtól jöttem a muzulmán sivatagba, tudhattam, hogy itt majd aszkézis lesz, minden tekintetben. Kolostori étkezésrend, alkoholmentesség és magány.

Falum neve a szépen hangzó Illéla. *Il est là. Qui? Ki?*

Mivel sehol egy törzsfőnök, aki feleségül akarna venni, akár egyetlen, hosszú éjszakára, tartok tőle, hogy a mondat alanya csak az atyáúristen lehet. Itt valahogy ilyen a légkör, egyszerűen jelen van, minden kelletés nélkül, a szűnyogháló átlátszó piramissírjában, a csillagokban, a végtelen, vöröslő földben, a kapu rozsdás lyukaiban, a skorpióban. Annyira eláraszt mindent a Jelenlét, hogy nem is kell vele külön foglalkozni, úgy értem: szavakkal gondolni rá. A lét minden pillanata úgyis vele való találkozás, soha nem szabad szem elől téveszteni a legfőbb parancsolatot: harmóniában lenni a környezettel. Ha tisztelem a tárgyakat és élőlényeket, ha finoman és figyelmesen bánok velük, az Úr elégedett. És jóváhagy.

A próbatételen túljutottam, a bordatörés óta egy karcolásnyi újabb sérülésem sincs, testem is, lelkem is könnyű, elveszítették fölös terheiket. Tudom, hogy szükségük volt az elmúlt hónapok megrázkódtatásaira, most magukhoz tértek, jelzik, hogy elégedettek az új helyzettel, viszonyuk egymással és velem - aki nem mindig tudok parancsolni nekik - most rendezettnek mondható. Egészségesnek és tisztának érzem magam, semmi kényelmetlenség vagy zavar a külvilág és belvilág korábban néha irtóztos távolságai miatt, itt és most hiánytalanul azonosulok azzal, akinek-aminek látszom: fehér óvónő egy afrikai faluban.

Alinak, az illélai holland fejlesztési terv nigeri igazgatójának gyereke született, részt vehetek egy haussa muzulmán keresztelőn. A névadás ünnepségét a muzulmánok is így mondják, legalábbis amikor franciául beszélnek: keresztelő. Az esemény Tahouában lesz, a fiatalasszony anyai ágú rokonainak a házában, első szülésre a nőknek kötelező visszamenniük az anyai házba. A továbbiaknál már nem, ha akarnak, szülhetnek akár kórházban is. Ritkán szoktak, azt hiszem, mert a falu gyerekein többnyire nagyon kidudorodó, nem egyszer jelentősen előre meredő köldököket látok, háziipari zsinórelvágás nyomait.

A mi kis decens európai köldökünk steril kórházipari munka, de nem kell nagyon nagyra lenni vele. Egyszer elmeséltem Rosának, hogyan megy ez nálunk. Vakító neonfény, személytelen, fehér ruhás környezet, a babát azon nyomban, ahogy kijött a jó kis meleg előkészítő műhelyből, elszedik az anyjától, egy egész napig vissza sem adják, az anyémekkel, igaz, ez már harminc és huszonnyolc évvel ezelőtt történt, még csak annyit sem tettek meg, hogy mielőtt pólyarabságba zárták, egy kicsit legalább hagyták volna őket a hasamon elpihenni a születés megrázkódtatása után. Amikor leírtam Rosának, hogy pontosan háromóránként, sem előbb, sem később, sorbapakolják az elkülönített szobában üvegfal mögé zárt, elhagyottan bőgő, máris traumás egyedeket egy hosszú rácsos tolokocsira, hogy a karjukon lévő cédulka szerint szétszotogassák a megfelelő mellekre, majd, nézve az órát, húsz perc múlva újra elszállítják őket, csapkodta a térdét nevetében. Igaz, én is igyekeztem viccesen elmesélni, talán mert szégyelltem fejlettnak mondott földrészünk hétköznapi szép-új-világ horrorjait, enyhítésül hozzá is tettem, hogy manapság már van, ahol finomabb a szülés, félhomály, lágy zene, apuka jelenléte, jobb helyeken a gyerek maradhat az anyjával egy szobában. Van haladás, talán eljutunk odáig, hogy az asszonyok, ha akarnak, és ha nem kell bonyodalomra számítaniuk, akár szülhetnek otthon is.

Persze könnyű otthon szülni, ha van telefon, autó, szükség esetén gyorsan elérhető, jól felszerelt kórház. Olvasom a *Le Démocrate* című hetilapban, hogy ma több nigeri nő halhat bele a szülésbe, mint tíz évvel ezelőtt. A kórházakban nincs vértartalék, az emberek nem adnak vért, mert félnek, hogy ettől a szúrástól kapják meg az AIDS-et, vagy attól tartanak, hogy így fog kiderülni: máris vírushordozók. A niamey-i doktornő cikke kétségbeesett: oxigén sincs a műtétekhez, gyógyszer sincs, a segélyekből kapott vagy hitelekbe vett orvosságok fölbukkanak a piacokon, kik azok, akik a kórházaknak szánt gyógyszereket eladják? A közegészségügyi miniszter válasza: nem hiszi, hogy az orvosok és ápolók el tudnák adni a gyógyszereket, hiszen eleve csak feleannyit kapnak, mint amennyit rendeltek. Megnyugtató.

Ali valamiféle karantént emlegetett, először nem értettem, aztán kiderült, hogy a fiatalasszonynak szülés után negyven napig az anyai, vagy anyai ágú házban kell tartózkodnia - *la quarantaine* -, a férj meglátogathatja, de éjszakára nem maradhat ott. Nyilván a család női érdekvédelmi hálózata védi a kismamát a férj túlon túl korai vágyaitól. Az már nem világos, hogy az apa a keresztelő napján miért nem teheti be a lábát egész nap a házba - oda aznap más férfinép sem -, sőt, még a ház előtt mindig reggel hétkor tartott szertartáson sem vehet részt. Ez egyébként nem nagy ügy, jön a marabu, levág egy birkát, azután elmond egy imát, ennyi az egész. Az ügyben érdekelt csecsemőnek jelen sem kell lennie. Az alkalomra fölfogadott

férfiak az udvaron megnyúzzák és nyársra húzzák a birkát, hosszú órákon át sütik a parázs fölött, mindenki ezt lesi, a húsevés lesz az ünnep lényege.

Ali a kislányának - „csak kislány, de örülünk neki, az is gyerek” - a Ferdosz nevet adta, ami azt jelenti: Hetedik Mennysország, „ide akar minden muzulmán eljutni, de napjainkban ez már nehéz”. Mindenki olyan nevet ad a gyereknek, amilyent akar, bármilyen szó lehet, a lényeg a jelentése, mert ez meg fogja határozni az életét. Valamelyik könyvben olvastam egy csodálkozó nyugat-afrikairól: Mária? Miért adnak ilyen nevet egy kislánynak? Azt akarják a szülei, hogy sose ismerjen férfit és szűz maradjon?

Ilyesmi Afrikában elő nem fordulhat. A reprodukcióra képes nő érték, meg is kell adni az árát, gondoskodik a házban a vízről, a táplálék elkészítéséről és az utánpótlás termeléséről. Termeléséről, igen, mert erről van szó. A gyerekek jelentik az öregkori biztosítást, nemcsak a fiúk, akik majd tovább kapálják a kölest, szorgót, niebét, míg az erőtlenné vált vén ül a nagyfa alatt, bölcsüket mond és tanácsa parancs, hanem a lányok is, akikért a jövőendő férj éveken át részletekben, munkában, pénzben, jószágban fizet, hogy kárpótolja a családot a lány kieső munkaerejéért, amikor majd elviszi a szülői háztól. Melyik kultúra becsüli meg jobban a nőt? Az, ahol elvárják tőle, hogy saját személyén kívül még hozományt is vigyen, vagy az, ahol fizetnek az értékéért?

Az asszonyok házában nagy a nyüzsgés, legalább negyven-ötven nő és ugyanennyi gyerek sürgölődik. Nagy, tekervényes belső térség, egymásba nyíló udvarok a szokásos vörös agyagfallal körükerítve, hatalmas kondérokban készül a kuszkuusz és a csípős szósz. A tornácon pompásan kicsinosítva, fényes ünnepi öltözékben, unott arccal üldögélnek az alkalomra leterített szép szőnyegeken a meghívottak. Amikor fölbukkantunk - három fehér látogató -, az érkezőket leső *griotte*-ok hujjogásba kezdtek. A hagyományos afrikai énekes - *griot*, ha férfi, *griotte*, ha nő - régebben a családok és nemzetségek élő történelemkönyvének számított, emlékezetében őrizve és minden ünnepi alkalommal újra elénekelve a múlt nevezetes eseményeit, mindig tovább folytatva a történetet a jelennek. A gazdag családfőknél megvolt a saját *griot*-juk, aki életük minden jelentős eseményét megörökítette, kellőképpen dicsőítve is gazdáját. A *griot* költő, zenész, azt mondják, a boszorkánysághoz is ért, nélkülözhetetlen, de kicsit megvetett kaszt.

Ma már ez sem úgy megy, mint régen, a *griot* napjainkban abból él, hogy járja a környéken az aktuális ünnepeket, sokszor számára ismeretlen családnál, tehát rögtönzött énekében nincs semmi személyreszóló. E ház ura a leggazdagabb és legbefolyásosabb, asszonya a legdolgossabb, áldás kíséri az újszülött életét, ilyesmik. Ezeket a tahoua-i *griotte*-okat - hárman-négyen lehettek, kinn álldigáltak az udvaron - szöveggel énekelni nem is hallottam. Viszont valahányszor megláttak, ahogy kimentem, vagy be, vagy át az udvaron, egyikük mindig újrakezdte a hujtogatást, jó magas hangon, szája előtt mozgatva nyitott tenyerét. Nem tudtam, erre hogyan kell reagálnom, pedig látszott, hogy valami válaszfélét várnak tőlem, úgyhogy amikor már harmadszor vagy negyedszer üdvözöltek így, visszakurjongattam, próbáltam utánózni, ahogy ők csinálják. Nagy nevetés, taps, megnyugodtam, nem követtem el hibát. Dehogynem. Később tudtam csak meg, hogy pénzt kellett volna adnom a *griotte*-nak, hiszen dolgozott, fölhívta a vendégcsereg figyelmét a jelenlétemre.

Benn a házban, egy picike, hátsó szobában az ifjú anya üldögélt az ágy szélén, két példányban, mert mellette volt az ikertestvére. A falnál körben hat-nyolc szék, az egymást váltó látogatók számára. Mindenki szépségesen felöltözve, az anya fényes mélyvörös, damasztos-selymes, tarkán, de főleg arannyal himzett ruhában. A kicsinosított babát is gazdagon himzett takaróba bugyolálták. A takarót a látogatóknak illik figyelmesen megnézniük és megdicsérniük,

jelképes darab, anyagának és hímzésének minősége jelzi, mennyi pénzt költöttek rá; az emberek és családok megbecsültsége egyértelműen a gazdagságuktól függ.

A kis Ferdosz, saját hetedik mennyországának békéjében, meg se rezzent. Szabályos fejű csecsemő volt, különös módon nőies arccal: fekete festékekkel kihúzták a szemöldökét, azt mondják, ettől később majd szép sűrűre nő. A gyereket körbeadták, minden látogató tartotta kicsit a karján. Valaki szólt, hogy át van nedvesedve. Gumibugyi vagy bármiféle, vízhatlan anyagú pelenkázás itt ismeretlen, a már mászni, jární tudó kicsiknél egyszerű a megoldás: csak egy szál rövid ingecskét viselnek, vagy még azt sem. Az anya - rendületlenül mosolyogva, de valószínűleg már holt fáradtan a folyamatos fogadástól - révetegen megismételte, hogy át van nedvesedve. Maradtunk ennyiben. Amikor a gyerek az én karomba került, az első dicséretetek után az egészségről, a szépségről és a takarójáról, megjegyeztem, hogy tényleg át van nedvesedve. Köztünk szólva, csurom pisi volt. Az anya továbbra is mosolygott. Megint csak ennyiben maradtunk.

A kismamának mindenki hoz ajándékot. Ez a hagyomány szerint *pagne* és szappan, de lehet pénz is. Mi inkább pénzt adunk, európai nőnek nehéz a piacok anyagbőségéből egy valóban szép és jó *pagne*-t kiválasztania. Jellemző a szerencsétlen Eckhardt-szótárra, hogy mit ír e szó mellé: félmeztelen vad népek köténykéje. Marhaság, mint annyi más közlése. (Valaki már csinálhatja végre Magyarországon egy jó francia-magyar szótárt.)

A *pagne* száztiz centi széles méteráruból egy akkora darab, mint két kitárt kar hossza. Férfikaré, természetesen, itt mindig mindennek a férfi a mércéje. Lehet kapni szimpla, dupla és tripla *pagne*-t, egy teljes női öltözkéhez a háromszoros méret kell. Az egyik darab szoknyaként szolgál, az ember kétszer körültekeri és azután egyszerűen csak visszagyűri a derekán. Amíg magam ki nem próbáltam, nem értettem, hogyhogya nem oldódik meg, nem esik le. De Rosa megtanított a technikájára, csakugyan nem esik le, és nagyon kényelmes, ésszerű viselet. A másik darabból a felsőrészt varrják, gombolás nélküli, bebújós blúz, kerek vagy szögletes nyakkivágással. A harmadik darabot a nők a derekuk köré tekerik, hogy kéznél legyen, ha kell. Időnként a fejükre húzzák a nap ellen, ha nincs külön fejkendőjük - de többnyire van -, vagy, leginkább, a gyereket viszik benne a hátukon: ilyenkor a gyerektartó anyagot elől begyűrik a derekuknál és a mellük fölött két-háromszor önmagában visszatekerik. Csomózást sosem alkalmaznak, kivéve a zseb-funkciót: az aprópénzt az anyag sarkába csomózzák, ez a pénztárca. Föltűnt nekem, hogy a férfi-öltözékeken van zseb, a nőieken soha.

Az ünnepi ruhák többnyire egybe varrottak, földigérőek, középhosszú ujjal; lábat, kart muzulmán országban ne nagyon mutogasson a nő. De ha a mell kilóg egy lenge lepel alól, nem tesz semmit, elvégre az a tejeszacskó. Egyszer egy asszony, a gyerekre mutogatva, akivel voltam, kérdezett valamit. Nem értettem a szavát. Erre a blúza alól - bőredőjű, nagy darab négyszögletes anyag volt, középen lyukkal a fejnek, egyéb varrás sehol - kilendítette egyik hosszúra fonnyadt mellét és paskolgatni kezdte, közben rám meg a gyerekekre mutogatva. Ez már világos beszéd, azt akarja tudni, a saját gyerekem-e.

*Griotte*-kurjongatásoktól kísérve ki a nők házából, át a férfiakéba. Ali, mivel nem lakik rokonsága a környéken, bérelt a keresztelő férfivendégeinek egy nyilvános helyiséget, történetesen a Nigeri Nők Egyesületének egyszobás épületét, nagy, üres udvarral. Nem sikerül megtudnom, mit csinál a tahoua-i nőegylet, a férfiak úgy gondolják, valamiféle kupleráj lehet. A meghívottak vadul kártyáznak néhány kopottzománcú vasasztal mellett, üvölt a rádió - mindig, mindenütt üvölt -, általános az unalom, mindenki az asszonyok házában készülő ebéd érkezését várja, de az késik, megy az élcélődés, hogy a nők most mindent fölfalnak előlünk. A hétköznapi kötelező rendje szerint ugyanis a férfiak esznek előbb, az asszonyoké a maradék.

Végre megérkeznek a kuszkuszegek, csípős szósszal, a nyársonsült birkák maradékaival. Ali fölnyög, három birkát süttetett, a keresztelő százezer frankjába került. Hét-nyolc fős csoportokban körülüljük a földre tett, hatalmas tálcákat. Kissé begömbített jobbkezünkbe hüvelykujjunkkal besöprünk egyfalásnyi ennivalót, picikét meggyurmázzuk, hogy ne hulljon szerteszét, úgy helyezzük a szánkba. Rendes muzulmán csak jobbkézrel nyúlhat ételhez, a balt Allah a fenéktörlésre teremtette. Étkezés után a kézmosó vödörnél megint illetlenséget követek el, balkezemmel is belenyúlok, hogy azzal öblítsem zsíros jobbomat, a mellettem ügyesen csak félkézzel tisztálkodótól kapok is egy lapos pillantást.

Nemsokára egy másik keresztelőn is részt vehetek, megjött Illélába Linda és Halidou, a holland-burkinai pár, a két gyönyörű, tejeskávé kislánnyal, az újszülött Anichával és a hároméves Céliával. Ebben a családban esküvőt, keresztelőt kétszer ülnek meg, Európában keresztény, Afrikában muzulmán módra, ezzel így mindenki meg is van elégedve.

A szabályok a vegyes párnál lazábbak, nincs különválasztva a nők és a férfiak háza, de a vendégsereg azért nemek szerint elkülönülve foglal helyet Linda mesésen szép, tarka virágokkal, bokrokkal, fákkal, veteményessel teleültetett, dúsan öntözött kertjében. A kisbabát itt sem hozzák ki a rövid szertartásra, a marabu reggeli imájára. Az egyik asszony meséli, hogy az ő vidékükön a csecsemő részt vesz a saját keresztelőjén, ha fiú, háromszor, ha lány, négyszer suttogják fülébe a nevét. Miért? Nevetés: biztosan, mert a lánynak többször kell mondani, hogy megértse.

A nők csoportjában eleven beszélgetés folyik, hallgatni csak akkor szoktak, de akkor nagyon, ha férfiak társaságában vannak. Az udvar túlfelén, a férfiak körében, megint csak kártyázás és rádióhallgatás folyik, úgy látszik, itt ez az ünneplés módja. Valaki fölkiált: most mondták be, hogy a kormány bejelentette: megkezdődik a tanév! Óriási nevetés hullámszik végig a vendégseregen, harmadik hónapja tart a sztrájk, folytatódni is fog, mondják, a kormánynak soha egy szavát nem kell elhinni; erről valaki általános elméleti eligazítást is tart nekem, nem tudhatja, hogy olyan országból jövök, ahol szintén ez az állampolgár véleménye.

Keresztelőn vagyunk, szóba kerül, hogyan születnek a gyerekek, azt hiszem, a témát Ali, a kis Ferdosz délceg ifjú papája kezdte, aki letelepedett az asszonyok csoportjához, talán mert ott ült Hans is, fehér-fekete vegyes társaság, a hagyományok fölbolygatva. Ali nagyon tudós szavakat használ, spermatozoid, X és Y kromoszómák, a nők pironkodva nevetgélnek, nem szólalnak meg Ali jelenlétében, de érdekesnek tartják előadását, hogy mikor lesz lány és mikor fiú egy gyerekből. Később, a togóiak csoportjában, egészen más beszámolót hallhatok ugyanerről.

Célestin, Hans szakácsa meséli: a fétisiszták el tudják intézni, hogy kívánság szerint fiú vagy lány szülessen. A fiatalasszony elmegy a fétisisztához, megmondja neki, mit akar, és később, miután már teherbe esett, újra fölkeresi, hogy ajándékot vigyen neki a közbenjárásáért. De honnan tudhatja, hogy tényleg a kívánt nemű gyerek van a hasában? Csacska kérdésemre fölényes mosoly a válasz: a dolog biztosra működik, kétség nincsen, hiszen messziről fölismerhető, aki így született - úgy is hívják, hogy „fétisiszta gyereke” -, mert a szülők hálából életreszóló forradás-mintával megjelölik az arcát.

Az afrikai arcokon nem egyszer látható forradások a törzshöz vagy nemzetséghez tartozás jelei is lehetnek, vagy ártó szellemek elleni védelmet hivatottak nyújtani. Célestin szerint sokszor csak azért vésetnek a szülők mintákat a gyerek arcába, mert úgy gondolják, hogy az szép. Béatrice-nak is, Rosának is van két-két kis vonás az orcáin, Béatrice ezt nagyon nem szereti, ha módja lenne rá, boldogan végeztetne plasztikai műtétet az eltüntetésére. Nem jó, ha az ember meg van jelölve, szögezi le Célestin.

A holland-burkinai pár megérkezése kis iskolámnak is ünnep: Linda festéket, színes zsírkrétát, puzzle-játékot és más kincseket hozott nekünk Európából, és háztartásából további ajándékokat kapunk, például egy tucatnyi eleven színű, szép szál műanyag tulipánt. Ezek a hollandok verhetetlenek. Fölvirágozzuk az iskolát hervadhatatlan holland tulipánokkal, a sarokba egy hatalmas kosár is kerül, benne jókora halom kisebb-nagyobb anyagmaradék, Linda rongyoszsákja bőkezű ajándék volt. A kislányok öröme van sok új *pagne*, amelyet magukra tekerhetnek, néha kettőt-hármat is egyszerre, mert a bőség, az jólesik, és milyen ritka élmény nekik. Egymás után jönnek, hogy segítsék, előre hajolva a hátukra teszik a babát, bábút, kispárnát, vagy akár kartonlapra rajzolt, kivágott figurát, csak gyerekszerű legyen, viselhessék a hátukon. Enélkül nem élet az élet, közben rajzolnak, szaladgálnak, homokoznak, de a gyerek legyen ott a hátukon, ahogy mindig minden nőnek. Főznek is sokat, állandóan készül a kása a homokozóban, hosszan, kitartóan verik a játékmozsárban vagy annak használt konzervdobozban a kölest, készülnek az életükre, ezek a tevékenységek fogják az egészet kitölteni.

Ha mást, ha többet akarnak, az egész fekete földrész hagyományaival kell szembeszállniuk.

A már idézett, nyolc éveseknek szóló tankönyvben - *Afrique, mon Afrique*, ebből tanulnak az elemisták az összes volt francia gyarmaton - a következő olvasmányra bukkantam.

### MIÉRT MARAD AZ ASSZONY A TŰZHELY MELLETT?

Kezdetben Isten elhelyezte a férfit és az asszonyt a földön.

Egy nap egy kést adott a férfinak és azt mondta:

- Ma éjjel álmában elvágod az asszony nyakát.

A férfi bánatosan elballagott. „Még hogy elvágjam a nyakát! Ez lehetetlen! Soha meg nem tenném!” Bedobta a kést a folyóba. „Majd azt mondom, hogy elvesztettem.”

És látta Isten, hogy a férfi jó.

Hívta ezután az asszonyt és azt mondta neki:

- Ma éjjel álmában elvágod a férjed nyakát.

- Rendben van. Megteszem.

Amikor eljött az éj, fogta a kést, hogy megölje alvó férjét. De Isten megjelent.

- Nyomorult! A szíved túlfent gonosz. Többé soha nem nyúlhatsz vashoz. Helyed a tűzhely mellett és a mezőn van.

Fölébresztette a férfit és azt mondta neki:

- Te leszel az úr. Fegyvert fogsz viselni, hogy vadássz és megvédd az otthonodat.

### *Magánünnepek*

Célestinnel két kimeríthetetlen beszédtemánk van: a politika és az ételek. A togói szakácsot tényleg érdeklik a volt szovjet birodalom ügyei, engem is az ő szívós diktátora, Eyadéma, de ha megelégedjük ezeket a savanyú témákat, receptekről diskurálunk. Mondtam neki, hogy otthonosnak érzem az afrikai kosztot, örökös csípőspaprikás szószaik emlékeztetnek a hazai ízekre. Főzhetnénk együtt egy jókora adag marha- vagy birkapörköltöt, kis nemzetközi kolóniánk összejöhetne nálam vacsorára, az udvaron, az óvodások húszszemélyes asztala körül.

Hansnak is tetszett a *goulasch*-vacsora ötlete, tudja, mi az, északnémet fiú a nyugati térfélről, innen Délről nézve szinte közel vagyunk egymáshoz; időnként észre is vesszük, hogy vannak közös dolgaink a hétköznapi élet szokásaiban vagy a kollektív emlékezet hagyományaiban, amelyek jelzik, hogy nagyjából egy régióból jövünk. Hans harmincegynéhány éves, időbe telik, míg végre egy nap megkérdezem tőle, mit csinált a családja a háború alatt. Nem nagyon szeretek káderező kérdéseket föltenni, különösképpen nem, ha kényes a téma, és tarthatok attól, hogy a válasz hallatán egy szempillantás alatt kihűl a szívem. De azért mégis tudni szeretném, csöndes szégyenkezéssel önmagam előtt, hiszen az, hogy mit tettek vagy gondoltak hajdan a szülei, jóval az ő világrajötte előtt, nem változtathat azon, hogy ez a fiatalember szemlátomást jóérzésű és derék férfiú.

Megkönnyebbüléssel hallom, hogy apja nagyon nem szerette a nácikat, próbált is néhány dolgot tenni ellenük, behívták katonának, mint mindenkit, angol hadifogságba került, négy évet töltött egy marokkói fogolytáborban. Az angolok csak '48-ban engedték haza, Afrika máig is ezt a rossz emléket jelenti számára, nem tudja rászánni magát, hogy ismét afrikai földre tegye a lábát, pedig a fiát szívesen meglátogatná. Ennél többet nem beszélgetünk a múltról, Hans csak annyit jegyez meg, hogy néha magába néz, tudott-e volna azokban a szörnyű időkben ő is olyan tisztességes maradni, amilyen az apja volt, mert nagy próbatételek esetén tudjuk csak meg igazán magunkról, kik vagyunk.

Nem akartam kivárni, hogy postafordultával (az nagyon hosszú idő, ha ugyan nem végtelen) valaki kérésemre magyar pirospaprikát küldjön, különben is hallottam a BBC World Service-ben, hogy micsoda botrány kerekedett a mérgezett magyar hamispaprika miatt. Nem kell, amúgy is messze van innen Magyarország, nincs szükség rá, szegény hazám, nem vagy pótolhatatlan. Összeszedjük az itteni piacokon a friss és szárított paprikafélék választékából a kalocsaihoz szerintem leginkább hasonlókat.

Legújabb mini-hazaárulásom annál is nagyobb vétek, mert ízek ügyében ítélkezem, én, a nyomorék, ez olyan, mintha vak akarna filmről beszámolni, vagy süket koncertet adni. Csak a csípősség mértékét tudom érzékelni, a finom árnyalatokat nem. Ízlelni, a négy alapízen túl, csupán a szaglás közvetítésével tudunk, legalábbis mi, a földtörténet jelenlegi szakaszában élő emberek. Ha lenne sok életem, az egyikben interdiszciplináris orrász-szaglász foglalkozást választanék, egy orrmonológ lenne az egész életem, miközben a többiben folytathatnám a többi megszállottságot, minden olyan fontosnak látszik, hogy egy teljes élet odaadását követeli, futna még sok párhuzamos életem, nyakig egészen más témákban, de nem fogom elárulni az összes titkomat, sőt, csak keveset közülük, az is éppen elég.

Célestinnel egész délután főztünk. Négy kiló marhahús, három kiló hagyma, két-két kiló paradicsom és zöldpaprika, jó adag afrikai csípőspaprika. A szín haloványabb, az íz csípősebb lett, de azért pörkölt volt, nem szégyellnivaló. Kis kompromisszummal, mert egy böcsületes marhapörkölt, ha az ember ki akar tenni magáért, főjön vörösborsban, de tuareg barátaink muzulmánok, nem tehetem meg velük, hogy borral főzök. A galuskát, két kiló lisztből - legalább háromból kellett volna, nagy sikere volt - Célestin izmos szakácskarja püfölte simára egy jól kisikált lavórban.

Novemberi vasárnap volt, éppen a születésnapom, ezt nem kötöttem az orrukra, de magam elégedett voltam a helyzettel. Rosa nem tudja, hogy november hányadikán született, de megvan az, le van írva a papírára, mondja, van anyakönyvi kivonata. Születésnap? Azt itt nem ismerik, nyilván sosem jutott eszükbe, hogy a világrajövetel napját ünnepként tartsák számon. Ebből is látszik, mennyivel jobb dolgunk van nekünk a mi kényeztető északi tájainkon. És mennyivel fontosabbnak tartjuk saját becses személyünket.

Itteni családomnak számító kis kolóniánk tizennégy felnőtt és öt gyerek: köztük hat togói, öt tuareg, a többi burkinai, holland, francia, német és ezek keveréke, hozzá az én közép-európai olvasztótégely vérem. Ülünk az udvaron, a hatalmas, alacsony asztal körül, részben az óvodások kisszékein, részben a földre tett gyékényeken. Nagy a vidámság, bőség van mindenből. Kanállal eszünk, hiszen európaiul étkezünk, de azért afrikai módra két-három főre közös tálakból, mert ennyi kanalat még csak-csak össze lehetett szedni a három európai házában, de tizenkilenc tányér már nem akadt. Ezek a kisebb-nagyobb közös tálak félgömbformák, lopótökből készültek, illetve a tuaregeknél inkább kemény, sötét színű fából, vonalkás mintázattal díszítve; a tuaregeknek minden tárgyuk esztétikus.

Hans jóvoltából ital is kerül az asztalra, boldogan koccintunk, a togóiak leállnak incselkedni Afokarral, borral kínálják, Afokar elborzadva fordítja el a fejét, zavartan kuncog. Unszolják, mondják neki, ez jó, legalább szagolja meg. Lassan az egész nagy asztal az ő jelenetükre kezd figyelni, drukkerék és ellendrukkerék kiáltják a biztató vagy lebeszélő szavakat, mindenki nevet, a muzulmán részleg is jóízűen, de aztán egyszercsak Sékina nem bírja tovább, fölpattan az asztal túlsó végéről, a szorongatott férj segítségére siet, meg ne inogjon még véletlenül sem, bőséges testéhez öleli Afokar vállát, fejét, fekete leplei betakarják a csontos arcot. Megvédte az urát, gyöngyözve nevet a győzelemtől.

Házasodási szokásokra terelődik a szó, Célestin meséli, hogy neki már nem az apja szemelte ki a feleséget, ismerősöknél találkozott először Béatrice-szal, „Hmm, milyen érdekes lány, gondoltam rögtön”, és ízesen hümmöget hozzá még most is, látszik, hogy ma is így gondolja, átöleli Béatrice vállát, aki kicsit pironkodik a nyílt szerelmi vallomástól, de nem tudja titkolni, milyen jólesik neki.

Rosának támad egy ötlete, beszalad a házba, kihozza a kismagnót, teljes hangerővel megszólaltatja Vivaldit az afrikai estében. A tizennegyedik szélességi fokon, a rövid-száraz-melegnek nevezett évszak holdtalan éjszakáján a togóiak táncra perdülnek az európai tavasz, nyár, ősz, tél zenéjére. Én is velük, jól kirázunk magunkból mindent. Adiza, a kis Célia dadusa, ellenállhatatlanul táncol, minden porcikája külön-külön, de közös ritmusban ujjong a mozgás örömétől, néha nevetve leáll egy kicsit, de nem bírja magát visszatartani, hogy ne folytassa, fölgyorsul megint, erőteljeseket dobant a földön, mint aki alaposan beletapos valamit, két kezében jobbra-balra villan a kifeszített kendő. Próbálom utánozni, a togóiak tanítgatnak, nevetünk, tánc, multság, móka. Legközelebb majd Célestin hoz idevaló zenét, zaireit, togóit, burkinait, mert elhatározzuk, hogy ilyen esténk máskor is lesz, jó volt így mindannyian együtt lenni, valóban, az én szép tágas udvaromat az isten is ünnepre teremtette.

Alkalmat könnyű találni, eljön a karácsony este is, lenge nyári öltözékben mesélünk hóról, jégcsapról, síről, korcsolyáról, afrikai barátaink hitetlenkednek: jéggé fagy a víz, ha kiteszed a vedret az udvarra, igazán? Kicsit gyanakodnak, azt hiszik, fabulálunk. Nehéz lehet elképzelniük egy ennyire hideg világot.

A két nővér, Rosa és Béatrice karácsonyi dalba fog, templomi ének afrikai ritmusban, halleluja, halleluja, tapsoljuk hozzá az ütemet. Togóban karácsonykor színház is van a templomban, az egyik falubéli fiatalasszony játssza kitömött hassal a Szűz Máriát, aztán az oltár mögött kiszedi a párnát a szoknyája alól és előjön egy csecsemőméretű, varrott babával a karján, megszületett a kis Jézus, örömeinek, taps, lábdobogás. A templomi kórus minden misén táncolva énekel, aki akar, velük tart, dalolni szenténeket is igazából csak tánclépésekkel lehet.

Kilissan negyedik, később Colette hatodik születésnapját is megünnepeljük. Remek alkalmak, hogy ismét mindannyian összegyűljünk este az udvaromban, a krisztustövis-bokrot és a nagysztal fölötti fát - olvasószemfa vagy miatyánkcsérje a neve - színes papírgirlandokkal földísztjük, lobog a születésnap tortán az apró gyertyák lángja. Colette megszeppenten néz maga elé, pislogni is elfelejt, kikerekedett szemében éjfekete döbbenet, ez a sok ajándék itt mind csak neki van, ez a sok felnőtt itt mind csak őérte sűrgölődik, hihetetlen és felemelő, a togói kislánynak ez lesz a legemlékezetesebb találkozása a fehér világ szokásaival.

Régesrégnek tűnik, pedig csak néhány hónapja - de azóta én messzire repültem térben, időben, lélekben - amikor utoljára hívtam össze nagyobb vendégsereget. Lakásavató és búcsúbuli egyszerre, ürügyeim megvoltak, visszaköltözésem Nyugat-Európából majdnem két évtized után Budapestre, és szinte azonnali indulásom tovább, Afrikába. „Mindannyiunk legrejtettebb álmait valósítod meg”, mondta útravalóul sok remek barátnőm közül az egyik. Csajbuli volt, mert valahogyan válogatni kellett, mindazok, akiket szívem szerint egyszerre látni szerettem volna, nem férhettek el a kis lakásban, ez így kézenfekvő szelekció volt, különben is, Afrika-vágyamat a nők nyilvánvalóan sokkal jobban értették, mint a férfiak többsége. Ez a két-tucatnyi nő a másfél szobában a Molnár utcából jól útnak indított, úgy érezhettem, nem egyedül rólam van szó, egy kicsikét talán helyettük is, nekik is, értük is fogom megélni a rámmért, kiprovokált új megéledőket Afrikában. Vigyáznom kell, hogy jó legyen, nem ronthatom el.

Mindig tartottam búcsúbulit ideiglenes állomáshelyeimen, Budapesten, Párizsban, Münchenben. Szeretek búcsúzni, meg kell adni a módját a távozásnak, majd a legvégsőnek is, végül is arra készülünk minduntalan, de most még a kicsi elmenésekről van szó, szintén nem visszacsinálhatóak, nem is akarnám, hogy azok legyenek. Szeretném szépen rendben tudni az életemet, nagyanyám mindig azt mondta megrovóan, édes fiam, a rendet tartani kell, nem rakni, tartani egyáltalán nem tudom, de rakni, azt igen, az sikerülni szokott, amikor eljön az ideje. Továbbmenetel előtt kíséreljük meg a rendrakást a fejemben, az életemben, a kapcsolataimban, legyen búcsúbuli is, formális lezárás, szertartás, ünnep, a szálak legyenek elkötve, készen, ha kell, az új minta folytatására, csak foszladozó ne maradjon semmi, hogy aztán szabadon mehessek tovább, mást csinálni, másokat látni, máshol élni, mást ismerni, mást szeretni, mást érezni.

„Drágám, mindenhová úgyis csak önmagadat cipeled”, mondta bölcsen életem legfontosabb férfiai, ő mindig bölceket mondott, már fiatalon is, de hozzám képest mégiscsak valamivel kevésbé volt fiatal, meg aztán férfi, ez azért sokat nyomott a latban. Furcsákat tudott mondani a tökéletes kételynélküliség derűjével. „Azt nézd, hogy milyen a világ, ne azt, hogy te milyen vagy benne.” Honnan volt olyan biztos abban, hogy kifelé nézni fontosabb, mint befelé, és hogy a világ, ez az állítólag külső valami, tud létezni csak úgy, rajtunk kívül is, milyensége az én személyemtől, az én néző szememtől független lehet? Egyáltalán, hogy mi ketten, a világ meg én, szétválaszthatók vagyunk, hogy nézhetem vagy ezt, vagy azt, és az egyiket helyénvalóbb nézmem, mint a másikat? Mindenesetre zavarba hozott, hátha neki van igaza, miért ne lenne, olyan sokszor igaza volt, én meg önmagamban olyan bizonytalan. Jólesett, hogy valaki mellettem mindig tudja a dolgok helyes rendjét. Abban is igaza volt, bár ezt nélküle is gyanítottam, hogy bárhová megyek, önmagam cipelem tovább, azért mégiscsak mentem, mentem el, előle is, hát hogyne, először, az első országváltásnál, főként előle, legyen köztünk néhány országhatár, hogy világosabban láthassam, ki vagyok én.

Nyolc év Párizs, tíz év München, most egy év Afrika, bölcsőbb nem lettem, de nyugodtabb talán igen, lehetséges, hogy ezt az idő múlása meghozta volna bármilyen helyszínen, mégis azt hiszem, kellett nekem ez a néhány országcsere. Mások az ember gondolatai, ha egy párizsi

garázsban egy örült portugál kőműves mellett malteroslány és a hulló faleveleket a Père Lachaise-ben óráig bámulva, vagy reggelig kenderfüstben táncolva piheni ki a munka fáradaimait, megint mások, ha megszállottan, mint aki menekül, biciklizik a folyóparti dús fák alatt, hogy kimossa fejéből a müncheni rádióadó belső életének mindennapos, keserű feszültségeit, és ugyancsak mások, ha negyvenegynéhány fokban útnak indul a helybéli postára, ahol majd kicsit elbeszélget a szűkszavú haussza postással, de addig is békésen ballag a tűző nap alatt, nem figyelve másra, csak a végtelen térre, a szél zúgására és a lépésekre a mély homokban; járni néha olyan, mint imádkozni, a test tudja a szavakat, kimondatlanul is.

Miért érzem olyan fenntartás nélkül otthon magam, ha elnyúlunk a gyékényeken a tuareg tea parazsa körül - Doula, a pöl, mosolyogva megjegyzi, hogy minden sivatagi nomád nép ugyanúgy készíti a keserűdes, sűrű teát, csak azért a tuaregek nevére közismert, mert ők a leghíresebbek a nagyvilágban, Afokar nevet, legyint, ő erről nem tehet. Szemlátomást kedveli a pöl Doulát, akinek szintén vándor népét a tuaregek néha öldösi, igaz, az arabok is, és az arabok a tuaregeket is, és *vice versa*, mindenki mindenki ellen, a Szub-Szahara utolsó legelőiről van szó a nomád élet végső eltűnése előtt, hogy végső, ezt itt az illélai tea parazsa mellett mindannyian jól tudjuk -, szomorkásan, töprengően és baráti érzelmektől jóindulatúan heverészünk, afrikai nomádok és európai marginálisok, bámulunk bele a parázsba, föl a csillagokra. A nagyvilágon nincsen hely, ahol most, ezekben az órákban, napokban, hetekben, inkább szeretnék lenni, mint itt, ahol vagyok, úgy érzem, magamfajta között.

A szép Doula talpig fekete, bő köntösében, nyakában mélyvörös, díszes bőrtasakkal, finom, mindent értő mosolyával olyan, mint egy táltos lelkipásztor. A pölök között is kisebbségnek számító *bororo* néphez tartozik. Most útnak van északról Niamey felé, tarisnyájában ékszerek, díszes török, hímezések, a fővárosban próbálja majd eladni őket. Azt mondja magáról, kereskedő és pásztor, az év egyik felében együtt dolgozik idős apjával, aki a jószággal és a család egy részével úgy követi a legelőket és az évszakokat, ahogy azt ezredévek óta szokás. Ebből már nem, vagy alig lehet megélni.

A bororók tartanak kecskét-birkát is, de a tehén a fontos, az az igazi jószág. Tudod, a tehénnel úgy van, hogy abból legyen minél több, mert a tehén az élet, mondja Doula. Ha valamilyen nélkülözhetetlen dolog megvásárlásához pénzre van szükség, megválnak egy kecskétől vagy egy birkától, de ha nagyritkán egy tehén eladására kényszerülnek, az sorscsapás és családi gyász. Tejen és tejterméken élnek, ehhez egy kis köles is jut, más nincs, a szalmakunyhót a vándorlás során fölállítani, lebontani gyorsan megy, a hideg ellen, amikor eljön a harmattan évada, ott vannak a kecske- és birkabőrök. Csak legyen tehén és legyen tej, mondja Doula és gyönyörűen mosolyog, két tenyerében, mint egy szent kelyhet, tartja a lopótököt, lassan, megállva kortyolgatja a tejet. Az egyik illélai tehéntartó haussza asszonytól vette, körbepínálja, figyelmesen nézi, ahogy belekortyolunk, jó a tej, ugye? Igen, Doula, nagyon jó. És ő úgy ragyog, mint a Teremtő, amikor kitalálta a tejadó tehenet.

Doula is, mint minden pöl férfi, fejbőréhez tapadó, szorosra font copfokat visel. A pöl férfiak arca gyakran nőiesen szép: nőies abban az értelemben, hogy a vonások feltűnően finomak. Mindenkinek keskeny, hosszú feje van, testük is vékony, magas, mozdulataik elegánsak, ruganyos, hosszúléptű járásuk messziről fölismerhető. Valóban hercegiek: talán csakugyan Sába királynőjének késői leszármazottai. Azt mondják, az egész Nyugat-Afrikában elterjedt, nagyrészt már letelepedett pöl nép talán a hajdani etióp őslakosság utolsó maradványa.

Doula népénél nagy kultusza van a szépségnek. Fontosnak tartják, ápolják, gondozzák saját szépségüket is, a bororo férfiak egy évenkénti nagy találkozó, a *Gerewol* alkalmából szépségversenyt tartanak. A Gerewol egyhetes ünnep, arra való, hogy a törzs sokféle vándorló csoportjai ne veszítsék el egymással a kapcsolatot, legalább évente egyszer találkozzanak.

Erre az ünnepre illik mindenkinek elmennie. Előfordulhat, hogy az öregek egyenesen köteleznek rá, mondja Doula, és az öregeknek mindig mindenben engedelmeskedni kell.

Mi történik, ha valaki netán mégsem engedelmeskedik?

Az nagyon kemény, sóhajt Doula. Az öregek gyűlést hívnak össze, mindenki előtt kihirdetik, miben szegte meg a bűnös a pöl becsületet, és az ítélet mindig az, hogy akkortól kezdve nem tekintik maguk közül valónak. Nem beszélnek hozzá, nem segítik, semmibe veszik, levegőnek nézik. Ezt nem lehet sokáig bírni, egy-két hónap múlva a vétkes vesz egy birkát és egy nagy zsák kölest, elmegy az öregekhez, bocsánatot kér, ennek mindenki örül, visszafogadják, együtt ünnepelnek, ismét rendbejön minden.

Neki sem mindig könnyű az apjával, ha az öreg olyasmit mond vagy akar, amit ő, Doula, másképp gondolna. Egyszer-egyszer talán kifejtheti, ha valamiben eltér a véleménye, de ezt jobb nem megismételni. Nem lehet az apának nem engedelmeskedni. Miért? Mert akkor megszeged a hagyományt. Mégis, mit csinálsz, ha nagyon nem értesz egyet az apáddal? Hát az rossz. Az nehéz. Meg aztán, lehet, hogy mégis neki van igaza. Már megvan az élettapasztalata, én sok mindent még nem tudhatok, nem éltem annyit, mint ő, mondja Doula, aki harminckét éves, két felesége és három gyereke van.

Kérdezem tőle, igaz-e, hogy egy pöl számára szégyen, ha valaki meglátja, amint a gyerekével játszik. Azt mondja, ez csak az elsőszülött gyerekekre vonatkozik, és persze otthon, családban, játszhatnak vele, de mások előtt csakugyan nem szabad. Miért? Jön az iménti érv: azért, mert akkor megszeged a hagyományokat. Másfajta magyarázatot keresnék, valamilyen indokolást, de Doula nem érti a kérdéseimet, ismét a hagyományok betartására hivatkozik. A gyengédséget, az érzelmeket nem illik mutatni? Így igaz, azt bizony nem illik. A pöl becsület lényegéhez tartozik a visszafogottság. Ugyancsak kötelező pöl erény az állhatatosság, a mindent rezzenéstelenül kibírni tudás, a nagyvonalúság és egymás segítése. Ezekben nem szabad vétkezni.

Doula szívesen mesél a fiatal woodabé férfiak szépségversenyéről, ő is részt szokott venni. Hosszú sorban, egymás mellett állnak, a nappal szemben, tetőtől-talpig sűrűn hímzett, tarka öltözékben, arcuk kifestve, énekelnek, táncolnak - azt mondják, olyan ez a tánc, mint a sivatagi madár röpte -, közben a szemüket forgatják minden irányban, a szemfehérjék villogtatása fontos része a bemutatónak. A nők félkörben guggolva, fejükre húzott kék vagy fekete fátylук alól figyelik őket és kiválasztják maguknak, akit a legszebbnek tartanak, jelt adnak neki, az est lezárultával majd együtt tűnnek el a bozótban. Még tart a tánc, amikor egy öregasszony előpenderedik, karját égnek emelve panaszosan kiáltozni kezd: elmúlt fölöttem az idő, magával vitt szépséget, fiatalságot, álmokat, ti még szépek vagytok, mint az ifjú istenek, de meglátjátok, az idő múlik... A táncoló férfiak nem látnak, nem hallanak, már transzban vannak, a szépség nem akarja látni a vénséget.

Doula nemcsak mesél, sokat kérdezget is, érdekli, hogyan élnek mások. Egyszer csak azt kérdezi tőlem: igaz-e, hogy Európában is élnek nomádok, nagyon szeretne velük megismerkedni, hallott róluk, ha jól emlékszik, roma a nevük. Mondom, hogy már nem nomádok, legalábbis semmiképpen sem úgy, ahogyan az ő bororo népe, de csakugyan különböznek a többiektől. Más szokások szerint élnek, és nehéz a sorsuk. Doula bólogat, ezt érti, ez ismerős neki. Érdeklődik, van-e írott nyelvük. Amikor mesélem, hogy egy magyar roma lefordította a Bibliát cigány nyelvre, ábrándosan megjegyzi, hogy nagyon szívesen megismerkedne vele. Nekik, a bororóknak, nincsen írott nyelvük, nem is tudnak írni-olvasni.

Azt is megtudom tőle, hogy a bororo népének csak a csúfneve, ez terjedt el a köztudatban, pedig valójában *woodabé* a becsületes nevük. A woodabé a nyugat-afrikai országokban élő, javarészt már letelepedett életmódot folytató pöl néptörzsnek nyelvjárásban is, életmódban is a többségtől eltérő csoportja. Száz-százötven ezren vannak, még mindig legelőről legelőre vándorolnak az ősi rend szerint, kicsi, vörös, lantformájú szarvakat hordozó, szeretett teheneikkel. Ezeknek a - minden más tehéntől felismerhetően különböző - állatoknak a neve *bororo*. A teheneink fajtájáról neveztek el minket is, mondja bánatosan Doula, aki soha nem járt iskolába, de franciául az életből eléggé jól megtanult. Hosszú beszélgetéseink során gyakran hangsúlyozza, hogy a woodabék békeszeretőek, semmi mást nem akarnak, mint hogy hagyják őket úgy élni, ahogy eddig. Ám ő is tudja, hogy ez már nem lehetséges, ettől ilyen szomorú. És attól, hogy miközben szereti, már ő maga sem akarja a régi életmódot.

Az egész térség élete erről szól, és ezt nagyon erőteljesen érezni lehet itt, Monique udvarában, ahol a tuareg nemesek - Afokar és Sékina - az udvar söprése és a szennyes mosása után elnyúlva a gyékényen népük sorsáról gondolkodnak és beszélgetnek az északról jövő, gyakran fölbukkanó látogatókkal.

Nézem Afokart és Doulát, két szelíd ember, látszik, hogy jól megértik egymást. Azt hiszem, a világ nem népcsoportok, nemzetek, vallások vagy bőrszínek szerint oszlik meg, talán ennél sokkal egyszerűbb a dolog és mindössze két emberfajta létezik: a nyitott, kíváncsi és a zárt, gyűlölködő. Független ez minden nemzeti hovatartozástól, ez az egyéni és legfontosabb identitás. Erre gondolok, eltelve a testvériség érzésével a jelenlévők iránt, amikor Doula arról kezd beszélni, kik az igazi nomádok, mi az a nomádság. Nem csupán az az ember nomád, aki sátrát bontva és építve, teheneit hajtva legelőről legelőre vándorol, a nomádság maga a mozgás, gondolatban és lélekben, mert tudod, mondja Doula, kétféle ember van: az, aki szabad, kíváncsi, mozog, néz és figyel, és az, aki nem mozdul, merev, és gyanakodva nézi a mozgót. Mondom, hogy én is éppen ilyesmire gondoltam, mosolyog, természetesnek tartja, hogy ugyanaz jár az eszünkben.

Sékina kis lyukat ás, belesöprögeti a maradék parazsat, befedi homokkal, megőrizük a meleget a következő teafőzéshez. Szól a zene Monique magnójáról. Valamelyik északról jött látogató volt az, Doula, vagy egy tuareg rokon, aki az első *ishumar* kazettát hozta, legalábbis az elsőt azok közül, amelyeket én megismertem. A számok között fölfedezem azt a hosszú, monoton, szívszorító dalt, itt férfihangra és gitárkísérettel, amelyet egyszer Sékina énekelt a férjének úgy, hogy a dallam bevonta őket egy majdnem-látható, sugárzó szerelemburokba. Most megértettem, hogy az nemcsak szerelmes ének volt. A recsegő, öreg kazettákon kézzel-kézre terjedő *ishumar* zene a tuareg szamizdat, amely három évtizeden keresztül, a történelmi-társadalmi korszakoknak megfelelően módosulva, előkészítette a fegyveres ellenállást.

A tuareg, a békésnek mondott pöllel ellentétben, harcos nép. Szinte egész történelmük során harcban álltak, ha nem külső ellenséggel, akkor egymással, sok-sok belvillongó tuareg törzs van, meg sem kísérelm az áttekintésüket. Évszázadokon át húzódó törzsi háborúikat lovagias szabályok szerint folytatták: a kirabolt faluban például mindig hagyni kellett valamit - legalább egy kis vetőmag maradjon -, hogy az ellenségnek legyen miből újrameznie az életet. Később majd lehet ismét mindent kifosztani. A hagyomány erős, még Afokarnak is, aki pedig nyilvánvalóan nem hadfi, van kardja, egyszer büszkén megmutatta nekem, szép, régi, díszes darab. Itt Illélában nélkülözhető, de majd ha visszamegy északra, szüksége lehet rá, azt mondja, adódhat úgy, hogy az embernek meg kell védenie önmagát és a családját. Karddal. Uramisten. Afokar még egy szűnyogot sem tud agyoncsapni.

*Ishumar*, tamasek nyelven többesszámú főnév, a francia *chômeur* - munkanélküli - szóból származik. A 60-as évek folyamán, a gyarmati korszakot követő függetlenség nehéz éveiben,

a hagyományos életforma teljes felborulása során kezdtek a városokba szállingózni, mint annyian mások, a tuareg fiatalok is. Miközben a nyugati világban az emberi jogi, feminista és hippy-mozgalmak, a *make love not war* évei folytak, Kínában a nagy proletár kultúrforrádalom szedte híveit és áldozatait, kelet-európai tájainkon a falépítés és a testvéri tankok végeérhetetlennek látszó, sötét alagutjában imbolygott az avant-garde-nak mondott és pre-szamizdatnak is tekinthető mozgalom néhány, kevesek által látott, pislákoló fénye, az öt afrikai országban (Algéria, Líbia, Máli, Niger és Felső-Volta, azóta Burkina Fászo) a gyarmatosítók akarataból ötfelé szakított tuareg világ is kitermelte magából nonkonformistáit, lázadóit, csavargóit.

A bozótbeli lét nyomora elől a városokba tóduló tuareg fiatalok megismerkedtek a munkanélküliséggel. Eleinte lelopták a drótokat a francia vállalatok és intézmények kerítéseiről és teafozószerhez való parázs-tartókat hajlítgattak belőlük, ezeket eladták. Turbánjukat már nem a hagyományos módon tekerték, nem takarták el vele a szájukat nők és gyermekek előtt, ahogy mindig is illett. Ennek a kezdeti korszaknak a dalaiban vöröslő szemfehérjékről, robbanásveszélyes agyakra van szó és a hosszú vándorúton a landroverek gumikerekeiből készült lábbelik gyors kopásáról.

Eleinte nem keltettek együttérzést otthonmaradt sorstársaikban, hiszen elhagyták a családot, pedig a tuareg férfibecsület első pontja, hogy védelmezni kell az asszonyokat, gyerekeket, az egész háznépet, beleértve a szolgálát és rabszolgát, mert a családfő az ő jólétükért is felelős. (A hagyományos tuareg társadalomban a nemesek rabszolgát tartottak.) A nők haragudtak az elcsavargás miatt, ezt meg is énekelték: kialakult egy verses párbeszéd a nők költészete és az *ishumar* dalok között. Azt mondják, a nők dalai keményen ironikusak voltak, ezeknek csak a hírét hallottam, a részleteket nem sikerült megismernem, elröpültek az idővel, amely a véleményeket is megváltoztatta. Egy-két évtized múltán a nőket is meggyőzte a *teshumara*. Ez elvont főnév, ugyanabból a gyökérből - a francia „munkanélküli” szóból -, és az egész ideológiát jelenti, a lázadó tuareg szellemet, az erőszakosan nemzetalkotó állam elleni tiltakozást, az új élet- és gondolkodásmódot, a szabadságvágyat a megváltozott körülmények között.

Hogy a nők jó szövegeket költöttek, azt látatlanban is elhiszem, a tuareg nők szabadabbnak és függetlenebbnek látszanak, mint általában a muzulmán társadalmak asszonyai, a kultúrának is ők a továbbvivői: a családban az anyák dolga, hogy megtanítsák a gyerekeket írni-olvasni. Nekem is Sékina tanította a *tifinagh* írást - a tuaregek nyelvét tamaseknek, írását tifinagh-nak hívják -, Afokar csak asszisztált hozzá. Gyakran rajzoltunk betűket a porba, először mindannyiunk nevét tanultam meg leírni vonalkák, pontok és karikák változataiból álló ábécéjükön.

Később többször arattam sikert újabb tuareg ismerősöknél az írástudásommal, ami pedig nagy szélhámosság volt, mert a betűket könnyű megtanulni, a szavakat viszont nehéz, írni tehát tudtam, de beszélni nem. Sőt, olvasni sem, csak olyan szavakat, amelyeket ismertem, mert a tifinagh, mint a héber, nem jelzi a magánhangzókat. Illetve, ha a szó utolsó hangja magánhangzó, akkor egy pontot biggyesztenek a végére, ennyi az egész. Ha tehát kétszer két, párhuzamos, függőleges vonalkát láttam, és utána egy pontot, diadalittasan kivághattam, hogy ez: Illéla, az „l” betűt ugyanis két függőleges vonalka jelzi. De ez könnyű szó volt. Elolvasni a leírtakat csak a nyelv alapos ismeretében lehet, ez a beavatottak tudása, kívülálló nem hatolhat be egykönnyen.

Sékinával elakadtunk a leckékben néhány zöngés-zöngétlen kérdésen, mint a „zs” meg az „s”, vagy a „b” meg a „p”, amelyeket ő azonos jelekkel írt, viszont az „r” hangra négyféle írásjelet különböztetett meg. Ezeken a hallásunk és hangszálaink közötti különbségeken végeérhetetlenül tudtunk nevetni, Sékina nem értette, hogyhogy én nem hallom, melyik „r”-ről van szó a

lehetőségek közül, kicsit csökevényeseszűnek tartott, amiben igaza is volt, de mindig fáradhatatlanul újrakezdte a tanítást, minden tuareg asszony született tanítónő.

Az *ishumar* vándorokról sosem tudni, merre járnak, sivatagi hegyek gerincén, tilosnak nyilvánított határokon át, lopott fegyverekkel, „gyászból az ellenállás faragjon pajzsot”, éneklük, és: „legyünk a homok, amely marja a társadalom sebeit”. Számuk gyarapodik, az újabb repressziók, adóemelések, határátlépés-tilalmak és szárazságok egyre több fiataalt űznek el a bozótfalvakból a városok és szomszéd országok felé, a tuaregek öt országban vannak otthon. A 70-es években megváltozik a stílus: elkezdnek hazajárni a szülőfalvakba, tarisznyájukban a „modern” világban szerzett tárgyakkal, magnóra veszik a régi verseket, meséket, közmondásokat, és otthon hagyják gitár-kísérte dalaik kazettáit, miközben nagyon vigyáznak, hogy ne hívják föl magukra a hatóságok figyelmét.

1980-ban Kadhafi, a „sivatagi gyerek”, megnyitja a tuaregek előtt a líbiai kaszárnnyakat és kiképző táborokat. Ezt hívják a *teshumara* kalasnyikov-korszakának. A tuareg fiatalok kisebb csoportokban beállnak Kadhafi hadseregébe, a kaszárnnyakban megszervezik saját iskoláikat, írás-reformot is terveznek: be akarják vezetni a tiffinagh ábécébe a magánhangzókat. Szívesen időznek Líbiában, mert úgy érzik, ott egyenrangúnak tekintik őket, de azt már nem tartják elfogadhatónak, hogy az állandóan birodalom-alapításra vágyó beduin ezredes arab-izlám identitást akar rájuk erőltetni. A tuaregek is muzulmánok, de a vallást kifejezetten magánügynek tekintik, az egyén és Isten közvetlen kapcsolatának, amihez a társadalomnak semmi köze. Amit akartak - befogadást, kiképzést, fegyvert - megkapták, lassanként kezdenek hazaszállingózni.

Hallgatjuk a magnóról a lágy, ismétlődő dallamokat, Sékina időnként úgy-ahogy fordítja is a szövegeket. Szabadságvágyról szólnak, harcokról, sebesülésekről, a sivatag szépségéről, a magányról, amikor semmi, semmi más nincs, csak a szél hangja és az állatok patáinak dobogása a Szahara homokjában, vagy arról szól a nóta - amit Sékina nagy vidámsággal közvetít - hogy Timbuktuban akarok teát inni, gyere, menjünk Timbuktuba teát inni.

Fölemeljük apró poharainkat - hasonlóak, de kisebbek és keskenyebbek, mint a hajdani szimpla kávé poharai -, menjünk mi is Timbuktuba teázni, nevetünk, máris Máliban, az ősi tuareg városban érezzük magunkat, kihörpintjük teáinkat, végét vetünk a zenének, hazamegyünk, a mai nap is rendben volt.

Miért érzem itt annyira itthon magam? Nem teljesen logikus: Németországban mindvégig otthontalan voltam, pedig azt közelebbinek kellett volna éreznem: az egyik nagyanyám osztrák volt. Mennyit számítanak a gének és mennyit a bizonyítatlan családi legendárból kialakított képzelgések, nem tudom. Papírforma szerint Kelet-Közép-Európát hordozom a testemben, lengyel, osztrák, szlovák és szlovén vér bizonyítható volt, amíg ezek az iratok életveszélyesen fontosak, tehát megőrzendők voltak. Emlékszem, hogy apám, ez a sápadtarcú szenvedő, aki latin-görög tanár szeretett volna lenni, de osztrák anyja, zsarnok özvegyasszony, kereskedelmi iskolába kényszerítette, apám, ez az áttetsző testű ábrándozó, aki szabadidejében a nemzetközi menetrendet olvasgatta és a nyugati utazások legtilosabb éveiben is kívülről fújta a Velence- Firenze-Róma-Nápoly útvonal vonatindulási rendjét, apám, ez a szorongó magányos, akinek készséges anyám hadarta el reggelente, hogy mit kell majd mondania, ha a kötelező Szabad Nép félórában a munkahelyén megkérdeznék, mit olvasott az újságban, apám minden régi születési anyakönyvi kivonatot félretett, meg is mutatta, íróasztala melyik fiókjában tárolja őket, ha netán megint olyan idők jönnek, hogy szükség lesz rájuk. Emlékszem, mélységesen megrendített: apám azt hiszi, hogy ilyen idők valaha is újra eljöhetnek?

Nagyanyám, nem az apai ágú, félelmetes osztrák hölgy, hanem az anyai, aki a század első éveiben egy lerobbant lengyel grófszármazékhoz ment feleségül, valahányszor helytelenül viselkedtem, mélyet sóhajtott, előjött a dédmama bűne, mondta, azt beszél a családban, hogy míg a gróf hajdan a ködös radimovi erdőkben vadászott, a dédmama félrelépett egy iczig zsidóval vagy egy vándorcigánnyal, rajtad üt ki ez a vér, mondta. A nagymamának mindegy volt ki, zsidó, cigány, egyremegy, lényeg az, hogy csavargó, idegen, kívülálló, te is ilyen vagy, más, mint mi, mondta nekem szemrehányóan, de ez valahogy inkább áldásnak, mint átoknak hangzott, legalábbis az én fülemben. Tetszett, hogy kívülállónak tekintenek. A nagymama elragadtatását a lengyel grófi címer előtt gyanúsnak és feszélyezőnek találtam. Erkölcsi fölháborodásában a harmincas évek végefelé egy röpke évtizedre kommunistává lett nagybátyám állította, hogy a múlt század végén Magyarországra menekült ősünk nem a lengyel nemzeti függetlenség hőse volt, hanem alkoholista, aki csak adósságai elől ugrott meg az akkoriban befogadó Magyarországra.

Nem éreztem érdemi különbséget egy szabadságharcos és egy alkoholista dédi között. Ez nem is foglalkoztatott, csak a dédmama, aki lábujjhegyen, nagykendőjét mellén bizonyára remegő kézzel összefogva, jobbra-balra pislantva surrant a kastély egyik keskeny, hátsó kapujához, és beengedte a sovány, sorsüldözte, vándorló szép idegent, mert elbűvölődött tőle, ez mélységes rokonszenvet ébresztett bennem, már olyan zsenge korban is, amikor még nem érthettem meg pontosan, mire is céloz pajzán nagyanyám, aki különben egy ízben, már mindkét szemére vakon, azt a megjegyzést tette tizenéves lányunokájának, hogy tudod, a vágy, az nem múlik el soha, soha, és kezét a pehelypaplan steppelt kockái fölött lassan a két combja közé irányította. Ott aztán már, legalábbis a jelenlétemben, nem mozdult tovább, így is hálásan emlékszem a jelenetre, az egyetlen utalásra a keresztény úri középosztály nőtagjaitól arra, hogy nemünk van, és az jelent valamit, vágyaink vannak, és azok nagyon fontosak lehetnek az életünkben.

### *Az illélai király*

Méltóság és nemesség sugárzik a három tuareg nagyasszonyból, akikkel az újonnan fölállított sátrak előtt ismerkedünk meg. Azonnal érződik, melyik közülük a rangidős. Már nem fiatal, mégis egyértelműen nőies, barna arcán a figyelem, a megértés és valamilyen eredendőnek látszó bánat vési a rajzolódó ráncokat. Kevés, de mives ezüstékszert visel, puhán omló, fekete leplein a nyaknál egyszerű fehér hímzés.

Rosával és a gyerekekkel sétálunk a faluban, látni akarjuk az ünnep előkészületeit. Kivételes napokat élünk Illélában, a hétvégén iktatják be a kantonfőnököt, ilyen horderejű ünnepséget utoljára ötvenhat évvel ezelőtt tartottak, amikor a jelenlegi főnök apja a trónra lépett. A hagyományos ünneppel egyidejűleg az előrehozott parlamenti választások kampányának utolsó, legizgatottabb szakaszát is élvezhetjük.

Az új illélai kantonfőnök - voltaképpen király, házáat időnként úgy emlegetik: *le palais royal* -, Kadi Oumani már négy éve viseli rangját és végzi az ezzel járó feladatokat. Hogy az ünnepélyes beiktatásra miért csak most kerül sor, arra az egyik unokaöccs, királyi herceg, adott egy beszélgetés során Monique-nak és nekem suttogó magyarázatot: korábban nem voltak meg a kedvező jelek. Nem árult el részleteket, de éreztette, hogy marabuk, csillagjósok, a titkos erőkhöz érő tanácsadók döntik el, melyik a legkedvezőbb időpont a nagyszabású beiktatási ünnepség megtartására. Feltételezem, hogy maga az érintett főnök sem volt tétlen a dátum-meghatározás dolgában, bizonyára ő is ápolja kapcsolatait a szellemekkel. Többször hallottam, hogy Afrikában csak olyan emberből válhat főnök, akár a hagyományos, akár a

nyugati mintából átvett rendszer vezető posztjairól van szó, akinek az a híre, hogy ért a mágikus dolgokhoz.

Nem tudhatom, hogy nekik e dátum mit jelent, mindenesetre január elsejét, újév napját választották, ez ebben az esztendőben vasárnap, és újhold napja az afrikai földrész fölött.

Már napokkal előtte vibrál a falu: messzi földről jönnek rangos meghívottak, nézelődők és mutatványosok. Délutáni sétánk során olyan forgalommal találkozunk, hogy a tökéletes eseménytelenséghez szokott gyerekek egy idő múlva megsokallják. Kilissan, a kicsi a bors, de erős stílusú francia-német kislány nagyon rosszul tűri, hogy sima, szőke haját minden ismeretlen meg akarja érinteni: olyan szokatlan, olyan másik-világ-béli, mintha idegen bolygóról jönne. Próbálom a négyéves gyerekkel megértetni, hogy nem kell sem félnie, sem fölháborodnia, ha hozzá akarnak érni, csupán csak ismerkednek. Colette, a hatéves togói kislány először teljesen elemében van - azt kérem tőle, hogy szóljon, amikor olyat lát, amit szerintem érdemes fényképezni, meglepően pontos érzékkel jelzi a helyszíneket és pillanatokat - , aztán elanyátlanodik, túl nagy a forgalom, félni kezd a sok ismeretlentől.

Hadjara, a harsány kis szeretetű, vidáman ugrabugrál velünk, el-eltűnik, akkor sem kell aggódni, ha nem jön vissza, a kis Hadjara született csavargó. Az egész falu ismeri, hol itt bukkan föl, hol amott, nővére és anyja állandóan keresik, néha nem találják, nem baj, előbb-utóbb megkerül, ilyen a természete, begyűjti a verést az eltekergések miatt, aztán eltűnik újra, újabb kalandok nyomában. Gondolom, konok kis hároméves fejében az motoszkálhat, hogy a verés nagyon rossz ugyan, de még mindig kevésbé, mint az otthonulás. Hadjara nem tud ellenállni annak, hogy minden nap, sőt naponta többször is, ne induljon újra neki a nagy ismeretlennek, Illéla falu utcáinak.

A séta során fedezzük föl az egyik téren a három gyönyörűséges, újonnan fölállított tuareg sátrat. Odakíváncskodunk, egy idős férfi, nyilván ő, szolga, vagy szegény rokon, közeledtünkre föláll faárnyékba tett magányos karosszékéből, túlesünk az ismerkedés formáságain, bemutatja nekünk a sátrak nagyszonyait, akik rangjukhoz méltó szívélyességgel fogadnak. Megtudjuk, hogy az illélai járás tuaregjeinek főnöke a sátrak ura, a beiktatási ünnepségekre érkezett háza népével.

A tuareg nagyfőnöki lakhely kupolaszerű építmény. A meghajlított faágakat bőrszíjakkal és gyékényfonatokkal erősítették össze, ez adja a vázat, amelyet kívülről egymáshoz varrott gyékények fednek. Belülről meleg színű, csíkosan mintázott szőttesekkel bélelték a három- és négyszögeket formáló szerkezetet. Tágas térség, körülbelül, mintha egy régi, polgári lakás sarokszobájában lennénk, csak a lágyan ívelő mennyezet alacsonyabb.

Egyetlen berendezés - mindhárom sátorban egyaránt - középen egy hatalmas, négyszögletes ágy. A tuareg ágyak a bútorművészet remekei: a szépen faragott fekete farudakat - összerakható és szállítható elemek - a szokásos tuareg minták, egyenesek és görbék harmonikus ismétlődései díszítik.

Tovább nézelődünk a faluban. A legnagyobb téren - itt az utcáknak, tereknek nincsen nevük, enélkül is mindenki mindenhol odatalál -, ahol holnap a beiktatás lesz, most politikai gyűlés készülődik. A helyszínt Hősök tere nagyságúnak kell elképzelni, szabálytalan szélein rozsdaszínű vályogfalak, kelet felé a végtelenbe látni. A vöröslő homokban itt-ott sárga, szúrós kórók, néhány fa. Fúj a szél - ez a dolga, most van a harmattan évszaka -, a finom sivatagi homokkal teli levegő fátylat von a nap elé.

Ünneplőbe öltözött asszonyok tömege várja az ex-miniszterelnök feleségét, aki a beiktatásra jön Illélába, de egyúttal politikai gyűlést is tart: két hét múlva lesznek az előrehozott választások. Hullámozik a nép, a nők állandóan megállítanak, mutogatják és fogdossák a

szoknyámat, vagyis a derekamra tekert anyagot, tényleg ritka szép, bororo hímzés, Doula egyik feleségének gondos munkája. Én is dicsérem a haussza nők csinos öltözkését, a diskurzus nevetést, mutogatást, érintéseket jelent. Fejdiszeiket őszintén megcsodálom, el nem tudtam volna képzelni, hogy ilyen sokféleképpen lehet kendőt kötni, ötletgazdag változatok láthatók a tarka anyagokból.

A politikusfeleség fogadásának rendezője megpróbálja sorfalba állítani a nőket, de a várakozás hosszadalmas, a kocsi késik, ez senkit nem zavar, várni természetes dolog. Az ünnepre már idetódultak mindenféle mutatványosok, megállás nélkül szólnak a dobok, félmeztelen férfi bőrszíjakból font szoknyában, szájában késsel táncol, a nők körülállják, tapsolnak, dobognak, aztán, nyilván, mert fehér vagyok, előrenyomnak és be akarnak tolni a kör közepére, hogy táncoljak nekik. Már éppen ráállnék, némi lámpalázzal, amikor jön a fölmentő sereg: kelet felől porfelhő közeledik, Allah áldja az ex-miniszterelnök feleségét, megérkezett a kocsija. Mindenki egy szempillantás alatt visszaszalad sorfalat állni, Madame Issoufou méltóságteljesen kiszáll a kocsiból, megy egyenesen a pártházba, a nők tódulnak utána, oda már nincs kedvem követni őket.

A mutatványosok vonzóbbak, verik a tam-tamot, kétméteres, karcsú fúvóshangszerek szólnak, *griot*-k kara hujjog és énekel. Vadembernek álcázott, gyönyörű izomzatú férfi díszes karddal hadonászik, úgy tesz, mintha föl vágná mellkasát és belehasítana saját szemébe, a gyerekek rémülten szorongatják a kezemet, Colette majdnem sír, „félek, menjünk innen”. Megyünk. Messzebb, ahol már nincs tömeg, leülünk egy faárnyékba, Colette még mindig reszket, mondom neki, hogy ez csak színház, mulatság, ünnep. Megvigasztalódik, amikor a kantonfőnökről kezdek mesélni - nemrég jártam nála, szívélyesen fogadott -, megígérem Colette-nek és Kilissannak, hogy magammal viszem őket, ha majd egy nap ismét ellátogatok a „királyi palotába”.

Néhány héttel ezelőtt tettem tiszteletemet El Kadi Oumaninál, a járás hagyományos főnökénél. Családja négyszáz éve jött ide délre Agadezből, tuareg hódítók voltak, „azóta elhausszásodtunk”, mondja a főnök kis mosollyal. Arcából keveset mutat, fakó zöld színű, hatalmas turbánját sivatagi módon tekerve viseli, orrát, száját is eltakarja, csak csillogó szeme és körülötte egy ötven-hatvan éves férfi ráncai látszanak. Nemes barázdák, figyelmes tekintet; bizalmat szavazok neki. Biztos jó király lehet. A hagyományos főnököknek valóságos hatalmuk nem sok van, de nagy a súlyuk és tekintélyük, feltételezhető, hogy - közvetve és informálisan - a niamey-i politika szövögetésében is benne vannak.

A piactól vezető széles, hosszú főutca végén áll a háza, innen messzire ellátni az enyhén lejtős úton. A homlokzat a haussza vályogépítészeti szép példája íves, nagy vakablakokkal és szimmetrikusan elhelyezett, lőrésnél alig nagyobb nyílásaival. Mintegy hat méter magas, ez a legnagyobb épület a faluban. Előtte, a dúcokra erősített szalmatető árnyékában, a homokra tett gyékényeken üldögél az udvartartás: tucatnyi turbános férfi, örök, tanácsadók, unokaöccsök. A kantonfőnök fonott karosszékekben ül, hozat maga mellé még egy széket, hellyel kínál, szívélyes. Délutánonként itt szokott időzni, hacsak feladatai nem szólítják másfelé. Nézi a falut, beszélget az embereivel és mindenkivel, aki meglátogatja, természetesen bárki oda-sétálhat hozzá. Főként kérésekkel jönnek, ruhára, élelemre van szükségük, vagy keresztelő lesz a családban, de nincs pénz birkára - birkaölés nélkül nagy szégyen keresztelőt tartani -, ilyenkor, ha tud, ad egy birkát a saját nyájából ajándékba, ha nem tud, nem ad.

Reggelente tanácsadóival megbeszéli a napi ügyeket. Eljár az emberek közé, minden meghívást elfogad, keresztelő, házasság, temetés, „hogyan tudhatnám különben, hogy mit gondolnak az emberek, ha nem találkozom velük?” Járja a vidéket is, az ő feladata beszélni a falufőnököktől az adót, ez itt rendes járás, egyik falu sem késik az adófizetéssel, erre büszke.

Sok időt tölt bíráskodással: neki kell igazságot tennie, ha ráment a szomszéd jószága a vetésre, vagy válságban a házasság. A családi ügyeket mindig sikerül elsimítania, a bajt az szokta okozni, hogy a feleségtársak féltékenyek egymásra. Ő ilyenkor mit csinál? „Megnyugtatom az asszonyokat, utána hazamennek és megint rendesen viselkednek.”

A házasságok válsága közügy, mindenkinek érdeke, hogy ne legyenek családi gondok. A vitás kérdések rendezése az öregek dolga, ha nem a család vénei, akkor a marabu, a falufőnök, a kantonfőnök próbálja békíteni a házasségeket. A férjet emlékezteti a jó muzulmán kötelességeire - a Koránban is benne van, hogy egy férfi csak akkor vehet több feleséget, ha egyformán tudja őket szeretni -, a feleségeket pedig megnyugtatta, hogy nincs okuk féltékenységre, ki-ki arányosan megkapja a jussát. Csak várják ki szépen, amíg sorra kerülnek.

Egyszer Agadezben megkérdeztem két nőtől - közös férjük volt -, hogyan működik ez a dolog. Nevettek, mondták: két nap - két nap, ez a rend, és ezzel ők is megelégszenek. Jó volt a légkör, a feleségtársak úgy viselkedtek egymással, mint két nővér. Nyilván a férj szépen betartotta a szabályokat, nem hanyagolta el egyiküket sem. Ha a férfi bliccelni próbál egyik feleségénél, az elhanyagolt asszony panasszal fordulhat a család véneihez. Nem lehet könnyű a muzulmán férj élete sem. De a család szent, egybe kell tartani, az öregeknek pedig engedelmeskedni kell. Monique mesélte, hogy miután elköltözött Hanstól, valamelyik haussza kolléganője sajnálkozva mondta: miért nem szóltatok, hogy baj van köztetek? Összeültünk volna, segítettünk volna elrendezni, hogy ne váljatok el.

A kantonfőnöknek feleségeitől összesen huszonöt gyereke van, és eddig tíz unoka született. Mindenki jól van, az egészség rendben, ez a legfontosabb, legyen ennivaló és ne legyen betegség. Kérdezem, tud-e tenni valamit a járás egészségéért, például, hogy a rendelőben ne fogyjon ki a gyógyszer. Azt mondja, a kantonfőnökök évente egyszer összegyűlnek Niameyban, akkor beszámolnak a járás gondjairól a kormánynak. És az segít? I-igen, i-igen, óvatosan válaszol, semmi esetre nem mondana rosszat az országáról egy idegennek. Amikor megkérdezem, mit szól a nemzetgyűlés fölmozgatásához és az előrehozott választásokhoz, hatalmasat nevet - vele együtt az udvaroncai közül is két-három férfi, nyilván azok, akik értenek franciául -, és azt állítja, hogy ő nem foglalkozik politikával, a hagyományos főnökök nem politizálhatnak. És csakugyan nem mondja el, mit gondol, pedig látom a szemén, hogy nagyon is megvan a véleménye, a nevetésből pedig azt gyanítom, hogy a háttérben igenis politizál. Kérdezget kicsit a francia és az amerikai választási szokásokról, az elnökjelöltek tévé-vitája nagyon tetszik neki, csillog a szeme, remek ötlet, a hallgatag udvartartásnak le is fordítja hausszára, a férfiak egyetértően bólogatnak.

Szeretném, ha mesélne a családjá történetéről, de azt mondja, nem. Az túlontúl hosszú, mert kihagyni semmit sem szabad, minden kihagyás már hamisítás. És ő nem is tudja igazán, a történelmet tudni az öregek dolga, de már kihaltak az öregek, a mai fiatal *griot*-k nem tudnak semmit. Hallgatunk egy kicsit, szomorúan az idők változásaitól. Az az érzésem, sokallja, hogy állandóan kérdezek, nem kell folyton kérdéseket föltenni, vagy egyáltalán beszélni, illendően együtt hallgatok hát vele és udvara népével, nézzük a széles főutcat, hagyjuk békésen telni az időt.

A beiktatásra sok ezren tódultak poros falunkba, lenyűgöző a tarkaság. A tetőtől-talpig fénylő indigó anyagba csomagolt nagyfőnökök körül illendően nyüzsögnek a királyi testőrség tagjai, messziről fölismerhetőek kárminpiros turbánjukról, sokszínű kockákból varrt, bő lebernye-gükről. Csillogóra suvickolt lovak toporzékolnak, hátukon díszes nyergek párdubcőrrel, tarka szőttessel, selymes hímzéssel letakarva. Mindenki szép, mindenki mosolyog, mindenki izgatott.

Végre elindul az ünnepi menet. Micsoda csalódás. Autókkal jönnek, fekete és szürke gépkocsik hosszú sorával, nem tudom, milyen márkák, ez nem is fontos. Lényeg az, hogy gépkocsik, és nem lovak vagy tevék.

Az ünnepség meglehetősen unalmas. Egymás után lépnek a mikrofon elé a fontos személyiségek, mindenki mondja az ilyenkor elvárt szövegeket, legtöbbször hausszául, néha franciául is. Szűzleányok kara énekel egy dicsőítő dalt. Maga a lényeg, a koronázás, mondhatnám: turbánozás, néhány perc alatt lezajlik. A szöttesekkel letakart központi négyszögben egy kecskebőrön törökülésben elhelyezkedik a kantonfőnök, egyik testőre hatalmas napernyőt tart fölé, és a járás legöregebb és legtekintélyesebb vezetője gondosan ráteker a fején lévő turbánra egy másik turbánt. Utána a nép sorban az immár beiktatott főnök elé járul és ajándékot ad neki. Én is viszek borítékban pénzt, most illélai vagyok, úgy érzem, illik hozzájárulnom az ünnepségek költségeihez, amelyeket a kantonfőnök saját zsebéből és az adományokból fedez. Van sok program, lóverseny, *griot*-koncert, pöl harci játék, boldogok vagyunk.

Szerencsém van, hogy ilyen ritka eseményeknek lehetek tanúja Illélában. Alig értek véget az ünnepségek, eljött a választások ideje.

Nem volt könnyű kiismerni magam - és azt hiszem, ez végig nem is sikerült igazán - a sok, kívülről nézve egymáshoz nagyon hasonló párt között. Nemzeti, demokratikus, szocialista, ezek a jelzők szinte mindegyiknek szerepelnek a nevében, de nehéz kideríteni a szavak helyi jelentését. A választási kampány szórakoztató volt, a végeredmény nemkülönben. Mindössze két évvel az ország történetében első szabad választások után - amelyeket a lány diktatúrából a demokráciába vezető békés átmenet előzött meg - 1995 januárjában a nemrégvolt diktatúra egypártja győzött, koalícióra lépve saját korábbi ellenzékéből azzal a párttal, amelyet itt „az értelmiség pártjának” mondanak.

Ezért a tapasztalatért igazán nem kellett volna a trópusokig eljőnnöm. Mesélem a nigerieknek, hogy Kelet-Európa több országában is a volt diktatúra utódpártjának adtak több bizalmat a második szabad választásokon, ezt érdekesnek tartják, de nem kíváncsiak a részletekre. Érthető, egy magyar vagy lengyel faluban sem faggatnának engem hosszasan a nyugat-afrikai politikai fejleményekről. Inkább én kérdezgetem illélai ismerőseimet, akik szemlátomást mulatságosnak tartják, hogy egy asszonyszemély pártokról, választásról, kormányalakításról akar beszélgetni.

Sajnos a pártokról, esetleges programjukról semmi érdemlegeset nem tudnak elárulni, mindenki azt mondja a másikra, illetve az összes többire, hogy azok nem jók, mert korruptak, de az én pártom becsületes. Nem elvek vagy politikai és gazdasági elképzelések szerint jöttek létre a pártok, hanem régiókhoz és etnikumokhoz kötődnek.

Hogy miért van sikere a volt egypártnak? Az emberek azt mondják, a diktatúrában rend és fegyelem volt, elképzelhetetlen lett volna, hogy az állam adós maradjon alkalmazottai bérével. Seyni Kountché nem volt nagyon véres diktátor. 1974-ben került katonai puccsal hatalomra, azokban az években ez volt a trend Afrikában, a tízegynéhány éve a gyarmatosítóktól függetlenné vált országok olyan labilisak voltak, hogy sorozatban jöttek a katonai diktátorok. Kountché 1987-ben természetes halállal elhunyt, utódjának, aki szintén ezredes volt, már nem maradt elegendő ideje, hogy megmutassa, mit tud, mert jött a hidegháború vége és az Afrikában is majdnem mindenütt kötelezővé váló pluralizmus.

Kountchének ma is sok tisztelője van Nigerben, olyanokat csinált, hogy reggel nyolckor betoppant az egyik minisztériumba, ha az osztályvezetők nyolc óra tízkor sem ültek az asztaluknál, kirúgatta őket, ez ma, utólag, mindenkinek imponál. Arról kevesebbet hallani, hogy milyen módszerekkel próbált „nemzeti egységet” kovácsolni: mindenkinek nigerinek

kellett magát éreznie, nem hausszának, dzsermának, gurmancsének, pölnek vagy tuaregnek; az etnikumok hagyományos dalait tilos volt énekelni. Kountché össznemzeti műdalokat íratott, azokat kellett mindenkinek fűjnia, hogy kifejlődjön a közös nemzettudat. Nem fejlődött ki.

A választási kampány egy afrikai bozótfaluban, ahol se tévé, se újság, úgy néz ki, hogy a *griot* körbemegy az utcákon, és kidobolja, mikor melyik pártnak lesz gyűlése. A *griot*-k ilyenkor jól kereshetnek, nemcsak a kisbíró szerepét töltik be, hanem velük húzatja magának a nótát a mulatóskedvű pártvezető is. Mamane, a postás meséli fölháborodva, hogy a kormánypárt egyik embere a választási gyűlés után 150.000 frankot otthagyt az ifjúsági házban. Kérdezem, mire költötte - italozni ugye itt nem lehet -, Mamane legyint, *griot*-kat énekeltetett, ez igazán nem járja, ennyi pénzt kidobni, ez az összes alkalmazott többhavi fizetése itt szemben a prefektúrán, és Mamane kifelé mutat a posta nyitott ajtaján, a kapitányság épülete felé, és tovább morog, ezek csak szórják a pénzt, pedig dolgozni kéne, rendesen, becsületesen, ennek az országnak az a baja, hogy nem dolgozik.

Elmentem nézelődni az egyik választási gyűlésre. A falu valamelyik terén összejön a nép, van tam-tam, fűvőzene, néhány díszesre cicomázott lovat táncoltatnak tarkaruhás lovasok, ünneplőbe öltözve vár a tömeg, külön állnak a nők, külön a férfiak, sok izgatott gyerek nyüzsg mindenütt. A várakozás a meghirdetett kezdéshez képest egy-két óra. Ez rajtam kívül senkit nem zavar, én viszont ki sem várom a kezdetet, úgyis haussza nyelven szólnak a beszédek, és kényelmetlenül is érzem magam. Már éppen kezdtem eljutni odáig, hogy befogadott a falu, vagy legalábbis azt hittem, mert nem találkoztam többé az utcán ellenséges pillantásokkal, de most az a benyomásom, mintha nem tetszene nekik, hogy idejöttem a gyűlésre a fehér képpemmel és bámulom őket. A gyereksereg pedig elviselhetetlen, gajdolják a „Madame, cadeau!”-t, mintha legalábbis Niameyban lennének, harmincan-negyvenen körülvesznek, fogdosnak, követelőznek. A menekülés látszatát kerülve, méltóságteljes lassúsággal távozom.

Ily módon nem is lehetek személyes tanúja az ajándékosztogatásnak, amelyről mindenkitől hallok. A nyolcvan százalékból analfabéta lakosság úgyis arra szavaz, aki a legtöbb ajándékot adja, vagy akire a régió hagyományos főnöke és családja szavaz. A kampány abból áll, hogy a pártok járják a vidéket, kölest, kukoricát, ruhaanyagot osztogatnak, és persze a céduláikat, látjátok, erre az ábrára kell szavaznotok, ezt dobjátok majd az urnába. Az ábrák könnyen fölismerhetőek, mindegyik párté egy-egy kéztartás, nem rossz ötlet, plakát nélkül is működik, az aktivisták csak föl tartják a kezüket, egy-két ujj csukva vagy nyitva, egy tenyér vagy két tenyér, ilyen vagy olyan fölállásban, mindegyik párt nyomban azonosítható. A kampány idején Illélában is láthatom, hogy férfiak az utcán valamelyik párt kézjelével üdvözlik egymást.

Ha kedveskedni akarok Afokarnak és Sékinának, az ő pártjuk kézjelével köszönök nekik, ennek nagyon örülnek. Ők természetesen nem az illélai hausszák kedvenc pártjára, hanem az északi országrész egyik tuareg csoportjára szavaznak.

Híre kelt, hogy sok emberhez még pár nappal a választás előtt sem jutott el a szavazólap, mások viszont kettőt vagy hármat is kaptak. A nigeri belügyi államtitkárt hallom a BBC-ben: „Mutassanak nekem olyan országot, ahol nincsenek kisebb szervezési problémák a választásnál! Na és ha valaki három kártyát kapott? Kit zavar az? Szavazni úgyis csak eggyel lehet!”

Kicsit fölháborodom a játékszabályok eme frivol kezelésén, de aztán arra gondolok, hogy végül is igaza van. Nehéz bármit is zokon venni itt, ahol csak néhány éve ismerkednek olyan fogalmakkal, mint demokrácia, alkotmány, jogállam, szabad választások. Emlékezetükben a félévezredes rabszolga-kereskedelem és az egy évszázados gyarmati lét tapasztalataival, most

tanulják a világ fehérbőrű kisebbségétől azt, amit az is - pedig már kétszáz éve - hibát hibára halmozva gyakorol.

Az alkalomra fölállított választási helyiség dúcokra rakott szalmatető, szalmafal. Középen az urna - fülke nincs -, jobbra a választási bizottság, sok a nő, mert főleg az oktatásügy dolgozóit vonják be a feladatba, akik erre a napra, állampolgári öntudatból, fölfüggesztik a sztrájkot, balra a különféle pártokból összejött választási megfigyelők, mind férfiak, ők vigyáznak - és állítják, hogy sikeresen - a választás tisztaságára.

Nemcsak magánbeszélgetésekből, a sajtóból sem derült ki semmi a pártok programjáról. A niamey-i újságokhoz szórványosan és jelentős késéssel jutok hozzá. Napilap nincs, a kormány lapja is hetilap. A nigeri újságírás még nem jutott el odáig, hogy tény és véleményt képes legyen szétválasztani, tanulóidejének abban a szakaszában van, amikor főként önmagával foglalkozik: sajtó és hatalom viszonyáról és az újságírás etikájáról jelennek meg önképzőkori dolgozatok.

Azt olvasom egy niamey-i lapban: a sajtó ne pofátlankodjon odáig, hogy meg akarná mondani a nép által választott kormánynak, miként kell viselkednie, nem az a dolga, hogy ellenhatalom legyen, hanem hogy részt vegyen az állam céljainak megvalósításában. Világos beszéd, meglepő csak az lehet, hogy ezt nem kormánypárti, hanem ellenzéki lap írja. És valószínűleg a legjobb szándékkal, mert csakugyan baj van a hirtelen kitört szabadsággal, ellenőrizetlen hírek, pletykák, szóbeszéddek jelennek meg. Újságot bárki alapíthat. Ha valaki le akar számolni egy ellenségével, összeszed annyi pénzt, hogy kihozzon egy vagy két lapszámot, közöl minden igaz vagy nem igaz hírt, ami a kipécézett személyt tönkretelheti; mire megindulna a rágalmozási per, a lap már nem is létezik többé, elvégezte feladatát.

Az állami sajtóban nemhogy bírálat, de még elemzés sem jelenhet meg, aki megpróbálja, kirakják a laptól. Televíziós újságírókat áthelyeztek minisztériumi dolgozónak, mert a választási kampány vitaműsoraiban egyenlő esélyt adtak kormánypárti és ellenzéki résztvevőknek. Magánsajtó néhány éve létezik, mintegy tizenöt lap van, nem mindegyik jelenik meg minden héten. A fennmaradáshoz hirdetni kell, ez nem egyszer úgy történik, hogy megzsarolják a cégeket, vállalatokat, intézményeket: ha nem hirdetsz nálam, leleplezem a disznóságaidat. A sajtóperek egymást követik, ezek adják a közélet egyik kedvenc témáját. A másik a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap indulatos szidalmazása, amiért a kölcsönöket feltételekhez kötik, ebben a kérdésben egyébként teljes az egység, politikai illetve etnikai hovatartozástól függetlenül ezt mindenki a gazdag világ sötét manőverének tartja, az afrikai belügyekbe történő imperialista beavatkozásnak.

AIDS-ről és születésszabályozásról csak a legnagyobb óvatossággal mernek nyilatkozni még az orvosok is. Az integristák az utóbbi időben erőteljes támadásba lendültek, állítólag Szaúd-Arábiából fizetik őket. Az AIDS-veszélyre figyelmeztető plakátokat a fővárosban átfirkálják: „Paráználkodásra biztatás!” A kormány fegyveres őrköt állíttatott a családtervezési tanácsadással is foglalkozó rendelők elé, a fölbőszült integristák támadásai ellen. (A jelenlegi ritmusban folytatva húszévenként megduplázódik az ország lakossága. Közben a termőföld a sivatagosodás miatt egyre csökken.) „Az AIDS-et a mindenható Allah küldte a földre, hogy megbüntesse azokat a teremtményeit, akik nem tisztelik parancsolatait...” - kezdődik az iszlám egyesületek fölhívása, majd azzal ijesztget, hogy a gumióvszerekből még a jó márka is vagy elszakad vagy átereszt, „az egyetlen óvszer az isteni parancsolatok betartása.” Olyan vélemény is hallható, miszerint a nyugati világ fertőzött gumikat árusít, hogy Afrika népe kipusztuljon.

Kis híján verekezésbe torkolló hitvitákat kelt a téma, egy egészségügyi konferencián - amelyre egyes források szerint több résztvevő furkósbottal érkezett - egy felvilágosult szellemű iszlám vezető a szent írásokból idézett, mintha a Próféta, béke és üdv legyen vele, javasolta volna a születésszabályozást, az integristák más idézeteket a fejére olvasva megcáfolták, ebből némi dulakodás lett, a tudós tanácskozást föl kellett oszlatni. HIV-vírussal Nigerben országosan egy százalék, a fővárosban tizenöt százalék fertőzött. Afrikai viszonylatban ez egyáltalán nem rossz, Uganda egyes vidékein hatvan százalék, Kampalában, a fővárosban negyven a fertőzöttek aránya.

Illélában nem téma az AIDS, valószínűleg nincs is senkinek. Az itteni nép jó muzulmánnak mutatkozik, mintha nem is paráználkodna. Nem tudhatom, mi zajlik a hálósobákban, egész ottlétem alatt csak egyszer hallok efféle pletykát: Lamaly, a főápoló, pedig három felesége van, fölcsinálta az egyik kis cseléd lányát. Nem szép dolog. Ez a Lamaly egyszer hosszan magyarázta nekem, hogy mihelyt lesz rá pénze, vesz magának negyedik feleséget is, a jó muzulmánnak ez a dolga, mondta, a Próféta azért javasolta a többnejűséget, mert a nőket le kell foglalni, el kell látni, így lehet elkerülni a prostitúciót, mondta.

## HÉTKÖZNAPOK

### *A fehér nő iskolája*

A harmattan ebben az esztendőben kegyesnek mutatkozik, nem tölt be mindent éjjel-nappal az állandó szélzúgás hangja, de a levegő azért rendesen tele van a sivatag homokjával. A portól olyan a táj, mintha ködbe burkolózna, ám a színeken látni, hogy nem pára ez: száraz, sárga fényük van a pasztellé vált napsugaraknak. Ennyi porszitaláson át a lemenő nap néha olyan, mintha csak tompán vöröslő telihold lenne.

Nincs most nagy meleg. Barátságosnak találok, hogy néha pulóverbe bújjak, olyan a hangulata, mint egy nyári estének odahaza, Európában. Az idevalósiak többsége, úgy látom, nincs fölszerelve efféle simogató ruhaneműkkel. Ugyanabban a vászonöltözékben és nyitott gumipapucsban járnak, mint eddig, és gyakran fáznak. A nők kendőjüket, a férfiak turbánjuk hosszú sálját húzzák szájuk-orruk elé a szél ellen, ez minden.

A hogy-vagy sorozatok újabb kérdéssel bővülnek: és a hideg, *ça va*? Eleinte azt mondtam, *oui, ça va*, nem fádom, az én hazai égtájamon ilyen idő van az ottani legmelegebb évszakban, hitetlenkedve csóválták a fejüket, kicsit gyanakodtak. Nem volt udvarias tőlem, vagy talán inkább: nem szolidáris, hogy nem fáztam, és egy idő múlva magam is úgy éreztem: csakugyan, hideg van, fádom.

A hogylétről van mit beszélgetni, sokan köhögnek. Időjárás, egészség: mindkettő állandó és korántsem pusztán formális beszédtema. Fontos dolgokról van szó. Elmondjuk egymásnak, ha hasmenésünk van; a majomkenyérfa termésének száraz, tört porából lehet hatékony teát készíteni ellene, az én kincseim között is akad még osztogatnivaló európai belfertőtlenítő gyógyszer. Kérdezzük másnap, harmadnap: hogy vagy? Elmúlt már? Nem? És fáj is? Az nem jó. *Káj, káj*. Béatrice, akinek a dereka hegyesen növekvő pocakja ellenére is karcsú maradt, Isten segítségét kéri a betegnek, mélyen, őszintén, olyan átélten, hogy nem is értem, hogyan tud könyörgésének az Úr ellenállni.

Az óvodában a gyerekekből folyik a takony, kikerekedett szemmel figyelik az érthetetlen luxust, hogy egy letépett vécépapírral megtörölöm az orrukat, aztán a papírt kidobom. Megállnak előttem, beletrombitálnak a levegőbe, kitódul orrukból a bőséges, igen kevésbé gusztusos tartalom, lassan csurog a szájuk felé, fogom a fejem, jajjaj, szörnyülködöm, ez nagyon tetszik nekik, nevetnek, tartják felém az orrukat, töröljem le, a szemük közben csintalanul csillog, élvezik ezt a szokatlan gondoskodást.

Talán nem teszek jó szolgálatot azzal, hogy efféle európai módra szoktatom őket, itt senki nem használ zsebkendőt, gondolom, hogy vécépapírt sem, hiszen a faluban nem is kapható, mi Tahouából szoktuk beszerezni. (Egy afrikai regényben mondja valaki a fehérekről: Miért őrzik meg ezek a taknyukat egy anyagdarabba hajtogatva? Talán ez a grigrijük?) Nem baj, a gyerekek nem hülyék, nyilván otthon nem fogják ilyesmivel bosszantani a szüleiket, ezzel csak a fehér nő iskolájában szórakoznak, ahol kialakult néhány érthetetlen, de mulattató szertartás. Például a kis sérülések körül.

Úgy kezdődött, hogy Colette kicsit fölsebezte magát, nem volt nagyon vészes, de azért gondoltam, jobb lenne fertőtleníteni. Francia-magyar vegyes gyógyszeres dobozomban sérülésekre a magyar sárga por áll rendelkezésre. Colette először picit megijedt, nem fog-e fájni, aztán kérdezte, mi ez, azt mondtam, varázspor, csak nem fogom a nigeri bozót közepén egy

togói kislánynak, aki már öt élő nyelvet ismer, magyar szó gyanánt éppen azt megtanítani, hogy *dermaforin*... Ahogy lassan szórni kezdtem a sárga port a kút kétes tisztaságú vizével lemosott sebre, hirtelen sugallattól vezérelve varázsigét is suttogtam hozzá: „*Őszi éjjel izzik a galagonya, izzik a galagonya ruhája, zúg a tüske, szél szalad ide-oda, reszket a galagonya magába...*” A gyerekek - mert persze izgatottan körbeálltak minket, ahogy Colette-et „gyógyítottam” -, először lélegzetviassafojtva hallgatták ezt a különös duruzsolást, aztán egy csapásra nevetni kezdtek, boldogan, felszabadultan, mint akik valamilyen igazán remek, ellenállhatatlanul vicces dolgot hallottak. Ettől kezdve minden sebfertőtlenítéshez igényelték a magyar varázsszavakat, mindenki körémsereglett, az elsősegély után - ez soha nem volt komoly, Illélában csak én gyűjtöttem be kínos sérüléseket, a helybéli gyerekek szerencsére soha, semmi komolyat, kis karcolásaik az én dermaforinom nélkül is hamar begyógyultak volna - a többi gyerek is nyújtogatta karját-lábát, régebbi, már varasodó sebekkel, ide is, ide is, én is kérek varázsport!

*Izzik-o-gologonya, izzik-o-gologonya*, egy tucatnyi fekete kisgyerek fújja, mélységes hittel, hogy ezek a szavak gyógyítanak, és énnekem sincs semmi kétségem, ki merné azt mondani, hogy ez a szöveg nem balzsam? Egyszer Colette nem tudott elboldogulni két keménypapír összeragasztásával, javasoltam, tartsa kicsit hosszabban leszorítva, amíg megfogja a ragasztó, mondta, jó, de te mondd közben, hogy *izzik-o-gologonya*... Ha sebet forraszt a varázsige, nyilván papírt is ragaszt.

Cserébe Colette-től a következő mondókát sikerült begyűjtenem: *Szegény Moumoun beteg volt / Elvitték a kórházba / De a kórház zárva volt / Szegény Moumoun meg is hótt.*

Hihettem volna, hogy a nigeri népköltészet legújabb darabjáról van szó, ezekben a kemény időkben, amikor az északi országrészben előfordult, hogy a sztrájk miatt bezárt kórházkapu előtt haltak meg emberek, de nem, a mondóka nem nigeri, hanem togói, és nem is új keletű, már Colette anyja, Béatrice tanulta iskoláskorában, Togóban. Micsoda földrész. Sípall, dobbal, nádihegedűvel, meghalunk a kórház kapujában.

Monique előkotort a ládafiából néhány zacskó európai virágmagot, készségesen fölkapált két kis háromszöget az iskolaudvar kemény talajában, rávette Afokart, hogy toljon ide egy talicska trágát. Afokar kicsit kérette magát, nem siette el a dolgot, nyilván értelmetlennek tartotta az egész akciót. Különben sem szeret dolgozni, semmit nem csinál meg, ha nem nagyon muszáj, mélységes átélessel szenved minden munkától, erről nem tehet, ilyen fajta.

A tamasek nyelvben két, egymástól eltérő jelentésű szó fejezi ki a lustát. Az egyik elítélő jelző, arra az emberre vonatkozik, akinek meglenne a képessége a munkára, csak éppen nem akar dolgozni. A másik, megbocsátó szó, azt jelöli, aki egészen egyszerűen képtelen a munkára, nem tehet róla, ilyennek született, ez az alkata. Már gyerekkorában elnézőek vele: ha nem bír, hát nem bír dolgozni. Afokar nyilvánvalóan ilyen. Lehetetlen haragudni rá.

Egy-két hét múlva mégiscsak betolt az udvaromba egy talicska valamit, amit itt trágának neveznek, akik ismerik a szót és fogalmat. Egy halom homokos, száraz agyag volt, kis szalmatörmeléssel és kecskebogyókkal keverve, rászórtam a két jövődöbeli apró virág-ágyásra és gyöngéden elegyengettem. Túlontúl sok bizalmam nem volt ezekben a kőkemény bogyókban, de gondoltam, ha minden reggel, este bőségesen locsolom, majd csak kioldódik belőlük valami tápanyag.

Egy hét után kaptam észbe, hogy mennyi többletmunkát okozok így Rosának, aki rendszeresen teletölti hordómat a fején cipelt húszliteres vödrökkel. Mondtam neki szabadkozva, hogy ne haragudjon, a gyerekekkel naponta lessük, mikor bukkannak elő a kis zöld hajtások,

mennyire szép lenne itt egy virágágyás. Igen, válaszolta Rosa kicsit szomorúan, kicsit fáradtan, észrevette, hogy több víz fogy.

Kizsákmányoló voltam, az az igazság. Kihasználtam, hogy Rosa bizalommal van az iskolám iránt, tiszteli is a kulturális háttérmet - ez mindig zavarba hoz -, és ahelyett, hogy azt mondaná: ezt nem kellene csinálni, úgysem jön ki belőle semmi, inkább cipeli a nehéz vödröket, hogy én itt kísérletezgessek, az öncélú szépség kedvéért.

Egyszer arról beszélgettünk vele, hogy mit visz az ember ajándékba, ha látogatóba megy. Afrikában természetesen mindig ennivalót. Meséltem, hogy mifelénk virágot is szokás. Boltban árulnak vágott és cserepes virágokat, az ember vesz egy szép csokorral, celofánba csomagolják, a háziasszony vázába teszi. Innen Afrikából nézve ez tényleg mesebeli világ, könnyű, gondtalan élet valahol rózsaszín felhők között úszva.

A hausszáknak nincs is saját szavuk a virágra. A franciából vették át, *fleur*nek mondják ők is. Egyetlenegy, szabadon növő virágot ismertem meg Nigerben, először gyönyörűnek találtam, ahogy dúsan, lilán virított az út mentén, de Monique fölvilágosított: csúf, élősködő gyom, a kölesföldeket szokta elárasztani és tönkretenni. Attól kezdve már csak elszomorodtam, ha a lila virágokat megláttam.

Amikor fölfedeztem az oldódásra egyáltalán nem hajlamos kecskebogyók között az első néhány zsenge, zöld hajtást, megtanítottam Colette-nek és Kilissannak egy virágnövesztő dalt, amelyet naponta többször elénekeltünk az ágyások fölött. *La tulipe et le jasmin, la rose et le romarin...* a „Hej tulipán, tulipán” dallamára. Párizsból hoztam magammal Jean-Luc Moreau magyar versfordításait, akadt közöttük néhány, óvodai használatra alkalmas szöveg. A „Békabánat” is jól sikerült fordítás, fűjják a gyerekeim franciául, Weöres Sándor két nyelven is jelen van a nigéri bozótban.

A virágnövesztő nótát Colette nagyon komolyan vette, én is. Számon tartottunk minden apró hajtást, meggyásztuk az eltűnteket, izgultunk a túlélőkért. Valóban nem volt sok esélyük, mert a rendszeres locsolás odavonzotta a gyíkokat, ezeket a miniatűr dinoszaurusznak látszó, virító narancssárga hátú, villámgyorsan surranó szépségeket, akik persze rávetették magukat a ritka csemegére, zsenge hajtásra. Szeretem elnézni az afrikai gyíkokat, tele van velük az udvar, osonnak a ház és a kerítés vöröslő falán, boldogan sütkéreznek a tűző napon, hosszan, dermedten bámulnak maguk elé, mintha nagyon, nagyon figyelniük kellene valamire, majd hirtelen heves mellsőfekvőtámaszokba fognak, látszólag értelmetlenül, nagy kitartással hajlítgatva a hátsónál sokkal hosszabb és izmosabb két mellső lábukat egy láthatatlan edző parancsára, emelt fejjel, megszállottan. Aztán ugyanolyan váratlanul visszadermednek a mozdulatlanságba, őshüllőkori emlékeikbe mélyedve.

Virágoskert végül is nem lett. Egyik hajtás sem nőtt két-három centinél magasabbra, de Linda holland műanyag tulipánjai - amelyeket kerítés gyanánt sorban a földbe szúrtam a két ágyás körül - továbbra is szépen virítottak, mindenki örömére.

Az udvar egyik végébe mászókat terveztem, hívtunk egy kovácsot, becementezte a földbe a göcsörtös póznákat, a keresztrudakat dróttal és bőrszíjakkal erősítette föl. Pici, inas, öreg tuareg volt a kovács, minden bizonnyal életében először végzett olyan feladatot, amelynek semmi gyakorlati haszna nincs, kizárólag a gyerekek örömére szolgál. Ez tetszhetett neki, mert később többször is benézett az udvarunkba, látni akarta, hogyan működik a dolog. Ha benyitott, csak tapsoltam egyet, nyomás, mutassátok meg az öregnek, hogy szeretitek a művét, nyolc-tíz gyerek csimpaszkodott föl egyszerre a mászókéra, és integetett lelkesen a kíváncsi kovácsnak. Az inas kis tuareg elégedetten mosolygott.

Ha nagyon fúj a homokszél, odabenn játszunk. Elkészült egy játékfalu, nagy kartondoboz kitergetett lapja a talaj, ráragasztva cigarettásdobozokból gyártott, festett házacsókák, kerítések, gyékénytető sárga fűzőlapból, fák szétfarigcsált műanyag üvegből és zöld pamutgombolyagból, van kút is, víztorony, iskola, minden ami kell. Emberkéket agyagból formáztunk hozzá, Hans vett Niameyban kisautókat, Linda pedig Mikulásra ajándékozott az iskolának vagy két tucat kis műanyag állatot. A szívem is beleremegett: egész gyerekkoromat ilyen állatokkal töltöttem, mással nem is nagyon játszottam. Mindig az elefánt volt a főszereplő, tökéletesen azonosultam vele, az elefánt olyan erős, hogy senki nem bánthatja, de ő sem bánt senkit, ez volt az eszményképem, az elefánt, a szabadság szimbóluma, a szabadságnak mai napig is a legerősebb képe bennem az elefántcsorda, ahogy könnyedén nyargal a végtelen szavannán. Igen, az elefántok futása könnyed: ezt sajnos én is csak filmekben láthattam.

A kisállatokat persze a gyerekek megpróbálják hazacsempészni, mi sem természetesebb, de azért ha nagyon föltűnően dudorodik a zsebük elmenetelkor, visszaszedem tőlük a lopott holmit, maradjon valami az iskolának is.

Djamila magányosan dolgozik az asztal végén, ismét valami gyönyörűt alkot, ez most kollázs, kiegyensúlyozott, derűs színek, majdnem teljesen szimmetrikus forma. Djamilának fontos a szimmetria, töprengve rakosgatja, rendezi a színespapír darabkákat, mielőtt fölragasztaná őket. Kilissan is ragasztásba fog, de aztán inkább festéket kér, és művét vastagon feketére mázolja. Mindig ezt csinálja. Minden festménye egységesen koromfekete. Boldogabb lennék, ha ez nem így lenne, de nem változtathatok rajta, csak nézem tehetetlenül konok kis szőke fejét, neki sem lesz könnyű élete.

Colette szalad be az udvarról, izgatottan, képzeld, Fati játszik velünk! Ez csakugyan esemény. A hároméves Fatit szeptemberben leültették itt egy székre, két hónapon át ölbetett kézzel ült, meg sem moccant, aztán novemberben föltette a kezét az asztalra és megfogott egy-egy tárgyat, decemberben már, ha egyedül maradhatott - amit igényelt -, meglestem, hogy remekül játszik magában, de mihelyt észreveszi, hogy látják, abbahagyja. Januárban fölkelt a székről, és tisztes távolban megállva, érdeklődéssel figyelte a többieket. Aztán néhány hét múlva megfogta a kisszékét, odavitte a közelükbe és letelepedett, de nem hagyta, hogy közeledjenek hozzá. Megható lényét mindenki tiszteletben tartotta - némi huzavona után még a harsány kis Hadjara is -, időnként hívták, hogy játsszon velük, vagy leültek mellé, simogatták, tárgyakat próbáltak a kezébe adni, de Fati rémült reakcióját látva, barátságosan békén hagyták.

Colette most megfogja a kezemet, húz kifelé, nézd, nézd! Nézem: Fati ott ül a „bozóttaxiban”, a többiek között, és mosolyog. Kis híján könnybe lábad a szemem. Toussaint-nek igaza volt: ez az óvoda kész boldogság.

Aztán egyszerre csak, a mászóka felől, fülrepesztő ordítás: a sovány Rachidou torkából szakad föl. Ha Rachidou nekiáll üvölni, az csakis teli torokból történik. Az ok mindegy, sosem komoly, főlemelem a karomba, ezt akarta, vékony lábaival körbefonja a hátamat, könnyű kis testével teljesen hozzámsimul, kötelességszerűen ordít még tíz másodpercig, aztán ugyanolyan hirtelen, ahogy az előbb nagyra tátotta, becsukja a száját, tartja az arcát, hogy töröljem le a könnyeket, és lecsusszan, megy a dolgára.

Rachidou nagy nőcsábász, nemrégiben feleségül vette egy bozóttaxi-utazásos játék során a nagy Hadjarát, a szikrázószeműt, aki a leggyönyörűbben tud és sokat szokott teli szájjal nevetni. Az eseményről Colette számolt be nekem, aki időközben könnyedén és észrevétlenül hausszául is megtanult, és persze mindent elpletykál, amit a gyerekek egymás között beszélnek. Nem lepott meg a hír, Rachidou egy ideje már csakis a nagy Hadjarát csipkedte, a kislány

ezért úgy ütötte fejbe, mint egy pajkos menyecske, aki csak teszi magát, de bánatos lenne, ha nem molesztálná ez a fiú.

A nagy Hadjara most roskatagon ül a kisszékén, szomorúnak látszik, feje le-lekókad, szeme lecsukódik, elalszik ültében. Lefektetem iskolánk egyetlen, kicsi és közkedvelt matracára, forró a teste. Az egész banda megrohamozza a matracot, mindenki le akar feküdni, kicsit tülekednek, de a beteget szépen békén hagyják. Nyilván maláriaroham, mi is lehetne más. Várom kell délig, nem vihetem haza, nem hagyhatom egyedül a többi gyereket. Délben Hadjara úgy indul útnak, mint egy alvajáró, először hagyom, hogy a saját lábán menjen, hadd lássam, hazafelé készül-e vagy a rendelőbe, ahol az édesapja ápoló. A kislány lépeget, akár egy kötelességtudó automata, a szeme menet közben is le-lecsukódik, egy panaszszava sincs, szívós kis szerkezet, teszi a dolgát, bármily nehéz is. Mint aki már egy hosszú élet tapasztalatával rendelkezik arról, hogyan kell a sorscsapásokat elviselni.

Mindig megható, ha egy kicsi gyerek „jó beteg”, nem nyafog, eltűr és kivár, de eddig az ilyesmit a gyerek egyéni érdekének gondoltam. Most - bár elbizonytalanodva, hogy vajon miért - mégiscsak általánosítok, ahogy cipelem Hadjara elnehezült, forró testét a rendelő felé vezető homokos úton, egy földrésznyi gyereknemzedék súlyát érzem a karomban. Itt nincs sírdogálás, nyafi, önelhagyás. A túlélés akarata erős, már négyéves korukra megtanítja őket, hogyan parancsoljanak váltólázás testüknek.

Átadom a kislányt édesapjának, Karimounak, aki megígéri, hogy a napokban ismét meglátogat. Ő az egyetlen a haussa szülők közül, aki ürügy, vagy ok nélkül is be-benéz hozzám, sosem marad hosszan, de egy kicsit azért beszélgetünk. Nehéz a munkája, doktor híján nekik, az ápolóknak kell, vagy kellene az orvosi feladatokat ellátniuk. Karimou mindig kicsit fáradtnak látszik, van valami szomorúság a mosolyában. Megállapíthatatlan, hány éves, de akármennyi is - valahol harminc és ötven között -, az az érzésem, valójában fiatalabb lehet, mint amennyinek gondváste barázdái mutatják.

Európába visszaérkezésem után néhány héttel Hans leveléből értesültem arról, hogy Karimou meghalt. Tüdővészben. Azt mondják, éveken át próbálta tébécés bátyját gyógyítani, így kapta meg ő is a betegséget. Tehát amikor májusban, az iskola udvarán, barátságos kézszerítással búcsúztunk egymástól, és én azt mondtam neki is, mint mindazoknak, akikkel őszintén rokonszenveztem, hogy ne legyen ez istenhozzád, talán egyszer még visszajövök Illélába, mondjuk inkább azt: viszontlátásra, akkor már csak egy-két hete volt hátra. Nem vettem észre rajta: a tekintete szomorúságát életfilozófiának gondoltam. Fölületes néző az ember, hiába szeretné a lényeket látni, nem látja.

Szegény Hadjara. Most, hogy elveszítette édesapját, ki fogja őt megvédeni zsarnoki természetű bátyjától, Habiboutól? Remélem, az apa szerepét átvevő nagybácsik féken tudják majd tartani ezt a kisfiút, aki majdnem palotaforradalmat csinált az óvodámban.

A tíz vagy tizenkét éves Habibou - hol ennyit, hol annyit mond magáról - valamikor január táján bukkant föl először, attól kezdve minden nap eljött. Eleinte szerénynek mutatkozott, kérte, hogy diktáljak neki. Boldog volt, ha írhatott, de tökéletes érdektelenséggel fordította el a fejét, ha javításra került sor. Minden rábeszélő készségem ellenére nyomtalanul lepergett róla mesém arról, hogy miféle dolog is a többes szám, következésképpen hogyan kell másként írni, mint az egyes számot. Sarkonfordult, otthagyt, ezt nem is bántam, mert várt a többi nagyobb gyerek is a sorára, foglalkozzam velük.

Most már lányok is idemerészkednek, nemcsak fiúk, mint eleinte. Többségük tíz-tizenkét éves. (Még az a gyerek sem járhat iskolába, akit pedig küldenének a szülei, mert továbbra is tart a sztrájk, az idei tanévet már hivatalosan érvénytelennek nyilvánították. Az elmúlt öt

esztendő alatt ez a harmadik, érvénytelennek nyilvánított tanév Nigerben: többszörös osztályismétlésre ítélve egy egész nemzedék.) Van, aki hozza szétrongyolódott tankönyvét, mutatja, mit tanult utoljára, amikor még járt iskolába. Van, aki kendőjét morzsolgatva nagy zavarában, négyszer-ötször eladagolja, kérhet-e valamit, míg végre kiböki, hogy szeretne megtanulni írni, de még soha nem próbálta, most teszi be a lábát először egy iskolába.

Úgy érzem, nemcsak írni-olvasni kellene őket megtanítanom - és ez is lehetetlen az alatt a néhány hónap alatt, ami nekem még itt hátra van -, hanem emberi jogi ismereteket is kellene nekik nyújtanom, tudjanak arról, hogy a tanulás alapvető joguk, nem nekik kell zavartan kérniük, hogy tanulhassanak, hanem nekem kötelességem, mint a felnőtt társadalom tagjának, bárki vagyok és bárhonnan származom, hogy nekik ezt a lehetőséget biztosítsam.

Aia, serdülőkor kezdetén viruló kislány, itt lakik a téren, hónapokon át minden nap nézte, hogyan közlekednek kisebb és nagyobb gyerekek döngő pléhkapumon át, míg végre rászánta magát, hogy, egyik barátnője kezét szorongatva, egy délután félénken meglátogasson. Nem tudott sokkal többet franciául, mint én hausszául, de ez elegendő volt, azaz lett volna, ha mert volna beszélni. Kezében könyvvel, papírral, ceruzával, nyilvánvaló volt, hogy miért jött, de nem volt bátorsága előrukkolni vele. Akarsz valamit tőlem, ugye, azért jöttél? Hálásan fölcsillan a szeme, igen. És mit szeretnél? Csönd. Hallgatunk, afrikai módra, nem kell az együtt töltött időt mindvégig beszéddel zsúfolni. Hagyom kicsit feszengeni a kislányt, úgy érzem, jót tenne neki, ha ki tudná mondani magától, amit annyira szeretne. Nem tudja. Végül megesik rajta a szívem, mondom, bármikor jöhet, minden délelőtt nyitva az iskola.

Aia azt mondta, tud olvasni. Fölütöttük tankönyvében az egyik első olvasmányt, Aia folyamatosan mondta, ami előtte volt, aztán a negyedik-ötödik sornál leállt. Addig tudta emlékezetből. Ismeretlen szöveggel képtelen volt elboldogulni.

Mindenkivel egyénileg kell foglalkoznom, másként nem megy. Mihelyt megszabadulok Hadjara bátyjától, Habibou-tól - akinek nincs szüksége arra, hogy a jogaira tanítsam, belép az iskolába és azonnal erőszakosan követeli az aznapi *dictée*-jét -, leülhetek kicsit Aia mellé, az összeadás megy, a kivonás is többé-kevésbé, a szorzás már megmászkodó csúcsokat jelent, nem tudom, fölérünk-e valaha az ötször öt magaslataira.

Az udvarról gyanús ordításokat hallok. Habibou-nak megtetszett a kicsik bozóttaxi-játéka, azonnal átvette Colette-től a vezető szerepet, ő lett a sofőr, most éppen üvöltözik az „utasokkal”, csattog-pattog, leszállítja és körbekergeti a fölborított gyékényfotelekből eszkábált „taxi” körül az egész bandát, mindenki engedelmesen és kicsit ijedt képpel nyargal, miért csináljátok ezt a hülyeséget, kérdezem Colette-től, hát azért, mert Habibou mondja, feleli Colette és tovább ugrál megadóan a kis diktátor pálcasuhintásai ütemére. Habibout leszerелем, nem könnyű, ha elbődül, mint egy őrmester, az egész gyereksereg fősorakozik mögötte.

Nem megy bele a fejébe, hogy nekem itt több szavam lehet, én csak nő vagyok, ő viszont nagyfiú. Valahányszor bezörget kapumon a faluvégi pöl asszony fején a friss tejjel teli, hatalmas lopótökkel és nekilátunk a tejosztogatásnak, Habibou újra és újra követeli: „Nekem először!” Meg is magyarázza, mert látja, hogy nem értek a szóból: „Fiú vagyok, és a legnagyobb!” Én pedig újra és újra elmondom: nálam viszont a lányokkal, és a legkisebbekkel kezdjük. Nem érti. Próbálok erről beszélgetni vele, vannak más országok, más szokások, de figyelme ugyanolyan gyorsan lelankad, mint a helyesírási szabályoknál.

Más módszerekkel is próbálok föllazítani. Kezdetleges kis bábszínházamban - a keskeny iskolai terem végében, egy függöny mögött - afrikai meséket adaptálok, némi változtatással. Az egyikben például, az eredeti történet szerint, a falu legöregebb férfija adja a jó tanácsot a főhősnek, hogy milyen ravasz módszerrel bányon el a gonosz földszellemmel. A mi kis illélai

képmutogató bábszínházunkban a hasznos tanácsot a feleség adja. Hadd legyen egy jópont a nőknek. Hamisítok? Ugyan. Próbálok egy kicsit egyenlíteni. Sokallom a gonosz, mohó és önző nőfigurákat az afrikai mesékben. Azt például több változatban is olvastam - könyvekhez Niameyból jutok hozzá, megszerveztem a kölcsönzést a Francia-Nigeri Kulturális Központ könyvtárából -, hogy a terhes asszony lehetetlen kívánságaival elveszejtí urát, vagy a gonosz anya önzése miatt fia veszélybe kerül.

Az iskolarendszer francia mintára működik, Franciaországban nyomtatott könyvekkel, francia nyelven az első elemítől kezdve.

Monique-től azt hallom, hogy léteznek haussza nyelvű elemik is. Ezeket itt furcsa módon „kísérleti iskolának” nevezik, kísérletnek tekintik, ha a gyerek az anyanyelvén kezdheti a tanulást. (Miért csodálkozom? Magyarországon is kísérleti jellegű, ha a cigány anyanyelvű kisgyerekeknek nem kell egyik napról a másikra mindent magyarul megértenie.) Az első két évben írás, olvasás, számtan csak haussza nyelven megy, harmadikban kezdenek franciául tanulni. Egy fölmérés kimutatta, hogy a kísérleti iskolába járók kamaszkorukra jobban beszélnek franciául, mint azok, akiket első perctől kezdve franciául gyötörtek. Mégis kevés szülő íratja a gyermekét haussza iskolába, azt hiszik, a francia mégiscsak jobb, hiszen francia...

Délutánonként különórát adok, előbb Rosának, aztán Colette-nek. Rosa mindenáron folytatni akarja az általános iskola ötödik évében félbemaradt tanulmányait, arra gyűjti a pénzt, hogy Loméba, a togói fővárosba menjen tanulni, láthatóan szenved a tudás, az iskolában szereshető ismeretek hiányától.

Hosszú időbe telt, míg végre rászánta magát, hogy elmesélje nekem a történetét: azt hitte, szégyellnie kell. Egy este, amikor az ő kis udvarukban vacsoráztunk együtt, megkérdeztem tőle - miután nővére, Béatrice arról beszélt, milyen hasznos volt számára a varrótanfolyam -, vajon öneki miért kellett otthagynia az iskolát. Az én Rosám elsápadt a kérdéstől, hirtelenében nem is tudott válaszolni, Célestin sietett a segítségére valamilyen érezhetően mellébeszélő magyarázattal. Rosa egész este feszült és néma maradt, igaz, nővére és sógora jelenlétében mindig eléggé hallgatag. Éreztem, hogy - már megint - tapintatlanságot követtem el, máskor is előfordult, hogy olyasmiről érdeklődtem a két togói nővértől, amit szerintem nyugodtan meg lehet kérdezni, mégis zavarba hoztam őket. Hazamenet sokat gondoltam Rosára, reméltem, nem követtem el nagy hibát, és még beszélgethetünk a témáról.

Másnap délután mindent elmesélt. Már a reggeli takarítás közben szólt, hogy szieszta után visszajönne beszélgetni. Hóna alatt szépen illusztrált, hatalmas tündérmese-könyvvel érkezett, Monique-től kérte kölcsön, olvasnivalónak. Kinn ültünk az udvaron, a ház előtti gyékénytető árnyékában, a fonott karszékeken. A könyvet letette a kicsi asztalra, és végig, amíg beszélt, zavartan pörgette a lapokat ujjai között.

Már serdülőlány volt, amikor szülei a faluból, ahol iskolába járt, vissza akarták hívni a tanyájukra, mert nem volt elég pénzük az iskoláztatáshoz. Rosa kétségbeesett, hajtogatta, hogy tanulni szeretne, el akarja rendesen végezni az iskolát, amire a család egyik fiatal barátja azt mondta, ha a kis Rosa tanulni akar, hadd tanuljon, és átvállalta a tanítatás költségeit. Rosa mélyen hálás volt ezért. Teherbe is esett. (Soha, senki, sem a családban, sem az iskolában, nem tett még csak célzást sem arra, hogyan lehet elkerülni a terhességet, neki pedig fogalma sem volt semmiről.) A fiatalember ígérgette, hogy elviszi egy angyalcsinálóhoz, de nem vitte, én meg, sóhajtja Rosa, rajta kívül egy árva lelket nem ismertem ott, ahová az iskolába jártam, azt sem tudtam, kihez forduljak.

Amikor már gömbölyödött a hasa, ki kellett maradnia az iskolából. Az osztálytársak csúfolták, lehetetlenné tették az életét, Rosa azt mondja, nagyon kegyetlenül tudnak bánni a megesett lányokkal.

Haza kellett térnie a tanyára. A szerelemből - mert szerette a férfit, akiről azt hitte, megérti az ő tudásvágyát - számára csak a szégyen maradt, ma már tudni sem akar kisfia apjáról. A gyereket az ő saját édesapja húzta ki a hasából, Rosa és Béatrice papája ugyanis a földművesség mellett mindenféle gyógy módokhoz is ért, környékükön őt szokták szülésekhez hívni.

Rosa otthon maradt az apjánál, nevelte kisfiát és saját húgait, öccseit, mert akkoriban az édesanyját hosszú betegségében valahol messze ápolták, tehát nagy szükség volt a nagy lánytestvér jelenlétére. Így tartott ez éveken át, nem szívesen beszél róla, ahogy félmondataiból és Béatrice vagy Célestin elejtett megjegyzéseiből kiveszem, nagyon keserű lehetett neki ez az élet. Rettegett, hogy mindörökre ott ragad a tanyán, már soha semmi nem történik az életében, vége az álmoknak tanulásról, nagyvilágról. Most utólag már nevetve meséli, hogy milyen ügyetlen volt mindig a mezőgazdasági munkákban is, a kereskedelemben is, pedig mindent megpróbált, de mit tegyen, nincs tehetsége hozzá: amit ő ültet el, elszárad vagy ki sem nő, amit ő kínál a piacon, eladatlan marad.

Az elmúlt esős évszak kezdetén történt, hogy Béatrice - aki akkor a férjével együtt már itt dolgozott Nigerben - hazalátogatott a togói tanyára, látta, hogy Rosa húga sorvadozik, és kimentette onnan: magával hozta Illélába. A kisfiút, aki már hat éves, ott lehetett hagyni a nagyszülőknél, nevelkedik a többi, már nagyobbacska gyerekkel. Ő a nagypapa kedvence, mert nagy érdeklődést mutat gyógyító tudása iránt, hűségesen kíséretet növénygyűjtő útjain és tanulja, mit mikor kell leszedni és mire lehet fölhasználni.

Amikor Rosa idejött Illélába, magával hozta hajdani iskolai füzeit, könyveit, nem tudta, mi vár itt rá, de remélte, hátha lesz ideje tanulni. Együtt könnyebb, ez után a beszélgetés után minden nap nekiülünk, küszködünk a törtekkel, negatív számokkal, négyzetre emeléssel, az olvasókönyv iszonyúan unalmas szemelvényeivel és nyakatekert keresztkérdéseivel, dührohagmot kapok a francia oktatási rendszer merev szárazságától, definíciókat magoltató módszereitől, de ezeket kell gyakorolni, ha Rosa tényleg vissza akar ülni az iskolapadba, huszonkét évesen az ötödik osztályba.

A hatéves Colette is megkezdte az iskoláit ősszel Togóban. Máris türelmetlen, szeretne tudni írni-olvasni, én is örülnék, ha megtaníthatnám, de a délelőtti közös foglalkozás nem elegendő ehhez. Minden délután beállít a különórájára, Kilissan és a kis Hadjara gyakran vele jön, viháncolnának kicsit, villámló szemmel közlöm velük, ha egyet pisszennek, ki lesznek rakva, ez itt most komoly, ne tereljék el Colette amúgy is könnyen szertekalandozó figyelmét. Meglepő módon a két kicsi ezt tiszteletben tartja, még a harsány Hadjara is - akit könnyebben tudok elképzelni energikus, életvidám és szakmáját szerető prostituáltként, mint iskolás lánynak - csöndben elüldögél és nézi, hogyan rója Colette a betűket. Utánozni már nem akarná, de ezt nem is várom el tőle. Örülök, hogy csöndben marad, ez is nagy erőfeszítésébe kerül; mindig csodálkozom, ha a gyerekek tényleg azt csinálják, amit mondok nekik.

Aztán egy szép nap nagy dérral-dúrral beállít Monique, dühtől sírva-remegve közli, hogy kirúgták az állásából. Pontosabban: Hans, ex-férje, gyermeke apja, munkahelyi főnöke megkérte szépen, hogy mondjon föl, „nincs más választásod”, mondta neki. Ha kirúgná, amit mindenki vár tőle már jó ideje, beosztottak és föltesek egyaránt, akkor elvágna Monique jövődi munkalehetőségeit: az összeférhetetlenség, mint felmondási ok, nem igazán jó ajánlás további álláskeresésnél. Monique mérge nem indokolt, hónapok óta mondogatja, hogy ki akar lépni a munkahelyéről, most csak annyi történt, hogy habozását a férfiszó eldöntötte, kemény

csapás volt. Hans is megszenvedte, akit elbűvöl - és elriaszt - ez az izgága, szenvedélyes nő, inkább kislány, mint asszony, kezelhetetlen és esendő rebellis.

Egy hétfői estén, éppen Monique-nál voltam, váratlanul beállított Hans, kezében lábaskával, hogy ott vacsorázzon. Monique köszönés nélkül azzal fogadta: „Na mi van, nem tudod egyedül megenni az édeskrumplidat?” Azt hittem, Hans mindjárt sarkon fordul és elmegy - megértettem volna -, de csak annyit mondott, hogy látni akarta a kislányát, és maradt. Kilissan boldogan pattant magas, erősizmú, játékos természetű apja karjába, hancúroztak, ahogy csak az apák tudnak a gyerekeikkel, Hans jól csinálja az apák örök szerepét, bolondozik is és tekintélyt is tart, a kislány szerelmesen csüngött a nyakán, az anya savanyúan ült a székén, én gyorsan hazamentem, nem akartam tovább tanú lenni.

Később Monique azt mondta, hogy szerinte ő nem volt undok - mert nem álltam meg, hogy ne tegyek megjegyzést -, Hans ismeri a stílusát, köztük ez így megy, és ez rendben is van. Kétlem. Hans nyilván családmelegre vágyott, azért állított be, hidegzuhany lehetett ez a fogadtatás, de ő edzetten tűrte. A fegyelmezett, érzelmeit mindig visszafogó, korrekt német fiatalembert ez a sistergő energiákkal teli francia nő eléggé megbabonázta, és Hans ennek sokkal inkább tudatában van, mint a fiatalasszony annak, hogy bizony neki is szüksége van, vagy lenne, a férjére. Zsigerien féltékeny, szikrázó szemmel emlegeti azt a Tahouában dolgozó német nőt, akivel Hansnak tavaly néhány hónapos idillje volt, ezt ma sem tudja neki megbocsátani. Valahányszor Hans Tahouában tölti a hétvégét - ahol az unalmas holland barátjával nézik a tévét és söröznek, Tahouában ugyanis van villany, az oda kirándulók legfőbb programja a tévézés -, Monique gyanakszik, biztos megint találkozgat a német libával, mondja, és csikorog a foga. Közben Hans abban reménykedik, hogy volt felesége talán mégiscsak rászánja magát valamilyen terápiára, történik vele valami, ami kicsit helyre teszi eltévelyedéseiben, lehiggad, rendbe jön, és akkor élhetnek megint együtt.

Monique, aki engem az ő saját óvónőjének tekintett, először úgy gondolta, hogy január végi távozásával be kell zárni az iskolát is. Hát erről szó nem lehet. Nem fogom év közben itt hagyni a kis hausszákat azért, mert a fehér kislány a mamájával visszamegy Európába. Nem bánom, hogy nem kell augusztusig maradnom, ahogy eredetileg terveztük, de elképzelhetetlennek tartom, hogy most, csak így hirtelen, januárban hazamenjek. Először abban állapodunk meg, hogy március végéig legyen nyitva az iskola, Hans és a holland Linda - Célia mamája - vállalja a további költségeket: ez a ház bérét és az én fizetésemet jelenti, egyik sem nagy összeg.

Néhány nap múlva Monique úgy dönt, hogy nem jó Afrikából január végén hazatérni a hideg Európába, és Illélában sokkal olcsóbb is az élet, további két hónapot itt marad. Ez Béatrice-nak is jó, március végéig meglesz a dadusi fizetése, azután úgyis hazamenne Togóba szülni, április közepére várja a gyereket.

Linda - Monique szöges ellentéte, nyugodt, lassú, békés, olyan, mint egy növény - hétvégeken be-benéz hozzám látogatóba, nagykendővel a hátára kötve a kis Anicha alszik, amíg beszélgetünk, a csecsemőt lefekteti az ágyamra. Azt állítja, hogy Célia nagyon szeret az óvodába járni, ez meglep, én úgy találom, a kislány nehezen illeszkedett be, alig játszik a többiekkel, és egyáltalán nem szólal meg. Otthon az anyjával hollandul, burkinai apjával franciául beszél, dadusától, Adizától - ő az, aki olyan ellenállhatatlanul táncol - a togói mina nyelvet hallja, a falusi gyerekektől pedig a hausszákat. És mindehhez még kistestvére is született, amit hároméves lelke nem könnyen fogad el. Be is kakil időnként, pedig már szobatiszta volt.

Az óvodában, az asztalnál, fölmarkolja a középre kitett ceruzahalmazt, szorongatja az ölében, Célia, Célia, mondja, ez azt jelenti, hogy minden az enyém, hozzá ne merjetek nyúlni. Ha nagyritkán megszólal, csak ezt az egyetlen szót mondja: a saját nevét közli a világgal. Az asztal körül mindenki elfogadja, hogy Célia a ceruzák őre. A gyerekek kénytelenek voltak megtanulni, hogy kedvesen kell tőle kérni és akkor ad. Azt szereti legjobban, ha megnevezük, milyen színűt kérünk, keresgél görcsösen a melléhez szorított ceruzái között, gondolkodik, végül odaadja a megfelelőt. Nagyon intim kapcsolata van a színekkel, minden árnyalatot ismer, mondhatom, hogy világossárga, vagy sötétlila, azt is tudja. A rózsaszínt fájó szívvel adja ki a kezéből, az a kedvence, mihelyt lehet, visszakéri vagy visszaveszi. Célia mindig színes tintákról álmodik.

Linda a kislánya kedvéért fizetné az óvodát egyedül is március után, ha van kedvem még maradni. Kicsit habozok, már beleéltem magam, hogy tavaszi virágzásra érek haza Európába, és félek is az itteni hosszú meleg évszaktól, mindenki rémesnek festi le, Béatrice azt mondja, eleinte azért nem örült a terhességének, mert kiszámította, hogy áprilisban fog szülni, és az április itt már elviselhetetlen, akárcsak a május. Úgy döntök, hogy mind a két, elviselhetetlennek mondott hónapot nem vállalom, csak az egyiket, mondom Lindának, jó, majd májusban megyek el, tartsunk évzárót április végén.

### *Ramadan*

Fölhangzik a kapu előtt a kolduló diákok kiáltása: *ármáduri*, vagy valami ilyesmi, a Korániskola gyerekei jönnek, csak fiúk, természetesen. Azt hallom, a marabu általában keményen tartja diákjait, a tanításért cserébe neki kell adniuk mindent, amit összekoldulnak. Ételmaradék, mindig mosatlan bádogtálkájukkal vacsoraidőben járják az utcákat, a kapuk előtt megállnak, énekelő hangon kéregetnek. Az emberek, ha van maradék a háznál, adnak nekik valamit. Mivel nálam nincs háztartás, az ebédem sovány adag, a vacsorám rendes, de éhes vagyok, nem hagyok semmit abból, amit Rosa vagy Béatrice kis lábaskában esténként hoz nekem, inkább pénzt kezdtem adni a kolduló diákoknak. Persze csapatostul ideszoktak. Rosa - aki nemcsak a házamat tartja rendben, de legfontosabb tanácsadóm is - nagyon határozottan rámszólt, hogy ezt ne tegyem, látta a téren, ahogy a fiúk összeverekedtek a pénzérméken. Azóta én is, ha fölhangzik odakinn az *ármáduri*, kikiabálom: *ánguri!*, és elmennek. *Ánguri* azt jelenti: türelem, vagyis: legyél türelmes, ma nem tudok adni, majd máskor.

A Ramadan, az egyhónapos muzulmán böjt első napjaiban, amikor besötétedés után hirtelen nagyon meglevenedett az élet, egyszercsak benyitott hozzám egy csapat kisebb-nagyobb gyerek, fiúk is, lányok is vegyesen, nem tudom, kik voltak, nem láttam közöttük ismerős arcot. Üres konzervdobozokon kezdték verni a tamtamot, dalba, táncba fogtak, nevettek. Helyeseknek találtam őket, kicsit leálltam velük táncolni, aztán adtam nekik egy marék cukorkát (abból mindig bőven van itthon, Tahouában veszem, óvodai osztogatásra). Boldog csiviteléssel kitáncoltak, mindenkinek elmesélhették, mert alig öt perc múlva másik banda állított be, aztán egy harmadik, hiába mondtam, hogy most már ebből elég, cukorkát sem adtam többet, mégis jöttek, egymás után.

A szomszéd udvarban, ahová minden áthallatszik, Sékina hangosan nevetett, rajtam, természetesen. Afokar viszont a segítségemre sietett, fölkapaszkodott a két udvart elválasztó, magas vályogfal kerítés fölé, zseblámpájával hadonászott, szigorúan kiabált az esti betolakodóknak hausszául, nyilván azt, hogy most már hagyjanak békén. Sékina másnap reggel átjött hozzám megbeszélni ezt a fontos eseményt, megint jókat kacagott, azt mondta, azért szoktak benyitni

hozzám ismeretlenek, mert kíváncsiak rám, mindenki kicsit furcsának tart, így mondta: *tu es un peu bizarre*. Jól van na. Már tudomásul vettem, hogy én vagyok a falu bolondja.

A kedves, vidám Sékinából időnként kitör a szörnyeteg hárpia. Egy délután békésen olvasgatok otthon, a nagy fa árnyékában, egyszer csak csúnyán üvöltöző veszekedést hallok a szomszéd udvarból. Sékina kiabálja, franciául, hogy nem, én ezt nem vagyok hajlandó, vedd tudomásul, hogy ez a te dolgod, te nekem nem fogod megmondani, hogy én mit csináljak, mit képzelsz, te ilyen meg amolyan. Rikácsolt ez a szépasszony, mint egy boszorka. El nem tudtam képzelni, kivel és miért, másnak a hangját nem hallottam, csak az övét.

Később mesélte Monique, hogy Béatrice volt az áldozat. Munkaköri nézeteltérés támadt: elvben az udvar rendben tartása tartozik Afokarra és Sékinára, a házbelsőé pedig Béatrice dolga. Elfelejtettem már, mi volt az az apróság, amiről a két nő nem tudta eldönteni, hogy kinn van-e, vagy benn, de láthatatlanban is úgy gondolom, Béatrice-nak lehetett igaza. Béatrice egész álló nap, megállás nélkül dolgozik, Sékinát én legtöbbször csak a gyékényen heverészve láttam, gyakran hennával pakolt, nájlonzacskóba bugyolált lábbal vagy kézzel. Ilyenkor mintákat fest a lábfejére és a tenyerére. Ahhoz, hogy a henna jól megfogja a bőrt, öt-hat órán át rajta kell hagyni, Sékina vidoran mutat becsomagolt lábára, látod, ma semmit nem csinálhatok, estig nem állhatok föl.

Togói barátaim nem olyan fogékonyak, mint én, a tuareg lustaság bájára. Béatrice soha nem tesz megjegyzést, de ő eléggé zárkózott és szótlan, azt hiszem, leginkább Krisztushoz szeret magában beszélni. Rosa viszont dohog néha, nézze meg az ember, milyen ez az udvar, Afokar már megint mióta nem gereblyézett, egyáltalán, mikor vitte el utoljára a ruháimat mosni? Legyintek, majd jön és megcsinálja, hagyjuk őt a saját ritmusában, Rosa csak bámul rám, nem érti ezt a lazaságot. Dolgozni kell, ezt követeli az élet.

Az udvar valóban kissé elhanyagolt, nevelgetem ugyan a gyerekeket, de ők azért csak szemetelgetnek. A fák is ebben az évszakban cserélik a leveleiket, a lombozat zöld marad, de közben bőségesen hullanak a megsárgult, száraz levelek, a szél kupacokba hordja őket a hepehupás talajon. Alkonyattól, amikor a levegő egy lágy nyári este kellemetességére hül le, a néhol bokáig érő avaron átsétálva bele lehet bódulni egy itt soha el nem érkező őszi hangulatába.

Jól érzem magam a *nímfák* alatt. Ezeknek az eredetileg Indiából származó, Afrikába a gyarmatosítás idején telepített és nagyon jól meghonosodott, örökzöld fáknak - amelyeket az ember eleve szeret, hiszen ők a fák itt, szinte az egyedüliek, pálma errefelé nincs - az angol neve *neem*.

A franciáktól is mindig így hallottam emlegetni, ezért lett számomra *nímfá*, magyar nevét csak Budapesten tudtam meg, az Ország-h-szótárból: miatyánkcserje, olvasószemfa. A miatyánkcserje jól hangzik, de félrevezető: nem cserje ez, valódi, rendes fa, remek árnyékot ad, törzse, ágai gerendának alkalmasak. Minden része használható valamire. Egyébként is azt tapasztaltam, hogy itt, a bogáncsos száraz kórót kivéve, minden növény vagy ehető, vagy gyógyít. Úgy gondolom, hogy ez Európában is így lehet, csak mi már nem tudunk róla.

Az olvasószemfa apró ágacskáit fogkefének használják: kicsit megrágcsálva a botocska végét, rostjai kiválóan alkalmasak a fogak tisztítására. Az íz enyhén keserű ugyan, de a nedvnek fertőtlenítő hatást tulajdonítanak. A fa kérge teának főzve lázcsillapító. Hosszú, keskeny, hegyes végű leveleit borogatásnak használják kelésekre. Állítólag elegendő az olvasószemfa alatt aludni, és az ember gyorsabban fölépül betegségéből.

Február van, idén ez a Ramadan hónapja. Az egész falu tartja a böjtöt. Egy hónapon keresztül reggel fél hattól este hétig nem szabad enni, de még egy korty vizet inni sem, dohányozni - szívni vagy bagót rágni - ugyancsak tilos. Megelevenedik az éjszakai élet, kellemes a holdfényben sétálni, sok helyütt kis tüzek az utcán, parázzon a tea, beszélgetés, evés. A müezzín már reggel négy előtt körbejár a faluban, én is gyakran fölélbredek a hangjára, ez a közösség vekker-szolgáltatása Ramadan idején keltik a népet, hogy legyen ideje fél hat előtt enni-inni, erőt gyűjteni az egész napos böjthöz.

Napközben sokkal többen heverésznek odakint, a házak előtt, a gyékénytetők árnyékában, mint máskor. Legyengülnek a koplalástól, mondják is, hogy nehéz, nehéz, különösen az első napokban szívesen nyögnek, de szelídség és általános jóindulat lengedez a levegőben, érződik, hogy az egész közösség magába száll, nyilván, ha megkordul a gyomor, a Prófétára, Allahra, szent dolgokra gondolnak, hogy a hit erőt adjon a szabályok betartásához. Az elpilledten heverésző férfiak meg-megállítanak, a „hogy vagy”-sorozatban most előkelő helyen szerepel: és a böjt, *ça va?* Mondom, nem tartom a Ramadant, nem vagyok muzulmán. Ezen nagyon álmélkodnak, hogy lehet az, hogy valaki nem muzulmán? Tényleg? Te tényleg nem vagy muzulmán? Kicsit sajnálkozva néznek rám, mint akik úgy gondolják, nem lehet ez jó énnekem, kimaradok valamiből, ami nagyon fontos az életben.

Az önfegyelem gyakorlásának szent hónapja után nagyon világias ünnepnek mutatkozik a Ramadan utolsó napja. A böjttől és a szokásosnál is több imádkozástól az emberek jól érzik magukat, mindenki kinn sétál az utcán, új ruháját mutogatja. Sok családapa eladósodik ilyenkor, a Próféta megköveteli a jó muzulmántól, hogy Ramadan végén feleségeinek és gyerkeinek új ruhát vegyen. A nők csoportostul illegetik magukat az utcán, vakítanak az eleven színek, csillognak az ékszerek fülben, nyakon, csuklón, van, aki kifesti a száját és fénylő ezüst pöttyöcskékkel szórja be homlokát, haját. A tenyereken és lábfejeiken hennával festett csillag- és virágminták díszelnek. A frizurák is újak, a vékony fonatok szabályos mintákban követik a koponyát, néha egészen bonyolult geometriai ábrák szerint. Hétköznapi is gyakran látni szépen font fejeket, de most aztán mindenki kitett magáért, a nővérek, anyák, sógornők, vagy az asszony, akit házhoz hívtak frizura-fonásra, mind művészi munkát végeztek.

A fiúk sem maradnak le a divatozásban: van, akinek a fején nullásgéppel vágott minták virítanak a rövidre nyírt hajban. Aziz, az egyik iskolai nagyfiú fején hátul egy hatalmas „A” betű látható. Nagyon *punk*-os.

A fiatal emberek is csapatokban vonulnak, szintén új ruhában, még látszanak a vasalt élek a sárga, világoskék, zöld, narancssárga vagy fehér, egyszínű nadrág-tunika együtteseken. Viháncol a lányok csapata, a tizenkét-tizennégy évesek már nagyon nőiesen kicicomázva, de még kisgyerekként futkároznak-nevetgélnek. Az ünnep utcai koreográfiáján szemmel látható az afrikai társadalom korcsoportok szerinti rétegződése. A korcsoportok itt nagyon fontosak, a család után ez a kapcsolat a legerősebb, az egy generációhoz tartozók szolidaritása egy életen át tart.

Sékina letelepedett egy gyékényre a kapu elé, nézi a tér ünnepi forgalmát. Kérdezem, hol az új ruhája, azt mondja, csak holnap veszi föl, számára nincs vége a Ramadannak, még nem látta saját szemével az újhold vékony csíkját. Sékina úgy látszik közvetlen kapcsolatot tart az égiekkel, másoknak megfelel az is, hogy az ország vagy a tájegység imámja, vagy valamelyik jeles marabuja figyeli a holdat és meghirdeti a Ramadan kezdetét és befejezését. De Sékina csak a saját szemének hisz.

Másnap kora reggel arra ébredek, hogy Afokar, Raliou és egy idegen férfi sürgölődik az udvaromban egy ijedt kecske körül. Afokar vette az állatot az ünnepre, sugározva mondja és mutatja: ma sok húst fogunk enni, én is lelkesedem. Kecskéölés napján mindenki jóllakhat hússal, ami valóban ünnepi esemény. Nem tudom, Afokar és Raliou miért az én udvaromba hozta be levágni az állatot, de nem bánom. A fal tövében kis árkot ásna, afölött vágják el a torkát, a kicsurgott vért rögtön lefedik földdel. Aztán két mellső lábát összekötözve, a kecskét az egyik faágra akasztják, az idegen nekilát a szakszerű nyúzásnak, szépen jön le a bőr. Afokar mellén keresztbefont karral nézi, ahogy a férfi a hosszú, éles tuareg törrel nyesi le a húsdarabokat és dobálja egy odakészített lavórba. Megfizeti ezért a munkáért.

Afokar, ha akad egy kevéske pénze, szívesen költi arra, hogy másokat dolgoztasson. Sékina is: fizetésnapok után egy ideig - nem sokáig - egy falubeli haussza asszonnyal töreti a kölesét. Igaz, nehéz munka a famozsár mellett állva, ütemesen hajlongva verni a súlyos doronggal a kölesszemeket, hogy apróra törjenek: a nőknek ez a mindennapos tevékenység idő teltével megkérgesíti a tenyerét. Láttam az öregasszonyokon.

A kecskéölés hírére beállít udvaromba Sékina, később Raichoua is, karján a kiseddel. Csillogó szemmel nézik a munkát, aztán maguk is nekiállnak belezni: a hús a férfiak, a belsőség a nők feladata. Ahogy föl vágják a gyomrot - majd jól kimossák és pacalt főznek belőle - és kiborítják bőséges, zöldesbarna, pépes tartalmát, Raichoua azt mondja: De szép! Én elámulok, soha ez a jelző eszembe nem jutott volna ebben a helyzetben, de ahogy elnézem Raichoua mosolyát és tekintetét, egyszerre csak már én is úgy gondolom, tényleg szép a kecske gyomrának tartalma, mert az látszik rajta, hogy bőséges, jó füveket ehetett.

Éjszaka, hatalmas kórházi teremben, hófehér arcú, sovány, fakóhajú gyerekeket látok az ágyakon, egyikük arca gézzel letakarva. Egy másik gyerek - mindannyian két-három évesek - odamászik, ügyetlenül markolva leszedi a gézkendőt: alatta halott arc. A gyerek szeretettel odahajtja mellé a fejét és békésen elalszik. Az ágyon egy asszony is látható, az egyetlen felnőtt, hüvelykujját szopva, magzatként kuporodva alszik. Mély csönd, jámbor haldoklók. Snitt. A Fény utcai piacon rámtalál egy fiatalember, akiről kiderül, hogy ő fog kivégezni. Azt mondja, mennünk kell. Kocsiba szállunk, ő vezet, franciául beszélünk egymással, szívélyesen kérdezi, hogy német vagyok-e. Dehogyan vagyok. Magyar? Fölcsillan a szeme, mondja büszkén, hogy ő meg burgenlandi. Engem ingerel, hogy ettől valami közösséget képzel közöttünk. Megérkezünk a kivégzés színhelyére: az a budai lakás, ahol gyerekkoromat töltöttem. Állok a hall és a hálósoba közötti átjáróban, ő indigókék leplet rak rám, benne ollóval kivágva egy féltényérnyi lyuk, javasolja, igazítsam úgy, hogy ez a gyomorszájamnál legyen, akkor könnyebben tud majd célozni. És eltűnik a konyha felé. Mögöttem a díványon ülve két nő vár - nem tudom, kik, de tudom, hogy hozzám tartozók -, az ajtófélfánál egy férfi, szintén rokonféle, de azonosítatlan. Csönd, várakozás. Most már jöhetne, mondom, és hozzáteszem, hogy szeretnék túlesni a dolgon. Érzem a hátamban, hogy nőrokonaim - kivégzésem nézői - nem helyeslik, hogy ezt mondtam. Hosszú csönd, várjuk a burgenlandi kivégzőt. Békésen föl ébredek, arra, hogy nocsak, még mindig élek. Künn a müezzín hangja szól, reggel négy óra van.

Valami talán tényleg rendbejöhett, mert kivégzést már nagyon sok éve nem álmodtam, és a korábbiak mindig félelmetesek voltak. Többnyire sokan álltunk, hosszú sorban, de a kivégzőosztag nem előttünk, hanem oldalt készülődött, a sor egyik végén, és én azt terveztem, hogy majd ha lönek, hirtelen kicsit előrelépek, vagy hátra, vagy beugrom a folyóba, így talán nem találhatnak el, és a lövéssorozat hangjára ébredtem, verejtékezve. Most már saját külön hóhérom van, egy bamba burgenlandi, aki kimegy a konyhába, ahelyett, hogy tenné a dolgát, én meg a várakozás unalmában föl ébredek. Érdekes volt Afrikába jönnöm.

Aztán egy éjszaka vad dolgok történnek: nem álom, valóság. A harmattan megmutatja, mit tud. Ezért is érdemes volt idejönnöm.

Csillagtalannul sötét éj, a sűrű porrétegeken még a hold fénye is alig tud áttörni. A fiatal olvasószemfa szédülten hajladozik fölöttem, nyög, zúg, sikít, csapkodnak az ágai, verdeső szárnyak. A szél hirtelen föltépi a matrac négy oldala alá jól begyűrt szúnyoghálót. Próbálom visszagyömöszölni, a harc egyenlőtlen. Újabb szélroham, tüllpiramisom - amelyet csúcsánál tart a kötél odafönn az ágon - a fejem fölött már majdnem vízszintesen csapkolódik a szélben, akár egy kalózhajó zászlaja. Elemi erők harca, istenek haragja, monumentális bemutató. Eszembe jut az óceán: egyszer, a francia partokon, az Atlanti óceán hullámaiból hátráltam kifelé rémült karcsapásokkal, egy szempillantás alatt átérezve, milyen csöppecske és eltörölhető az életem.

A harmattannal életveszély nincsen fallal körülrzárt udvaromban, a szél nem fúj le a matracról, amelyhez teljes erőmből hozzátapadok. Lapulok, bizony, fülem-orrom-szám homokkal tele, lepedőmön sivatagi porréteg, a zúgás végeérhetetlen, de változó ritmusban közeledik-távolodik. Néha szinte már csak susog fölöttem, és a főmotívum, az üvöltve száguldó süvítés messzebből jön. Már azt hiszem, vége, de aztán új erőre kap és a porcikáimon zúdul keresztül. Semmilyen más hang nem létezik a világban, csak a szélé. Átadom magam a helyzetnek, a házba bemenekülni nem érdemes, a szúnyogok tömege ezt már nyilván megtette, a füledt szobában várva a vihar végét és az én esetleges fölbukkanásomat. Hát nem kapnak ma belőlem semmit. Bonyolult lenne most becipelni a matraco, a szúnyoghálót le-majd fölszerelni, a homok már amúgy is teljesen belepett, a vihar pedig gyönyörű, vétek volna itt hagyni az előadást, talán soha az életben többé ilyenben nem lesz részem.

Ramadan hónapjában, a homokszél évszakának a végefelé jött a járvány: agyhártyagyulladás (az afrikai változat nem ugyanaz, mint a mérsékelt égövi). Nem lehet pontosan tudni, hogyan terjed, annyi biztos, hogy a szárazság és a harmattan kedvez neki, az emberek annyit tehetnek, hogy reménykedve várják a homokszél elnyugvását. Védőoltás létezik, bár állítólag nincs belőle elég, és csak Niameyban kapható, pénzért, a nigeri lakosság elsöprő többsége tehát nem oltatja be magát.

A rádiók pár száz halottról beszélnek, az végül is nem olyan sok, nyolcmillió lakoshoz képest. Tünetek: láz, hányás, kóma, nyakmerevedés. Aki ilyesmit észlel, kezdhet imádkozni. Afrikában sokan úgy gondolják, a nagyon erős csípős paprika és az alkohol védelmet nyújt a betegség ellen. A benini Michel kocsmájában - mert néhány hónap után fölfedeztem, hogy van egy kocsmá Illélában, és bizony jó néhány muzulmán szívesen jár oda - saját szememmel láttam, ahogy másfél-kétéves gyerekekkel konyakot itattak, hogy védjék őket az agyhártyagyulladástól. (A kicsik nem fintorogtak, valószínűleg már ismerték az ízt.)

Hans egyik niamey-i útjáról - gyakran megy a fővárosba - hozott egy tucatnyi védőoltást. Kis togói és tuareg kolóniánkból nők és gyerekek együtt elvonulunk Lamalyhoz, a rendelő főápolójához. Lamaly nem akarja megmondani, Illélában hány eset volt eddig, talán igaza is van, nem kell pánikot kelteni, ámbár Sékina és Raichoua arckifejezéséből azt gyanítom, az injekcióstű szúrásától jobban félnek, mint az agyhártyagyulladástól. Lamaly kicsomagolja az oltóanyagokat, mindegyikhez van külön, eldobható tű. Szúrás előtt nem tisztítja le a bőrfelületet, ezen kicsit csodálkozom, gondolom, talán nincs hozzá alkohol. De van, ez kiderül, amikor Colette karján a szúrás helyén apró vércsepp jelenik meg: az ápoló elővesz egy egészen kicsi üvegcset, kinyitja, mutatóujjával a tetejét leszorítva fölfordítja, majd letörli az ujjával a vércseppet. Ezek szerint alkohol van, vatta nincs.

Ez az a Lamaly, akiről már meséltem, hogy jó muzulmán, azért akar negyedszer is nősülni, mert a Próféta szerint így lehet elkerülni a prostitúciót. A főápoló nagyon Afrika-tudatos is: Rosa mondja, hogy egyszer panaszkodott neki, nem érzi jól magát Illélában, mert itt, togói lévén, idegen, de Lamaly kioktatta: szó se róla, te afrikai vagy, itthon vagy mindenütt a földrészen, csak a fehérek idegenek itt.

Célestin is böjtöl egy hétig, ha már Ramadan van, miért ne, jó dolog a böjt, mondja. És imádkozol is? Igen. Kérdezem, kihez, azt mondja, a keresztény Istenhez. Célestin tehát kereszténynek tartja magát. Persze, tudtam, hiszen még amikor megismerkedtünk, mondta, hogy nevelője, az olasz misszionárius hatására majdnem papnak ment. De azóta csak animista történeteket mesél nekem, például boszorkányokról, akik ha nagyon nekiszabadulnak, el tudják küldeni a szellemeket akár egy másik földrészre is, hogy megöljenek egy embert. De igaz, higgyem el, ő tud egy esetet, amikor az áldozatnak, halála előtt, még volt ideje fölírni azoknak a nevét, akik ráküldték a gyilkos szellemeket a boszorkány közvetítésével. Mi más ez, ha nem bizonyíték? Ott voltak, a haldokló remegő kezével egy cédulára firkantva, a nevek.

Olyasmi is megtörténik az életben, hogy hazamész, nem volt otthon senki, a házad zárva volt, ajtó is, ablak is: belépsz a szobádba és az ágyadon ül egy hatalmas fekete kutya. Persze meg-rémülsz, kiszaladsz és bezárod magad mögött az ajtót, hívod a szomszédokat, óvatosan visszamentek, benéztek: a kutya sehol, üres a ház. Egy rosszakaród fizetett meg egy boszorkányt, hogy félelmet keltsen benned.

Célestin szívesen mesél nagybátyja gyógymódjairól is. Ott van például a haldoklók pora, nagyon hasznos szer. Ha valaki már beszélni sem tud, nincs eszméleténél, de rendezetlenül hagyta földi dolgait, nem mondta el a testamentumát, ezzel a porral bedörzsölgetik az orrát, magához tér, beszél, végrendelkezik és elbúcsúzik mindenkitől. Aztán egy vagy két nap múlva csakugyan meghal, immár megnyugodott lélekkel. Kíváncsi lennék, mit tesz ez a por, ha egészséges ember szippantja az orrába (ki is próbálnám, ha lehetne), de Célestin szerint akkor nem történik semmi.

A nagybácsi tud gyógyszert az epilepsziára, izomfájdalmakra, fejfájásra, depresszióra, alkoholizmusra. Az epilepsziára valamilyen gyökértea van, elegendő egyetlen pohárral inni, irtózatos hányás lesz belőle. Egy külön erre a célra ásott lyukba kell rókázni, aztán a lyukat betemetni, ezzel a beteg kiokádta magából az epilepsziát, és el is temette, soha többet nem jön rá roham. Tényleg? Célestin esküszik, kicsit zokon veszi, ha kételkedem, hát inkább hiszek a szavának. Búcsúajándékkul majd egy kis tégelyt kapok tőle, ráírta: „Fekete por. Izomfájdalmak, görcsök, rontás ellen.” Pengével szokták enyhén, finoman megkarcolni a bőrt, épp csak egy csepp vérezen, és beledörzsölik a port. Béatrice alkalmazta ezt a gyógymódot, amikor Monique-nak érthetetlen hátfájásai voltak, és csakugyan bevált.

A hit, mindenféle hit, itt sokkal dúsabb, húsosabb, dogmamentesebb. Illélában jól megfér Allah és a keresztény Isten az animizmus szellemeivel, akik nyilvánvalóan úgyis őket, azaz Őt szolgálják, és amikor kitűztem az óvodai rajzok közé a falra a nyolcéves Áron budapesti küldeményét, szép festményt egy zsidó temetőről, Jahvé is beköltözött és megmutatta magát közös egünkön. Béke volt.

Egy éjszaka arra ébredtem, hogy valami jelen van, körül kell nézni. Kimásztam a túllpiramis alól, sétáltam egyet az udvaron. Délkeletről öt ágban, mintha a látóhatár alatt egy láthatatlan óriáskéz tartana fénycsokrot, öt sugár ívelt át az égen: fehérülő báránnyelű csillagok között, tejszínhab-sávok, szinte teljesen szabályosan osztották hat szeletre az eget, gondoltam, egy tizenkét részes mennyei torta innenső felét látom, közepén, profán szememmel már nem érzékelhetően, egy szál születésnap gyertya ég, ma éjszaka egy éves az Isten.

Másnap kérdeztem néhány embert, láttak-e valami furcsát az éjjel, de azt mondták, nem láttak.

## *Afrika megmentése*

Monique javasolta, kísérjem el délután a bozótba, gyűlésre megy, így legalább megláthatom kicsit, hogyan működnek a fejlesztési tervek, helyi szinten. (Itt mi azt mondjuk, ha egy környékbeli faluba készülünk, hogy „megyünk a bozótba”, bár mi magunk is ott vagyunk.)

Már a negyedik gyűlést hívták össze ugyanabban az ügyben: a közös magtár, a biztonsági tartalék kialakítása volt a cél. A holland fejlesztési terv az induláshoz ad kamatmentes kölcsönt, cserében elvárja, hogy a parasztok tanulják meg valahogyan kezelni, könyvelni ezt az egészet.

Tajaé falu lakói úgy kezdték a szervezést, hogy mindjárt megválasztottak hét felelőst és mindegyiknek egy-egy helyettest, tehát tizennégy embert. Eddig jó, a bürokrácia már megvan. Most szét kellene osztani a szerepeket, kitalálni, hogy kinek mi legyen a feladata. Várunk az érkezőkre a szép kis mecset fala mögött, faárnyékban. A gyűléseket mindig egy fa árnyékában tartják, ott, ahol egyébként is üldögni szoktak a falu férfiai.

Monique lelkesen készül illusztrált magyarázatára, egy hosszú, vastag kötelet jó nagy csomókkal tizennyolc egyenlő részre oszt, a földön kifeszíti, bele is kalapáltatja - hozott magával hosszú szögeket erre a célra -, el ne mozdítsa az erősen fújó szél. Nagy halom kavicsot, különféle színű kis kartonlapokat vesz elő, komótosan - és mindenki számára érthetetlenül - készülődik, idő, az van, félórás késéssel szállingóznak lassan az első résztvevők, egy óra múlva is még nagyon gyéren vannak, kizárólag férfiak, az összejövetel témája nőkre nem tartozik. Kiderül, hogy a tizennégy felelősből mindössze három van jelen, kevés, nagyon kevés, az ő munkamegosztásukról lenne szó, nélkülük nem lehet gyűlést tartani. Valaki utánajár, hol vannak.

A bíróságon. A falubeli ügyekben az ítélkezést a falufőnök, vagy a marabu irányítja, ezt nem is tudom pontosan, lényeg az, hogy a helyi méltóságok, a tekintélyes férfiak összegyűlnek a mecsetben, péntek délután van, imádság és közügyek intézésének ideje. Valamilyen feltételezhető szélhámosság foglalkoztatja az egész falut, tisztázatlan adósságyűgy két ember között, nem tudható, kinek van igaza, bizonyíték egyik oldalon sincs, a vége úgyis az lesz, hogy a Koránra kell megesküdniük: igazat mondtak. Ez nem tréfa, ha a szent könyvre tett esküben hazudsz, negyven napon belül meghalsz. Ilyen kockázatot csalók sem mernek vállalni.

Várákozunk tehát, a férfiak nézik Monique tevés-vevését, ugyan már mik ezek a csomók a hosszú kötélén? Valaki megjegyzi: annyi gyűlésünk lesz még, ahány csomó van! Harsány nevetés. Az animátor fordítja nekünk a haussza beszédet franciára. Az animátorok fizetést kapnak a fejlesztési tervtől azért, hogy szervezzék a helybéliekkel a programokat.

Végül is elmarad a gyűlés, de egy héttel később már meg lehet tartani, akkor megjelenik a felelős férfiak többsége.

Monique nekilát a magyarázatnak. A nagy kötélén a csomók a hónapokat jelölik, másfél évre kellene tervezni, íme előttünk a földön a tizennyolc hónap, ugye. Aztán van a négyféle feladat: vásárlás, tárolás, eladás, kölcsönfelvétel, ezeket kis cédulákon egyszerű ábrák jelölik, látjátok, a ferde vonalak ezt, a pöttyök azt, a keresztek amazt jelentik. A férfiak látják, bólogatnak. Akkor mondjátok meg, hogy mostantól fogva mikor melyik hónapban jön majd el a vásárlás, a tárolás, az eladás ideje, és tegyétek le a cédulákat a kötélen megfelelő csomóihoz. Vakargatják

az állukat, a turbánjukat, megfontolják egymás között a dolgot, aztán elhelyezik a cédulákat, kicsit bizonytalanul. Most lépjenek elő a felelősök. Elnök, titkár, gondnok, pénztáros és három úgynevezett kerületi megbízott, mindegyikük más-más színű kartonlapocskát kap, több darabot is, egyszerű ábrával az azonosításhoz: te vagy a nap, te a ház, a fej, a láda, ilyesmik. Le kell tenniük a cédulákat azokhoz a hónapokhoz és tevékenységekhez, amelyekben szerintük feladatuk lesz a közös magtár kezelésében.

Most már értem, miért kellett egy terebélyes lopótökből rakásnyi kődarabot idehoznunk Illélából: nehezeknek, hogy a kartonlapocskákat el ne fújja a szél a földről. Illélában sem mondható kövesnek a talaj, mint erre felé seholsem, de ott azért gondos munkával Monique össze tudott szedni néhány tucat félökölnyi kövecskét, amire Tajaében nem lett volna esélye.

Tetszik a népnek a játék, mert annak veszik, de az a benyomásom, hogy inkább arra kíváncsiak, miféle tárgyakat húz még elő ez a fehér nő a tarsolyából, mint arra, ami elhangzik. Monique tervezést akar nekik tanítani: lássák előre a feladataikat, és lehessen tudni, ki mikor ellenőrzi például a pénztárt vagy a magtárt, ki mikor miért felelős. De a gyűlés után ő maga mondja, hogy számárság volt az egész, úgyis minden folyamatosan zajlik, aki éppen arra jár, benéz a raktárba, nem lehet ezt felosztani hónapokra és személyekre. Így igaz. A falusiak jóindulattal üldögéltek a gyűlésen, kíváncsiság is volt bennük, de úgy látszott, nemigen értették, mire jó ez az egész. A végén az „elnök” föllállt és hosszú udvariassági formulákkal megköszönte Monique-nak a fáradozást.

A holland Lindánál más stílusúak a gyűlések. Jártam vele egy másik kis faluban, Beidiben, az úgynevezett nőcsoportnál. Linda csak elüldögélt az egyik sarokban, a gyűlést az animátor vezette, mosolygós haussza fiatalasszony, aki azért költözött Beidibe, hogy ezt a munkát végezze. Az elvek szerint a gyakorlati feladatokat a terepen - a csoportok szervezését és működtetését - nem az európaiaknak, hanem a nigeri alkalmazottaknak kell ellátniuk, de jobb, ha nem a saját falujukban dolgoznak, hogy kívül álljanak a helyi érdekszövetségeken.

Nyitottfalú szalmakunyhóban üldögélünk a gyékényeken, egy idő múlva Lindának és nekem széket hoznak, nem lenne fontos, de ez a szokás. A beidi nőcsoportban arról van szó, hogy miként kellene könyvelni a kölcsönök visszaadását. A falu asszonyai már megválasztották a pénz kezelésére azokat, akikben leginkább megbíznak: csupa idősebb, vagy legalábbis nem fiatal nő. Most tartanak életükben először tollat a kezükben, az animátor mutatja, hogyan kell fogniuk. Szorgalmasan hajolnak a kiosztott papírlapok fölé, húzzák egymás után a kis egyenes vonalakat a sorok közé, pontosan úgy, mint a kicsik az óvodában.

A vonalkahúzás művészetét azért kell megtanulniuk, hogy majd a tízes, százas, ezres és tízezres rovatokba - ezeket a számokat fölismerik - megfelelő mennyiségű vonást húzzanak aszerint, hogy hány frank jött vissza a közös kasszába. Mondjuk az egyik asszony visszaadott nyolcszázat, a másik hatszázat. Az összeadás fejben könnyen megy, de az már nem is olyan nyilvánvaló, hogy akkor egy vonalat az ezres, négyet pedig a százas rovatba kell vésni.

A nők lelkesek, tetszik nekik a feladat, van, aki gyorsan fölfogja, van, aki csak nagyon lassan, sustorognak, kérdezzetik egymást, sokat nevetnek. A fiatalasszony végtelen türelemmel tanítja őket, nem is tanítás ez, inkább közös gondok megoldása. Összetartozó emberek csoportját látom: egyikük szolgálatkészen átadja azt a tudást, amellyel a többiek még nem rendelkeznek. Nincs benne sem fölény, sem követelés, miért is lenne. A többiek pedig örülnek, hogy valaki tanítja őket, faggatják, mondd csak már, mondd csak, hogy van ez?

Ilyennek képzelem a jó iskolát. Persze valószínűleg azért volt itt ez a légkör, mert fiatalasszony tanított idősebb nőket, tehát arányos volt a viszony, egyik oldalon az iskolában megszerezhető tudás, másikon az életkor tapasztalata: a kettő kiegyenlítette egymást. A kor

tisztelete itt nem a fejben, nem is a szívben, hanem valahol a zsigerekben van, ez az egyik legmélyebben gyökerező hagyomány, helyénvalóságát soha senki nem vonja kétségbe.

Nem bánnám, ha ebből egy picike létezne a mérsékelt égöv leginkább civilizáltnak mondott tájain is. Nekem itt most bizonyíten jólesik, hogy tisztelik a koromat - ez valamilyen gyengéd figyelmet jelent, kíváncsiságot a véleményemre, elismerést, hogy eljutottam idáig, hogy megcsináltam az életemet, és igazuk van, azért ez nem kis teljesítmény, mindannyiunk részéről -, de majd megyek vissza Európába, na, ott aztán ebből nem találok semmit, különben sem tekintenek még eléggé korosnak, rám szólnak, ha arra merek célozni, hogy az én koromban már így vagy amúgy, ezt valahogy illetlennek tartják, vagy túlzónak, „miért mondasz ilyeneket”, mintha legalábbis nálunk szégyen lenne az idő múlása.

Itt Afrikában nyugodtabb: az ötvenkét éves nő már öregasszony, túl mindenben, ami az életben egyáltalán történhet, sőt, ha ennyit élt, már bőven túlteljesítette a normát: korcsoportjából a többiek, akikkel kislánykorában együtt játszott, akikkel később egymást segítették szülésben, gyógyításban, mindenben, már rég a szellemek világából nézik, hogyan adják meg emléküknél a tiszteletet a dédunokák. Mert az öregek tisztelete természetesen az ősökét is jelenti.

Lindával a beidi nőcsoport gyűlésén fölhasználjuk az alkalmat, hogy kipróbáljuk, mennyire fölismerhetők a falusiak számára az alfabetizációs programhoz készített rajzok. Az illélai holland fejlesztési terv segít a felnőttek írás-olvasás oktatásában is. Ennek egyik módszere, hogy a résztvevők rajzokat és külön cédulákon szavakat kapnak, egymás mellé kell helyezniük a megfelelő lapokat: a birka-rajzhoz a birka szót, a felhőhöz a felhőét, és így tovább. Hogy ez sikerüljön, a rajznak fölismerhetőnek kell lennie.

Mutogatjuk a nőknek az A/4-es lapokat. Nevetgélnek, ide-oda forgatják a papírt, hogy most milyen irányban is nézzék, hosszasan gondolkodnak. Nincs gyakorlatuk abban, hogy a valóságot és rajzolt mását azonosítsák. A tevért rögtön fölismerik, de a kutat például nem, alapos töprengés után egyikük azt mondja: ez talán egy szék. A rajzon a kúthengert keresztbe tett rudak tartják, ezeket gondolhatta az asszony széklábaknak. És talán hengeres kutat még életében nem látott, a kutak itt, már meséltem, többnyire csak kerek lyukak a földben, igen alacsony peremmel.

Egy idő múlva kezdenek körénk gyűlni a férfiak - a főtér mellett ülünk a nyitottfalú kunyhóban, a jelenet odavonzza a kíváncsiakat -, ők is nézegetik a rajzokat, nekik könnyebben megy az ábrák fölismerése. Talán mert jártak egy kicsit iskolába és valamelyest hozzászoktak az ilyesmihez. A szorgóra rögtön köpik, hogy szorgó, pedig a nők azt mondták erre a precízen megrajzolt gabonafajtára, hogy talán egy fa lehet. A bolt azonosítása viszont a férfiak számára is nehézségekbe ütközik, nem tudják az egészet, csak a részleteket látni: ez itt egy zsák, ott lopótökök vannak, amott dobozok, és itt áll egy ember. Amikor mondjuk, hogy ez egy bolt, óriásit nevetnek: Tényleg! Igaz! Ilyen egy bolt!

Mindenkinek tetszik ez a játék, jókat mulatnak, eltöltik velünk az időt. Megint az az érzésem, hogy kicsit furcsának találják minket, fehérket, nem sok értelmét látják különös ötleteinknek, de jóindulatúan elnézik bolondosságunkat.

Egyszer egy európai nagyvárosban azt mondta nekem valaki - a Világbank hitelei kapcsán -, hogy igen, az afrikaiak olyanok, mint a gyerekek, a fejlett világ nem gonoszszágból kezeli kiskorúaknak őket, azok is, meg kell tanulniuk dolgokat, amelyeket mi már tudunk, ők még nem. Ennek az embernek - akiről pontosan tudom, hogy rasszizmusnak soha a leghalványabb árnyalatát sem fedezhetném föl benne - szigorú, és általam enyhén kioktatónak érzett szavai fájdalmasan érintettek. Lehet, hogy éppen azért, mert magam sem lehetek biztos a dologban:

hátha neki van igaza. Valóban nem tudom. Én, mindenesetre, gyakran jobban szeretem a gyerekeket, mint a felnőtteket.

Tény, hogy hallottam jó kis igaz történeteket, amelyek a szigorú úr nézetét támasztják alá. Egy fejlesztési terv egyik nigeri megbízottja, akinek az lett volna a feladata, hogy az általa összegyűjtött pénzt a megfelelő helyen leadja, azzal állított be, hogy saajnos, sajnos, nem hozott semmit, mert a bankókat megette egy teve. Igen? És hol van most az a teve? Saaajnos, sajnos, nem elérhető, nigériai gazdája volt, azóta már átmentek a határon. Egy másik ember, aki szintén nem tudott elszámolni a rábízott pénzzel, azt adta elő a legteljesebb komolysággal, hogy egyedül volt a bozótban, tüzet rakott a teájához, és ettől, saajnos, a pénz elégett a zsebében.

A különbség a stílusban van, és, persze, a nagyságrendben: a kis megbízott keveset lop, mert nem tud többet, de a Nemzetközi Vöröskereszt alkalmazottja már nagyobb falatokhoz jut. Halidou, Linda burkinai férje meséli, hogy az 1984-es éhínség idején a szervezetnél dolgozott, látta, ahogy a teherautósofőrök, a raktárossal egyetértésben, teljes rakományokat vittek egyenesen a piacra, eladni. Ez mindig így megy, én is szoktam látni „segély” feliratú olajosbödönöket a piacokon. Mindenki azt és annyit lop, amit és amennyit tud, afrikaiak is, fehérek is. Csak a fehérek - közelebb lévén a pénzforráshoz - nagyobb mennyiséget tudnak maguknak kanyarítani. Mert nekik mindig minden jobban sikerül. Jellemző, hogy dzserma nyelven úgy hívják a fehéreket: *el nasszari*, ami azt jelenti: az, aki sikerült.

Híres történet innen a szomszédos Tahouából, hogy az olasz kooperáció - ezeket mind így hívják: együttműködés, milyen nemesen hangzik - ideküldött tizenkét embert, hogy építsenek föl és rendezzenek be egy szülőotthont. A csapat fele három hónap múlva szabadság ürügyén elutazott és többé senki nem látta őket, a további hat olasz is nyomtalanul eltűnt, miután lejárt a fél éves szerződés. Félig megépített szülőotthon maradt utánuk, kifizetetlen számlákkal. Az olasz kooperációs miniszter maga utazott ide - úgy látszik, már nem merte senkire rábízni a pénzt -, hogy az aktatáskájából személyesen adja át a lírakötegeket. Ha már nincs szülőotthon, legalább a villanyszámla-tartozás rendezve legyen.

Niameyban mesélték az európaiak, hogy miként történik a nagy pénzek elosztása. Természetesen szakember-csoportnak kell döntenie, hogy a nemzetközi segélyek és kölcsönök összegét mi mindenre fordítsák, a feladat tényleg komoly, járnak is érte ennek megfelelően komoly pénzek. (Minden szakértést busásan fizetnek. Az Európából egy-egy alkalmi, néhány hónapos munkára érkező szakértőnek napi ezer francia frank honoráriumot kínálnak, hozzá még pár százat „költségtérítésre”. Ez több mint kétszerese annak, amit az animátoroknak, a fejlesztési tervek nigeri alkalmazottainak havonta adnak.)

Hallottam valakit morogni egy konkrét ügyről. Az Európai Közösség kiutalt egy nagyobb összeget afrikai célokra, és valamelyik holland nem kormányzati szervezet kapta meg a szakértői munkát ennek a pénznek az elosztásáról. Miért éppen ők kapták, amikor mások is pályáztak, akik talán jobban megoldották volna a feladatot? Azért, mert történetesen egy holland munkatársnő döntött ebben az ügyben, tehát a holland haverjainak adta a megbízatást.

A holland, német, svájci, francia lobbik teszik a dolgukat, szépen fölosztják maguk között a pénzes munkákat. A kooperációk világa ugyanúgy működik, mint a nigerieké, kéz kezét mos, én adok neked, te adsz nekem, a testvéremnek, az unokatestvéremnek. Az afrikai összefonódásokban a család és a nemzetség, az európaiakban a nemzet számít, de a lényeg ugyanaz: akkor is az enyéimnek adom a munkát (pozíciót, pénzt, hatalmat), ha egy kívülálló jobban meg tudná csinálni. A különbség csak annyi - mert a helyzet a korrupció esetében ugyanaz,

mint a lopásoknál -, hogy a fehéreknek nagyobb összegeket van módjuk egymás között elosztogatni.

ÉN, alkalmi óvónőként, négyszer annyit keresek, mint a közös fehér munkaadóink által fizetett afrikai alkalmazottak. Monique, a holland fejlesztési terv kifizetésű dolgozója, négyszer annyit keres, mint én. Hans, igazgatóhelyettesi beosztásban, éppen négyszer annyit keres, mint Monique. És ő sem számít túlfizetettnek. Mindenki tudja, hogy a harmadik világ támogatására kitalált szervezetek pénzének jelentős részét az európai alkalmazottak fizetése emésztí fel, és ez nyilvánvalóan így is marad; nem fognak megszüntetni egy rendszert, amely több százezer embernek ad munkát. Akik dönthetnének a megszüntetéséről, vagy akár csak a megreformálásáról, maguk is ebből élnek, bolondok lennének a létalapjukat fölrúgni.

Niameyban mesélte egy francia, hogy még fiatalon, állami alkalmazásban kezdte a kooperációs munkát. Láta, lenne mit változtatni rajta, összehozott egy informális fórumot az egész együttműködési rendszer megújítására: nyomban ki is rúgták az állásából. Talált magának másikat, húsz éve dolgozik a terepen, nem sok reményt fűz az eredményekhez, senki nem tudja, hogyan fog Afrika talpra állni. „Láttál te már egy nigerit, aki papírral-tollal a kezében gondolkodik vagy tervez?”

„A fehérek most már ne szóljanak bele, ne oktassanak minket, mit hogyan kell, felnőttünk, meg tudjuk magunk is csinálni” - mondja Célestin, mondja Amadou, mondják sokan mások is. De akkor tényleg tudni kellene tervezni. És nem tartani a tenyeret a segélyekért, fehér, fizess. És meg kellene tanulni olyan alapvető dolgokat, mint a kézmosás és a víztisztítás. Tisztasággal a hasmenéssel járó és a fertőző betegségeknek több mint a felét meg lehetne előzni. Ezt már Afrikában is sokan tudják, próbálják is magyarázni, de csak óvatosan.

„A nyugati fogyasztói társadalom utánpótlása nem lehet a fejlődés mintája, de az egészség és higiénia nem nyugatutánpótlás” - olvasom az egyik niamey-i lapban. Szerző talán fél, hogy rossz afrikainak tartják, mentegetőzve hinti a jó szót. Vigyázva kell fogalmazni, az afrikai öntudat érzékeny, csakugyan mélyen megsértették, hosszú évszázadokon keresztül; most próbál magára találni, nem lesz könnyű. Feladatát a fehér ráció fölényeskedése is nehezíti.

„Az afrikaiak átlagintelligenciája alacsonyabb más ember-csoportokénál.” Hónapokkal később is még visszatér a helyi sajtóban ez a megjegyzés, amely egy nemzetközi konferencia nyilvánossága előtt hangzott el. Amikor a német demográfiai intézet igazgatónőjétől magyarázatot kértek, hogy érti ezt, rádobott még egy lapáttal: „Lehetővé kéne tenni a statisztikai bizonyítását annak, hogy egyes népek kevésbé intelligensek, mint mások. Ez nem jelenti azt, hogy én, személy szerint, úgy gondolnám: diszkriminálni kellene őket.” A konferencia német küldöttségéből senki nem határolta el magát ettől a kijelentéstől.

Tessék. És akkor ne szégyelljem a fehér pofámat, itt a bozótban, ahol az írástudatlan bororó Doula beszéde igazi szellemi örömet okoz, nemcsak, amikor szabadságról, Istenről, szeretetről van szó (nem kifejezetten az ismert intelligencia-tesztek kedvenc témái), de minden más kérdésnél is; itt a bozótban, ahol erőslelkű és finom emberekkel vagyok körülvéve, akik, meglehet, nem tudják, vagy csak nagyon lassan, összekevert betűkből kirakni a világ- városok nevét, egy számsorban fölfedezni a szabályszerűséget, de a saját életükre vonatkozóan pontosan látják a dolgok összefüggéseit, értenek ahhoz, hogyan ítélik meg a tényeket, és nem keverik a lényegest a lényegtelenrel. Ez az intelligencia, nem?

Ez a német hölgy, aki személy szerint nem kívánná hátrányos megkülönböztetésben részesíteni az afrikaiakat, bizonyára őszintén úgy gondolja, hogy ő nem rasszista. Pedig az, csak nem tud róla. A következő lépés - amikor rádöbben, hogy mi mindent hordoz magában az ítélete és

ezt következetesen végiggondolja - már nyílegyenesen vezet a népiirtáshoz. Tudjuk, hogy minden gyilkosság szavakkal kezdődik.

Hogy mondta Doula, akkor este, a tea parazsa mellett? Vannak a nomádlelkűek, a szabadok, mozgók, kíváncsiak, és vannak a mozdulatlanok, zártak, gyanakodók mindenkire, aki mozog, tehát más, mint ők. Igen, Doula, Afokar, Rosa és mind a többiek, mindössze kétfélék vagyunk, mi emberek, és ti meg én összetartozunk. Szeretném, hogy tudjatok róla: vagyunk sokan, európai nomádlelkűek, ott a fehér világban is - legalábbis én nagyon remélem, hogy tényleg vagyunk elegenden.

A *Le Monde Diplomatique*-ban olvasom - néha eljut hozzám -, hogy az elmúlt harminc év alatt a leggazdagabb és a legszegényebb országok közötti különbség *ötszörösére* nőtt. Afrikában a legrosszabb, itt van a Föld huszonöt leghátrányosabb helyzetű országa, és itt vannak a leggyilkosabb konfliktusok is. A félelmetes és egyre növekvő különbség az első és a harmadik világ között nemsokára tarthatatlanná válik: a várható nemzetközi migráció nagyobb lesz, mint ami hajdan Kanadát, az Egyesült Államokat, Ausztráliát létrehozta.

Jönnek a feketék, mert ha otthon maradnak, meghalnak. Mi is meghalunk, de ők sokkal korábban, nyomorúságosan és igazságtalanul. Te meg én, személy szerint, nem vagyunk felelősek azért, hogy így alakult a földrészek sorsa, és nem sokat tehetünk, mondhatnám semmit, azért, hogy másképp legyen. Annyit talán igen, hogy legalább ne utáljuk őket, ne borzadjunk el a gondolatra, hogy elárasztanak minket, mert úgyis el fognak árasztani. És akkor jön az ő világuk, nyilván nem csinálják majd jobban, mint mi, de rosszabbul sem, csak másképpen. Róma is siránkozott, hogy jönnek a barbárok. Jöttünk. Megcsináltuk ezt a kétezer évet. Nemsokára eltűnünk, már csak annyi dolgunk van, hogy ne rántsunk magunkkal mindent és mindenkit, maradjon valami, amiből a következő korszak majd megteremtheti magát, ahogy tudja. Talán lesz valamilyen könyvtár, ahol papírról vagy képernyőről, akár hologramon is, ez már igazán mindegy, néhány kíváncsi olvashatja-nézheti az emlékünket, és elgondolkodik rajtunk, ahogy mi az asszírokon vagy a fáraók világán: mit akarhatnánk ennél többet?

Addig is: hallgatom a rádiót, BBC Afrique minden este héttől-nyolcig egész francia Afrikában fogható. Híradó: Bosznia, Izrael, Ruanda, Algéria, Csecsenföld. Háború, ostrom, békekísérletek, népirás, gyilkosság, merénylet. Szóval, a szokásos.

Franciaország magasztosan emlegeti - akár a jobb-, akár a baloldal van hatalmon - mély elkötelezettségét Afrika iránt, nem, ő soha nem hagyná bajban volt gyarmatait, „történelmi kötelességünk segíteni Afrikának”, ismételtetik, és nem röstellik támogatni a legsötétebb diktátorokat, fegyvereladásért és a kőolaj-kitermelés monopóliumáért cserébe. Pénzről van szó elsősorban, de talán legalább annyira a nemzeti hiúságról: a hajdanvolt francia nagyság utolsó maradéka a frankofon Afrika, mindent meg kell tenni a megőrzéséért.

Kongóban, Gabonban, Csádban a franciáknak sikerült politikai ügyeskedésekkel kiszorítaniuk az amerikai olaj-érdekeltségeket, Csádban például úgy, hogy ők segítették be a hatalomba néhány évvel ezelőtt a legújabb államfőt, aki ezek után hogyan utasíthatna vissza bármit is az ő francia barátainak... Eyadéma is, a togói diktátor - 1967 óta hatalmon - további kedvezményekkel fogja viszonzni a franciáknak, hogy a tavalyi elnökválasztáskor behunyták a szemüket. Jó kis választás, Eyadéma volt az egyetlen jelölt, de még így sem lehetett biztos magában, mert olyan választási csalások voltak, hogy a német és az amerikai megfigyelők közölték, ezt nem lehet érvényesnek tekinteni. A francia megfigyelők viszont jóváhagyták... (Az én francia állampolgárságom nem csupán egy darab papír. Iszonyúan tudok haragudni rájuk, náluk jobban csak a magyarok képesek földühíteni, amikor szégyenletes dolgokat művelnek.)

Kerekasztal afrikai írókkal a francia nyelvű afrikai irodalomról. Franciaországban alig van közönsége: csak néhány kutatót és az afrikai származású diákokat érdekli. Nem is tanítják, az oktatási programban nem szerepel. „Irodalmunk zavar, ezért nem akarják látni.” „A francia közönség gyűlöli az afrikai irodalmat.” „Irodalmunk csak ötven-hatvan éves, adjatok neki időt.” A francia kiadók szerint ahhoz, hogy külföldön megjelenjen egy regény, először otthon kell kiugrania, de hogyan, ha könyvkiadók szinte nincsenek is, a könyvtárak pedig olyan magasak, hogy a helyi lakosság semmit nem tud vásárolni? És egyáltalán, mi legyen az irodalom nyelve? A francia? Vagy az ezernyi etnikum egyik nyelve? De akkor ki fogja elolvasni? A média nem érdeklődik az afrikai irodalom iránt, de még a francia irodalomkritikusok sem, akik különben is igen kevésbé kíváncsi természetűek.

Ha még az Afrikához állítólag közelálló franciáknál is ez a helyzet, akkor hogyan fogok én érdeklődést kelteni Budapesten a nyugat-afrikai irodalom iránt? Pedig néha, itt az illélai udvaromban, amikor egy-egy valóban jó regény a kezembe kerül, arra gondolok, hogy érdemes lenne ezt a magyarokkal is megismertetni.

Africa Numéro Un, a 19-es rövidhullámon, francia pénzből fenntartott nyugat-afrikai adó. Miután elhangzik a hír, hogy Burundiban a tutszik megbosszulták a hutuk pár nappal korábban elkövetett gyilkosságait - a piactéren támadtak, húsz halott - fölhasználnak a zene, jön a reklám, Johnny Walker, igya a legjobb whiskyt! Az afrikai hallgatóságnak. Nem értem. Nem értem a világot.

További séta a hullámhosszokon, váratlanul magyar szó, haloványan, recsegve, távolian. Magyar belpolitikai témák, egy ugyanazon hang olvassa, hosszan, folyamatosan, ömlesztve; nehezen követhető. Annyi udvariasság sincs a műsorkészítőkben, hogy a végén legalább összefoglalnák érthető címszavakban, miről is volt szó. Azt azért elárulták, hogy a „Szülőföldünk” adását hallhattuk Budapestről.

De van ennél rosszabb is. Egy este, a 49-es rövidhullámon, ismét magyar beszédet hallok. A baktól rettegő bemondó minden szó után szünetet tart, mielőtt neki merne futni a következőnek, sőt, az összetett szavakat és még az igeekötőket is külön ejti. Mindez annyira leköti a figyelmemet, hogy csak egy idő múlva hatol át a jelentés az államközösség köztársaságainak integrációs folyamatáról, majd fölcsendül a Fekete szempár című dal, aztán bemutatnak egy üzletvezetéstudományi mágisztert, egy érseköszöntségét és egy 70. születésnapját ünneplő csúvas hímzésvállalatot.

A *Moszkva hullámhossza*n című, igazán épületes magazinműsort hallottam, s hogy miért fogható ez a magyar nyelvű adás Nyugat-Afrikában, az a sztratoszféra titka. De Moszkva francia nyelvű adása sem semmiség. Hallok egy politikai kommentárt az észak-afrikai hallgatóknak készült műsorban: az Európai Közösség kereskedelmi megállapodást kötött Izraellel, micsoda dolog, miért nem előbb az észak-afrikai arab országokkal? Antiszemita felhangokat csöppet sem nélkülöző, a közösség elleni izgatás tényállását kimerítő szöveg. Moszkva öt hullámhosszon bömböl franciául, akárhol sétálok az éterben, ez jön be, itt ülök az illélai udvaromban és dühöngök. Fortyogok persze akkor is, ha többszázéves demokráciák adóin hallok a sületlen, csicsergő kvíz-játékokat.

De azért mégiscsak jó csavarogni a szöveggel, zenével teli éterben, hangrezgésektől sűrű körülöttünk, fölöttünk a levegőég. Ha távoli bolygóról érkezve közelednék a Földhöz és fülelnék kicsit, milyen itt a világ, vagy legalábbis az, amit belőle a sok ezernyi rádió hangzavara mutat, először megriadnék, nem is akarok landolni, gondolnám, ezek itt mind gyakorló örültek. Háború, tömegmészárlás, merénylet, éhínség, nyomor, környezetmérgezés, korrupció és nagyhatalmi hamiskártyázás hírei, ugyanakkor gyermekded szórakoztatás, csacsi

fecsegések, értelem és érzelem teljes hiányáról tanúskodó cukrosrózsaszín tereferék. Furcsa népség. Aztán meggondolnám magam és mégiscsak besurrannék közéjük, mert kíváncsivá tennének, de valószínűleg egy kicsit félnék emberré válni.

### *Látogatások*

Beállított Ralihoussein, Afokar egyik rokona, világot-járt ember, időnként Münchenben lakik, ahol van egy német felesége, három gyerekkel. Másik felesége tuareg, Agadez környékén él. Kiderül, hogy müncheni asszonya az Englischer Garten közelében tíz éven át a szomszédságomban lakott; a nigeri bozótból nézve is kicsi a világ. Ralihousseinnek nincsenek jó emlékei a bajorokról, *Schwartz* ide nem jöhet be, mondták neki a diszkó kapujában, *Ausländer*eket nem viszek, förmedt rá a taxisofőr.

Nem időzünk hosszan ezeknél az emlékeknél, Ralihousseinnek sok története van, keresztül-kasul beutazta Afrikát. Valamelyik kis diktatúráról - talán Malawiról - meséli, hogy a rendőrség beállít a magánlakásokba, ellenőrzi, nem viselnek-e a nők otthon titokban nadrágot. Ha pedig egy férfinak kicsit hosszabb a haja, be sem engedik a határon, csak akkor, ha levágatja. Megjegyzem, hogy ilyesmi a 60-as években a mi kelet-európai tájainkon is előfordult, afrikai barátaim nagyon csodálkoznak: Európában, efféle dolgok?

Mondom újra: *Kelet*-Európában. Rövid, tömör történelmi lecke, mindig magyaráznom kell egy kicsit, hogy ahonnan én származom, az nem egészen olyan, mint Franciaország.

Ralihousseintől hallom azt is, hogy enyhe pánik van Illélában az aprópénz miatt: senki nem meri használni, hátha elillan, az előbb még a kezében tartottad, és egyszercsak volt, nincs. Fölbukkant ugyanis egy varázsló, Badagichiri felől érkezett, de honát senki nem tudja. Elterjedt a híre, hogy képes megsokszorozni a fém pénzt. Csak el kell neki vinni egy marokkal, és hipp-hopp, több marokkal ad vissza. Igenám, de az így kapott érmék nyomtalanul eltűnnek, nem azonnal, de nem is sokára, egy-két nap múlva. Addigra az apró már gazdát cserélt, talán többször is, és végül egy teljesen gyanútlan személy jár pórul: kezéből a pénz eltűnik, mint a kámfor.

Elhatározzuk, hogy elmegyünk együtt, megnézzük, milyen ez az ember. Ralihoussein nem tudja, csaló-e vagy varázsló, hinné, hogy inkább csaló, de ezekben a dolgokban sosem lehet biztos az ember, és elmeséli elveszett aranygyűrűje történetét. Mielőtt belefog, hangsúlyozza, hogy bizony ő sem hinné el, ha nem vele esett volna meg.

Már egy hete nem találta a gyűrűjét, kereste mindenütt, tudta, hogy otthon vesztette el, de nem sikerült nyomára lelnie, le is mondott róla. Egy marabunál járva, szóba került az aranygyűrű elvesztése, ott volt egy asszony is, ha megtalálom a gyűrűt, neked adom, mondta Ralihoussein az asszonynak, mert úgy gondolta, hogy most már úgysem találja meg. A marabu rászólt: de tényleg biztosan nekiadod. Igen. Akkor menj, fogd a teaforralót, tégy bele vizet, rakd a tűzre. Ralihoussein megtette, közben a marabu mormolt maga elé, papírokra írkált valamit, aztán azt mondta: a gyűrűd ott van a teáskannában. Egy botocskával halászták ki a forró vízből, tényleg az ő aranygyűrűje volt, tévedés nem lehet, a neve bele volt vésve. A marabu tudta, Isten kilencvenkilenc neve közül melyiket kell kiejteni. Azt mondta Ralihousseinnek, hogy a gyűrű mosásnál, a szappannal csúszott le az ujjáról, belement a folyóba, onnan került vissza a teáskannába.

Ralihoussein nem úgy néz ki, mint aki ezt a történetet csak úgy, légből kapva, kitalálta. Keresnék racionális magyarázatot, természetesen nem találok. A pénzcsináló varázsló ügye egyszerűbb, őt most már mindannyian csalónak tartjuk, ugyanis eltűnt a faluból. Ezek mindig így csinálják. Ha hirtelen eltűnnek, lehet tudni, hogy csalók voltak.

Újabb látogató Illélában: Noura, szíriai fiatalasszony, nemrég költözött a szomszédos Tahouába, a holland fejlesztési tervnél dolgozik. Arab lány, jól ismeri a Koránt, mindig keresgéli a megfelelő idézeteket, amelyekkel hatni lehet a parasztokra: ha sikerül bizonyítania, hogy a Próféta is tiltja a DDT használatát, akkor itt bizony nem lesz DDT használva.

Noura eléggé öntudatos, amikor a társadalmi különbségekről, a keresetekről van szó. Igen, magasabb a fizetésem, mint az ittenieké, és ez így van rendjén, mondja, és előadja, mit válaszol, ha egy nigeri az ő viszonylagos gazdagságára céloz. Te itt itthon vagy, jelen van a családot, nekem dadust kell fogadnom, hogy a gyerekemmel legyen, amíg dolgozom. Neked csak a szomszédos falvakig kell menned, hogy lásd a rokonaidat, nekem hosszú és drága repülőutat kell ugyanezért fizetnem. Az otthoni életkörülményeimhez képest sokkal szerényebben és kényelmetlenségek között élek. (Noura Párizsból jött ide, francia férje van.) Ne vedd a szememre, hogy máshonnan jöttem, más szokásaim vannak, és azok közül néhányat itt is megőrzök. Igen, vettem magamnak foteleket és tévét, kényelmesen ülök és világhíreket nézek, mert nekem ez fontos, és telefonálok, drága pénzért, messze élő családomnak. Olyan nagy luxus ez?

A messze élő család, már aki még életben van, részben Szíriában maradt, ahonnan Noura tíz éve eljött. Egyik nagybátyját - szemorvos volt, nagy humanista, és ingyen gyógyított - egy közterén nyilvánosan megvakították: kiszúrták a szemét. Miért? Nem szerették, mert rendes ember volt. Miközben neki a szemét szúrták ki, mellette egy férfit elevenen megégettek. A zsúfolt börtönökből időnként értesítik a családokat: visszaadjuk a fiatokat, ha ennyit és ennyit fizettek. Átveszik a pénzt, aztán a börtönkapun kilöknek egy koporsót, tessék, itt van a fiatok. Noura nem hiszi, hogy hazakíváncsozna, majd az Asszad-rezsim bukása után sem. Ha Asszad meghal, úgyis polgárháború lesz, nemcsak a keresztények és a muzulmánok fogják ölni egymást, de mindenki mindenki ellen fordul, csak egy diktátor tudná ezt megakadályozni, hidd el, mondja, kellene már egy igazságos diktátor, hogy az emberek ne öljék halomra egymást.

Egy délután bekopogtat hozzám az egyik helybéli tanító, Amadou a neve. A választás napján ismerkedtünk meg az utcán, kérdezte, meglátogathat-e majd egyszer, meg is mondta, miért: európai levelezőpartnereket keres, „hogy tapasztalatokat cseréljünk”. Törtem a fejem, mit javasolhatnék neki, talán egy kedves magyar tanítónőt, levelezzenek egymással az osztályok, néhány gyerek mindig akad, akinek ez őszintén érdekes lehet, és a többieknek sem árt.

Amikor jó néhány hét múlva Amadou csakugyan meglátogatott, kiderült, hogy nem közoktatási ügyekben kívánná buzgólkodni: befektetőt keres a nigeri állattenyésztés és földművelés fejlesztéséhez. Mert a termés dúsabb, a jószág húsosabb lehetne, mint amilyen, és ebben kétségtelenül igaza van. Ha valaki vesz néhány bárányt és odaadja egy asszonynak, állítja Amadou, az egy év alatt megduplázza a számukat és máris kezdheti visszafizetni a kölcsönt.

Mondom, ez olyan, mint a fejlesztési tervek programjai, ő voltaképpen segítyt keres, nem én vagyok az, akihez ilyen ügyekben érdemes fordulni. Ezt zokon veszi, szó sincs segítyről, hanem éppenséggel nagyon is gyümölcsöző befektetésről, aki a kezdő tőkét adná, jól járna, én ott Európában biztos tudnék találni valakit. Próbálok magyarázni - ismét -, hogy milyen országból jövök, értsd meg, mi is támogatásra szorulunk, mi is külföldi befektetőkre vágyunk,

nekünk is feltételeket szabnak a hitelekhez a „Bretton Woods urai”, ahogy ti itt mindig emlegetitek, de Amadou láthatóan egy szavamat sem hiszi. Folytatja a rábeszélést, remek üzlet, higgyem el, egy bárány, ha megfelelő szezonban veszi az ember, 8-10.000 CFA frank, a nyáj jó kezek alatt évente megduplázódik, minden rendben van, csak a befektető hiányzik.

Tudni szeretném, hogy mégis, milyen nagyságrendre gondol, de erről nem hajlandó nyilatkozni, már kezdek arra gondolni, veszek neki ajándékba tíz bárányt, az fél havi fizetésem, aztán majd Budapesten gondolhatok néha arra, hogy van egy birkanyájam Nigerben, de közben Amadou már teljesen elröpült, arról beszél, hogy először is három főre kellene biztosítani fix fizetéssel egy irodát, mert ugye többeknek együtt kell eldönteni, melyik parasztnak adjanak a kölcsönből. „Egy idő múlva akár országossá is lehet fejleszteni ezt a hálózatot”, látszik a szemén, hogy ebbe már bele is szédült, egész Niger mezőgazdaságát és állattenyésztését föllendítené, „a nemzetközi segélyekből mindenki leveszi a maga részét, mire eljutna a paraszthoz, már szinte semmi sem marad”, panaszolja, szavam sem lehet, pontosan tudom, hogy ebben igaza van, „mi ezt megcsinálhatnánk közvetlenül”, persze, még semmi nincs, de valaki már kezdjen el fizetni egy háromfős irodát.

Az afrikaiak nagy ábrándozók, én is, szemem előtt dús legelőkön kérődző, egyre szaporodó nyájak, kalászosok végeérhetetlenül hullámzó tengere a nigeri tájban, de kénytelen vagyok bevallani: nem ismerek gazdag befektetőket, legfőljebb arra tudnék, esetleg, találni valakit, hogy tíz vagy húsz bárányt vegyen. Kétórás beszélgetés után Amadou megérti, hogy ez igaz, elszomorodik, elmegy. Soha többet nem látom. Megint egy afrikai, aki csalódott a fehérekben.

Ha képes voltam akár egy pillanatig is arra gondolni, hogy kis birkanyájam legelésszen a nem túlontúl kies nigeri tájakon, csak azért, mert egy ismeretlen tanító belépett az udvaromba és elkezdett hangosan álmodozni, akkor hogyne repültem volna el azon az ötleten, hogy csináljunk egy afrikai vendéglőt Budapesten az én remek Célestin barátommal és Toussaint-nel, a fétisisztával, aki a polgári életben szintén a szakács mesterséget űzi. Célestin délutánonként gyakran meglátogat, heteken át tervezgetünk együtt.

Monique azt gondolja, talán Toussaint bedobta a fétiseit, hogy belebóduljak ebbe a gondolatba. Szerintem sikerül ez nekem magamtól is.

Üldögelek a sivár félsivatagban, fúj a homokszél, sétálnak rajtam legyek és vöröshangyák, és pompásan érzem magam. Szemem előtt egy hangulatos afrikai vendéglő, talán a Hajós, talán a Király utcában, Budapest megérdemelné egy jó kis meleg kuckót, Célestin ízletes főztjével. Minden nap lenne egy vagy kétféle olcsó, laktató étel - *pâte et sauce piquante*, itt minden esti vacsorám -, az ingyencéket pedig az afrikai konyha remekeivel csábítanánk. Késői nyitvatartás, pálmabor, kérésre gyógyító füvek és porok - ezekkel Célestin hozzáértő nagybátyja ellátna minket -, aki pedig varázslóra vágyik, igénybe vehetné Toussaint szakértelmét e tárgyban; a fétisisztát divatba hoznánk.

El ne feledjük a süteményeket, emlékeztet Célestin ábrándos tekintettel, persze, a sütemények, Célestin igazi kedvencei, délutánonként cukrászda hangulatot teremtünk, beülnek a barátok teára, finom sütire, lesz valódi mentatea, friss levelekből, a színén fenyőmagok úszkálnak, maghrebi módra... Lehet gyékényekre telepedni a földön, de természetesen kényelmes székekbe is, kinek mi tetszik, és valahogyan majd az afrikai napsütést is odavarázsoljuk.

Nem értek az üzlethez, alaptökém nincs, tudom, hogy az egész sült bolondság, de azért leülök az írógép elé, és több példányban, ahány indigót elbír a gép, elmesélem az ábrándozást. Elküldöm a leveleket budapesti barátoknak, és várom józan véleményüket.

A posta istenei, nem kétlem, hogy Toussaint kedvenc szellemeinek támogatásával, ezúttal kitettek magukért. Meglepő gyorsasággal érkeztek a válaszok, és a magyar valóság teljes erejével betört a nigeri bozótba.

Zsabó 1995. február végén ezt írta Budapestről Illélába:

*„Nem tudom, emlékszel-e még, hogy Magyarország kicsiny, szegény, de feltörekvő ország, ami utóbbi igen ellenszenvessé teszi, és most mintha egy picit még szegényebb lenne, épp most mondta az új, leendő pénzügyminiszter, hogy az ország nivójának a 18 ágyas kórházi szobák felelnek meg, s aki ennél jobbat akar, az fizessen. No most az idegenrendészet, hogy fekete barátainkról beszéljünk, hát az bizony gyermekcipőben. Dramoletteket hallani a rádióban, hogy az angol és német tanárok (nem nyelv!) akiket az anyaország finanszíroz, hogy itt oktasanak, 3 havonta 24 napig intézik a tartózkodási engedélyt, a Váci úton a Közegészségügyi Intézet kertjében zacskóba kell nekik kakilni, esténként az Idegenrendészet dolgozói megjelennek lakásukon (ugyanígy a havi 600 dollárért itt tanuló diákoknál is) és faggatják őket szexuális és egyéb szokásaik felől, igaz ugyan, hogy liberális a belügyminiszter, de a valóság szintjébe még nem hatolt bele, vasárnap délelőtt meg azt hallottam a rádióban, hogy tulajdonképpen egyenesen lehetetlen ebben a honban tartózkodási engedélyhez jutni, mert először igazolnod kell a munkavállalási engedélyt, de azt csak úgy kaphatsz, ha van tartózkodási engedélyed és így tovább, nem beszélve a jó magyarról, hogy az mennyire szereti fekete barátainkat. Jovánom szerint ez egy megfejthetetlen atavisztikus tartam, hogy az emberek éttermeket akarnak nyitni, amiért is reggel 3 órakor ki kell menni a piacra, és éjjelig nincs megállás, és olyan étterem elképzelhetetlen, amelyben a tulaj ne lenne present, és hogy mikor tud újságot olvasni az étteremtulajdonos, igaz, szerintem manapság olvashat egész nap üres éttermében, ja, valaki mesélte, lehet, hogy Jutka, hogy a TV-ben volt egy kínai család, étteremtulajdonosok, és hogy a gyerekek nem látják a szüleiket, mert azok MINDIG CSAK dolgoznak, viszont van nekik a Pók utcai lakótelepen egy másfélszobásuk, és azt mind fedezni tudják, de csak azért, mert a kínai vendéglő jól megy, ennek ellenére ha valami miatt mindenképpen úgy döntesz, hogy étterem, HÁT ÉN TÁMOGATLAK persze tűzön-vízen át, csak bele ne rokkanjunk, mert ne feledd, van itt rengeteg egyéb, amibe belerokkanhatunk, ha akarunk, a fekete barátokat meg legegyszerűbb lenne örökbe adni, szóval adoptáltatni. Értem én, hogy egy darab Afrikát átmentenél, hát mentsük át, de végső soron semmi nem menthető át, mégcsak nem is menthető, amiből az következne, hogy úgy, ahogy van, menthetetlen az egész, nem, mégsem, mert február vége van és hetek óta itt a tavasz, rügyeznek orgonáink és zöldellnek füveink, ibolyacsokrot hoz a vendég, a hóvirág egyenesen a teraszom alatt...”*

Kinn az udvaron, a gyékénytető árnyékában olvasom a levelet, tudtam, persze, tudtam, hogy ilyesféle válaszokra számíthatok, jól van ez így. Lényeg az, hogy barátaim még mindig szeretnek. Legyek nyalogatják a verejtéket testemről, szúnyogok zümmögnek fülemben, a fonott szék lábán csótány surran felém. Ilyenkor, március közepén már rendesen benne vagyunk a hosszú, meleg, száraz évszakban, a hőségtől sárga a levegő, az olvasószemfák fél éve nem láttak egy csepp vizet sem. Rügyező bokrok? Zöldellő füvek? Ibolya, hóvirág? Hálás vagyok Zsabónak, hogy emlékeztetett a tavaszra, honvágyam támad a mérsékelt égöv után.

Néhány nap múlva megérkezik Tamás levele is.

*„Az étterem-nyitás ötlete egy szakács részéről az ötlet-spektrum kellős közepén található. Az, hogy agyarországon nyissa azt, az ötlet-spektrum legszélsőségebb pontján van. Talán már elfelejtetted, hogy agyarország már nem a vendéglátók országa, sem ebben, sem abban az ér/te/l/remben. Agyarországon az antiszemiták undorodnak a zsidóktól, a feketéket meg egyszerűen állatoknak tartják. A fekete diákság létszáma az elmúlt néhány évben erősen megcsappant, ugyanis csak nem lesz hülye egy ilyen vacak klímájú, szegény, alacsony*

*éltszínvonalú, szintelen, zenétlen, süketnéma, rosszindulatú, ostoba, elzárt, agyarnyelvű, rasszista, fasiszta, kommunista, szkinhedországban eltölteni virágzó fiatalságát.*”

Tamás leveléből megtudom, hogy van már Budapesten afrikai vendéglő, el is ment oda Nicával, hogy beszámolhasson nekem a helyről.

*„Este 9 és fél 12 között egy lélek sincs az étteremben rajtunk kívül - a házban lakik egy barátom, kaputelefonon felszóltam neki, úgyhogy hárman voltunk. Bömből az agyar giccsrock a rádióból. A felszolgálónő térdigérő feketecsizmás, fekete miniszoknyás, sovány, kócos, szőke, stupid, hajdúnánási hisztérika-kurva. A pult mögött egy másik. A sarokban - valószínűleg pincérek - kettő, bajszos, aranyláncos, 35 éves strici ül, rablást tervezve, úgy néznek rám, mintha letartóztatnám őket, amikor mellettük elmegyek a vécére. Az étlap háromnyelvű, agyar, angol, francia. Amikor odamentem a konyhaajtóhoz, hogy bepillantván egyrészt a konyha-minőséget, másrészt a szakács küllemét lecsekkeljem, az éppen kilépő ribanc ingerületen az orromra csapta az ajtót, mintha kutyát sütöttek volna épp. A szakácsot nem láttam, így hát megkérdeztem, afrikai-e. „Nem” - mondja hidegen nyersen. „S honnan tudja az afrikai konyhát?” - kérdem melegen főve. „Azt nem tudom” - rándítja meg a vállát és visszaráng a pulthoz. Kettőnknek egy Beyayinetu-t rendeltünk, az árra való tekintettel: 650 Ft (10 márka 750 Ft), miután azt mondták, hogy ez a legbősegebb tál. Valóban, elég volt, főként azért, mert az afrikai íz-világ a négyféle (káposzta, csirke, vagdalt marhahús, palacsintatészta) ételt egyízben hatotta át - az az eltűlzottan maró, kellemetlen hatás, amit parányi mennyiségben örömmel üdvözlő az ember, ha meglepetésként valahol, mintegy ravaszkan, véletlenszerűen buggyan elő, felidézve egy brutális őskor barlangkonyháját, ám így egyöntetűségében dühítően szándékos kibaszásként hat, mint amikor az öntelt hastáncosnő annyira teker, hogy feldönti az asztalokat.”*

Tamás mellékelte a levélhez a vendéglő francia nyelvű étlapját is. Láthatóan semmitől sem riadt vissza, hogy ezt megszerezze Célestin számára.

*„Én (kedvesen): - Tetszik tudni, jó ismerőseim, néhány afrikai ország követségéről, például a kenyai, érdeklődnek az önök konyhája iránt, nem kaphatnék mutatoba egy étlapot? Szeretnék megnézni.*

*Ribanc (idegesen): - Hát nem. Azt nem, nem.*

*Én (kedvesen): - Dehát, tetszik tudni, arra gondoltunk, ha mégis kaphatnék egyet, akkor, ugye, megmutatom nekik, és nyilván kedvük támad idelátogatni, ez jó publicitás önöknek. Kenyaiak és máshonnan is. Jó barátaim.*

*Ribanc (idegesen): - Nee. A főnök nincs itt. Biztos nem engedné. Nee. Nem lehet.*

*Én (kedvesen): - Ha a főnök itt lenne, biztos boldogan adna egyet. Ez publicitás. Hirdetés. Tetszik tudni. Nagykövetség. Ez direkt jó lenne önöknek...*

*Ribanc (idegesen közbevág): - Nem, nem, nem lehet. Nincs itt a főnök.*

*Én (kedvesen): - Áh, szerintem örülne, ha hallaná, hogy adtak, dühös lesz, ha meghallja, hogy nem adtak. Ez direkt jó lenne az üzletnek. Nem áll semmiből, tetszik tudni. Nem kell az egész, csak a francia. Ez a két lap, itt a szomszédban van egy fénymásoló, holnap csinálnak egy kópiát.*

*Ribanc (idegesen): - Áh, neem. Nem lehet.*

*Mi (kedvesen): - De hát annyi van maguknak ebből. Miből áll az? Hát ez csak önöknek jó! Semmi az egész, csak csinálnak egy másolatot, itt a szomszédban, 6 forint az egész. A főnök biztosan azt mondaná, hogy jól tették. Követségek. Sok ember. Autók. Gazdagok. Persze. Hát nem egyszerű?*

*Ribanc (idegesen): - Neeem. Nem lehet. Sajnálom.*

*Én (kedvesen): - Na jó. Bár nem értem. Mindegy. Így nem jönnek. Köszönjük.*

*Ribanc (idegesen): - Megkérdezem. (El.)*

*Mi (szomorúan) sóhajtunk.*

*Ribanc (idegesen visszajön): - Jó, tessék, el lehet vinni.*

*Mi (szomorúan): - Nagyon szépen köszönjük. Tetszik tudni, ez jó önöknek. Publicitás a cégnek. Hirdetés. Jönnek. Üzlet. Biznisz. Étterem. Vendégek. Kenya. Enni. Inni. Jóbarát. Követség. Kenya. Biznisz. Fotókó Pia. Kérünk még egy unikumot.*

*Ribanc (kedvesen): - Elfogyott.*

Íme beszökött a budapesti szabadság szelleme illélai, szélfűtta udvaromba. Kedvem támad hazamenni Magyarországra, azt hiszem, első dolgom lesz Tamással beülni egy vendéglőbe. Rendben van, az afrikai étteremről lemondok - úgyis tudtam, hogy ez lesz a vége -, most már mindegy, most már enélkül is szívesen hazatérek, a beszámolók otthonosak, ismerősek, vonzóak, ilyen az én hazám, de jó, tele van eseménnyel.

Beleélem magam, hogy nemsokára hazamegyek a barátaimhoz - nemcsak az idézett kettőhöz, de még többtucatnyi szívből kedveshez -, közben azt is tudom: lesznek pillanataim, amikor majd nagyon szívembe markol a vágy, hogy ismét Afrikában lehessenek.

Most már nemcsak én örülök neki, ha levelem jön, hanem Mamane, az öreg postás is: gyűjtöm neki a bélyegeket. Mamane eleinte meglehetősen gondterhelt volt miattam, sosemhallott országokba küldözgetek leveleket, a súlyuk is több a szokásosnál, hosszadalmasan keresgélte egy nagy könyv táblázataiban, melyikre mennyi bélyeget kell rátennie. Soha ekkora forgalma nem volt, mint amióta én itt vagyok. Ha egy falubéli is jelen van a kis helyiségben, elképedve nézi, mennyi pénzt adok ki bélyegre, ez bizonyára tökéletesen érthetetlen luxus. De ritkán találkozom más ügyféllel, ide csak azok az írni-olvasni tudók járnak, akiknek dolga akadhat a külvilággal. Telefon is van, ha a fülkében valaki beszél, a csukott ajtón át is bömbölve árad ki hangja a tenyérszerű helyiségbe. Niameyt gyorsan kapcsolják, de a nemzetközi vonal reménytelennek látszik.

Érkező leveleimről mindig letépek a bélyegeket és odaadom Mamane-nak, ő továbbküldi Niameyba: a postaközpontban vannak bélyeggyűjtő főnökök, akik örülnek az ajándéknak. Fényképeket is készítek, először a postahivatalban, később Mamane családjáról az otthonában: most már barátok vagyunk. Ezentúl Mamane nem teszi rá hosszú leírásoktól, fényképektől súlyos leveleimet a mérlegre, csak úgy a tenyerén méregeti egy kicsit, ah, ez jó lesz így, és a legolcsóbb tarifával bélyegzi le. Mélyen meg vagyok hatva a gesztusától, kicsit aggódom érte, a niamey-i elosztóban észre ne vegyék, de meg nem merném neki mondani, hogy ne kockáztasson értem: ez sértés lenne. Itt mindig mindenki nagyon odafigyel a szívességek viszonzására: te adsz nekem, én adok neked, legyünk kvittek. Másként nem is működhetne az egymás segítségére szoruló emberek közössége.

Ha éppen imaórában érkezem a postára, türelmesen várok az üres helyiségben, míg Mamane kinn hajlong az udvaron Mekka felé. Úgy gondolom, a Prófétának egy rossz szava nem lehet erre az emberre.

## *A talizmán*

A postára sétálva mindig lessük Colette-tel és Kilissannal - a kis Hadjarával is, ha éppen velünk tekereg ez az örök csavargó -, nem jár-e arra egy húsáros, fején letakart, nagy tál sült hússal. A sült hús-árosok járkák az utcákat, aki venni akar, megállítja vagy behívja őket. Jól meg kell nézni, mielőtt választ az ember, sok a mócsing: a birka minden kis darabocskáját hasznosítják, a szőrös bőr darabokat is. (Nagyon sűrűn beszórva igen csípős fűszerrel: az ellensúlyoz minden egyéb ízt.) Mutatom az ujjammal, mekkora darab húst akarok, vagy jelzem a tenyerembe tett pénzzel, hogy mennyiért kérek: kis alkudozás, aztán az árus, többnyire fiatal fiúgyerek, éles késével kis kockákra vágja és barna csomagolópapíron át nyújtja az olyannyira kívánt húst. Leülünk a gyerekekkel egy fa alá, vagy a fal melletti árnyékba, és élvezettel, lassan rágcsálunk. Az evés, az nagyon komoly dolog. A legkomolyabbak közül való.

Béatrice és Rosa ma remek vacsorával lepett meg: niebé-lepény csípős szósszal. Az apró szemű, barna babból készült, jó vastag palacsintaformát forróra hevített, lapos kövön sütik: teljesen zsírtalan, állaga a nehéz barna kenyéré, íze a jó paszulyé. Ráérősen eszem, mártogatva a letört darabokat az olajos-hagymás, hamuzsírral sűrített csípős szószba, érzem, ahogy megtelek erővel. A megfáradt gépezet hálás az üzemanyagért: azért táplálkozunk, hogy holnap is tudjunk majd dolgozni.

Néha szemlét tartok Dogo kis boltjának kínálata fölött, hátha találok valami ennivalót. Árul időnként magalia-bogyókat, gyerekek és nők gyűjtik a bozót bokrairól: borsszem nagyságú, hosszan rágcsálható, kemény magocskák, a rostokat, ha már semmit nem lehet belőlük kiszívni, kiköpi az ember. Kapható préselt földimogyoró-gombóc is, inkább golyónak kell nevezni, olyan kemény, miután már kétszer vagy háromszor kipréselték belőle az olajat. Vettem néhány darabot, harapni próbáltam, lehetetlen, dióhéj-keményységű. Vízbe áztattam, több óra után a felülete kicsit föllazult, lehetett úgy-ahogy, de azért eléggé nehezen, rágicsálni, az íze viszont jó volt.

A földimogyoró mindenféle hasznos vitamint és ásványt tartalmaz. Olyan vidékeken, ahol megterem és fogyasztják, kevesebb bajt okoznak a hiányos táplálkozásból eredő betegségek. Csakhogy nem mindig fogyasztják. A holland Linda meséli, hogy ismer egy családot, ahol az egyik kisgyerek nagyon cérnalábú, pókhasú, nyilván érzékenyebb, mint egészségesnek látszó testvérei. Linda szólt az anyának, hogy a köleskása mellé adjon ennek a kicsinek naponta földimogyorót, el is magyarázta, miért, de az asszony nem értette, ugyan már minek, mondta, az egész család a köleskását eszi és ez mindenkinek megfelel. Azt pedig újságban olvastam, hogy az anyák nem tudják, hogyan kell etetni a gyerekeket, tojást például sosem adnak nekik, mert az a hit járja, hogy attól süketnémák lesznek. A zöldségfélét pedig, ha adnak egyáltalán, annyira túlfőzik, hogy minden vitaminértéke elvész.

Rosa észrevette hozzánemértő próbálkozásaimat a mogyorógolyóval, nem áztatni kell ezt, hanem szárazon törni, porrá is zúzta nekem famozsárban, aztán gyömbérrel, csípős paprikával, sóval keverte, lett belőle *kuli-kuli*, finom fűszerkeverék. Adott egy befőttesüvegben togói *garit* is, szárított, apróra tört maniókát, ha az ember kis vizet lötytyint rá, azonnal fölszívja és máris ehető lesz, kuli-kulival megszórva egyenesen remek. Így most van tárolható tartalékom, majdnem valódi spájz, a lezárt üvegeket a rovarok nem tudják megtámadni.

Holdtalan, homokszeles éjszaka, a levegőt megtöltő por fátyolossá teszi a csillagok fényét, most csak annyi csillag látszik, amennyi az európai városokból nézve, ez itt kevés, nagyon kevés, nem ehhez vagyunk szokva. Áthatolok az udvar sötétjén a tusolósarok felé. Ahogy öntögetem magamra a naptól még mindig langyos vizet, egyszerre csak úgy érzem, hogy itt valami nagyon furcsa, mi az, ami nem stimmel? Hirtelen feltűnőnek találom, hogy mennyire vakító fehér a test, amelyet locsolgatok. Szappannal is kényeztetem, muszáj - nagy luxus itt a szappan, a tejárus pöl asszonyok azt szoktak kérni tőlem ajándékba, istenem, a szappan is a fehérek privilégiuma -, a pórusokba befészkelődik a homok, ha testemet csak vízzel lötybölöm-dörzsölöm, bármilyen jó hosszan is, a törülköző barnásrózsaszín foltjai tanúskodnak a sivatag homokjáról. Aztán Afokar majd sikálhat a mosásnál, ezt nem venném a lelkemre.

Tisztogatom ezt a sötétben virító felületet, hiába ismerős minden kis részlete, most mégis mintha a holdról pottyant volna, holdszínű, seszínű, kísértetszínű, kié ez a test? Kicsit megszánom a fehérségét, milyen esendő, mintha nem lenne benne elég vér és elég élet. Természetesebbnek érezném, ha beleolvadna a környező sötétségbe, puhán, feketén, idetartozóan. És nemcsak fehér szegényke, de mennyire száraz is! A könyök, a sarok időnként fájdalmasan repedezik, nem elég naponta egyszer, többször is kell kengetni a karité-vajjal, az szerencsére van bőven a togóiaiktól. Otthonról szerzik be, Nigerben a karité-bokor sem terem meg. Mit csinálnak az itteniek? Figyelem a lábakat, gyakran látok olyan sarkokat, lábfejeket, mintha elefánt, vagy orrszarvú bőre fedné, vastag, kemény, repedezett, szerintem ez állandóan fájhat. De vannak teljesen ép, jólápoltnak látszó lábfejek is. Sékinát kérdezem, azt mondja, ez szerencse dolga, neki például rendben a lába, nem kell vele semmit sem csinálnia, nem szárad ki. (Ellenőrzöm; igaz.)

A bőrápolást a matracon kell folytatni, mert ha a vödörrel, lavórral, kissámlival fölszerelt fürdőszobában kengetném magamra a karité-vaját, teleragadnék újra homokkal az udvar túlsó sarkában álló ágyig vezető hosszú úton. Bebújok a szúnyogháló alá, amelynek különben már majdnem csak szimbolikus jelentősége van: ha időnként előfordul - mert persze előfordul -, hogy fölhangzik a zzzzzzzzz a fülem mellett, legyintek és zavartalanul tovább heverészem. A szúnyog is ember, vagy majdnem az, hadd egyen valamit, nekem meg már semmi sem árt. És, főleg, lusta is lennék a kiüldözéséhez. Állandóan fáradt vagyok.

Hogy maláriaterjesztő moszkítókon kívül, sajnos, mással nem alszom egy ágyban, az kétségtelenül eszembe jut, de meg is marad az eszem tájékán, nem megy mélyebbre. Most valahogy nem érdekel a téma, érdekelt eleget, talán túlságosan is, annyi évtizeden át, éppen ideje egy kis jótevő aszkézisnak. A lét itt kolostori, az életrend fegyelmezett és száraz, akár a levegő és a föld, az idő mozdulatlan, a test vágytalan, mintha már minden mohóság csak a múlté lenne.

Saw-nak hívták, kétméteres és cérnavékony szenegáli fiú volt, soha életemben ilyen hosszú ujjakat élő ember kezén nem láttam. A Châtelet metróban szólított le, egymás mellett lógtunk be a csapóajtón, nem volt pénzem jegyre, semmire sem, örültem, ha enni tudtam adni a gyerekeimnek, nehéznek találtam az életet, ez bizonyára látszott is rajtam. Te is szomorú, te is szegény, én is szomorú, én is szegény, maradjunk együtt, mondta, aztán még hozzátette: te is egyedül, én is egyedül. Igaza volt. Úgy mentünk tovább a Nation felé, hogy máris kicsit kevésbé voltunk egyedül. Nem beszélgettünk sokat, eléggé rosszul tudott franciául, de gyöngéd, lassú simogatásai, időnkénti görcsös ölelései hosszú fejezeteket meséltek reménytelenségről, magányról, jobbra áhításról.

Kora reggel lement a pékhez - engem nem engedett le, asszonynak otthon a helye -, két *baguette*-et hozott, az egyiket lassan, módszeresen elfogyasztotta, estig ez volt az egyetlen tápláléka, a másikat nekem kellett volna teljes egészében megennem, kicsit nehezményezte,

hogy nem tudtam mindet legyűzni, bíztatott, de nem erőltetett. Amikor harmadszor látogattam meg aprócska külvárosi hónapos szobájában, reggel nem akart többé hazaengedni. Aznap három *baguette*-et vett, kettőt otthagyt az asztalon, ne maradjak éhen napközben, és azt mondta, hogy ő akkor most elindul dolgozni, de én inkább ne menjek sehová (munkanélküli voltam akkoriban), várjam meg szépen, amíg este hazajön. Emlékeztettem rá, hogy nem vagyok muzulmán asszony - ő rendesen imádkozott naponta ötször, ahogy kell, kis imaszőnyeget fektetett a földre, szépen hajlongott az ágy és a fal közötti szűkös helyen, fontos volt neki, hogy tiszta legyen a lelkiismerete -, de azt válaszolta rá, hogy még lehetek, hiszen úgylis szinte már a felesége vagyok. Aztán mégse zárt be a szobájába, hazaengedett.

Legközelebb - pedig sejtettem, hogy nem kellene többé odamennem, de hajtott a vágy, testem-lelkem áhítozott egy ilyen szótlán, szenvedélyes, szigorú férfira - nagyon feldúltan fogadott. Hosszú ideig csak azt ismételte, nagy a baj, nagy a baj, kereste a szavakat, hogyan mondja el: tartozik a szomszéd szobában lakó barátjának, ez becsületbeli tartozás, most jött el az idő, hogy meg kell adnia. Tavaly, amikor ő Párizsba érkezett, és nagyon egyedül volt, barátja megkérte a lányt, akivel járt, hogy egyszer-egyszer őt is vigasztalja meg magányában, ő pedig nagyon hálás volt ezért, mert mindig egyedül, ugye milyen nehéz, és könnyelműen megígérte a barátjának, hogy ezt majd viszonzozza. Elérkezett az idő: most a barátja az, aki nagyon egyedül érzi magát.

Csóváltam lassan a fejem, mondtam, hogy ezt nem szeretném, rázta hevesen a fejét, mondta, hogy ő sem, már a gondolatra is megőrül a féltékenységtől, de akkor most mi legyen, vele még soha életében nem történt meg, hogy ne tartotta volna be a szavát, értsem meg, ez a legjobb barátja, olyan, mintha a testvére lenne, hogy legyen szószerző a testvérével? Ott ül a szomszéd szobában és vár, át kell mennie hozzá, majd megpróbálja lebeszélni.

Átment, mélyfekete arca sápadt volt, mint egy sötét szellemé. Hosszú ideig nem történt semmi. Vártam. Tudtam, nem szabad lábujjhegyen kiosonnom és megszöknöm. Aztán belépett a barát. Nagyon halkán mondta: Kérlek. Csak egy kicsit. Csak egy kicsit hadd feküdjek melléd, hogy érezzem valakinek a melegét. Megengeded, ugye.

Feküdtünk egymás mellett, az arcomat simogatta, én is az övét. Nem szóltunk egy szót sem, mind a ketten könnyeztünk. Így is maradtunk, majdnem-mozdulatlanul, egymás melegében. Lágy, odaadó, szelíd szája volt, óvatosan próbálkozott vele, aztán abbahagyta, átkarolta a vállamat, hozzám simult, nem moccant többé, csak nézett.

Később fölkelt, fölöltözött, megmondom Saw-nak, hogy nem történt semmi, mondta, homlokon csókolt és kiment a szobából. Saw tetőtől talpig remegve jött vissza, mindvégig úgy éreztem, mindjárt bejövök és megöllek titeket, dörmögte, reggelig szeretkeztünk, nem is mertem volna elaludni, egy keze is elég nagy volt ahhoz, hogy körbeérje a torkomat. Legyél a feleségem, mondta. Arra gondoltam, hogy egy másik életben tudnék az lenni.

Soha többet nem mentem el hozzá, ő pedig nem találhatott meg, nem ismerte a címemet, arra első perctől vigyáztam, hogy semmit ne tudjon meg rólam, ámbár a lényegét, a magányt és bánatot tudta. Itt az ő földrészének a csillagai alatt néha eszembe jut, küldenék neki üdvözlést, a barátjának is, ha tudnám, hol élnek most.

Valamikor január elején, telihold napján, Toussaint *vaudou* újév-ünnepet tartott n'Konniban. A meghívást Célestin közvetítette, Monique-nak persze szintén tetszett a program, mentünk együtt az öreg terepjárón, ezúttal Béatrice nélkül, aki baráti látogatásra szívesen benéz a fétisztárhoz, de egy animista ünnep talán próbára tenné vallási türelmét. Ezt nem mondja ki, mégis mindannyian sejtjük, erről van szó, amikor ürügyet keres a távolmaradásra.

Pedig semmi olyasmi nem történik Toussaint házában, ami bárkinek is a hitét vagy érzékenységét sérthetné. Sajnos. Csalódott vagyok, zokon veszem a szellemektől, hogy kirekesztettek. Toussaint közli, maga is őszintén sajnálkozva, hogy a jelenlétünkben nem tarthat semmiféle szertartást: előzetesen engedélyt kért a szellemektől, hogy két fehér nőnek néhány bemutatót tartson a tudásából, de a szellemek nemet mondtak. Kár, panaszolja Toussaint, szerette volna, ha a saját szemünkkel is láthatunk ezt-azt, mert a látás többet ér, mint a beszéd, de a szellemek akarata ellenében semmit nem tehet. Mezítelen a felsőteste, így is marad egész nap, ezért udvariasan mentegetőzik: őt a mai napon erre szabályok kötelezik. Megbocsátjuk neki, szép, arányos teste van.

Szertartást tehát nem láthatunk, marad az - egyébként kellemes - társasági beszélgetés. Pálmabor most nincs a háznál, nem érkezett meg Togóból az aktuális csempészáru, helyette nigériai pálinkát szereztek be az ünnepre. Kazettáról üvölt a zene, sokat táncolunk. Más vendégek is vannak, főként togóiak, és egy bolondos fodrásznő Ghánából, angol-francia keveréknnyelven szidja Nigert, itt soha semmi nem történik, ő csak tudja, állandóan csavarog Nyugat-Afrikában, a legjobbak a partmenti országok, a guineai öbölben, de még Nigéria is kalandosabb, mint ez az unalmas Niger, kivéve persze Toussaint házát, mert ide mindig érdemes ellátogatni, a ghánai nő hatalmasakat nevet, villog a százhusz hófehér foga, mindenkit táncra perdít.

Toussaint arról beszél, hogy milyen különbségek vannak a mágikus tudással rendelkezők között. A boszorkányok rosszat is cselekedhetnek - végül is azt bűbájkodnak, amit az ügyfél kér tőlük, ha rontást, akkor rontást - ők viszont, a fétisiszták, csak a jó szolgálatában állhatnak, ha nem így tesznek, elveszítik a tudásukat, a szellemek elfordulnak tőlük. A szellemeket (*les génies*, mindig így mondja) istenségek névvel is illehetjük, a sok istenség mind az egy Istent szolgálja, akinek a szeretet a parancsa.

Egy fétisiszta nem emelhet kezét soha senkire, ezért aztán arra is vigyáz, hogy ne támadják meg, nehogy ütnie kelljen. De erre úgysem kerülhet sor, mert védve van. Egyszer egy este, sokan voltak együtt, ivászat is folyt, egy becsiccsentett fiú bele akart kötni, „na gyere ki, verekedjünk meg”, már kezdett nekivetközni, levette a dzsekijét, és akarta volna az ingét is, de ekkor Toussaint felesége rémülten futott oda hozzá, hogy lefogja, mert ha levenné az ingét abból a célból, hogy verekedjen a fétisisztával, azon nyomban kigyulladna a mezítelen felsőteste. Ezt hallva, a fiú meggondolta magát, nem vetközött tovább. „Volt már rá eset, hogy így kigyulladt valakinek a teste?” „Ezt senki sem kockáztatja meg.”

Toussaint-nek három fia és egy kislánya van. A legnagyobb fiú nem a sajátja, hanem a bátyja egyik gyereke, akit, amikor eljött a falujából, magához vett, hogy majd ő neveli föl. Javasolta neki a bátyja, hogy vigyen inkább egy egészségeset, mert ez nagyon csenevész, nagyon beteges volt, már mindenki lemondott róla. De Toussaint ezért akarta éppen őt magához venni, és ma már a gyerek testben-lélekben egészséges nagyfiú.

Az első házasságából nem született gyerek, ezért vett egy másik feleséget, aki nemsokára szült is neki egy fiút. Az asszony nagyon hamar ismét teherbe esett, de elhajtatta a magzatot. (Hogyan? Van egy bokorszerű fa, vékony ágát kihegyezik éles késsel, egy hozzáértő asszony fölszúrja a méhszájba, gennyedzést okoz, a magzat magától elmegy.) Toussaint nem értett egyet, szerinte nem szabad megölni egy magzatot. Ennek ellenére az asszony, amikor nemsokára megint terhes lett, ismét el akarta hajtatni. Nem szólt a férjének, csak útnak indult az angyalcsinálóhoz. Útközben megszólította egy koldus, az asszony adott neki valamit, de a koldus kevesellte az adományt, és négyszer egymás után, jobbról-balról megpofozta a fiatal-asszonyt, aki ezen elgondolkodott, és nem folytatta az útját. Visszafordult, hazament, meg-

őrizte a gyereket. A kis Hubert olyan jó erőben született, hogy egynapos korában úgy nézett ki, mint egy többhónapos csecsemő.

Most három éves, állandóan az apja nyomában van, folyton figyeli, mit csinál, utánózni próbálja, szívesen tanul, minden érdekli a fétisizmusból. Nyilvánvaló, hogy ő az, akinek a tudást tovább kell adni. „Ráfoghatsz kést, nem vágja meg.” Ezt nem kívánom kipróbálni, de tanúsíthatom, hogy Hubert nem olyan, mint egy átlagos hároméves afrikai gyerek. Első látásra fölmászik az ölembe, mintha észre sem venné fehérén virító másságomat, pedig látom, hogy megfigyel, hosszan néz, közben beszélget, nem zavarja, hogy franciául válaszolok, csacsog az ő mina nyelvén, és nézi az arcomat, hogy kitalálja, értem-e. Azt remélem, értem, én is figyelem az ő arcát, hogy kitaláljam, érti-e, amit válaszolok, úgy látszik, igen, mert jóízűen összenevetünk.

Toussaint töltöget a poharakba, az enyémet túltölti, kicsordul a kis pohárból a pálinka. Rámnéz, azt mondja: te nem adsz eleget. Nem értem. Pontosít: nem adsz eleget az ősöknek. Ezt most miért mondd? Onnan tudom, hogy túlcordult a pohár. Védekezem: a te kezed öntötte, én nem csináltam semmit. Azt mondja, amikor nekem töltött, a szellemek meglökték a kezét, hogy kiömljön egy kicsit az ital, így jelezték, hogy én nem szoktam megadni az ősök szellemének, ami nekik kijár. Próbálok frivol lenni, európai lakásainkban vagy a vendéglőkben furcsa lenne a padlóra lötytinteni egy kis italt a szomjas ősöknek, mégis kényelmetlenül érzem magam, azt hiszem, a fétisiztának igaza van.

Nem szoktam kijárni a temetőbe. Kiskoromban apám gyakran kivitt, a Farkasrét napsütéses vasárnap délelőttöt jelent, játszottam a virágzó sírok között és segítettem neki kertészkedni anyja porai fölött, gondosan és szeretettel ápolta a sírját, szerintem még akkor is tartott a szigorú osztrák nőtől. Aztán nemsokára ő is odakerült, a családban azt mondták, a kommunisták vitték a sírba, infarktus, mindig szorongott, a csengetéstől rettegett, okkal. Hatéves voltam, amikor először éltem át házkutatást - a későbbiek ehhez képest csak bosszantóak voltak, de nem félelmetesek -, apám egyik nővére valami báróhoz ment feleségül, a hatóságok úgy gondolták, az özvegy báróné nem adta le az összes ékszerét, talán az öccsénél rejteget még valamit. Így is volt, apámat csak az állásából rúgták ki, nagynéném öt évet töltött a szegedi Csillag börtönben. Szabadulása után először fodráshoz és manikűröshöz ment, aztán beadta a kivándorlási kérelmét.

Apám halála után anyám sorvadni kezdett. Ült a földön, a sárga cserépkályha előtt, fával fűtöttünk, nézte a lángokat és csurogtak a könnyei, csöndesen, fegyelmezetten, folyamatosan. Már nem volt kedve élni, de úgy gondolta, muszáj, legalább addig, amíg a lányai felnőnek, megígérte apánknak, hogy mindkettőnket egyetemre küld. A bábszínházba már nem tudott bejárni dolgozni, a varráshoz nem maradt ereje, pedig ott, a műhelyben, mindig vidám volt a hangulat, mindennek ellenére, csakazértis.

A bábszínház az Andrássy úton, az ávosok központi épületével szemben volt, micsoda kimeríthetetlen téma. Szüleim otthon keveset beszéltek arról, milyen világban élünk - azt hitték, védeni kell a zsenge gyermeket a durva valóságtól -, de a műhelyben, ahol mindig boldogan csellengtem, mindent megtudtam. Jaki - tízéves koromban szerelmes voltam belé -, a szobrász Jakovits volt a műhelyfőnök, ott varrta a bábokat Ország Lili, Márkus Anna - ezek a nők lenyűgöztek -, föl-fölbukkant Pilinszky, Mészöly, órákon át hallgattam beszélgetéseiket, ez az enyvszaggal átitatott levegőjű, selymekkel, brokátokkal, fodrokkal zsúfolt műhely volt az én igazi iskolám. Apám halála után Mészöly Miklós a Tibeti Halottaskönyvről beszélt nekem, nagy hálát éreztem érte. Tizenhárom éves voltam.

Később anyám a kórházi ágyon - sok évet töltött ott, nem folyamatosan, hanem hol ki, hol be, az orvos becsületesen megmondta: lehet, hogy a következő rohamban holnap meghal, lehet, hogy csak évek múlva (szervi szívbaj), ez azért nem volt könnyű a serdülő lánynak, aki szerette volna éjszakáit szerelme ágyában tölteni, de erről szó nem lehetett: és ha az anyám ma éjjel hal meg?, de a hétvégék, napközben, biztosak voltak, szombat-vasárnaponként, míg a Lottó-központban egy alagsori helyiségben egyenletes, százas csomagokba rendeztem, többszáz rabszolgával együtt, a szerencsevágók hülye céduláit, az ebédszünetben fölugorhattam hozzá, mert a Jóisten úgy rendezte, hogy első szerelmem éppen a szemközti házban lakott, és megkaptam tőle mindazt, amire egy tizenhatéves lázadó úrilány vágyhat, és annál többet is, aztán mentem vissza a lottó-alagsorba, pénzt keresni, mert anyám özvegyi nyugdíja soványka volt -, a kórházi ágyon egyszer azt mondta: tudja, hogy nem szeretek kijárni a temetőbe, észrevette, hogy apám sírját sem nagyon látogatom, nem baj, nem veszi zokon, érti, hogy én ilyen vagyok, de azért, és itt szemérmesen, majdnem kislányosan elmosolyodott, azért hozzá, ugye, néha majd mégis kimegyek.

Megígértem neki. Túl voltunk már azon, hogy mellébeszéljünk, ültem az ágya szélén, fogtam fonnyadt, száraz kezét, néztük egymást. Szép zöld szeme volt.

Néha, sokévente egyszer, csakugyan kimegyek, de a bozót szellemei itt, most, Nigerben, azt üzenik: ez ritkább, mint ahogy az ősök szellemei elvárnák.

Célestin egyszer elmesélte, milyen remekül táncoltak a nagymamája halotti szertartásán. Az öregek - de csak az öregek - halála után mindig nagy családi összejövetelt tartanak, előfordulhat, hogy évekkel később, mert sok pénzbe kerül a vendéglátás, össze kell gyűjteni a hozzávalót, és idő kell ahhoz is, hogy a szerteágazó rokonság messzi vidékeken értesüljön a hírről és útrakeljen. Az ünnepi találkozó négy-öt napig is eltarthat, mindenkit vendégül látnak, sok az ennivaló, a zene, virrasztanak, táncolnak hajnalig, nagy a vidámság.

Illélában múltkor meghalt az egyik szomszéd nagypapája, azonnal eltemették. Itt mindig hamar eltemetik a holtakat, a hőség miatt ez érthető is, de azért a gyorsaságról eltérnek a vélemények. Célestint és a benini kocsmáros unokaöccsét - Michel kocsmájáról később még mesélek - nagyon fölháborította ez a hamari intézkedés, azt mondták, mindig előfordulhat, hogy az ember csak úgy föltámad. Célestin több olyan esetről hallott, hogy valaki néhány óra után visszatért a halálából. Ezek a haussa muzulmánok rögtön elkaparják a holttestet, alig félméteres gödröt ásnak és csak úgy beleteszik, semmi sírdomb, semmi jel, nálunk bezzeg, mondja a benini unokaöccs, három méteres gödröt ásnak és ki is cementezi, és van koporsó is, de ezek itt... (Afrikai egységről, a fekete földrész közös öntudatáról én csak olvasmányokból értesültem, a valóságban inkább azt tapasztalom, hogy folyton szidják, időnként lenézik egymást.)

Temetőkultusz, az csakugyan nincs itt. Egy muzulmán temetőt láttam, de ha nem szólnak nekem, hogy nézd, ez temető, nem vettem volna észre. Kőhalmazok, kődarabok, rendezetlenül, vagy legalábbis annak látszóan, talán csak az lehetett feltűnő, hogy időnként, itt-ott, egy-egy lapos kődarab az élére állítva meredt a levegőbe. Ennyi.

Toussaint kérdezget a jövőmről, mik a terveim, mondom, nincsenek, ritkán tervezek. Szívesen csinálnék még nagyon sokféle dolgot, de ezek nem tervek, csak ábrándos elképzelések mindarról, ami még beleférhetne az életembe, aztán majd úgyis jönnek a jelek, amelyek mutatják, merre menjek tovább, mi az, ami az ötleteimből meg is valósítható. Fogalmam sincs, két-három év múlva hol leszek és mit csinálok, a világ nyitva áll, ez jó érzés.

Toussaint mosolyog, érti. Azt mondja, csinál nekem, ha akarom, egy *gri-grit*, az segítheti az embert kanyargós életútjain. Magától értetődik, hogy akarom, sosem árt, ha az embernek van saját, személyre szóló talizmánja.

Toussaint javaslatára rámotyogtam az általa kikevert, démonok tudják, mi mindent tartalmazó, kis szürkésfehér porkupacra, félhangosan, az anyanyelvemen, hogy mit akarok az élettől - sok mindent, de leginkább békét, BÉKÉT!, csak hogy az sose lesz, talán majd a végső elnyúlásban, Istenem, lehet, hogy nem is akarok semmi egyebet, csak úgy élni, hogy abban az utolsó pillanatban majd mindent rendben lévőnek érezzek -, aztán Toussaint átvette a varázssport, és nem tudom, mi mindent művelt vele, mert ezt nem árulta el, de egy bő hét múlva megjelent Illélában, elhozta nekem.

A varázssport kerek, másfél-két centis átmérőjű bőrtasakba varrta bele, ezen lyuk is volt, hogy madzagra akaszthassam. Azt mondta, ezt soha senkinek nem szabad látnia, és csak akkor használni, ha a testemhez érintve hordom, vagy a nyakamba lógatva, vagy, mondta, a nők gyakran a melltartójukba rejtik, esetleg belső zsebet varrnak e célból a ruhájukba. Jó, de itt a nőknek egy vagy két ruhadarabjuk van mindössze. Már megint az életmód különbségei, az én nyugati, északi, európai, mittudoménmilyen, gazdagságom. Minden egyes ruhámba, blúzombá, pulóverembe varrjak majd belső zsebet?

Toussaint távozása után nyomban akartam a bőrömön érezni a grigri érintését, letéptem egy szálát az óvodai játékokhoz való pamutgombolyagból, nyakamba akasztottam a grigrit, persze a ruha alá rejtve. Nevetséges óvatosság, még aznap délután föltűnt Sékinának, hogy valami lóg a nyakamban, megragadta a lila pamutot, hogy előhúzza, látni akarta, mit viselek. Nem hagytam, rászóltam, grigri, nem szabad látnod, erre azonnal tiszteletteljesen visszavonult, valóban el kell rejtteni, mondta, majd ő ezt elrendezi nekem, ahogyan ők szokták.

Másnap kimentünk a falu végébe, onnan egy negyedórányi járásra lakik Raikia, egy tuareg kovács felesége. Tudnivaló, hogy minden kovács felesége mindig, kivétel nélkül, bőrdíszműves. Sékina elmagyarázta Raikiának, hogy grigri-tartót kell készíteni. Az elrejtés módszere ez: díszes kis tasakokba varrják-ragasztják bele az amulettet, így már bátran hordható a nyakban, rejtve az avatatlan szemektől.

Raikia azonnal nekilátott a munkának, a kivitelezésről - Sékina tolmácsolásával - kemény viták folytak, mert Raikia nagyméretű, csicsás, tarkára festett, rojtos dolgot akart nekem gyártani, én viszont valami szerényet és egyszerűt szerettem volna, legyen olyan, hogy alkalomadtán Európában is viselhessem.

Sosem lehet tudni, előfordulhat, hogy időnként úgy érzem: a nyakamban akarom hordani, hátha segít, ad valamilyen erőt. Toussaint megmondta: ha nem hordom, nem véd. És ha hordom, igen? Igen, például egy balesetnél, mint a múltkori, a bordatöréses. Megtörténhetik, hogy elesem, akik látnak, fölkiáltanak, hogy jaj, azt hiszik, baj van, de nem, mégsem ütöm meg magam, mert a grigri a nyakamban megvéd. Úgy legyen.

## A SIVATAG KAPUJÁBAN

### *Agadezi varázs*

Megtörténik, hogy az ember szerelmes lesz egy városba. Ez ugyanolyan édes és sajnó, fölemelő és lehangoló, mint élőlényt szeretni. Nem tudod, mi van, mi történt és miért, nem is akarod tudni, nem keresel okot vagy magyarázatot, átadod magad, fenntartás nélkül, boldog vagy a puszta tényről, hogy szerelmed tárgya létezik, él, hálát adsz érte a Teremtőnek, egy szempillantás alatt vallásossá válsz csak azért, mert szeretsz.

Az agadezi régi városrész síkátoraiban holtbiztos eltéved az ember, még akkor is, ha azt hiszi, hogy egy kicsit már ismeri. Ettől aztán, mármint az eltévedéstől, különleges boldogság önti el, andalog a kanyargó, mindig kicsit hasonló és mindig kicsit más, szűk utcákban, tudja, hogy előbb-utóbb egy ismerős ponthoz fog érni, de ez nem sürgős, itthon van akkor is, ha nem tudja pontosan, hol, az ablaktalan, vörös vályogfalak barátságosan lélegeznek, néhol petróleumlámpa ég a kapualjban, férfiak kártyáznak törökülésben a földön, fölemelik turbános fejüket, esetleg biccentenek is, számárkordé jön szembe vagy egy lámpa nélküli bicikli, kerülgetjük a talaj egyenetlenségeit, világít a hold.

Nem tudom, mitől város egy város. Biztos, hogy nem csupán a méreteitől. A városiasság benne van a levegőben. A lakók öntudatában. Az épületek méltóságában. A múlt súlyában. Agadez ötszáz éve város, tudós marabuk sírjainak őrzőhelye, hajdani karavánok kiinduló és érkezési pontja, a délről jövőeknek a sivatag kapuja.

Háromszor utaztam ide: az első két alkalommal Monique-kal mentem, az ő terepjáróján, harmadszor pedig busszal, amikor Rosát és magamat kínáltam meg közös búcsúutazással, mielőtt visszatértem volna Európába.

Az út, Tahouától Agadezig négyszáz kilométer síkvidék az egyre sivatagibb tájon át, látszólagos egyhangúságában is beláthatatlan kaland. Azzal kezdődik, hogy Tabalaknál váratlanul előbukkan egy tó, hatalmas, tisztának látszó vízfelület, először azt hiszi az ember, káprázat, délibáb. Boldog a szem, hogy vizet lát, ezt a nagyon ritka kincset. Itt az utas megáll, árusok nyüzsögnek az út mentén, kávé, tea, cigaretta, gyümölcs, friss sült hal, a tó közelsége bódító, szeretnék lesétálni a partjára: ezt nem kellett volna. Hosszú keresés után az omladozó vályogfalak, rozsdás pléh- és hullámpala ajtók és kerítésnek összehordott tüskés ágak között találok egy ösvényt, a közelben csillogó víz felé vezet, de félúton inkább visszafordulok: a nádszerű, szúrós növények között kanyargó utacska láthatóan a nagy forgalmú falu szabadtéri vécéje. És én a tóparti természet báját kerestem. A víz varázsától talán egy pillanatra elfelejtettem, hogy Nigerben vagyok.

Jó félóra múlva Abalakba érünk, ez a konvoj indulási helye. Az októberben megkötött fegyverszünetet betartják ugyan, de még hónapokkal később sem tanácsos fegyveres kíséret nélkül utazni északra: a magányosan guruló autókat a banditák megtámadják. A hetente kétszer közlekedő állami autóbuszjáratot elől-hátul katonai teherautó kíséri a nyitott raktérben látványosan előremeredő gépfegyverrel, mellette talpig feketében áll egy katona, orra-szája a homokszél ellen ugyancsak fekete kendővel lekötvé. Négy-öt tucat kamion, dzsip, személyautó csatlakozik a konvojhoz, lemaradni nem ajánlatos.

Az egyik niamey-i pártembert, aki a választási kampány idején furikázott a környéken, nemcsak kirabolták, de alaposan meg is verték (ezt azért inkább kuncogva mesélik az agadeziek). Időnként ölnék is: Raoph, a libanoni kereskedő egyik órét tűzpárbajban lelőtték. Decemberben még eléggé komor képet mutatott a konvoj, hosszú sorban szorosan követték egymást a kocsik, biztonságosabbnak látszott együtt maradni. Márciusban, amikor másodszor mentem Agadezbe, Monique-kal lekéstük az abalaki csatlakozást a konvojhoz, de nyugodtan gurultunk egyedül a kihalt úton, egy fia bandita sem akart minket megtámadni. Májusban pedig, amikor Rosával mentem, az autóbusból láhattuk, hogy az autósoknak már nem fontos a fegyveres kíséret, nem is volt kocsisor. Talán csakugyan eljön a béke a vidékre.

Ahogy haladunk észak felé, egyre csupaszabb a táj. Nemsokára már az apró bokrok is eltűnnek, csak ritkás, száraz, sárga fücsomók láthatók a végtelenségig. A szél süvít és forgómutatványjaival kápráztat. Távolról mintha csak egy füstcsíkot látnék, aztán közeledik, tölcseresen, sebesen, félelmetesen: a föld szelleme, amint dervistáncot jár. Ha a közelünkben halad el, látom óriás csigavonal-nyomát a homokban. Aztán egyszercsak elkapja a kocsit, kissé megingunk, karomat visszarántom a nyitott ablakból, már késő, bőrömnön százezernyi apró parázs tűszúrása, a forgószél forró homokszemei.

Település nem látható. Néha fölbukkan egy ember, vagy kettő, asszonyok gyalogolnak fejükön kosárral, hátukon gyerekekkel, látszólag a semmiből a semmibe.

Ha kiszállunk egy kicsit az autóból és elsétálok az úttól, elkábít a nap, a szél, a végtelen. Vadul csapkod rajtam a ruhám, bőrömhöz vastag homokréteg tapad, olyan vagyok, mint a dörzspapír, nem, inkább olyan, mint a föld, én is föld vagyok, agyag, homok, isa pur és homu, a sivatagban az ember hamar eggyéolvad a mindenséggel.

Kétezer évvel ezelőtt itt burjánzó élet volt, dús növényzet, gazdag állatvilág, sűrűn lakott, termékeny vidék, ezt tanúsítják a Ténéré sivatag mellett, az Aïr hegyvonulataiban kilométeres hosszúságban vésett, híres sziklarajzok. Sajnos nem láthatom őket: az Agadezbe vezető út ugyan nem bizonyult veszélyesnek, de innen tovább csavarogni észak felé kész kihívás, a banditák mindenkit megtámadnak, aki nem tuareg, legalábbis ezt beszélnek.

A városban sok történet terjed a rablásokról. Az sem lehetetlen, hogy a banditák, vagy egyes csoportjaik, a rebellió folytatásához gyűjtik a pénzt. Semmit nem lehet biztosan tudni, sok mindent beszélnek, az eseteket néha több, eltérő változatban is hallani.

Bár amit Raoph, a libanoni kereskedő mesélt, az biztos igaz, mert vele esett meg. Március elején megtámadták házáat a banditák, itt benn a városban, Agadez szívében. Raophnak két öre is volt, védeni próbálták a házat, tűzpárbaj, az egyik ör meghalt, erre a támadók elmenekültek. Raoph húsz éve él Agadezben, nagy vegyesboltja van, az aranykorban jól ment az üzlet, most bezzeg sehogy, kevés a vevő, a rebellió óta leállt az élet a városban. Széles, borostás arc, iszonyú bánatos, hatalmas zöld szemek - ez Raophnak külön sorscsapás, „mindig mondják a nők, milyen szép a szemem, de ezen túl aztán nem történik semmi” -, ül a pultja mögött, legyint, nem lesz itt már többé semmi sem, ennek a városnak vége, már mindennek vége, nem is főz kávé nekünk, nincs kedve hozzá, nézzetek be holnap, akkor talán jobb nap lesz. Arra, hogy viszontlátásra, úgy válaszol: igen, talán, de nem biztos, ki tudja, nem halok-e meg ma éjszaka. Látszik rajta, hogy valóban így gondolja, sőt, ezt valószínűbbnek tartja, mint azt, hogy még holnap reggel is életben legyen. Pedig szívesen időzne még egy kicsit ebben a siralomvölgyben, a megölt ört sokszorosan helyettesítette, „most egész kis hadseregem van, nyolcan őrzik a házamat, tőlem kapják a pénzt, talán nem fognak elárulni, ha megölnék, nem lesz fizetésük.”

Később másoktól több változatban is hallottuk a libanonival megesett dolgokat, volt, aki azt mondta, most tizenkét őröt tart a házában.

Rengeteg emberrel találkozunk, Monique sugárzik, mint akit kicseréltek, kedves, mosolygós, szívélyes mindenkivel. Éveken át dolgozott Agadezben, abban a sokat emlegetett boldog korszakban, amikor nagyszerű volt itt az élet, német férjével is itt ismerkedett meg, sok barátja lett a városban, európaiak, tuaregek, pölök, haussza-tuareg keverékek. Most messziről kiáltják nevét az utcán, Monique, hát visszajöttél, hogy vagy?

Két mesekastélyhoz is van kulcsunk, Monique francia barátnő - az egyik jelenleg Niameyban, a másik Madagaszkárban dolgozik - még a békeidőkben vettek itt házat, abban telepszünk meg, amelyikben akarunk. A házak lakatlanul állnak, berendezve hagyták itt a tulajdonosok, amikor '90-ben az európai szervezetek hirtelen távoztak a városból: menekülni kellett a harcok elől. Egy kétméteres, gyönyörűen faragott arcú öreg tuareg a házak őre, szépen vigyáz rájuk, karbantartja őket, locsolja az udvar dús növényzetét, postán kapja fizetését a távollévő gazdáktól.

Agadezben a párkányokkal díszített homlokzatok mögött valóságos tündérpaloták rejtőznek: a vályogépítészet csipkés csodái. A belső udvar kicsi, zárt paradicsom, mesekönyvillusztráció, valamelyik apró ablak mögött elvarázsolt szultánkisasszony alussza hosszú álmát. A magas, vastag falak - az alapzatnál egy méteresekek, fölfelé keskenyednek - nem engedik be a külső zajokat. Tarkán virágzó bokrok ágain seregnyi miniatűr madár, pasztell piros és kék színekben, itt laknak, nem is repülnek messzebbre, mint egyik bokortól a másikig, vagy föl a többszintes tetőterasz bátyaszerű peremére. Kanyargós, szűk, egyenetlen lépcsők vezetnek föl kétoldalt a teraszhoz és az emeleti szobákhoz. Köröskörül belátni az egész várost és a lapostetejű, vörös vályogházakon túl a végtelen síkságot, csak messze észak felé látszik, a harmattan porától haloványan, az Aír hosszú hegyvonulata. Lenn az udvarban, különféle ki- és beugrók mögöl - nem csodálkoznék, ha középkori apród kukucska elő - öt-hat ajtó vezet a szobákba és mellékhelyiségekbe. Van villany, folyóvíz, angolvécé, valódi tussoló. A csapvíz, itt Agadezben egyedül az országban, iható.

Az utcán a légkör barátságos, nyugodt, az élet nemcsak élhetőnek, elevennek is látszik. Mindenki a fegyverszünetről beszél és arról, vajon visszajöhet-e az aranykor, amely itt 1990-ig, a lázadás kirobbanásáig tartott. Ez életet, mozgást, forgalmat, turizmust jelentett. Béke lesz-e, vagy folytatódnak a harcok? Erről az agadezi férfiak sejtelmesen beszélnek, inkább hümmögnek turbánsájluk mögé rejtett szájjal, csak feketén villogó szemük látszik. Sosem lehet tudni, mondogatják, olyasmit éreztetve, hogy ők persze tudják, de nem nyilatkozhatnak. Lehet, hogy tényleg tudják. Lehet, hogy mindannyian álcázott harcosok. De az is lehet, hogy nem.

A kézművesek és kereskedők reménykednek: talán visszatér az élet a városba. Danger szerint máris remek a helyzet, széles karlendítéssel mutat szeretett városára és a nyüzsgő piacra, hát nézd, nem nagyszerű?, de Danger híresen megtörhetetlen kedélyű. A neve ragadványnév: Veszély, így hívja mindenki. Foglalkozása: turistafogás. Büvöli a vevőket. Danger csakugyan veszélyes, mindenkinek mindent elad, amit akar. Boltja - a piaci negyed bejáratánál, forgalmas helyen - göcsörtös farudakra erősített gyékény- és hullámpala kunyhó, néhány négyzetméter az egész, de hatan-nyolcan elférünk benne a földön kucorogva, és isszuk a jó tuareg teát.

Ha fölbukkanunk nála, azonnal hellyel kínál a gyékényen, pár percre eltűnik, visszajön, és nemsokára szállingózni kezdenek mások is, többnyire fiatal tuaregek, akik tudnak kicsit franciául. Azt gondolom, Danger hívhatta őket, mert fehér vendégek vannak nála, potenciális vevők, jöjjön oda néhány beszélgetni tudó ember, hogy jól érezzük magunkat. A módszer

bevállik, csakugyan jól érzi itt magát az ember, kazettáról szól az *ishumar* zene, „Tetszik? Ezek a legújabb számok, ha akarod, csináltatok neked másolatot”, másnapra csináltat is, eléggé recsegős fölvétel, de az agadezi piac nem egy high-tech központ.

Egy fiatal fiú (azt mondja magáról, nem csinál semmit, néha tanul, később a többiek megsúgják: ő is harcos, a hegyekből jött) rögtönözve fordítja az egyik dal szövegét. Csak az állatok hangját és a szél zúgását hallom, ez az én sivatagom, itt vagyok itthon, egyek vagyunk, és egyszer, majd az életen túl, mindannyian egyek leszünk, mindannyian, bármilyen is volt a bőrünk színe. Itt, Danger boltjában azt mondják a férfiak, hogy most már igazán egyenlőséget kell teremteni mindenki számára, tuareg, haussza, dzserma, pöl, mindenki ember.

A kunyhó falának támasztva sílécek állnak, festett reklámtábla hirdeti: *Ski shop*, kérdem, kinek lehet ebben az országban síléceket eladni, Danger azt mondja, mindent lehet, magabiztosan nevet. Tarka, kötött rasztafari-sapkában, piros trikóban, gyöngyös-bórszíjas ékszerekkel díszítve villog, kifejezetten jóképű fiú. Mondja, mondja, hogy remekül megy minden, az üzlete is, de talán kissé túloz: háta mögött a keskeny deszkapalcokon többéves porral fedett tárgyakat látok. Egy-másfél óra teázás és diskurzus után Danger kijelenti, hogy most már barátok vagyunk. Tetszetős kis dobót, konzervdobozból és fából készített, tuareg díszítéssel ellátott pengetős hangszert, néhány szép agadezi keresztet veszek, az agadezi kereszt: fogalom. A kis ezüstékszer erősen stilizált, kitárt karú emberformára emlékeztet. Itt minden város egy keresztnek nevezett jelképpel büszkélkedhet, egyik szebb, mint a másik, az agadezi kereszt nyilván azért fogalom, mert maga a város az.

Mivel ugye most már barátok vagyunk, Danger nem sorolja egyenként az árakat, mindent kitesz maga elé és hosszan, igen-igen hosszan gondolkodik, milyen végösszeget is mondjon. Semmiképpen nem szabad siettetni, néha újra egy kis beszélgetésbe kezd, hogy időt nyerjen, aztán visszahajlik a tárgyak fölé töprengeni. Magyarázza, hogy ő sem akar rosszul járni, de szeretne velem is korrekt maradni, javaslom, számítsa úgy, mintha én már a felére lealkudtam volna, nevet, a végén valóban korrekt összeget mond. A vásárlás után még egy-két apró ajándékot ad, ez itt így szokás. Nyilván mindketten jól jártunk.

Az ékszerésznél, aki csak ismerős, nem barát, első alkalommal, még decemberben, nehezebb a helyzet. Híre fut, hogy itt van egy fehér nő, ez esemény, évek óta nincsenek európai lézengők a városban. Betódulnak az ékszerész ismerősei az apró boltba, tolonganak körülöttem, tenyerükön nyújtják, amit kínálni tudnak, egy-egy bizsut, többjük talán nincs is, évek óta nem adtam el semmit, látod, milyen üres ez a város, vége lett a mi életünknek, legalább ezt az egy darabot vedd meg tőlem... és én már nem arra gondolok, kinek milyen ajándékot vigyek majd haza, csak megveszem, amit a kezembe nyomnak.

Reggel, a visszaútra készülő konvoj gyülekezőhelyén odajön kocsinkhoz egy férfi. Nem ismersz meg? Tőlem vetted azt a régi fülbevalót, és most csak azért jöttem ide, mert meg akarom mondani, hogy nagy jót tettél velem, köszönöm. Mindannyiunkkal jót tettél, hogy vásároltál tőlünk, mondja és barátságosan búcsút int. Csöndesen szégyellem magam.

Márciusi visszatérésünkkor Monique-kal belecsöppentünk az *ishumar* világ (egyik) közepébe: Aminata házába. Aminata negyven (vagy talán csak harminc?) körüli, szép arcú, erős termetű, kicsattanó asszony, mindig hímzett blúzt, ékszereket visel, négy gyerekét egyedül neveli, munkája nincs, de sok barátja van. Két évvel ezelőtt néhány hónapot vizsgálati fogságban töltött, az agadezi rendőrfelügyelő meggyilkolása után őt is letartóztatták, mert állítólag akkor látták utoljára élve a rendőrfőnököt, amikor az ő házából kijött. Hogy mit kereshetett Aminatánál, azt nem sikerül megtudnom, de ebben a városban, úgy látom, semmit sem lehet pontosan kideríteni. A politikai gyilkossággal a rendőrség a tuaregeket gyanúsította, de soha

nem találták meg az elkövetőt, Aminatára sem sikerült semmit rábizonyítani, egy idő múlva szabadon bocsátották.

Szép, nagy háza a jelek szerint mindig nyitva áll minden utas, hegyekből érkező harcos, vándor vagy látogató előtt, az ember visz magával teát, cigarettát, rizst, legyen mit fogyasztani. Általában nagy a jövés-menés, néha hárman-négyen, néha nyolcan-tízen ülünk körben az udvar közepén álló három hatalmas tuareg ágyon, vagy Aminata hímzésekkel puhán díszített kis szobájában, vagy fenn az emeleten, a teraszról nyíló, tökéletesen csupasz helyiségben, ahová, úgy látszik, csak a férfiak járnak föl, súlyos titkokat megbeszélni, vagy nagyokat hallgatni az illatos füstgomolyag mögött. Mi, fehér nők, szintén fölmehetünk, ami nem ránk tartozik, azt úgyis tamasek vagy arab nyelven tárgyalják meg, mindnyájan tudnak arabul, jártak eleget Algériában, Líbiában. Aki franciául is ért egy kicsit, szívesen mellénk telepszik, te ki vagy, mit csinálsz, honnan jössz: meggy az ismerkedés.

Didi, lángolószerű, csontos fiatalember - igaz, ezek mind lángolószerűek és csontosak - azt meséli, készül a kézírata, de még nem tudja, hol és hogyan lehetne kiadni. Írásreformáló szótárt alkot: javasolja a magánhangzók bevezetését a tiffinagh írásba, amely egyébként pún eredetű, és a berber nyelvcsoporthoz egyedül őrizte meg régi írását. Didinek további merész tervei is vannak: folyóírássá akarja alakítani az egymás mellé rótt vonalakból, köröcskékből és pontokból álló tiffinagh jeleket. Amikor megemlítem: hallottam már róla, hogy *ishumar* körökben írásreformok készülnek a magánhangzók bevezetésére, a büszke Didi kissé megmerevedik, ha jól érzékelem a helyzetet, megsértettem szerzői hiúságát, az alkotó nem szereti, ha kétségbe vonják, hogy ezt vagy azt ő találta ki, ő csinálta először.

Közben turbánjuk mögé rejtőző férfiak jönnek és mennek, nagyokat hallgatnak vagy összesúgnak-búgnak, vörös a szemük fehérje. Egy különösen marcona kinézetű, húsz év körüli fiú, aki azt mondja magáról, Mohamednek hívják, megkérdezi, hogyan látom én, kívülálló, a tuareg helyzetet. A városban csak azt hallom, mondom, hogy legyen béke már, a fegyveres ellenállás végül is nem érte el, amit akart (föderációt akart volna, de erről a kormány tárgyalni sem hajlandó), viszont a vidék elveszítette egyetlen valamirevaló jövedelemforrását, a turizmust. Mohamed feszülten félbeszakít, ő nem a rebellióról kérdezett, arról nem kíván beszélgetni, ezt olyan rendreutasítónak mondja, mintha jelentős tapintatlanságot követtem volna el. Később másoktól megtudom, hogy Mohamed „szabadságon van a hegyekből”. A harcosok ott várakoznak (vagy a folytatásra készülnek?) a fegyverszünet idején, de le-lejönnek a városba, hogy meglátogassák a családot.

Aminata házában mindenki olyan benyomást kelt, mint aki most jött a hegyekből, lehet, hogy ez így is van, lehet, hogy nem. Az talán érthető, hogy a legfontosabb kérdésekre - mit ért el a lázadás? akarják-e a folytatást? - senki nem válaszol egyenesen, végül is: egy harcos legyen hallgatag és idegenek előtt konspiráljon. Többségük mintha azt akarná éreztetni: nem hisz a békében, kedve sincs hozzá. Olyanokat hümmögetnek, hogy a tuareg rebellis nép, mindig is harcos volt, ez a hagyománya, miért változna meg...

Néhány találkozás után Didi - aki már nem emlegeti a tiffinagh írásreformot, viszont egyre többet célozgat arra, hogy ő is a hegyekből jött, és nem is akármilyen (ellenőrzöm: Danger-nál beleszövöm a beszélgetésbe, hogy Didi is azt mondta..., „oh, szóval ismered Didit”, a boltban teázó férfiak jelentőségteljesen bólogatnak) - nyíltabban kezd beszélni. Azt mondja, most békét kell kötni, minél több pozíciót kiharcolni, „és majd ha kellőképpen magas helyeken benne leszünk a hatalomban, hat-hét év múlva módunk lesz olyan változtatásokra, hogy végre az történjék, amit mi akarunk”.

Ezt, gondolom, a hausszák nem fogják szeretni. Illélában, a benini kocsmájában hallottam őket morgolódni: szerintük a fegyverszünet túl sok engedményt tesz a tuaregeknek. Ebben az országban mi vagyunk többségben, mondták, és utánunk a dzsermák jönnek, nem lesz ez itt jó, ha nagyon kezdenek diktálni a tuaregek.

A hausszáknak rossz emlékeik vannak a tuareg uralomról. A sivatagi harcosok, a „kék emberek”, évszázados hódító hadjárataik során mindig leigázták és rabszolgáikká tették a feketéket. A rabszolgák leszármazottait sokan ma is lenézik, bár találkoztam néhány olyan tuareggel is, aki fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy mindenki, a rabszolgáivadék is, a keverék vér is egyenrangú tagja a tuareg népnek. Mindenesetre tény, hogy tuareg vezető még sohasem ítélte el a hajdani rabszolgotartást. Állítólag a mai mozgalmak irányítói is mind volt nemesek.

Mielőtt a tuareg gögről - néhány nap múlva - szomorú tapasztalatokat szerzek, még részt vehetek, derűs lélekkel, egy igazi *ishumar* koncerten. Didi házának tágas udvarában öt-hatszáz-an zsúfolódnak össze, középen üresen hagynak egy nagy szőnyeggel letakart négyszögletes térséget, emögött áll az énekes és a két elektromos gitáros, az egyik hímzett hagyományos öltözkében, a másik bőrdzsekiben, amerikai-zászlós trikóval. Keménykötésű, inas, bajszos fiúk. Az ismerős dallamokat halljuk - amelyektől annyira elandalodtam Afokar teájának parazsa mellett -, kis variációkkal ismétlődő, könnyen együtténekelhető nótákat; az *ishumar* zene minden száma kicsit hasonlít egymásra. Egész Agadez ettől visszhangzik, kapualjakban, boltokban, piacon *ishumar* zene szól a recsegő kazettákról.

Középen, a szőnyegen, táncolnak. Mindig csak ketten, de mindig mások, lassan kitáncolva a színről átadják a helyet egymásnak. Amikor a szőnyegre lép egy fiú, az addigi táncos kihátrál, és nemsokára a lány helyére is odalebben vagy toppan egy másik, így váltogatják egymást, eléggé rövid időközönként. Van, aki szépen és kedvvel táncol, van, aki unottan, vagy ügyetlenkén, a lányok engedelmesen mennek, ha egy fiú hívó jelt ad nekik.

Elöl ülök a földön, Aminata mellett. A zenészek háta mögül négykézláb odakúszik mellém egy fiú, tizenegynéhány éves lehet, azt mondja, következőnek mi megyünk táncolni, te meg én, jó? Rázom a fejem, de Aminata jó nagyot belecsíp a karomba, menjél!, nevet, mondom: menj inkább te, miközben évődünk, váratlanul úgy alakul a szín, hogy két férfi táncol, ez ihletet ad, fölrántom Aminatát a földről, együtt penderedünk ki, nagy nevetés, taps.

Matrózsák meg kalacsnyikov  
Vállamon  
Teshumara útján  
A robogó Toyota gyors nagyon  
Tizenöt méter vászon  
fejemen a turbánom  
A fejem meg kuktafazék  
aki rá pályázik  
ráfázik  
mert a keze közt robban szét.\*

Szól a klasszikus szám, kis idő múlva Aminata kitáncol a színről, a másik férfi is, aztán az én páromat fölváltja valaki, de lány nem jön, hát maradok, soha nem érzett erővel tölt föl a sok figyelő szempár, a zene, a taps, a meleg, az afrikai éjszaka, ilyen még az életben nem történt velem. Nem tudok táncolni, csak szeretek, mert mozogni jó, de soha európai közegben ki nem

---

\* Orbán Ottó szíves fordítása

mertem volna lépni többszáz ember elé és táncolni egyedül a placcon, illetve: váltakozó párokkal, mert a fiúk is belelendültek, egymást követik velem szemben, minden váltásnál nevetés, tenyércsapkodás, már nem is én mozgok, visz a figyelő tekintetektől, zenétől, tapstól rezgő, élő levegő, kész mámor, a gitárosok gyorsítanak, én is, nekem játszanak, nekik táncolok.

Nem tudom, mennyi ideig tartott, végeérhetetlennek tűnt, néha egy kis lassítást könyörgött a testem, neveltünk, a gitárosok pengették tovább, nyilvánvaló volt, hogy itt már egyetlen lány sem fog kilépni a színre, hogy fölváltson, egy idő múlva a zenészek megkegyelmeztek nekem, tust húztak, leállhattam.

Ezért is érdemes volt Afrikába jönnöm. Világos, hogy mindenért érdemes volt, még a rovarokért és a sebekért is.

### ***Bororo félelmek***

Látogatás Doula, a szép, szomorú pöl férfi házában, akinek egyik felesége, Loumo, a kisfiával Agadezben lakik. A másik asszony, két apró gyerekkel, kinn él a bozótban, Doula apjánál, a nyájjal. Lett volna harmadik feleség is, nagy volt a szerelem, de a lány apja nem engedte a házasságot, lányát már születésekor odaígérte sógora fiának.

A piaci negyed közelében belépünk egy vályogkerítés keskeny ajtaján. Az udvarban köröskörül nyolc-tíz apró viskó, vályog-, hullámpala- és gyékényfalakkal: az egyikben lakik Loumo a kisfiával és Doula, ha éppen Agadezben van. Az udvaron tűzhelyek körül sűrűsödő asszonyok, rengeteg kisgyerek. Többségük pöl, de hausszákat is látni.

Doula nincs otthon, éppen megint vándorol valahol. Elüldögélünk Loumo tenyérszerű lakrészében, körülöttünk három-négy asszony - Loumo húga, szomszédnői, valószínűleg ők is valahogyan rokonok -, mindegyikük arcán egyforma, szimmetrikusan vésett vonalak, gyerekkorukban kapják a sebhelyes tetoválást. Hajukat is mind ugyanúgy viselik: a fejtetőn tenyérszerű magasságban dúsan földücolják, oldalt és hátul vékony copfokba fonják. Fülükben válligérő karikák, most csak egy-egy, mert hétköznapi van. Fülcimpájukon látszanak a további lyukak, egymás fölött négy: ünnepkor mindegyikbe nagy karikákat tesznek, az jó, folyton csilingel.

A nőknek megállás nélkül jár a tű a kezükben. Lehetséges, hogy az utolsó bororo hímző-asszonyok körében vagyok. Híres nagyon a bororo hímzés, de ma már ritkaság, a piacokon sehol nem látható, csak Doula és még néhány vándorkereskedő árulja, amit otthon az asszonyok végtelen türelemmel, milliméteres öltésekkel hímeznek. Nem az a baj, hogy sok vele a munka - hónapokig eltart egyetlen *pagne* hímzése -, hanem, hogy nincs pénzük fonalat venni.

Később Niameyban az utcán megszólít egy férfi: De szép bororo hímzést viselsz! Honnan van? Mondom, Agadezből, Doula felesége csinálta, Loumo. A férfi széttárja a karját, nevet: De hiszen Doula az unokatestvérem! Csodálkozom, azt gondoltam róla, tuareg. Nehéz ezekkel a beturbánózott fejű férfiakkal, csak a szemük látszik (bár az mindig sokat mond). A vékony kis fiatalember zokon veszi: Én?! Idenézz!, és elhúzza a turbánját, hogy mutassa copfokba font fejét. Nevetek, bocsánatot kérek, ő is nevet, ha látod Doulát, üdvözlöm!, és hosszas kézszorítások után elválnak. Utánanézek, valóban figyelmetlen voltam az előbb, ringó léptein, karja könnyű lengésén látszik, hogy pöl. Ezek úgy tudnak járni, mintha láthatatlan légpárnákat

helyeznének talpuk alá minden lépésnél az angyalok. Gondolom, az évszázados gyaloglás a homokban, a szélben, a végtelen felé...

A tuaregek járásában is érezni a sivatagi múltat, de lépteik a pölökéhez képest súlyosabbak, keményebbek. Mintha a pölöket mindig hátulról fújná a szél, a tuaregek pedig szembefordulva küzdenének vele. Hallottam egy jellemző történetet: az 1984-es nagy szárazság kezdetén, amikor már sejteni lehetett, hogy baj lesz, a pölök nyájaikkal megindultak dél felé, letértek a hagyományos rend szerint követett legelőikről. A tuaregek viszont makacsul követték a szokásos utat, nem akarták elhagyni legelőiket, ez a mi földünk, mondták. Belepusztult az állatállományuk. A pölöké megmaradt.

A két nép közötti különbségről drámai példázatot kaptam Agadezben.

Megyünk Monique-kal a piactér felé - az előző napokat főként Aminata és Didi házában töltöttük, fejünk tele *ishumar* zenével és a tuaregek szabadságharcával -, az út túloldaláról Doula integet. Most érkezett meg a konvojval Niameyből, mélyen meg van rendülve. Az a hír fogadta, hogy tegnap a tuaregek megölték egy rokonát a bozótban, egy másikat megsebesítettek, itt, Agadeztől nem messze.

Egyelőre csak annyit tud, hogy ült a pöl család a táborozó helyén, jött két fegyveres tuareg, a családfő kérdezte, mit akarnak, ők azt mondták: megölni titeket, és lőttek. De miért, miért? Doula nem tudja. Semmit nem vittek el, nem lopni akartak, hanem ölni. Ki hozta a hírt? Beszéltél szemtanúval? Doulát ilyen részletek nem érdeklik, nem kételkedik a hírhozó szavában, irtják a népemet, mondja, nem ez az első eset, hogy a tuaregek ölnek minket, meglátjátok, ebből baj lesz, ha ez így megy, nekünk is föl kell fegyverkezünk. Próbáljuk nyugtatni Doulát, abban maradunk, hogy ő most az este folyamán begyűjti a további híreket, holnap elmegyünk hozzá, meglátjuk, mit lehet tenni.

Másnap reggel amúgy is a helyi rádióba látogattam, megkérdeztem, hallottak-e erről az ügyről. Az igazgató azt mondta, tudnak róla, a kapitányság és a kórház is megerősítette. De nem igaz, hogy a pölök ellen irányuló akció lenne, ugyan, dehog, hiszen köztudott, hogy a fegyveres banditák mindenkit megtámadnak. Mondom: azt hallottam, nem raboltak el semmit. Mondja: de, ezek banditák voltak. A direktor - haussza-tuareg keverék - szemmel láthatóan úgy gondolja, hogy a woodabék túloznak, valójában senki nem akarja őket bántani.

A rádióhoz csak kíváncsiságból mentem el, ismerkedni. Új rádió volt, éppen egy hete nyitották meg nagy fölhajtással, egész Agadez ünnepelt. A főnök udvariasan fogadott, csak enyhén volt merev, amennyire a pozíciójához ezt nyilván szükségesnek tartotta, politikai témáknál rendkívül óvatosan nyilatkozott, inkább kikerülte a választ, de az újságírás erkölcséről és a tárgyilagosságról sok mondanivalója akadt. A nigeri állami rádió német pénzből létrejött új helyi adója naponta három órán át sugároz, haussza és tamasek nyelven. És mi lesz a pölökkel? Az ő fulfuldé nyelvükön nem terveznek műsorokat? Dehogynem, később majd arra is sor kerül, állította az igazgató, megnyugtatóan mosolygott és aztán mindjárt másról kezdett beszélni.

Időnként átrobogott a színen a sztárriporter, mondott néhány szót a műsorairól, aztán sietősen kezét rázott, „várnak a bozótban”. Egy fiatal lány, újságíró-tanonc, tisztelettel kérdezgetett ezt-azt, méltóságteljesen válaszoltak neki. A haussza és a tuareg bemondó egyeztetette, ki mikor lesz soron.

A stúdióban vadonatúj, tipp-topp fölszerelés, a német adakozók igazán kitettek magukért. Meséltem a szemmel láthatóan hibátlanul hozzáértő technikusnak - Kairóban, nemzetközi tanfolyamon tanulta a szakmát -, hogy modernebbek a gépei, mint a mieink voltak Münchenben, az én azóta már megszűnt rádiómban. Tényleg? Büszke volt erre, örült neki, húszperces

beszélgetés után már el tudtuk képzelni, hogy jól dolgoznánk együtt, és engem egyszerre csak elöntött a vágy, istenem, újra rádiózni - pedig azt hittem, ezt már mindörökre lezártam magamban -, micsoda boldogság egy stúdióban csellengeni! (Igaz: légkondicionált volt, odakinn pedig negyvenkét fok.) Miért nem maradok itt, javasolta a technikus, ha szeretem Agadezt is, a rádiózást is, telepedjek le és járjak be hozzájuk dolgozni. Ha jól beszélném legalább az egyik helyi nyelvet, mondtam, akkor itt is maradnék, és abban a pillanatban teljes őszinteséggel el tudtam képzelni, hogy agadezi rádiósként folytassam az életemet.

Az elkövetkező napokban - amelyeket főként pölökkel töltöttem - már inkább az csábított, hogy vándortanító legyek a woodabék mellett. Ez a rádió-dolog csak röpke nosztalgia-hullám volt, igazán vonzó egy nomád iskola lenne, a bororo gyerekeknek. Ha huszonéves lennék, belevetném magam a fulfuldé nyelv rejtelseibe, és Doula népével - akinek mély bánata, hogy mindannyian írástudatlanok - járnám a legelőket (ameddig még lehet), és tanítanám őket írni-olvasni.

Ezúttal az iskolázás gondjairól, noha azok is fölmerültek, kevesebb szó esett. Négy-öt woodabé összehajolt a gyékényen: fegyvert kell szereznünk, ebben az anarchikus országban mindenkinek van, csak nekünk nincs, meg kell védenünk magunkat és családunkat.

A Doulánál összegyűlt férfiak mind harminc év körüliek, állattenyésztők, öt különféle woodabé csoport képviselői. Előadják a gyilkosság körülményeit - most már vannak szemtanúk is -, a jelek szerint csakugyan az egyik helyi tuareg vezető és indulatos természetű, mindig fegyverrel hadonászó fia akarja a woodabék egy csoportját elüldözni az egyik legelőről és az elvben közös tulajdont képező kút mellől.

Az elmúlt években a pölöket rendszeresen hasonló támadások érték: a gyilkosokat a - többnyire tuareg vezetésű - rendőrség sosem találta meg. A bororók azt állítják: a lázadás kezdete óta a fölfegyverzett tuaregek és az arabok többszáz embert megöltek közülük. A nyájakat is irtják. Nemrégiben az egyik woodabé csoport nagyobb találkozására, ahol sokan összegyűltek, beállított egy csapat arab egy géppisztollyal. Az arabok a fegyverrel végigpásztázták az állatokat, aztán elrabolták a fiatal nőt, a kollektív megerőszakolás után másnap visszaküldték őket a táborukba.

A woodabéknak nincs képviselőjük, sem pártban, sem államapparátusban, sem érdekvédelmi szervezetben, hogyan is lenne, ha nem tudnak írni-olvasni. Doula azt mondja, ezúttal vége a híres pöl békétűrésnek. Fegyvert akar, állandóan ezt ismétli, látszik rajta, hogy most tényleg fegyvert tudna fogni.

Ehelyett közösen fogalmazunk egy levelet a miniszterelnöknek. Doula elszalajtja az egyik gyereket egy kissámliért, az lesz az asztalka, hogy könnyebben tudjak a földön ülve gépelni, egy nagyobb fiú magasra tartja a petróleumlámpát, hogy lássak, mindenki tisztelettel nézi az öreg írógépet. Milyen jó, hogy sosem válok meg a Hermes Babytól, még indigó is van nálam, így maradhat Doula dossziéiban másolat a levélről, szüksége lehet rá később. Több nájlonzacskót rakosgat maga előtt, beléjük kukkant, halmazban a levelek, iratok, újságkivágások, mindegyiket fölismeri a kinézetéről, mindent gyorsan és pontosan megtalál, „ez az, olvasd föl”. Bejegyzek a noteszomba két francia, egy svéd és egy amerikai címet, barátai, mind jártak is már itt, ismerik a bororók helyzetét, megígérem Doulának, hogy értesítem őket az újabb fejleményekről.

Remélem, Doula észhez tér. Nagyon fegyelmezett, nyugodtnak is mutatja magát, de szavai és hangja színe elárulják a robbanáshoz közelítően növekvő dühöt.

Javasolom, hogy fegyverkezés helyett inkább az iskoláikat szervezzék meg, Doula komoran válaszolja: ezt is, azt is, mind a kettő életbevágó. Próbálom lebeszélni, mondom, fegyverkezni kész örültség, érveket sorolok. De miért is akarom én megmagyarázni egy embernek, hogy maradjon védtelen és nézze tétlenül, ahogy megölik a családját? Valószínűleg csak nemem örök szerepének engedelmesskedem, de az a kicsike férfipont, amely bennem is rejtőzik, mint mindannyiunkban, azt súgja, miközben nézem a kétségbeesett Doulát és társait: ha én a népükből való, és férfi lennék, most valószínűleg én is fegyvert akarnék.

De jó, hogy nem vagyok férfi.

A kormányfőnek szóló levél után még egy részletes és a lehetőségek szerint pontos jelentést állítunk össze, ezt majd Illélába visszaérve letisztázom, többször lemásolom, mehetnek a példányok a címzetteknek: Amnesty International, Human Watch, Doula barátai, francia újságírók. Monique-nak eszébe jut, hogy tagjai vagyunk a niamey-i emberi jogok ligájának (csakugyan, hónapokkal ezelőtt a tahoua-i piacon megszólított minket egy férfi, javasolta, vegyünk tagsági igazolványt, emberi jogok? hát persze, mi azt mindig, igen, hogyne, fizetünk, beléptünk, aztán el is feledkeztünk róla), most nekik is megy egy példány a jelentésből a nigeri fővárosba.

Szerteágazó beszélgetéseink során Doula többször emlegette, hogy azért is nagyon nehéz a pölök sorsa, mert mindenki megveti őket. Szokásaikat, hagyományait lenézik, általában civilizálatlan népségnek tekintik őket, tudod, hogy hívják az asszonyainkat? A bozót szukái.

Doula nem túlzott. Monique-kal egy estét újra a tuaregek között töltöttünk, Aminata házában, „*Les Peuls sont des animaux*”, nyilatkozta szemrebbenés nélkül Didi, a tiffinagh írásreformot tervező, rangos tuareg harcos. Hogyhogy állatok? Mit akarsz azzal mondani, hogy a pölök állatok? Mert úgy élnek, mint az állatok. A házasságok náluk nem komolyak, asszonyaik csak úgy szabadon jöhetnek-mehetnek, és különben is rossz muzulmánok, még azt sem tudják, hogy imádkozáskor a tenyerükkel és a homlokukkal kell érinteni a földet, nem, ezek a tenyerüket az arcukhoz tartva hajlonganak a földhöz, micsoda barbárság. Próbálkozom, de reménytelen arról beszélgetni, hogy ennek ugyan miért van akkora jelentősége.

A tuaregek között hiába hozzuk többször is szóba a pölök ügyét: szabadságharcos barátaink legyintenek, nem érdekli őket, elhárítják, egész egyszerűen lehetetlen erről bármelyikükkel is beszélni, mintha csakugyan nem vennék emberszámba a pölöket.

Hat héttel később, amikor ismét Agadezben vagyok (ez már a májusi búcsú-utazásunk Rosával), mindenütt oldottabb a légkör. A marcona tuareg férfiak - most egészen új arcokat látok Aminata házában, Didi sincs itt, visszament a hegyekbe - nem szeretik hallani, hogy a pölök tartanak tőlük, szó sincs arról, hogy a tuaregek el akarnák üldözni a pölöket a legelőikről, mondják, a múltkori eset csak egy személyes leszámolás volt. Megpróbálok hinni ezeknek a nyugodt férfiaknak, ők legalábbis, akikkel beszélgetek, valószínűleg csakugyan nem akarnának pölöket ölni. Egyikük ápoló volt egy rendelőben, aztán belépett a fegyveresek közé, hogy harcoljon a kormány ellen, három évet töltött a hegyekben. Ezalatt felesége és kislánya, több tucatnyi menekülővel együtt, szomszanhalt a sivatagban. Egyelőre nem kíván újra házasodni. Ápolói állást keres, akárhol a bozótvilágban, kicsit tart a jövőtől, azt mondja, nehéz visszailleszkedni a civil életbe.

Rosával elmegyünk Loumóhoz. Doula ismét elutazott, nincs pöl a városban, aki beszél franciául. Rosa tudna tolmácsolni, egész ügyesen elboldogul a hausszával, de Loumo férfit hív a beszélgetéshez: politika, mégiscsak komoly dolog. Jön Moumouni, a barátságos haussza-tuareg kereskedő (boltja cégérén többnyelvűen virít, hogy *Alte Tuareg Dinge*), kiderül, hogy Doula barátja. Azt mondja, a pöl félelmek elmúltak, a kedélyek lenyugodtak. Ezt azért

szívesebben hallanám egy pöl férfitől, de Loumo rábólint, akkor talán igaz. Moumouni szerint rendben lesz minden, most az egész régió olyan, hogy mindenki mindenkivel békességet akar. Bár így lenne.

Moumouni elballag, megy vissza a boltjába. Rosával az egész délelőttöt Loumonál töltjük, ha nincs jelen férfiember, témáink mindig derűsebbek. Rosa segítségével végre szót tudok váltani a woodabé nőkkel.

Még múltkor, amikor a fegyverszerzésről beszéltünk, megkérdeztem Doulát, mit szólnak ehhez az asszonyaik. A nők ott ültek tőlünk néhány méterre egy másik gyékényen, hímeztek, ránk-ránk néztek, hallgatták a számukra érthetetlen szavakat. Doula csodálkozott a kérdésemre, kicsit elgondolkodott, némi csönd után odafordult a nőkhöz, és elkezdett velük beszélgetni. Eléggé hosszan, mintha most kérdezte volna először a véleményüket. Aztán szép, szelíd mosolyával összefoglalta nekem a csöppet sem meglepő eredményt: békét akarnak. Azt akarják, hogy éljen mindenki nyugodtan, és egészségben nőjenek a gyerekek.

Akkor egy pillanatra a szokásosnál hosszabban maradtunk egymás szemében Doulával, és az volt az érzésem, hogy ő most ugyanúgy arra az aprócska nőnemű lényegre figyel, amely minden férfiban benne van, ahogyan én figyeltem az én kis férfihangomra, amikor megértettem, hogy ők fegyvert akarnak. Aztán megkértem Doulát, mondja meg a nőknek, mennyire sajnálom, hogy sem haussza, sem fulfuldé nyelven nem tudok, mert sok mondanivalónk lenne egymásnak, és jó lett volna együtt tölteni velük az időt. Finom mosoly világította be Doula arcát, ezt láthatóan nagyon szívesen tolmácsolta, a woodabé nők hasonló szépeket üzentek nekem vissza, mindannyian el voltunk telve hasznavehetetlen, de jóleső szeretettel.

Loumónál reggel tízkor nagy lábas jó fűszeres, babos rizst tesznek elénk, enni kell, nincs mese, itt aztán nem állhatok le magyarázni, hogy ebben a korai órában én nem bírok ilyesmit befogadni, arról még kevésbé beszélhetnék, hogy nem akarom előlük elenni, mert tudom, mekkora érték minden szem rizs. Ők mindig kölest esznek, rizst és babot az ünnepekre és a vendégeknek tartalékolnak. Abban minden afrikai etnikum egyetért: a betévedt utast, a vendéget mindennel el kell látni, a lehető legjobbakkal, amik a házban akadnak.

Hatan-heten üldögélünk Loumónál a rizseslábas körül. Rosa már Ghánában töltött gyerekkorában kicsit megismerkedett a haussza nyelvvel, togói politikai menekült apjával ott egy ideig haussza környéken laktak. A pöl nőkkel így most egészen jól szót ért. Hallgatok, figyelek, nézem az arcukat, Rosa nagyszerűen közvetít, hol ő beszélget, és néha kicsit összefoglal nekem, hol pedig tolmácsol, és együtt diskurálunk közös dolgainkról. Házasság a pölöknél? A nők nevetnek, nem is kell marabuhoz menni, akik szeretik egymást, azok máris házasok. Marabu legfőljebb a csábításhoz kellhet, de ahhoz sincs rá igazán szükség, hiszen mindenki tudja, mi az a szer, amelyet ha a szemed alá kensz, akkor a kiválasztott személy nem állhat neked ellen.

Kicsikét provokálok: a férfiaknak lehet több feleségük, de mi van, ha egy asszony több férjet akar? Loumo jó nagyot nevet: egyidejűleg több férjet nem tartunk, de váltogatni lehet őket, és a pöl asszony újra fölnevet, ujjal mutatva rám: miért, ti talán nem azt csináljátok, hogy ha akad egy másik férfi, aki kedvesebb, és szívesebben vagytok vele, akkor inkább őhöz mentek? Dehogynem, Loumo! Nyilvánvaló, hogy tökéletesen egyetértünk.

## *Ismét búcsú*

Rosa azt mondja, ezek a bororo asszonyok nagyon kedvesek, de az az igazság, hogy ő mindeddig csak rosszakat hallott a pölökről. Togóban mindenki fél tőlük. Az esős évszakban, amikor átvonulnak az országon, senki nem mer egyedül maradni a bozótban. Ha nincs tanú, a pölök megölik. A hosszú bot, amely mindig ott van a vállukon, nemcsak az állatok terelésére szolgál és arra, hogy ráakasztva vigyék a batyujukat, de ütnek, ölnek is vele, mondja Rosa. Nyomorék maradhatsz egyetlen ütésüktől. Az állataikat ráhajtják a vetésre, még a betakarított termésre is. Ha a gazda meglátja és tiltakozik, akár meg is ölik. Hiába minden följelentés, sosem találják meg őket. Nagyon tudnak eltűnni.

Mondom Rosának, hogy azok nem a „mi” pöljeink, hiszen a woodabék csak itt, Niger északi tájain élnek és vándorolnak. És megemlítem, hogy Doula szerint időnként a parasztok akarattal a pölök szokásos útvonalán vetnek be egy darabka földet, hogy aztán támadhassák őket, amiért a jószág letaposta a termést. Lehetetlen, mondja Rosa, senki nem bolond hiába túrni a földet, tudva, hogy munkája majd úgyis kárbavész. Ez bizony meggyőző érv.

Rosával is Monique egyik francia barátnőjének a mesekastélyában lakunk, nagyon élvezzük a kényelmet, a semmittevést, ha kicsavarogtuk magunkat a városban, elpihenünk a tarkán virágzó bokrok és csivitelő madarak között az udvaron, rengeteg a mondanivalónk egymásnak.

Az nálatok is van-e, kérdezi Rosa, hogy a lányok mennek valahol a réten, egyikük valamiért lemarad a többitől és eltűnik. Esetleg néhány év múlva előkerül, esetleg soha többé. Lehet, hogy a pigmeusok vitték el, de az is lehet, hogy a szirének. Például, van egy fa, nem tudod miért, de éppen azt akarod kivágni. (Nálatok lányok is szoktak fát kivágni? Ha fiatal a fa, akkor igen.) Elkezded vágni a baltáddal, de nem tudod folytatni, mert a fa férfivá változik, átölel és elrabol. Pigmeus. Szerelmes lett beléd, azért változott fává, és azért vonzott oda, hogy kivágd, mert el akart vinni.

Vagy mész egy úton, egyszercsak látsz valamit magad előtt a földön, valamit, ami ellenállhatatlanul vonz: lehajolsz, fölveszed, hazaviszed. (De mi az? Óh, lehet akármilyen, egy fényes kő, egy darab arany, mindegy.) Nem tudod miért, de hazaviszed, őrzöd. Egy ideig nem történik semmi. Aztán jelentkeznek az, aki odatette, és mindenfélét kér tőled. Legtöbbször áldozatot, egy kakast, ilyesmit, helyezd el itt és itt. Ha megteszed, jó lesz hozzád, továbbra is mindenben segít. Kiválasztott téged. (De ki ez? Gyakran öregembernek látszik, csakhogy, persze, szellem.)

Nem, Rosa, nálunk sajnos nincsenek ilyenek, pedig igazán jól jönne egy szellem, aki segít. Hogy szirének vannak-e? Igen, azok igen, pontosabban: tudunk róluk, ám azt hisszük, csak a képzeletben léteznek, legendákban, mesékben, és nem a valóságban, úgy, ahogy te meg én. Nálunk úgy tudják, főleg a férfiakat csábítják énekükkel a tengermélyre, lányok elrablásáról nem nagyon hallottam.

Pedig nagyon is viszik a lányokat, mondja Rosa, és tévedek, ha azt hiszem, hogy nem léteznek, mert léteznek. Sőt, képesek arra, hogy kétlábú növé változzanak. Ilyenkor főleg a nagyvárosokba mennek, ahol a sok nép között könnyebben elvegyülhetnek. A legtöbb ember nem ismeri föl őket, de van, aki igen: a szépségükről és a ruhájuk színéről. Mert mindig fehérben járnak. Azok közül a lányok közül pedig, akiket a szirének elvisznek, néhányan egy idő múlva visszatérnek, de akkor már másként viselkednek: be kell tartaniuk a szirének törvényeit. Ezek meghatározzák, hogy melyik napon milyen színekben kell járniuk, bizonyos tárgyakat a szobájukban mindig bizonyos helyen kell tartaniuk, például nem mindegy, hogy a

lopótök melyik sarokban áll. Ha a lány nem tartja be a törvényeket, elvesz a tudása, amelyet a tengerben a szirénektől kapott. Mit tud? Gyógyítani. És hatalma van mások fölött, és mindig van pénze.

Te magad is találkoztál ilyennel? Én nem, mondja Rosa, de tudom, hogy vannak. Aztán folytatja a kérdezősködést, nagy nevetések közepette: és olyan férfiak léteznek-e nálatok, akik női ruhát öltenek, még melltartót is vesznek és kitömkik? Végre valami, ami nálunk is létezik, már kezdtem úgy érezni, rossz hírért keltem a mi északi világunknak, még egy valamirevaló sellőnk sincs, most végre mondhatom, hogy igen, ez nálunk is van, hozzáteszem, hogy a közvélemény egy része elítéli az ilyesmit, nálunk, sajnos, nem nagyon türelmesek az emberek. Rosa csodálkozik, önáluk senkinek nincs rossz véleménye a férfiakat szerető férfiakról, miért lenne, ők ilyenek és kész, nem okoznak semmi bajt ezzel.

És a lélekvándorlásról mit gondolnak nálatok Európában? Mert Togóban úgy tudják, háromszor születhetsz újra, a harmadik létedben kő leszel, vagy föld, vagy szikla, és úgy maradsz, megnyugodva.

Ez mindkettőnknek tetszik, de abban maradunk, hogy a végső megnyugvás még várhat, foglalkozunk most földi hívságokkal. Rosa át akarja fonatni a haját. (Az afrikai nők nemcsak a szépség miatt viselik a fejbőrhöz szorosan tapadó, fonott, vagy apró antennákba csücsörített frizurákat, de kényszerből is: ha nyitva hagynák a hajukat, az elképesztően sűrű, ruganyos, puha drótkazalt kifésülhetetlenné borzólná az örökös szél.) Moumounitól, az *Alte Tuareg Dinge* kereskedőjétől kérdezzük, hol van jó fodrász, Moumouni azt javasolja, menjünk el az ő házába: egyik felesége nagyszerűen tud haját fonni. Megyünk. A tuareg asszony, Fatima - ő a második feleség - elevenebb, közvetlenebb, az első, a haussa, kicsit tartózkodó, méltóságteljes. Hajfonás, kéz- és lábfestés hennával: többórás elfoglaltság, gyerekek és szomszéd-asszonyok keringenek körülöttünk, közben enni is kell, hozzák a nagy fazék babos rizst, hús is van benne.

Fatima tudni akarja, igaz-e, hogy a fehér nőknek saját maguknak kell megvenniük a ruháikat. Nahát, ti szegények! Bezzeg minket egész életünkben ellát a férjünk. Tetőtől-talpig öltözteti mindegyik feleségét és gyerekét, gondoskodik arról, hogy jóllakjanak, és ő veszi a mosószert, a konyhaeszközöket, a tüzelőt, mindent, Fatimának csillog a szeme, büszke rá, hogy ez így van. Neki, a saját pénzéből, egy fillért sem kell a háztartásba adnia, sőt, akár meg se mondja a férjének, hogy van pénze, mert azt csinál vele, amit akar. Vesz magának valami csecsebecsét, vagy, legtöbbször, hazaküldi a szüleinek. Honnan van saját pénze? Keres a hajfonásokkal, és szokott fánkot is sütni, a gyerekek árusítják az utcán.

Fatimát is kicsi korában ígérték oda Moumouninak. A férfi az ígérettől kezdve állandóan küldte az ajándékokat a lány családjának, pénzt, kölest, jószágot, ruhaanyagot. Amikor úgy érezte, hogy eljött az ideje, már eleget fizetett, és közben Fatima is nagylány lett, elment érte, idehozta.

Szeretném tudni, mit jelentett Fatimának, hogy kiskorától kiszemelték a férjét és neki nem volt semmi választása, de valahogy nem igazán érti a kérdést, pedig Rosa - aki viszont érti pontosan, mire gondolok - jól tolmácsol. De Fatimának ez így természetes, mindenki így csinálja, szülei gondoskodtak a jövőjéről, rendes, megbízható férjet találtak neki, élete végéig biztonságban lesz. Moumouni csakugyan jó férjnek látszik, a női csevegés intimitásában meg is kérdezem, szépen betartja-e az együttlétek szabályait, erre még a tartózkodóbb első feleség is jóízűen fölnevet, mindketten megerősítik: igen, két napig az egyik asszonnyal alszik, két napig a másikkal, ez a rend, betartja. Az az érzésem, érdekében is áll, ez a derék Moumouni

megnézhetné magát, ha nem viselkedne megfelelően, a két nő összefogna ellene, hogy móresre tanítsa.

A benini Michelnél is úgy látszik, jól megvannak a feleségek egymással, bár amikor egyszer megkérdeztem a férfit, hogy nem féltékenyek-e, a fejéhez kapott, hujjajujj, dehogynem, nagyon! Szörnyű nehéz velük! A benini kocsmája remek hely, „*Renouveau Bar*” a hiteles neve, valódi kocsmá egy muzulmán faluban. Már hónapok óta Illélában voltam, amikor először hallottam a létezéséről - az utcáról nézve semmi nem jelzi, hogy a ház fala kocsmát rejt, pedig legálisan működik -, Célestin újságolta videran, hogy van itt ám italozó is, nyomban el is mentem vele, aztán már jártam oda egyedül is, Michellel természetesen megbarátkoztunk.

Huszonegynéhány évvel ezelőtt telepedett le Illélában, kalandvágyból indult útnak Beninből, ha az ember fiatal, világot akar látni, nem igaz? A poligámiát választotta - ezt így, ezzel a szóval mondja -, ő ugyan keresztény, de elvett két illélai haussza muzulmán nőt. Látszik, hogy csak mórlikálja magát, amikor a feleségtársak féltékenységről panaszkodik, te akartad így, mondom neki, akkor biztosan valami jó is van a dologban, nagyot nevet, hát igen, ez igaz, bizony jó dolog a poligámia, és szeme végigfut rajtam. A férfiak gyakran nem veszik észre, hogy milyen pontosan követhető a tekintetük, amiből az is nyilvánvaló, hogy mire gondolnak.

Jön Mariama, a második feleség, fiatal, még csak öt gyereke van, az egyik a karján, incselkedve beszél a férjével, mint aki tudja, ő a kedvenc asszony és mindig eléri, amit akar. Tartja a tenyerét, pénzt kér valamire, meg is kapja, iszik velünk egy pohár konyakot („Ez szeret ám inni!”, mondja nyilvánvaló büszkeséggel a férj), nevetgél, kacérkodik, ma ráér, ma az első feleségnek kell főznie, a húszfős családra az ennivalót a két asszony naponta váltakozva készíti.

Isznak ám a muzulmán gyerekek, hogyne innának, meséli Michel, a kocsmá vendégeit következősen gyerekeknek hívja. A dogmatikus hívőket lenézi: van olyan bozóttaxi, amelyen nem szállíthat sört, mert a muzulmán sofőr nem tűr el alkoholt a kocsiján. Ha a kocsmában a „gyerekek” berúgnak, lehiggasztja őket, senkinek sem lenne jó, ha a csendőrök beállítanának. Nők is járnak oda, de csak az a néhány „könnyű lány”, aki van a faluban, Michel gondosan figyelmeztet is, hogy háza mindig nyitva áll előttem, de inkább a délutáni és ne az esti órákban jöjjenek, félreértések elkerülése végett. Sör és Napoléonnak nevezett konyak kapható nála, ez a kínálat, de előfordul, hogy valamelyikből hiány van. Ő is Nigériából hozza, mint mindenki, mindent. (Itt Dél-Nigerben, ha a szomszédos Nigéria szóba kerül, nem a katonai diktatúra, hanem a bevásárlási lehetőségek miatt beszélnek róla.)

Eljön a nap, amikor utoljára üldögélünk a kocsmá udvarán, megkezdem búcsúlátogatásaimat. A fapadon, amely egyúttal az asztalunk is, ott billeg minden moccanásunkra a Napoléon üvege. Búcsúzás, ugyan már, mondja Mariama, miért mennél te el innen, maradj csak itt! De Mariama, vége a munkámnak, mostantól hol lakjak, mit egyek? Hát férjhez kell menni, az az asszonyok dolga, ő, Mariama, megígéri, hogy talál nekem férjet. De én nem tudok kölest törni, gyöngytyúkokat nevelni, semmit sem tudok, amire itt szükség van, nem baj, majd mi megcsináljuk helyetted, nevet a fiatalasszony és elpenderedik mellőlünk, közben kacéran néz Michelt, aki rögtön föl is világosít, hogy, ha nem értettem volna meg, Mariama őt javasolta nekem férjnek. Ezen mindannyian jót mulatunk, vajon milyen képet vágnának ezek, ha azt mondanám, hogy jó, velük maradok?

Persze nem mindenütt megy ilyen derűsen a többnejűség. Linda mesélte, hogy egyszer egy asszony spárgával összetekert anyagdarabot mutatott neki: valamilyen por volt belerejtve, a *canariban*, a víztároló korsójában találta. Azt hiszi, meg akarják mérgezni. Férje nemsokára

hozza a házhoz a második feleséget, és ő úgy érzi, itt valami csúf dolog készül, szomszéd-asszonya, a jövőendő feleség nővére, el akarja emésztetni. Erre utal az is, hogy a szoknyája aljából valaki, nem tudja ki és mikor, kivágott egy félkör-formát: mágiával akarja őt eltenni láb alól a második feleség, panaszolta az asszony Lindának.

Ég a napmelegtől. Most már aztán nagyon. A hosszú meleg évszak kitesz magáért, hozzá még a szél is fúj. A jóisten felénk irányítja mennyei hajszárítóját, és nem spórol az árammal. A hajszárító-hasonlatban nincs semmi túlzás: valóban ezt érzi az ember, ha kimerészkedik a szabadba. De hol is lenne másutt: a házon belül tüzel a vályogfal, túlfűtött kályha, jobb hozzá sem érni.

Itt engem már korábban is mindenki ijesztgetett a hosszú meleg évszakkal, majd meglátom, májusban megismerem az afrikaiak istenét! Megismertem. Nem bánom, hogy nemsokára hazamegyek Európába fázni.

Az illélai asszonyokkal a melegkiütések ügyében versengünk: ki szenved jobban. Szerintem én nyerek, persze már megint a fehér bőr előnye, ámbar ezúttal a társadalomnak semmi köze hozzá: halovány színemen sokkal látványosabban jelennek meg a mindenütt duzzadó, egymásba mosódó piros foltok. A feketéknek is nagyon fáj, mondják, de az ő bőrükön alig látszik. Viszket, éget, csíp, a fejbőrtől a mellig és a hátközépig, meg a két karon, lejjebb nem nagyon megy, szerencsére. Időnként olyan intenzív, hogy nehéz bármi másra is gondolni ennek a fantasztikus földi létnek a sokféleségéből, mint a saját szerencsétlen bőrömrre.

Minden érintés fáj. Az ember elnyúlik a matracon, szerencse, hogy széles, egy idő múlva kicsit arrébb helyezkedik, testformája nedvesen kirajzolódik a lepedőn. Talán még állva maradni a legkönnyebb, akkor csak a talp, az a szegény, repedező, kérgessé vált talp ér a földhöz, a gumipapucs is forró, de azért messze nem annyira, mint az érinthetetlen homok. Minden mozdulat lelassul, ha van még egyáltalán bármily mozdulat.

Olvasás, írás nehezen megy, mert az élet kalandjaitól amúgy is kissé meglazult szemüveg a patakozó veritéktől állandóan lecsúszik az orromról. Csak úgy tud a helyén maradni, hogy két szárára gumimadzagot erősítek és átkötöm a fejemen. Az üveg tisztítása sem mehet a régi módszerekkel. Hiába lehelek rá, mire megtörölném egy puha ronggyal, a pára már rá is száradt az üvegre. Minden hétköznapi szokást át kell alakítani.

A búcsúidőszak különös szelídségben telt Illélában. Még Monique is meglágyult: miután már nem kellett bejárnia dolgozni - fölmondott és ettől megkönnyebbült -, csökkent benne a feszültség, szinte már alig veszekedett. Egy este kerestem volna valamiért, de a nyitott ajtón át bekukkantva inkább csendesen megálltam, kis idő múlva lábujjhegyen elmentem. A gyermek-matrac szunyoghálója mellett - az ablakon besütő holdfényben csipkerózsikás tüllfátyol - ott állt ez keménykötésű nő, csöpp terpeszállásban ringatózva lassú, helybenjáró tánccal, és az anyák örök bölcsődal-hangján hosszú, szomorú balladát énekelt. Benne volt abban minden szeretet, bánat, odaadás, féltés, lágyan körbefonó gyöngédség, ami csak benne lehet egy anya esti altatójában, amióta a világ világ.

Március végén, miután hat év afrikai életet gondolatban is, tárgyokban is lezárt és összecsomagolt, Monique visszatért Kilissannal Dél-Franciaországba, ahonnan nemsokára antinukleáris röplapokat és kiadványokat kaptam tőle: most ilyesmivel foglalkozik valamelyik környezetvédelmi szervezetenél.

Vele együtt hagyta el Illélát Béatrice, a dadus, és kislánya, Colette: hazatértek Togóba, ahol nyomban meg is született Béatrice második gyereke, kisfiú, hurrá, Marcelnak hívják és Keddeknek is: Togóban minden gyerek második névként annak a napnak a nevét kapja, amikor született. Anya és fia jól vannak, Colette szintén. Célestin augusztusig szakácskodik Hansnál,

akinek akkor jár le illélai szerződése. A német fiú még nem tudja, azután hová megy, ha nem kap új afrikai állást, vissza kell térnie Európába, amihez nincs sok kedve. Célestin is, Rosa is talál majd magának munkát a niamey-i fehéreknél.

Monique távozása óta Afokar minden nap, néha kétszer is, reggel és este, benéz hozzám, *ça va? ça va?*, elüldögél kicsit, hümmögetünk, szomorkásak vagyunk. Nem képes rászánni magát, hogy útnak induljon, vissza a sivár északra, a sovány birkanyájából tengődő családhoz. Eddig ő támogatta őket, most pedig megy a nyakukra Sékinával együtt, két éhes szájjal több. Saját sorsa mellett Afokar még Hans bajait is mélyen a szívére veszi: szegény, most magányos, elment a felesége, gyereke. Afokar sosem volt hajlandó tudomásul venni, hogy elváltak, Sékina pedig gyakran mondta Monique-nak, eridj már, aludj vele megint egy ágyban.

„Hans, Monique, Kilissan”, mondja lassan Afokar és mélyet sóhajt, így foglalja össze tömören mindazt, amit erről mondani akar, értjük egymást. Aztán kiejti élete leghosszabb francia mondatát: *„Illéla maintenant beaucoup pas bon”*, csakugyan, Illéla már nem jó, nem olyan, mint volt, szétszéledünk mindannyian, és a legtöbben a bizonytalanba megyünk tovább. Illélának vége, ismétелgeti Afokar és hosszú, vékony karjával széles mozdulatot tesz, ez volt itt egy ideig a mi közös hazánk, szerettük, ugye, igen, Afokar, szerettük, igazán, és nem fogjuk elfelejteni.

A naplemente jelentősen arrébb költözött, ebben az évszakban már nem a kerítésem fölött pompázik, megvonja magát tőlem, korán, sunyin eltűnik a szomszéd ház magas fala mögött. Ha így van, akkor most már tényleg haza akarok innen menni.

Elromlott a kismagnó, bedöglött az írógép, a fényképezőgépnek egyszercsak, film közepén, fölpattant az ajtaja és többé nem hajlandó becsukódni. A golyóstollak kiszáradtak, meghaltak. Minden tárgy elhagy, mindennek olyan vége-hangulata van.

Sékina megrendeli tőlem búcsúajándékát: csináljak neki is tangramot. Ez régi kínai kirakós játék, hét geometriai alapforma, ezerféle mintába összerakható. Okosító, finom játék, kicsit divatba hoztam Illélában. Meglepetést is készítek Sékinának: övé lesz Jeannot, iskolám egyetlen valódi bábja, a tuareg fiatalasszony mindig szívesen húzta a kezére. Granasztói Szilviától kaptam Budapesten az afrikai óvoda részére a szép, régi, faragott bábfejet, azt mondta: kabala, csodákat tud művelni, ha sokat játszunk vele. Sokat játszottunk. Többször változott is ruhája, ragasztott haja, lecsúszó sapkája, most vadonatújba öltöztetem, szorosra varrom-ragasztom, hogy tartós legyen. Ez a kis bábu, amellyel megpróbáltam néha Vitéz Lászlót utánozni, nemsokára Tchín-Tabaradenbe költözik, és Sékina majd fogja mondani a gyerekének, nézd, ezt egy magyar nőtől kaptam Illélában, amikor te még nem is voltál a világon.

Egyszer, még korábban, miután valamelyik agadezi utamról kedvérevaló fülbevalót hoztam neki, egy este bependeredett az udvaromba Sékina, add a kezed, mondta, sok zörgő, vékony karperecéből próbált néhányat a csuklómra húzni, de nehezen jöttek föl, van szappanod? Van, mentünk a tusolósarokhoz, Sékina egyik kezében tartotta, másikkal hosszan, lassan szappanozta jobbkezemet, guggoltunk a holdfényben a vödör mellett, fiatal tuareg barátnőm gondosan szappanozott, mint aki egy gyerek kezét mossa, így már fölcsusszantak a karperecek. Európában vettem le őket először, de azóta is vissza-visszateszem, immár egyedül szappanozva útjukat.

Az iskola, Colette és Kilissan nélkül, már nem ugyanaz. Hiányzik Kilissan igényessége és szellemes szemtelensége, Colette örökös kíváncsisága, sokféle nyelvtudása, pletykálkodási kedve. A togói kislány volt az, a hat évével, aki nekem egy kicsit legalább el tudta magyarázni, ki kicsoda és mit akar ebben az állandó jövés-menésben, ami az iskolának nevezett

zavaroséletű udvaromban zajlik. Most már követhetetlenek az események, miután Monique eltávozott, egyszerre csak minden korábbiánál nagyobb tömegben jönnek hozzám új gyerekek, kicsik és nagyok; mit kezdjek velük, amikor már csak egy hónapom van itt hátra?

A három-négyéves, sovány, törékeny Afissza vagy Apissza - még a nevét sem sikerül pontosan megtudnom, fogalmam sincs, ki ez a kislány, csak az utolsó hetekben bukkant föl - úgy beszél, mint egy süketnéma, de nem süket, ez nyilvánvaló. Jóval alaposabban dolgozik, mint sok, a házamban kíváncsiságból csellengő nagylány, akik nem képesek semmiféle szellemi feladatra koncentrálni. A kis beszédhibás viszont igen, villámgyorsan megért mindent, eltorzult, de kitalálható beszédével mindent utánammond, érti is a szavakat, akar tanulni, rajzol, ír, könyveket lapoz, nézi a szájamat és beszélni próbál, feltűnően értelmes, szeretném fölnyalabolni és szakemberekhez vinni, istenem, el fog itt veszni, mint a többiek.

Mindenki elvész ebben a bozótban, majd megházasítják őket, mint Ekalát, aki csak vigyorog, tán tizenhárom éves lehet, tetszik neki, hogy nemsokára férjhez megy, még nem is ismeri a messzibb földről való jövődöbelijét, de ez nem zavarja, nem méri föl, hogy csak a vízhold, kölestörő munkaerejéért követeli a férj családja, hogy költözzön már hozzájuk, hiszen eleget fizettek érte mostanáig. Ekala, még a melled is alig kezdett nőni, miért akarsz máris férjhez menni? De hiszen elkezdett nőni, akkor már mehetek, nem? Ekala azt hiszi, indul bele a nagy kalandba. Nem az én feladatom kiábrándítani. És különben is, talán neki van igaza.

Anyukák és szomszédnők egyre többször jönnek érdeklődni, hogy kinek mit fogok adni, ha bezár az iskola. Ezek a beszélgetések nem mindig kellemesek, van, aki követelőzve mondja, hogy ezt a babát vagy azt a polcot majd föltétlenül neki kell adnom. Miután Monique kiköltözött, tódultak be megürült házába, udvarára a szomszédasszonyok, aki kapja, marja, szakadt kosarak, üres üvegek, foszladozó anyagmaradványok, minden maradék jó valamire, és aztán egymást szidták, hogy ez vagy az mindent csak magának akar megkaparintani. A nyomor nem nemesít.

Évzárót tartunk, Linda kérte, legyen szabályos évzáró, beszédet is mondjak, Linda minden hagyományt tiszteletben tart, európai, afrikait, vallásit, világít egyaránt. Ünneplőbe öltözve jönnek a népek, ezúttal főként a nők. Ez meglep, tavaly, tanévkezdetkor, csak a papák jöttek el, az anyukáknak hosszú ideig hírét sem hallottam. Most mind itt vannak, legtöbbjüket először látom.

Bizo félrevon (ő a herceg és könyvelő, a szorgalmas Djamila papája), és szívélyesen, de határozottan megjegyzi: a meghívókon rossz sorrendben írtam a megszólítást, „kedves édesanyák és édesapák”, a férfiakat kellett volna előre venni. Bocsánat, mondom, remélem, nem sértődtek meg, de mifelénk így szokás. Bizo nem veszi zokon, már hallott róla, hogy Európában fordított a sorrend, de nem biztos, hogy ezt itt mindenki tudja.

Nem bánom, örülök, hogy a nők mind eljöttek, megnézik a gyerekrajz-kiállítást, a bábszínházat, belehallgatnak a „Radio Illéla” műsorába, megüzenem velük a férjeknek, hogy elnézést a meghívó fogalmazásáért, és elmagyarázom, miért írtam úgy, ahogy írtam, a nők kacarásznak, tetszik nekik, hogy ilyen fontosak lehetnek. Búcsúbeszédem kicsit érzelmesre sikerül, mindenkinek mindent megköszönök, és valóban, őszintén hálás vagyok, hogy itt lehettem. Aztán jön a sütemények, szörpök osztogatása a népes közönségnek, Célestin pizzát és tortát süített, apró kockákra vágva körbekínálja, Rosa és Adiza nagy tál kukoricafánkkal és ízletes bogyókból készített, édes szörppel örvendezteti a szíveket, én is előrukkolok a Tahouában vásárolt cukorkákkal, kekszekkel. Mindenki boldog, a gyereksereg meglepően illedelmesen viselkedik a szülők jelenlétében, finom lelkek, nem járatnak le.

Egy pillanatra beleszédülök, amikor Bizo megkérdezi, nem akarnék-e a jövő tanévre is itt maradni, talán el lehetne intézni, ők, illélai szülők, valahogy összeadnák, ami kell. Szerintem nem tudnák összeadni, nincsen nekik miből, de ez még nem lenne baj, élnék úgy, mint ők, magam törném az ebédrevaló kölesemet, hordanám a vizet a kútról, igen, így lenne, ha ezentúl csak nekik akarnám szentelni az életemet. Tetszene nekem, ha ezt tenném, de nem fogom. Fáradtnak és gyöngének érzem magam, a testem is követeli, hogy térjek vissza a mérsékelt égövre.

Amióta Sékinával és Afokarral búcsút vettünk egymástól egy tahoua-i útkereszteződésnél - Afokar ránézett a nyakamban lógó grigrirre, arra, amelynek a bőrtokját Sékina segítségével csináltattam a kovács feleségénél, két ujjal finoman megfogta a szíjánál és becsúsztatta a ruhám alá, jelezve, hogy nem jó, ha kívül hordom, mondott valamit az ő tamasek nyelvén, ami csak azt jelenthette, hogy vigyázzak magamra és vigyázzon rám a grigrim -, azóta úgy érzem, Afrika utamra bocsátott, mehetek haza, újabb beláthatatlan kalandok felé, ezúttal ott, ahol történetesen megszülettem.

Szaglásom nem tért vissza. Minden csodát a fekete földrész sem tud, hiába hinnék benne szívesen. Mégis, amikor mélyen beszívom a tágas, forró, vöröslő táj levegőjét, azt hiszem, érzem a kórók, a homok, a végtelenség szagát. Afrikának súlyos, erős, bódító illata marad fogyatékos emlékezetemben.

Niameyban néhány napot várnom kell a repülőgépre. A város olyan, mint volt, én már más vagyok. Ha az utcán egy árus nagyon szaporázza mellettem a lépteit és nem akar békén hagyni, elmagyarázom neki, hogy nem vagyok turista, itt dolgozom Nigerben, és zokon veszem, ha nem járhatok nyugodtan az utcán, csak azért, mert fehér a bőröm. Ezt megérti, elmegy, én pedig arra gondolok, hogy európai országainkban időnként megverik vagy fölgújtják a színesbőrű idegeneket, de itt engem senki nem akar bántani, csak egy kis pénzt szeretnének tőlem. Ez az árus hosszú hónapokon át él népes családjával annyi frankból, amennyit én egy alkalommal könnyedén otthagytam a niamey-i fotográfusnál, hogy előhívja nekem a fényképeimet.

Sok képet csupán a szemhéjam alatt őrzök: megtörtént, hogy szerettem volna, de nem mertem előkapni a fényképezőgépet. Perem nélküli, mély kút fölé hajolva fiatal fiú húzza föl kötéllel a bőrvedret, önti az enyhén lejtős, tenyérynyi árokba a vizet, hajol újra a kút fölé, merít, húz, önt, és így tovább órákon át, egyenletes ritmusban. Nem messze kistestvére halad guggolva egyik ágyástól a másikig, tenyerével gátakat nyit és zár, hogy a víz a keskeny árkokban mindenhová eljusson. A kicsi hat-hét éves lehet, bátyjával együtt iskolában lenne a helye. De mindketten itt vannak, kinn a földeken, én pedig nézem őket, bámész utazó, belekukucskálok az életükbe, amelyből egy darabkát magammal vinnék a fekete dobozba zárva. Inkább nem veszem elő a fényképezőgépet, a lengőfalú nyomorkunyhónál sem, a vak koldusasszonynál sem: vannak helyzetek, amikor nem akarom vállalni a nézelődőt.

Egyenesen a végtelenbe vesző út, homok által homályos háttér, az előtérben zöld turbános, fehér tunikás férfi támaszkodik fél kézzel egy terepjáró oldalának, másik kezével fekete motorolajat kenetget fölemelt jobb lába szélfüttá, homokmarta, repedezett bőrére. Maga elé mosolyog: talán a fáradt olajnak örül. Bal sarkát is gondosan bekenegeti, aztán köszönetet int a motor fölé hajló, olaját cserélő szőke fiatalembernek és egyenletes léptekkel elindul a hosszú, üres úton a vöröslő homokdűné felé.

## *Isten másik ujja*

Várok rá. Adjon ismét valamilyen jelt.

Egyik délután, négy óra felé, kimerészkedtem a lakásomból. Már sötétedett, istenem, ez a mi szerelmetes mérsékelt égövünk, elbűvöl évszakaink váltakozása, de azért a tél, valljuk be, sorscsapás, mindannyian depressziósak leszünk a fényhiánytól, az afrikaiak joggal csodálkoznak, hogyan bírjuk ki napsütés nélkül, azt hiszik ugyanis, nálunk nem, vagy alig szokott sütni. Amikor ezt mondták nekem - még ott, Illélában, a tizennegyedik szélességi fokon -, kicsit megsértődtem, az afrikaiak azt képzelik, hogy a nap csak nekik süt, és nekünk nem jut belőle? De itt, a negyvennyolcadik szélességi fokon, már magam is eltöprengek: csakugyan, hogyan bírjuk ki napsütés nélkül?

Azelőtt azt hittem, kelet és nyugat határán élek. Most úgy érzem, hogy északon.

Nagy nehezen rászántam magam, hogy kilépjek a hűvös szürkületbe: indulni kellett, első kedvesem várt. Évtizedeken keresztül nem láttuk egymást, de mostanában időnként ismét. Van időutazás. Tud egyszerre élni virgonc múlt, törékeny, madárcsontú jelen és istenek ködében gomolygó jövő.

Ha nem erre a találkozásra készülök, ki sem bírtam volna otthonról mozdulni. Már hetek óta mindig csak a fűtött szobában ültem, testem pokrócba, lelkem afrikai emlékekbe bugyolálva. Innen a metrógig, gondoltam a házból kilépve, az annyi, mintha az illélai postára mennék, szerettem nagyon azt az útvonalat. Körülbelül itt a zöldségesnél lenne az öreg Dogo boltja, intünk egymásnak, a Nyáry Pál utcánál Béatrice-ék háza, Colette kukkant ki a kapun, *Maîtresse*, hová mész, veled jöhetünk? Gyertek, gyerekek, behúzott hassal sem férünk el a járdán parkoló autók és a fal között, de az úttesten sem lehet haladni, állandóan jönnek a puffogva guruló dobozok, bizony szűkös ez a hely, még levegőből sincs elég, a Kecskeméti utcán kész közelharc átjutni a túloldalra, igen, körülbelül itt lenne az a kis halmocska, amelyre Colette és Kilissan mindig fölszaladt, hogy beintegessen a kerítés fölött az ottlakóknak, a Károlyi-kertnél pedig a hatalmas, üres tér, hátul nyitva a végtelen felé, balra a benini kocsmáros utcája, jobbra, messze, az illélai börtön könnyű, átlátszó kerítése, szemembe fújja a szél a homokot, vakít a nap.

A párás, téli, közép-európai szürkületben a Károlyi kert békésen lélegzik, a kaput mindenki szépen becsukja maga után, mert ez a mi kertünk, szeretjük, a parkőr lehetne kicsit barátságosabb természetű, de talán egyszer ennek is eljő az ideje. A kiskörúton morcos arcok, szürke kabátok tülekednek, az Astoria aluljáró sűrű, kusza bozót, *bozót* a mi anyanyelvünk szerint, ha már így van, akkor ezentúl akár itthon is lehetek.

*1995. december.*

## Köszönet

Nem tudtam volna ezt a könyvet megírni mindazok nélkül, akiknek hosszú magánleveleimet küldtem Illélából: a kopott indigós másolatok szövege volt a memóriám, számárvezetőm, puskám.

Itt mondok nekik köszönetet.

Párizsban Fónyi Antónia, Gera Andrea, Járfás Ágnes, Konrád Anna-Dóra, Kőrösi Zsuzsa, Janine Assens, Françoise Biro, Gaia Du Rivau, Isabelle du Rivau és Bill, Nicole Tauche, Hervé Zenouda,

Budapesten Ágh Zsófia, Berhidai Magdolna, Császár László, Elbert Márta, Eörsi István, Fényi Tibor, Forgács Zsuzsa, Gervai Judit, Granasztói Szilvia, Hajós Gabriella, Halda Alíz, Hamburger Mihály, Hanthy Kinga, Jovánovics Eszter, Kecskeméti Kálmán, Kertész Imre, Kiss-Kovács Panka, Konrád György, Konrád Józsefné, Konrád Miklós, Lakner Judit, Lángh Zsuzsa, Mód Anna, Nádas Péter, Orbán Ottó, Sándor Borbála, Sándor Gábor, Szabó Júlia, St.Auby Tamás, Taxidis Nica,

Bécsben Dalos György,

Jeruzsálemben Rachel Ben David,

Münchenben Szabó Mária, Károlyi Anna, Hamburger Vera,

Prágában Gaál Petronella.

## Szómagyarázat

*bororo* - eredetileg a lantformájú szarvakat viselő, kicsi, vörös tehenek neve, róluk nevezték el a nigeriek a *woodabékat*

*canari* - nagyméretű agyagkorsó, elsősorban ivóvíz tárolására használják

*fétisiszta* - animista varázsló és gyógyító, általában egyistenhívő, aki az ősök és a bozót szellemeivel folytatott konzultációkból szerzi tudását

*fufu* - főtt *ignám*ból készült, nyúlós, ruganyos, ízletes püré

*fulfuldé* - a *pölök* nyelve

*gombó* - trópusi növény szürkészöld toktermése, szószok készítéséhez használják frissen vagy szárítva

*gri-gri* - amulett, talizmán, olyan, többnyire a nyakban hordott, díszes bőrtasakba rejtett kisebb tárgy, amelynek védelmet nyújtó és szerencsét hozó erőt tulajdonítanak

*griot* - költő, zenész, ünnepi alkalmakra fölfogadott kikiáltó, boszorkánysággal is foglalkozik (*griotte*, ha nő)

*harmattan* - keleti, északkeleti forró szél, Nyugat-Afrikába hordozza a Szahara homokját

*haussza* - több nyugat-afrikai országban elterjedt etnikum, Nigerben a lakosságnak valamivel több, mint ötven százalékát kitevő többség

*ignám* - évelő kúszónövény, lisztes gumója sütvé vagy főzve a krumplihoz hasonlatos, tápláló étel

*ishumar* - a francia *chômeur* (munkanélküli) szóból származó *tamasek* nyelvű kifejezés, az emigrációban élő, vándorló *tuaregeket* jelöli, akik gondolkodás- és életmódjukkal gitárkíséretű dalaikban ideológiát adtak a tuareg ellenállásnak

*káj* - minden helyzetben alkalmazható indulatszó haussza és tamasek nyelven, csodálkozást, felháborodást, megilletődöttséget, ijedséget egyaránt jelenthet

*manióka* - trópusi cserje, gyökerét, a keményítőben gazdag tapiókát sütvé, főzve vagy szárítva fogyasztják

*marabu* - franciául *marabout* (ejtsd: marabu), arabul *morâbit* (szerzetes-katona), az iszlám szent embere, vallási tanító, az afrikai hétköznapiakban többnyire varázslással is foglalkozó tanácsadó

*pagne* - méteráru, ruhaanyag, ruha, anyagdarab

*pöl* - más szóval *fulbé*, egész Nyugat-Afrikában elterjedt, részben letelepedett, részben nomád pásztornép

*Ramadan* - muzulmán ünnep, a Krisztus után 622-ben kezdődött iszlám időszámítás éveinek kilencedik hónapja, harminc napos böjt a Korán revelációjának emlékére

*szorgó* - trópusi országokban termő gabonaféle

*tamasek* - a tuaregek nyelve, a berber nyelvcsaládból egyedül megőrzött saját ábécéje a pún eredetű *tifinagh*

*teshumara* - a 60-as évektől napjainkig kialakult tuareg élet- és gondolkodásmód (l. *ishumar*),  
a tuareg ellenállás érzés- és gondolatvilága

*tuareg* - berber eredetű, világosbőrű, szaharai nomád nép, Niger, Máli, Algéria, Líbia és  
Burkina Fászo területén (becslésektől függően fél- és másfélmillió lélekszám között)

*vaudou* - fekete-afrikai eredetű, főként az Antillákon és Haitiban elterjedt animista kultusz, a  
mágiát és boszorkányságot keresztény elemekkel keveri

*woodabé* - a pöl népcsoporthoz tartozó, Észak-Nigerben élő, mintegy száz-százötvenezer fős  
nomád pásztornép (l. *bororo*)